

Иван Христов

ПОЛУОСТРОВ ХРИСОСОТИРА

*История и археология
(VI в. пр. Хр. – XVIII в. сл. Хр.)*

София • 2024

ИВАН ХРИСТОВ

ПОЛУОСТРОВ ХРИСОСОТИРА

История и археология на многослоен археологически обект
в хинтерланда на Созополския залив (VI в. пр. Хр. – XVIII в. сл. Хр.)

IVAN HRISTOV

THE HRISOSOTIRA PENINSULA

History and archaeology of a multi-layered archaeological site
in the hinterland of the Sozopol Bay (6th century BC – 18th century)

© Иван Христов, автор – 2024

ISBN: 978 – 619 – 92750 – 0 – 9 (pdf)

Фотографи: Иван Христов, Тодор Димитров

Карти: *инж. Тотьо Ангелов*

Превод резюме: *Цвета Райчевска*

Предпечат: *Уникарт*

Рецензенти:

доц. д-р Владимир Пенчев

доц. д-р Илиян Боянов

ИВАН ХРИСТОВ

Полуостров

ХРИСОСОТИРА

*История и археология
на многослоен археологически обект
в хинтерланда на Созополския залив
(VI в. пр. Хр. – XVIII в. сл. Хр.)*



IVAN HRISTOV

THE HRISOSOTIRA

Peninsula

*History and archaeology
of a multi-layered archaeological site
in the hinterland of the Sozopol Bay
(6th century BC – 18th century)*

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	7
I. Разположение и история на проучванията	15
II. Селище от Архаичната, Класическата и Елинистическа епоха на полуостров Хрисосотира	40
III. Полуостровът през Римската епоха	92
IV. Укрепено селище от Късноантичната епоха	96
IV. 1. Укрепителна система на ранновизантийската крепост	97
IV. 2. Сгради и съоръжения във вътрешността на укрепения обект	133
IV. 3. Строителна керамика и архитектурни детайли	208
IV. 4. Монетна циркулация и метрологични паметници	213
IV. 5. Битова керамика, керамични лампи	226
IV. 6. Предмети от метал, кост, стъкло и камък в бита на ранновизантийското население	256
IV. 7. Д-р Георги Рибаров. Източници на храна на късноантичното население	268
V. Хрисосотира в градската територия на Созопол	277
VI. Полуостров Хрисосотира през Средните векове	289
VII. Пристанищна зона и предполагаемо пристанище	305
Заключение	311
Литература	320
 The Hrisosotira Peninsula. History and archaeology of a multi-layered archaeological site in the hinterland of the Sozopol Bay (6th century BC – 18th century) (Summary)	 328

ПРЕДГОВОР

В тази книга от поредицата за археологическия обект, разположен на полуостров Хрисосотира до гр. Черноморец, се представят обобщено резултатите от неговите проучвания в периода 2014 – 2023 г. Проучванията са осъществени със средства на Министерство на културата и Националния исторически музей. Те са част от голям научен проект на музея, имащ за цел да се анализират археологическите и исторически сведения за крайморските крепости и пристанища в провинция Хемимонт за периода V – VII век. Експедициите са реализирани и със съдействието на Министерство на отбраната (Главна Дирекция „Инфраструктура на отбраната“).

Книгата е продължение на излезлите от печат предишни три книги, посветени на археологическите разкопки на ранновизантийската крепост от 2014 до 2018 г. (Христов 2015; Христов 2017; Христов 2019).

В настоящата монография, освен подробно представяне на етапите на археологическите разкопки, са включени описания и каталози на всички движими културни ценности, излезли от земните пластове. За първи път се представят непубликувани резултати от кампаниите в периода 2019 – 2024 г. Целта е да влезе в научно обръщение безспорно интересният археологически материал, като по този начин се обогати представата ни за историята и археологията на хинтерланда около Бургаския залив на прехода между Късната античност и Ранното средновековие.

Изказвам благодарност за ценните бележки и съвети при анализа на откритите материали на: проф. д-р Божидар Димитров (НИМ), проф. д-р Людмил Вагалински (НАИМ при БАН), доц. д-р Владимир Пенчев (НИМ), проф. д. и. н. Иля Прокопов, доц. д-р Даниела Стоянова (СУ „Св. Климент Охридски“), доц. д-р Мария Манолова-Войкова (РИМ Варна), доц. д-р Кръстина Панайотова (НАИМ при БАН), Александър Минчев (РИМ Варна), доц. д-р. Николай Марков (НИМ), гл. ас. д-р Калин Маджаров (НАИМ при БАН), Димитър Недев (АМ Созопол) и ас. Миролав Класнаков (РИМ Бургас).

Благодаря на участниците в отделните етапи на проучванията: инж. Тотю Ангелов, инж. Младен Маринов, д-р Милен Николов (РИМ Бургас), д-р Маргарита Попова (НИМ), доц. д-р Стилиян Иванов (НАИМ при БАН), Доротея Гюрджийска (МК), Илия Киров (НИМ), гл. ас. д-р Стефан Велев (СУ „Св. Климент Охридски“), Антония Йорданова, Ваня Христова, Тодор Димитров (НИМ), д-р Георги Рибаров (РИМ Бургас), багериста Красимир Василев и Стоян Андонов.

Благодаря на реставраторите Жени Койчева, Марио Дамянов, Незабравка Първанова и Цветина Дочева от Централната лаборатория по консервация и реставрация на НИМ.

София, 2024



Проф. д-р Иван Христов до останките на южната крепостна стена през 2018 г.



Д-р Милен Николов до сграда № 18 през 2019 г.



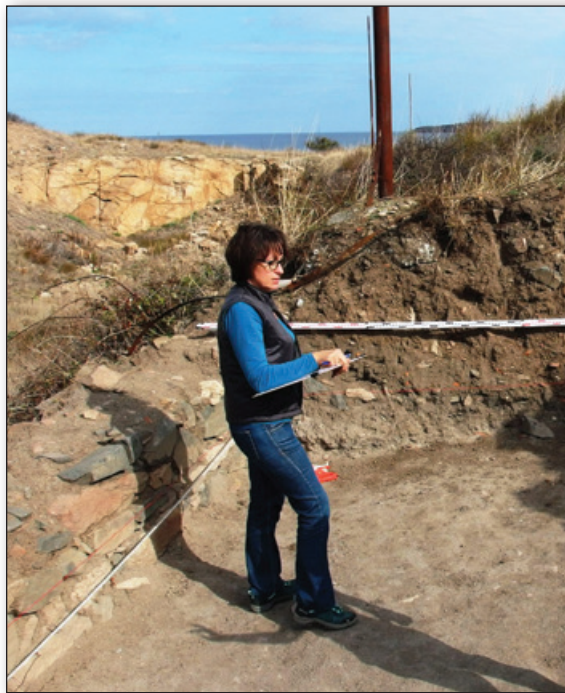
*Доц. д-р Стилиян Иванов при
проучването на кула № 1 през 2014 г.*



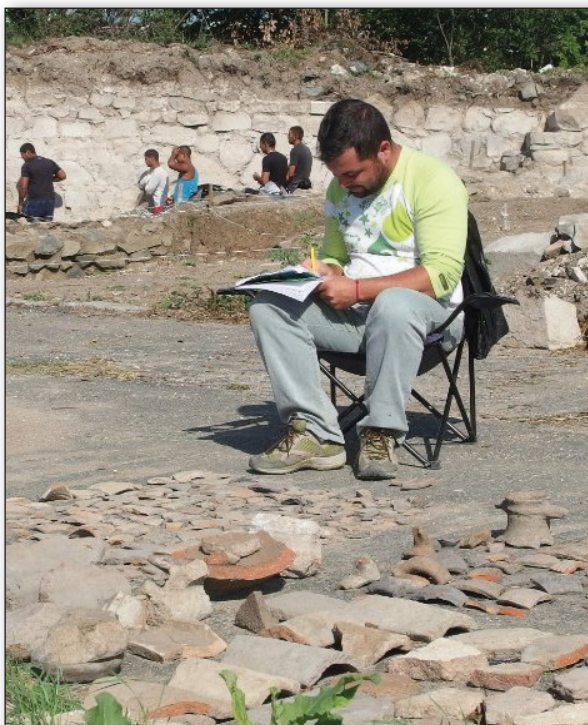
*Фотографът на експедициите
Тодор Димитров*



*Д-р Маргарита Попова и Антония Йорданова
при проучването на южния сектор през 2017 г.*



*Ваня Христова при документиране останките
на късносредновековна сграда № 23 през 2021 г.*



*Илия Киров
до североизточната крепостна стена през 2014 г.*



Стоян Андонов – 2019 г.



Инж. Тотю Ангелов в пределите на сграда № 12 през 2018 г.



Инж. Младен Маринов в южния сектор през 2019 г.



Жени Койчева – реставрираща съдове от сграда № 8



Цветина Дочева в ЦЛКР на НИМ през 2023 г.



Красимир Василев на работа с еднокрџов багер в южня сектор през 2019 г.



Водолазен екип на НИМ при оглед на залива до полуостров Хрисосотира през 2023 г.

Разположение и история на проучванията

Според гръцкия краевед К. Папайоанидис Хрисосотира е западно-югозападният край на обширния залив, заключен между полуостровите Св. Никола и Коручешме до гр. Созопол (Папайоанидис 2004, 186 – 187; виж списък с топоними – Традиционна морска култура по Българското Черноморие 2009, 124). Папайоанидис тълкува името **Хрѳсоσωτήρα като** (χρυσός – златен, σωτήρας – спасител). По същият начин тълкуват името на залива и старите жители на Созопол. Т. Трифонов превежда името като Хрисосотеро, което означава „златно спасение“ (Трифонов 2003, 100). Съществува вероятност обаче името да се преведе като Христос Спасител – *Χρѳσοσωτήρας*. *Произлиза от думите σωζω+ -τηρ, които означават* „освобождавам някого от опасност, от повреда и окончанието показва извършителя на действието“ (обр. I. 1).

Името Хрисосотира носи и малък полуостров разположен в източната част на дн. гр. Черноморец. Северозападно от него е нос Кокиня (Червенка), а на 400 м югозападно от полуострова започва пясъчната ивица на „Рупубликанския плаж“, където в близост се намира Манастирският кладенец. Над този кладенец е м. Петрикой известна с причудливите си скални форми.

Полуостров Хрисосотира заема изключително стратегическо място в западната част на големия Созополски залив. Обхваща площ от приблизително 80 дка при средна надморска височина 7 м. Нос Хрисосотира (42°25'8 N; 027°38'5 E) се издава на 2 кабелта в морето. На югозападната страна на носа има съвременен пристан. Точно пред носа се издава риф на разстояние един кабелт. Днес близко до брега около носа се виждат отделни надводни камъни, които безспорно са част от залята от водите на Черно море суша (обр. I. 2–I. 3).

В научната литература липсва информация за геоложкия строеж на полуострова. Частични и доста регионални геоложки сведения има за района около него. В геоложко отношение изследваният обект попада в Източносредногорската магматична област, която в интервала кониас-ранен кампан е била арена на най-интензивния магматизъм в този период от геоложкото развитие на територията на България. Няколко особености са характерни за проявата на този магматизъм:

- Много широко разпространение и развитие на многобройни магматични центрове;
- Най-широк размах във веществения петрографски състав;
- Многообразие от сериални петрохимични тенденции;
- Много по-широко участие на базични скали;
- По-висока степен на петроложка изученост за плутоничния магматизъм и много по-малко съвременни данни за вулканизма;

Магматичните скали са концентрирани основно в Странджанския и Ямболско-Бургаския вулкано-интрузивен район. В разреза на горната креда участват се-

диментни и вулкански скали, обособени по литостратиграфски принцип в четири групи: Вършиловска, Грудовска, Мичуринска и Бургаска. Най-долните нива от горнокредния пласторед се заемат от Вършиловската група, изградена от седименти с възраст ценоман-турон. Над Вършиловската група се разполагат Грудовската (вулканогенно-седиментна), Мичуринската (вулканогенна) и Бургаската (преобладаващо вулканогенна) групи. Те са формирани в диапазона кониас-сантон и се намират в сложни пространствени и времеви взаимоотношения. Към горната креда принадлежат и секущи комагматични субвулкански и интрузивни тела, вмествени в догорнокредните скали и в различни нива от горнокредния пласторед.

В района на настоящето изследване се срещат скалите от Бургаската група, и по-конкретно от Созополската свита. Те са представени от туфи и лави. Към групата принадлежат и секущи тела – силове, некове и дайки, както и комагматични интрузии. Доста широко разпространение имат и интрузивните скали, такива за района са монцонитите и сиенитите от Росенския плутон. В подчинено количество са документирани няколко дайкови и аплитови тела.

Според д-р Стефан Велев, провел геоложки наблюдения на полуострова през 2021 г. в изследвания район се срещат два основни вида скали – интрузивни и вулкански, процепени от няколко разломни нарушения. Полуостровът е изграден почти изцяло от интрузивните разновидности на Росенския плутон. Скалите са розови на цвят, имат масивна текстура и са изключително здрави и устойчиви на ерозионните процеси (обр. I. 4). Заради техните много добри физични характеристики са били обект на добив по кариерен способ (обр. I. 4; I. 5).

Росенският плутон се разкрива в северозападната, западната и централната част на района под формата на широка ивица с посока ССЗ-ЮЮИ. Възприеман е като конично, силообразно или пръстеновидно тяло, внедрено на контакта между Созополската и Живизлийската свита. Изграден е главно от монцонити, сиенити и кварц-сиенити, а от преходните фази присъстват монцосиенити и сиеномонцонити. Контактите с вместващите скали са резки (обр. I. 6). Ендоконтактните зони се маркират от дребнозърнести интрузивни разновидности, набогатени на биотит, пегматитови гнезда, аплитови жили и ксенолити от вместващите вулканити.

Вторият тип скали, които се срещат на полуостров Хрисосотира са вулканските скали. Те са черни до сиво-черни, дребнопорфирни по пироксена и плагиоклаза. Имат много ограничено разпространение в север-североизточния бряг на полуострова (обр. I. 4). Контактите с интрузивните скали са резки и изключително контрастни (обр. I. 6).

Хрисосотира е един от поредните случаи в историческата география на Западния Понт, където значим археологически обект остава слабо познат, почти анонимен в изворите и народната памет преди последните 200 години.

Полуостровът присъства в карти публикувани едва през първата половина на XIX век. Тук визирам четири карти, чието съставяне обслужва преди всичко военните флотилии на Великите сили.

Първата карта с наименование „Подробния карты рейдовъ и заливовъ Ромелии“ е създадена през 1807 г. от лейтенант Будишев. Върху нея е отбелязан „М. С. Троицы“ – нос на Св. Троица. Интерес предизвиква поставянето на знак за голяма сграда почти в средата на полуострова. Заливът от югозапад е отбелязан с песъкливо дъно (обр. I. 7).

През 1829 г. капитан-лейтенант Е. Манганари в карта на Бургас също отбелязва „М. Троицы“ – нос на Троицата (обр. I. 8).

Полуостровът е отбелязан в план на залива Бургас от 1830 г. съставен от Е. Тетбудо Марини. Марини е холандски морски офицер на руска служба (Българските земи в Европейската картографска традиция 2008, 221 – 222). От 1821 г. е назначен за първия холандски консул за пристанищата в Черно море. Има многобройни плавания в Черно море. Този план, който прилича повечето на карта, е част от плановете, които той изпраща до краля на Холандия. При плана, който ни интересува, е включено крайбрежието от Емине до Созопол. Дьо Марини отбелязва Нос Акра (Akri) Nikolas, както и полуостров Хрисосотира, където са отбелязани „руините на манастира на Троицата“. За полуострова е поставил знак с червен цвят за голямо селище. Същият знак виждаме при големите крайморски градове Месембрия, Анхиало и Бургас. Прави впечатление, че Марини е отбелязал върху плана си и крайморския сухоземен път от Месембрия до залива Форос. Също така той обръква наименованията на островите Св. Кирик и Св. Йоан, но за сметка на това дава сравнително точно представа за дълбочините на морето в крайбрежната зона (обр. I. 9).

Хрисосотира ще открием и върху английска адмиралтейска карта, с номер 2399 и носи името Gulf of Pyrgos or Burghaz (обр. I. 10). За първообраз е изработена и първоначално издадена през 1854 г. от кап. Томас Спрат. Допълнена е от Чарлз Хартли през 1889 г. (Burgas Bay and Zaliv Chengene Skelya). Всъщност картата е многократно преиздавана през следващите десетилетия, не само от Британското адмиралтейство, но и репродуцирана от други държави. Тя обхваща обширна площ от акваторията на залива – от Несебър до нос Колокита, южно от Созопол, и прилежащия бряг. Томас Спрат помества при проучвания полуостров – Nos Khrisosotira. Предполагаемият манастир на Света Троица (Troitsi) е маркиран на сушата.

Що се отнася до името „Троица“ Т. Трифонов пише буквално следното – „малък скалист полуостров на северозапад от Созопол характерен с три издатини“ (Трифонов 2003, 92). Не е ясно, дали тук се визират трите издадени полуострова в землището на гр. Черноморец, но нос с подобно име е отбелязан върху руска лoция от 1851 г. (Лoция 1851, 375). Би могло името „Троица“, респективно „Св. Троица“ или „манастира Троица“ маркирано върху изброените по-горе карти всъщност да означава манастира „при трите носа“. В този смисъл трябва да подразбираме отбелязаното върху изброените карти на сакрално християнско място без конкретно име.

Наименованието „Сотир“ носи носа на полуострова в карта на братя Шкорпил от 1890 г. (Шкорпил 1890, 8; обр. I. 11).

В една по-късна българска военна карта от 1937 г. при полуострова е обозначен нос Хрисосотира (обр. I. 12).

Въздушна снимка, направена за нуждите на военната картография от 1918 г. и запазена в архива на братя Шкорпил, илюстрира голяма правоъгълна сграда върху сегашната кариера за камък (обр. I. 13).

Краеведът Г. Герджиков, който е съставил една изключително подробна история на с. Свети Никола съобщава, че „някога малкото полуостровче било обградено от към сушата. На неголемия провлак до началото на двадесетия век стояла голяма оградна стена, изградена от едри камъни без хоросан. Пред стената на няколко метра пред нея личали следи от голям ров (Герджиков 1992, 14). Герджиков свързва стената

с манастира Христос Спасител или Златния спасител и споменава за откриването през годините на бронзови, златни монети, рисувана гръцка керамика. Заради легендата за манастира полуострова получава и друго наименование – Манастира. Тук вероятно Герджиков е използвал сведенията на братя Шкорпил, които споменават манастира Св. Сотир (Спасител) в близост до нос Акра. Те смятат, че е бил изгорен от руските войски през 1829 г. (Шкорпил 1891, 145).

Интересен факт отново ни споменава Герджиков, който цитира стар документ от април 1902 г. съхраняван в частния архив на созополчанинът Яни Хрисополус. Според този документ училищното настоятелство на гр. Созопол продало на хората от с. Свети Никола стотици декара земя в района на м. Пахатуря и м. Манастира. По-нататък Герджиков пише „малкото полуостровче Манастира оградено с дебели камъни било разделени на тридесет равни части“ (Герджиков 1992, 17). Вероятно това е единственото споменаване на византийската крепостна стена (обр. I. 14).

За съжаление голяма част от вътрешността на археологическия обект е унищожена. За това способства факта, че през Втората световна война на полуостров Хрисосотира се разработва кариера за добиване на камък и производство на павеа. През 1942 г. е построена голяма наколна скеля с приспособление да пристават и да са натоварват 500-тонни шлепове. По-късно частната кариера става собственост на кооперация на селото под името Червенка. Обемът на добивания камък нараства и $\frac{1}{4}$ от обекта тотално е съсипан. Герджиков споменава, че при разработката на кариерата за павеа е открита овъглената покривна конструкция по всяка вероятност от ранновизантийска постройка (обр. I. 15).

Освен от черноморския краевед Георги Герджиков наличието на археологически обект на полуострова е отбелязано от доц. Кръстина Панайотова и Димитър Недев при теренни обходи през 1992 г. По-късно проф. К. Попконстантинов с екип провежда археологически сондажи през 2009 г. откривайки късноантична сграда в източната част на полуострова (Попконстантинов, Дражева, Костова 2010, 593 – 594).

Освен материали, придоби от първите разкопки и теренни наблюдения на археолози на полуострова в пределите му са открити единични археологически материали, които се съхраняват в Регионалния исторически музей в гр. Бургас. Така например М. Гюзелев съобщава за случайни находки от полуострова като: оловен щок открит в малък залив между нос Таласакра и полуостров Хрисосотира; калъпи от глина и камък; амфороподобен съд открит край каменната кариера (Гюзелев 2009, 266; обр. I. 16 – I. 17 – I. 18).

Идеята за мащабни археологически проучвания на Хрисосотира възниква през 2013 г. по време на археологическите разкопки на близко разположената крепост Акра. Те са подкрепени институционално от тогавашния директор на Националния исторически музей проф. д-р Божидар Димитров.

През лятото на 2014 г. започват и спасителните археологически проучвания с ръководител доц. д-р Иван Христов и консултант доц. д-р Людмил Вагалински. Археологическите проучвания на Националния исторически музей са проведени в североизточната част на полуострова, чрез залагането на 21 сондажа (обр. I. 19). Основната цел на разкопките е да се маркират границите на археологическия обект и датират основните периоди в населяването на терена. В резултат на проучванията са разкопани три кули, детайли от крепостната стена, двураменна стълба и пет сгради

от ранновизантийския период.

През 2015 г. разкопките продължават със седем нови сондажа. Изцяло е проучена западната крепостна стена с нейните две кули (обр. I. 20).

Следващият етап от проучванията е проведен през месец юли, август и октомври 2016 г. Разкопките са съсредоточени на площ от 500 кв. м в западната половина на обекта в участък заключен между кариерата за камъни, западната крепостна стена и стопански постройки на армията от XX век. Заложени са 12 нови сондажа съобразени с характера на терена и промените настъпили там през последното столетие (обр. I. 21 – I. 21a). В резултат на проведените разкопки са разкрити следните археологически структури: три постройки от класическия период (V в. пр. Хр.); късноантична административно управленска постройка (резиденция на висш имперски чиновник, военен командир или духовно лице); жилищна сграда от началото на VII век.

Четвъртата археологическа кампания на Хрисосотира протича през лятото на 2017 г. Разкопките са осъществени в рамките на седем сондажа в западния и южен сектор на полуострова в зависимост от разположението на парцели държавна собственост и места сравнително слабо компрометирани от съвременна стопанска намеса (кариери за камъни, сгради на армията). Най-наситен със структури е т. нар. западен сектор разположен по протежението на западната крепостна стена и източно от кула № 3 (обр. I. 22). В посочения сектор са проучени пет сгради от ранновизантийския период (VI – VII век).

През 2018 г. за пета поредна година Националният исторически музей провежда археологически проучвания на ранновизантийската крепост Хрисосотира. Проучванията са проведени в границите на пет нови сондажа, чието залагане отново е съобразено с особеностите на терена (наличие на частни имоти, кариера, отводнителни канали, трасе на вагонетки и др.). В резултат на разкопките е окончателно изяснена планировката на голяма постройка с предполагаеми казармени функции източно до полукръглата кула на западната крепостна стена, открит е частично запазен участък на южната крепостна стена и е проучена изцяло сграда от първата половина на VII век (обр. I. 23 – I. 23a).

Шестата археологическа експедиция на НИМ на полуостров Хрисосотира е осъществена през есента на 2019 г. Разкопките протичат в рамките на 6 нови сондажа на площ 390 кв. м в т. нар. южен сектор, разположен в пространство попадащо в държавен освободен ВР 2246 складов район в гр. Черноморец – ПИ с идентификатор № 81178. 7. 28. Разкрити са четири нови сгради, които могат да бъдат интерпретирани като жилищни и функционирали в края на VI самото начало на VII век (обр. I. 24 – I. 24a).

Седмата археологическа експедиция на НИМ на полуостров Хрисосотира е проведена през месец октомври 2020 г. Проучени са структури основно от Късната античност (VI век), както и части от сграда от края на XVIII век (обр. I. 25).

В пределите на сондажи № 63 и 64 е локализирана и частично проучена голяма двуделна ранновизантийска постройка със запазена площ 90 кв.м. Изключително интересни данни за използването на южната брегова зона на крепостта дават проучванията в сондаж № 65, разположен на ниска тераса, вдаваща се в морето. Върху терасата са открити две пещи за керамика.

Осмата археологическа експедиция на НИМ на полуостров Хрисосотира е ре-

ализирана през месец октомври 2021 г. Разкопките протичат в границите на четири сондажа на обща площ 405 кв. м (обр. I. 26). Основната цел на проучванията е да се запълни археологическата карта на полуостров Хрисосотира с данни за нови жилищни и стопански структури проучени чрез разкопки. В споменатия южен сектор са разкопани: късноантична сграда № 21; оградено открито пространство източно от уличен пасаж до сграда № 21; късноантични сгради № 28 и 29; късносредновековна структура.

Откритите структури видимо запълват празнините в „кадастъра“ на късноантичното укрепено селище и дават нова информация за организацията на урбанизираното място. Открити са ценни движими културни ценности (монети, рядък бронзов кръст, накити, цели и фрагментирани керамични съдове), които обогатяват фонда на НИМ с нови експонати.

Деветата археологическа експедиция е проведена по традиция през октомври 2022 г.

Проучванията са съсредоточени основно в т. нар. Южен сектор на обекта в зона ограничена от подземни военни укрития, частни имоти и отводнителен канал на действащата през първата половина на XX век кариера за добив на камък (обр. I. 27 – I. 27а). При разкопките са открити монети от Римската епоха. Като сполия в зид разположен източно от сграда № 18 е намерен и фрагментиран античен каменен олтар.

Десетата археологическа експедиция на сушата е проведена през есента на 2023 г. с научен консултант доц. д-р Кръстина Панайотова. Разкопките са в рамките на седем сондажа на обща площ 356 кв. м (обр. I. 28). Приоритетно са проучвани структури от Елинистическата епоха. Разкопани са частично основите на три сгради построени под основите на западната крепостна стена. Вероятно броя на постройките от Предримската епоха извън пределите на разкопаното място е много по-голям. Новооткритите структури са предпоставка да се търси развитието на предримското селище на полуостров Хрисосотира далеч по-назапад от късноантичната крепостна стена в непосредствена близост до старата брегова ивица.

През есента на 2023 г. е довършено проучването на късноантични структури, чието разкопаване стартира през 2016 – 2022 г. Окончателно са разкопани късноантични постройки № 6 и № 32 разположени в Южния сектор на обекта характерен със сравнително добре съхранените жилищни и стопански структури от края на VI и началото на VII век.

Методология на проучване

Методите на разкопките са съобразени изцяло с трудния терен за работа и щетите нанесени от разработването по време на Втората световна война на кариера за камъни и производство на павеа. По време на работата на кариерата и впоследствие при наследяване на терена от военното поделение, тонове раздробена скална маса са разнесени по целия западен склон на обекта, което довежда до необходимостта да се използва земекопна техника (багер) за отстраняване на насипите до некомпрометиран античен пласт.

Всички споменати по-горе археологически разкопки са проведени, след като изследваните сектори и общо 81 сондажи са ситуирани в триизмерна координатна

система, която е привързана към държавната височинна мрежа. Всички разкрити недвижими и движими културни ценности впоследствие са определени в пространството чрез триизмерно локализиране.

Между сондажите са оставяни дълги контролни ребра позволяващи наблюдения върху профилите в изкопите и документиране на стратиграфските напластявания. Тук трябва да се има предвид, че въпреки своите близо 80 дка, от полуострова са унищожени безвъзвратно повече от 70 %, вследствие на: прокопана кариера за камъни, оголване на югоизточния и южен терен на повечето места до скала, прокарването на релсов път за вагонетни до пристана в югозападния край на обекта и построяването на стопански сгради и съоръжения от българската армия след средата на ХХ век. Следва да се допълнят и щетите, нанесени от прокопаването на: септични ями в северната половина на полуострова, отводнителни канали в северната и южна половина.

Стратиграфските напластявания в зоните на проучвания изглеждаха повсеместно по следния начин.

Общи характеристики на сондажите:

1. Във всички проучвани сондажи се наблюдават съвременни интервенции: материали от каменната кариера; изравняване на терена с тежка механизирана техника; стопански постройки на военното поделение и свързаните с тях канализации и комуникации. На малка дълбочина до 0,20 м са открити фрагменти от средновековна сграфито керамика, характерни за местното керамично производство.

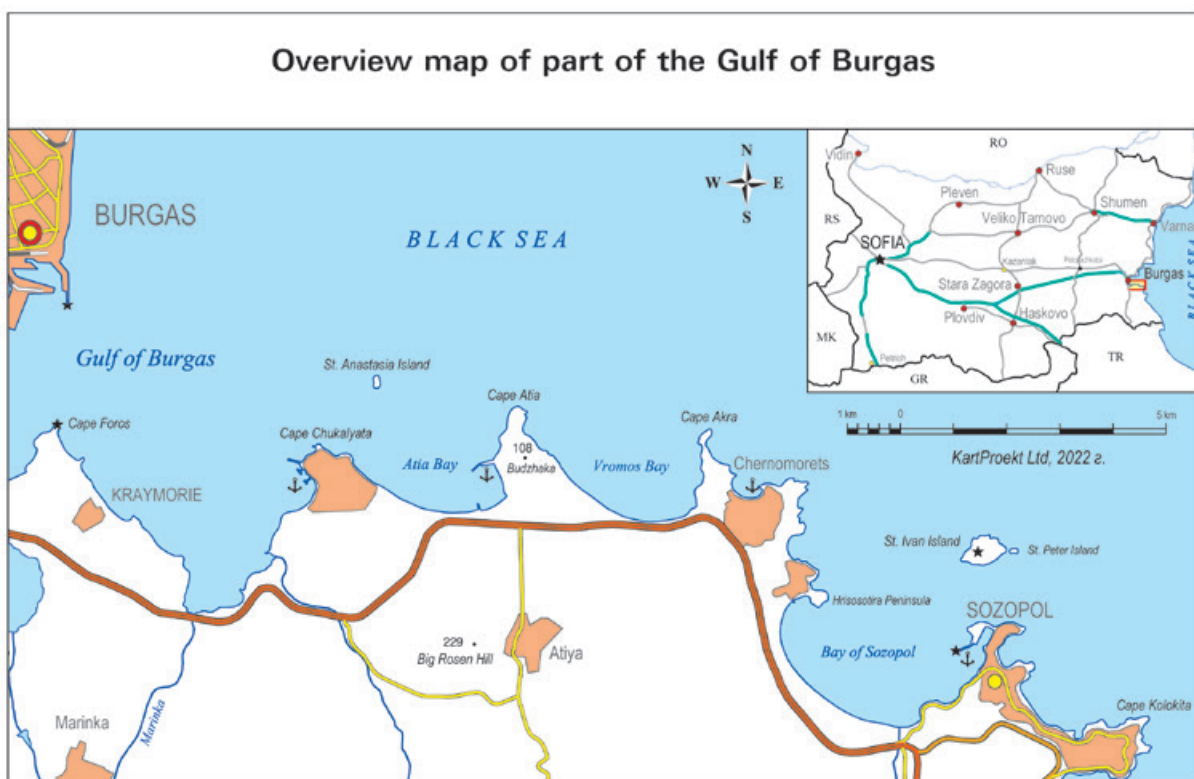
2. След следите от съвременна антропогенна дейност следва пласт (основен и най-добре представен) от ранновизантийския период, към който принадлежат повечето проучени структури. Археологическият материал от него е представен от: фрагменти от строителна керамика (керемиди и тухли); голямо количество фрагменти от амфори; фрагменти от битова керамика; фрагменти от качествена вносна керамика; фрагменти от питоси; малко животински кости; железни пирони; голямо количество камъни от деструкции на голямата сграда.

3. В някои сондажи следва в дълбочина до стерилен пласт концентрация на предримски материали и по-конкретно от V в. пр. Хр. (?): плоски керемиди, фрагменти от кухненска керамика; фрагменти от фирнисови съдове; фрагмент от сива монохромна керамика; фрагменти от амфори. Срещат се и отделни фрагменти керамика, характерни за архаичния (VI в. пр. Хр.) период. С изключение на една яма не е локализирана структура от посоченото столетие. Отделни фрагменти керамика са характерни за Елинистическата епоха.

Терасиране на полуострова през Късната античност

Като пример на древно терасиране може да се проследи ситуацията в западния сектор на обекта. Така например теренът от сондаж № 43 към средата на сондаж № 33 е с ниска денивелация. Следва сравнително равна тераса в обсега на сондажи № 33 и 32 и 10 м западно от тях. Второ терасиране се забелязва до подовото ниво на кула № 3 от западната крепостна стена. Разликата в нивото от най-високата запазена точка извън каменната кариера (12,30 м н. в.) до споменатото подово ниво на кула № 3 (3,70 м н. в.) е повече от 8 м (обр. I. 29).

Теренът в близост до морето с лека денивелация и терасиране. Така например от късноантичните подови нива в сондаж № 51 са средно на 6 м н. в., докато подовите нива в сондажи (№ 46 – 49 и 52), разположени до вътрешното лице на западната крепостна стена, са на средно ниво 4,20 м н. в. Получената денивелация от 2 метра илюстрира разположението на терасираните терени на Хрисосотира от изток към запад. В сравнение можем да посочим, че късноантични структури разположени на по-високата „централна част” на полуострова са разположени на 8 – 9 м н. в. Разликата в нивото от най-високата запазна точка извън каменната кариера (12,30 м н. в.) до подовото ниво на кула № 3 (3,70 м н. в.) е повече от 8 м. Документираните подови нива на структури в южния сектор (сгради № 13 и 18) са на средно надморско ниво 4,20 м.



Обр. I. 1. Карта на разположението на полуостров Хрисосотира в Бургаския залив
Map of the Hrisosotira Peninsula in the Burgas Bay



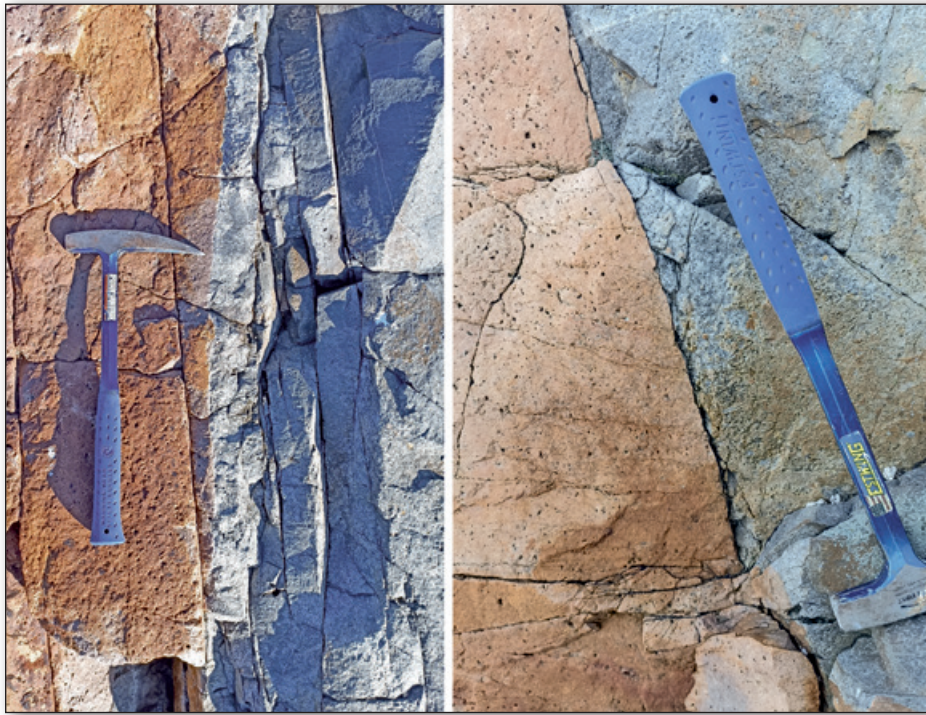
Обр. I.2 – I.3. Полуостров Хрисосотира. Въздушни снимки
The Hrisosotira Peninsula. Aerial photos



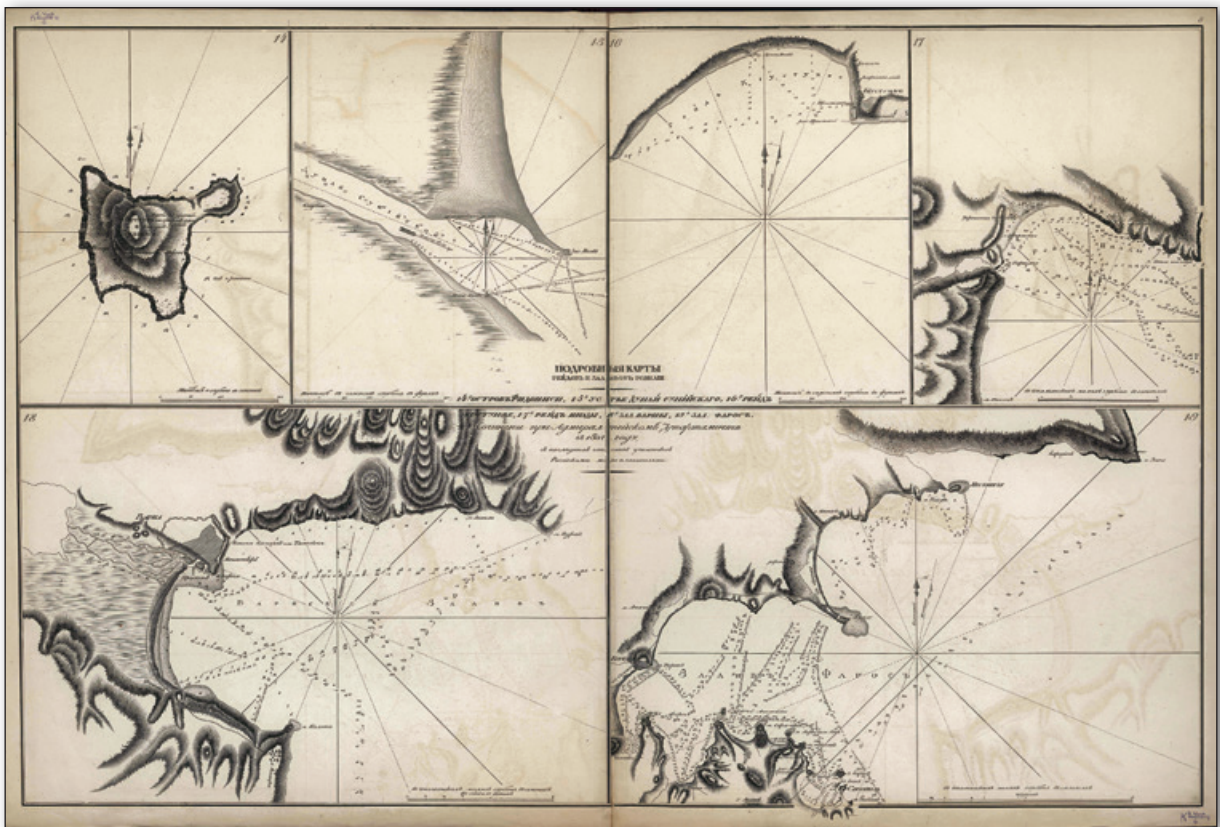
Обр. I. 4 Схематична геоложка схема на полуостров Хрисосотира (по Ст. Велев)
Schematic geological representation of the Hrisosotira Peninsula (according to St. Velev)



Обр. I. 5 Грусирани монзонити и сиенити в кариерата на полуостров Хрисосотира (по Ст. Велев)
Grouted monzonites and syenites in the Hrisosotira Peninsula quarry (according to St. Velev)

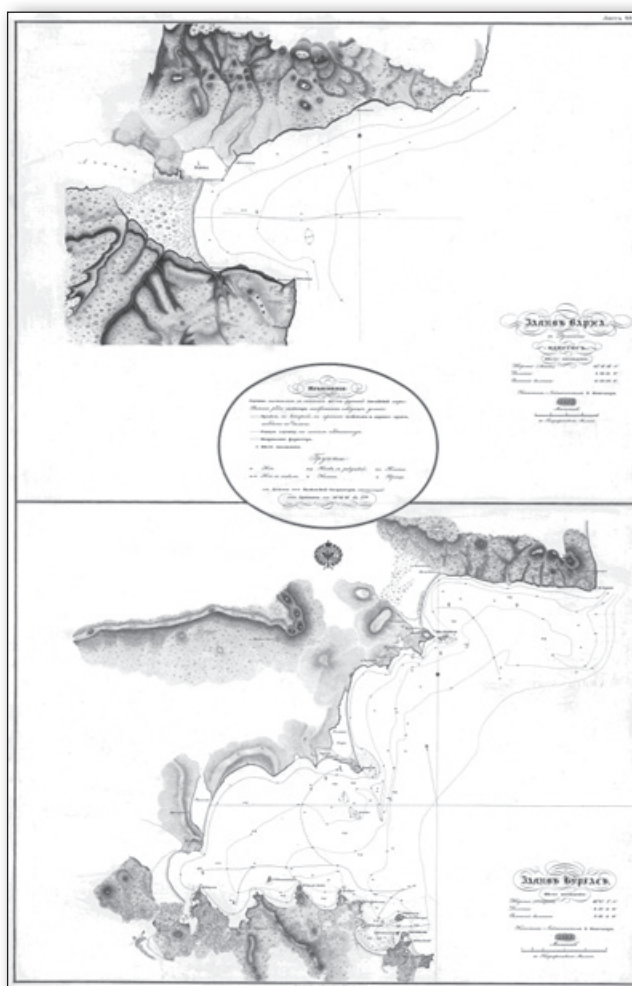


Обр. I.6 Контакт между розовите, интрузивни скали и черно-сивите вулкански скали (по Ст. Велев)
 Contact between the pink intrusive rocks and the black-gray volcanic rocks (according to St. Velev)



Обр. I.7 Карта с наименование „Подробня карти рейдовъ и заливовъ Ромелии“
 създадена през 1807 г. от лейтенант Будишев
 A map entitled 'Detailed Map of the Roadsteads and Bays of Rumelia' created in 1807 by Lieutenant Budishev

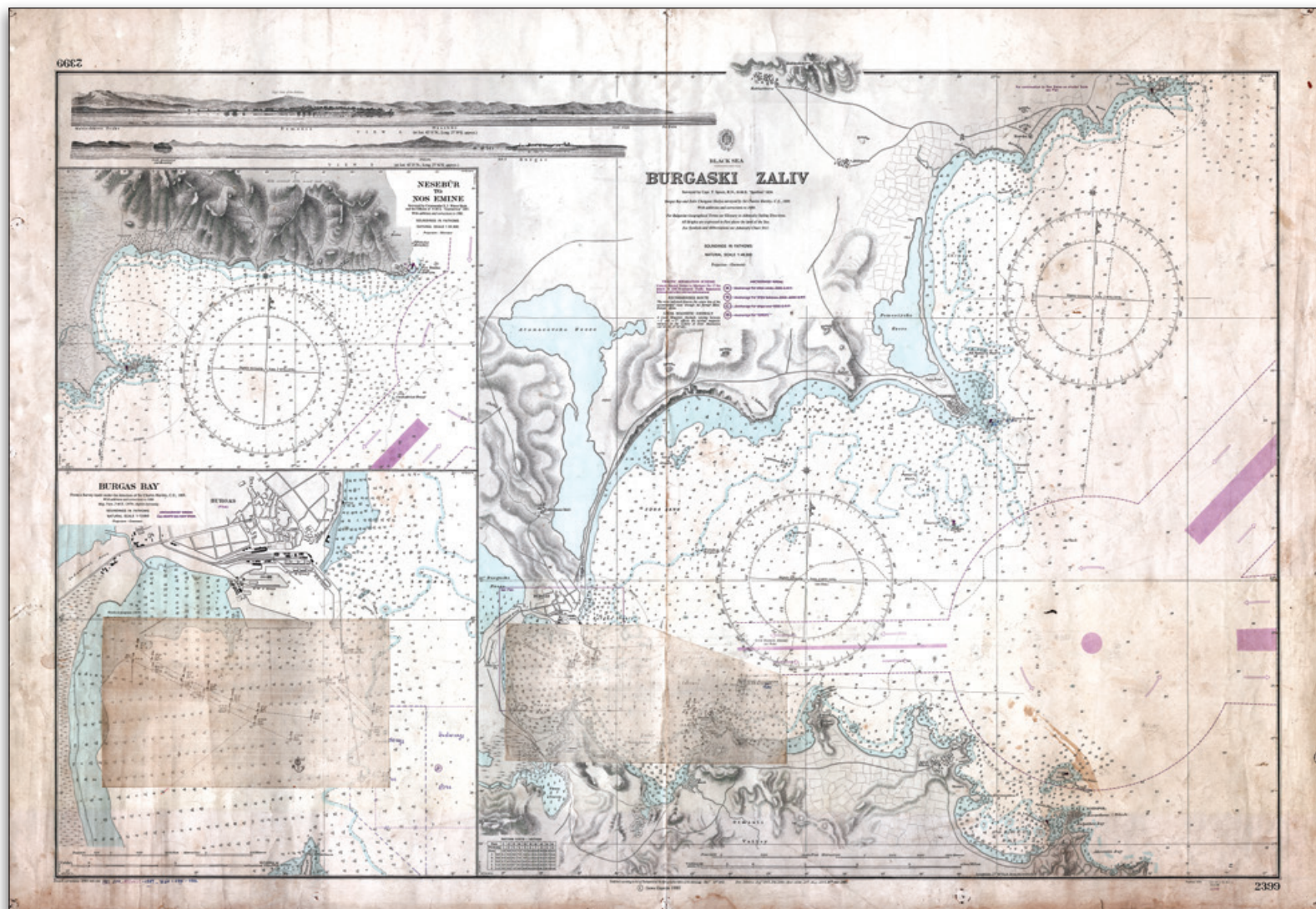
Обр. I. 8. Карта на Бургас от 1829 г. на капитан-лейтенант Е. Манганари



Map of Burgas from 1829 prepared by Captain-lieutenant E. Manganari



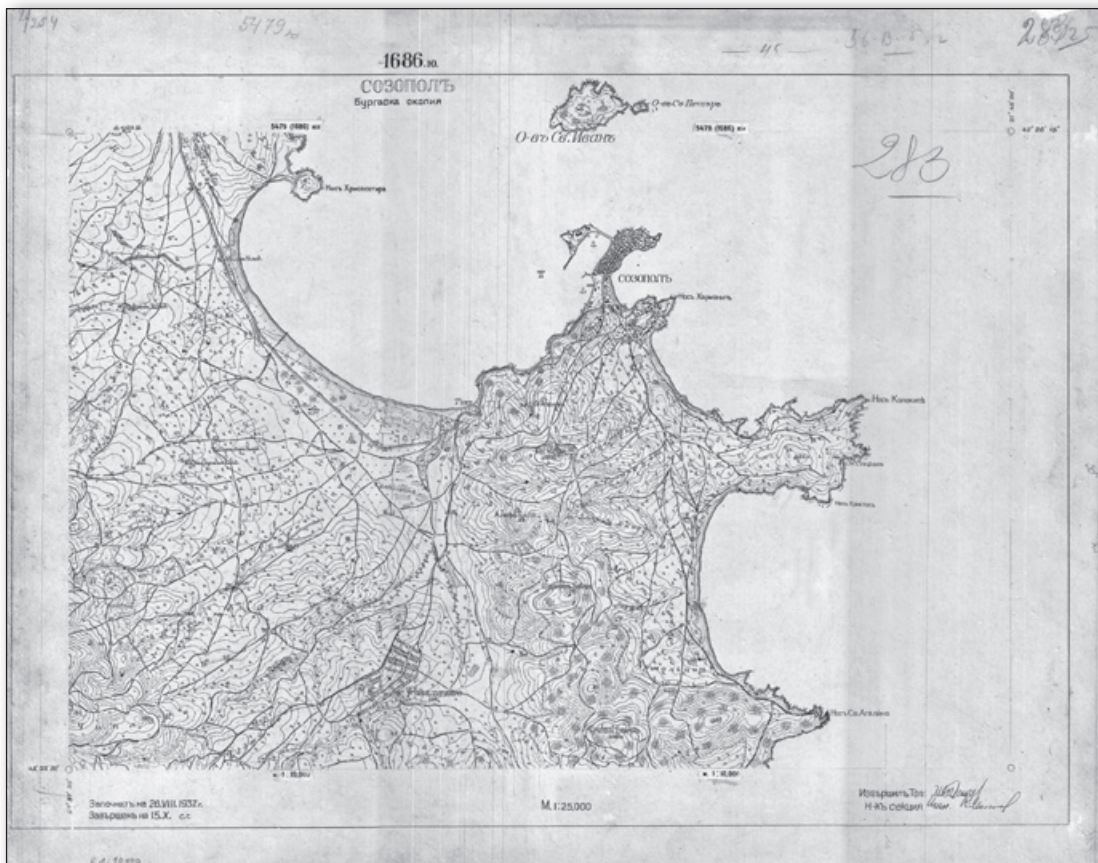
Обр. I. 9. План на залива Бургас от 1830 г. съставен от Е. Тетбу дьо Марини
An 1830 plan of the Burgas Bay drawn by E. Tetbou de Marigny



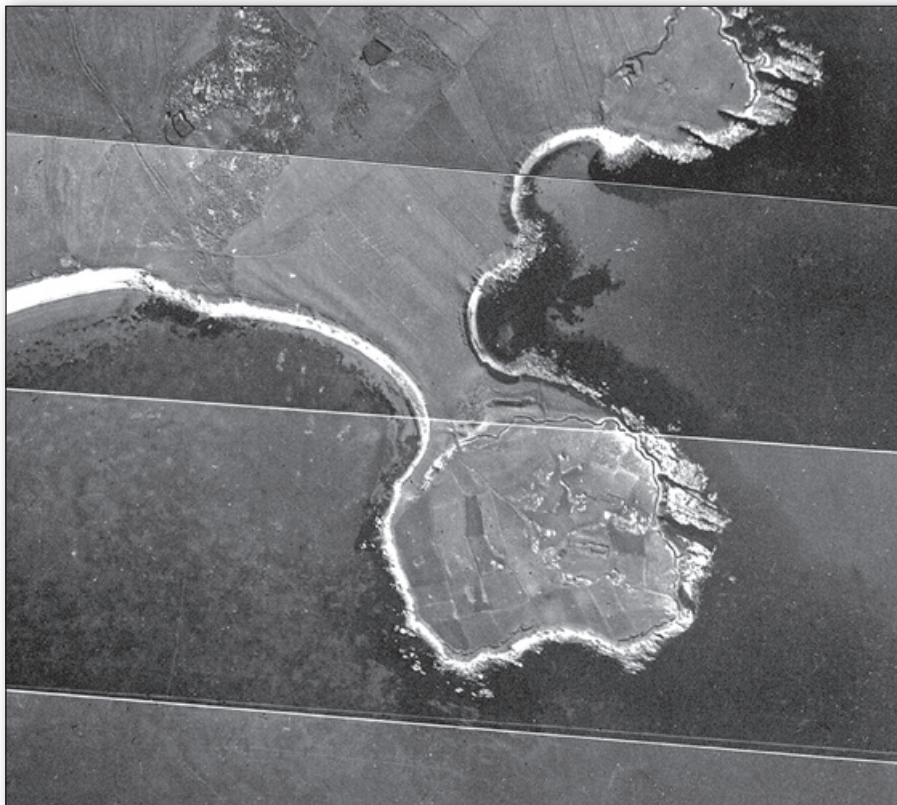
Обр. I. 10. Английска адмиралтейска карта изработена и първоначално издадена през 1854 г. от кап. Томас Спрат
English Admiralty chart, prepared and originally issued in 1854 by Captain Thomas Spratt



Обр. I. 11. Карта на братя Шкорпил от 1890 г.
The Shkorpil brothers' map from 1890



Обр. I. 12. Българска военна карта от 1937 г.
Bulgarian military map from 1937



Обр. I. 13. Немска въздушна снимка направена за нуждите на военната картография през 1918 г.
 German aerial photograph taken in 1918 for the needs of the military cartography



Обр. I. 14. Скица на частни земеделски имоти на полуостров Хрисосотира
 от първата половина на XX век
 Private agricultural properties on the Hrisosotira Peninsula in the first half of the 20th century



Обр. I. 15. Карьерата за камък на полуострова
 The stone quarry on the peninsula



Обр. I. 16 – 16а. Калъп за лампа (Инв. №1826 – РИМ Бургас, 1961 г.).
 Размери: Дълж. 15,2 см; шир. 6,7 см; деб. 3,9 см
 Lamp mould (Inv. No. 1826, RHM Burgas, 1961).
 Length 15.2 cm; width 6.7 cm; thickness 3.9 cm



0 10 см



0 10 см

Обр. I. 17 – 17а. Мраморен калъп (Инв. №1827 – РИМ Бургас, 1961 г).

Размери: вис. 11,5 см; шир. 9,3 см; деб. 2,2 см

Marble mould (Inv. No. 1827, RHM Burgas, 1961)

Height 11.5 cm; width 9.3 cm; thickness 2.2 cm



Обр. I. 18.
Кана, керамика
(Инв. №1837 – РИМ
Бургас, 1961 г).
Размери: вис. 22,3 см;
диам. устие 6,2 см;
диам. дъно 8,6 / 8,1 см

Ceramic jug
(Inv. No. 1837,
RHM Burgas, 1961)
Height 22.3 cm;
mouth diameter 6.2 cm;
bottom diameter 8.6/8.1 cm



Обр. I. 19. План на обекта в началото на арх. проучвания
 Plan of the site at the beginning of the archaeological research



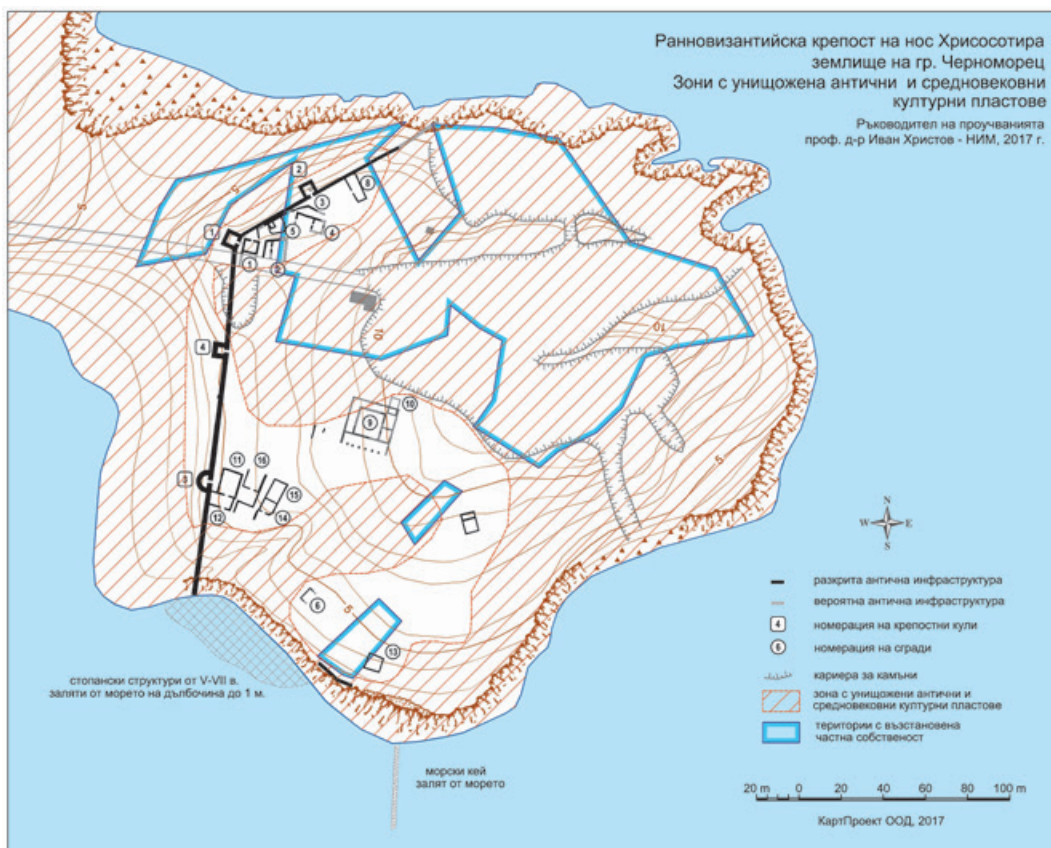
Обр. I. 20. План на обекта през 2015 г. / Plan of the site in 2015



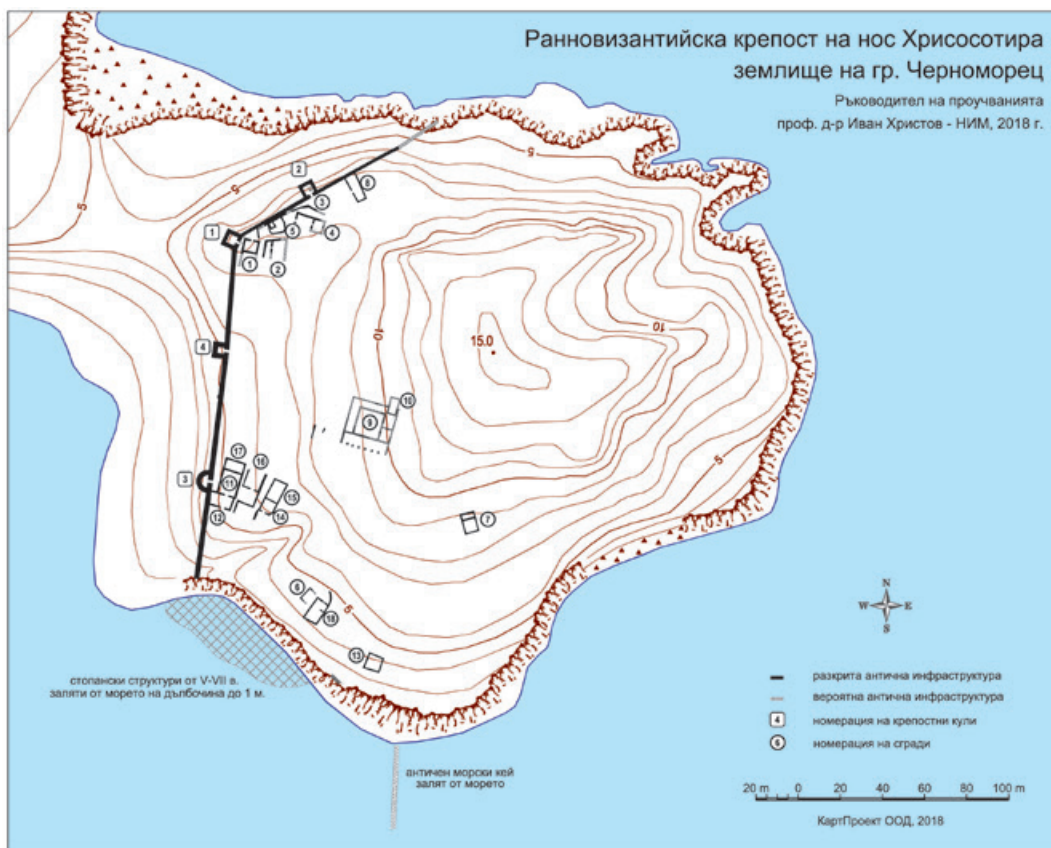
Обр. I. 21. План на обекта през 2016 г. / Plan of the site in 2016



Обр. I. 21а. Сектор на проучване през 2016 г. / A research sector in 2016



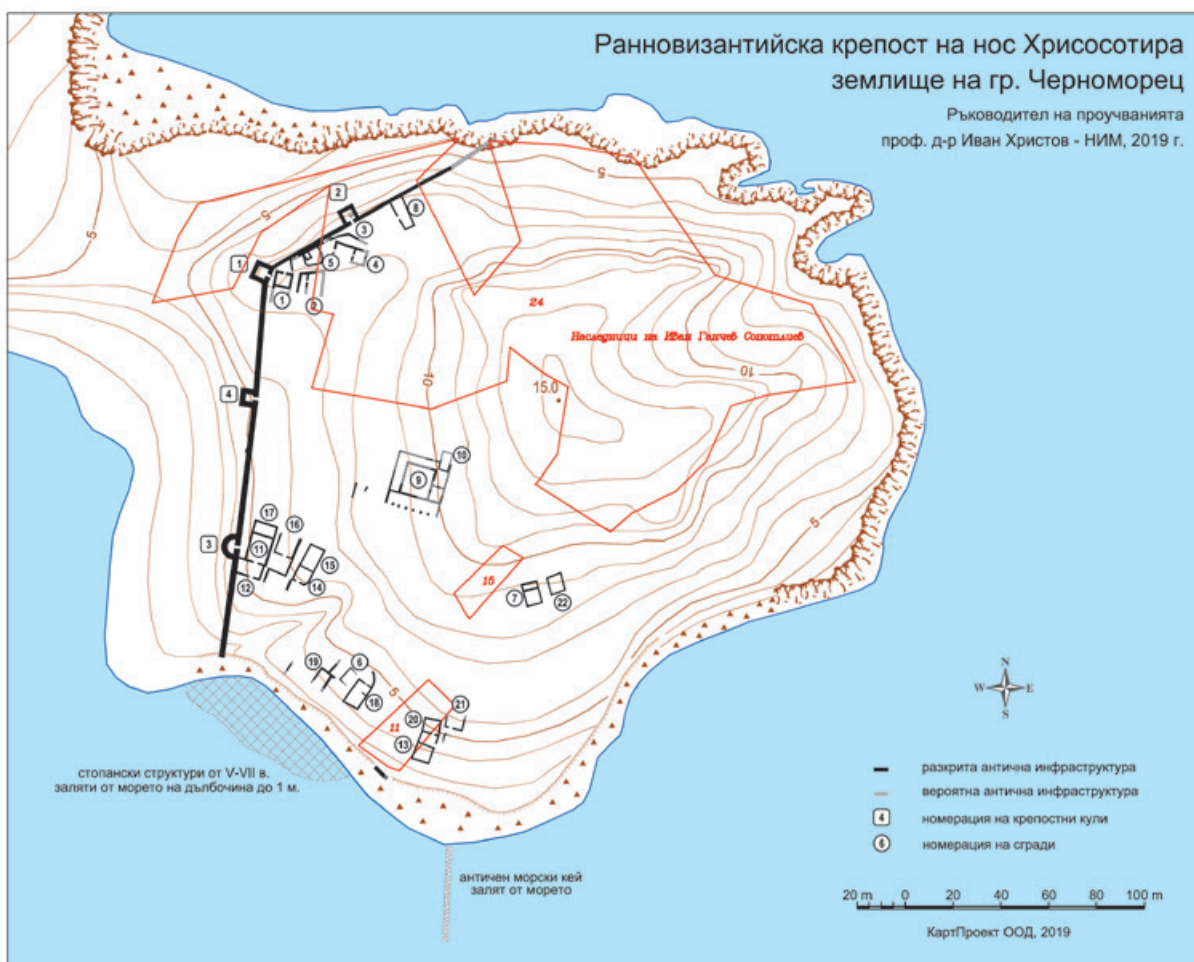
Обр. I. 22. План на обекта през 2017 г. / Plan of the site in 2017



Обр. I. 23. План на обекта през 2018 г. / Plan of the site in 2018



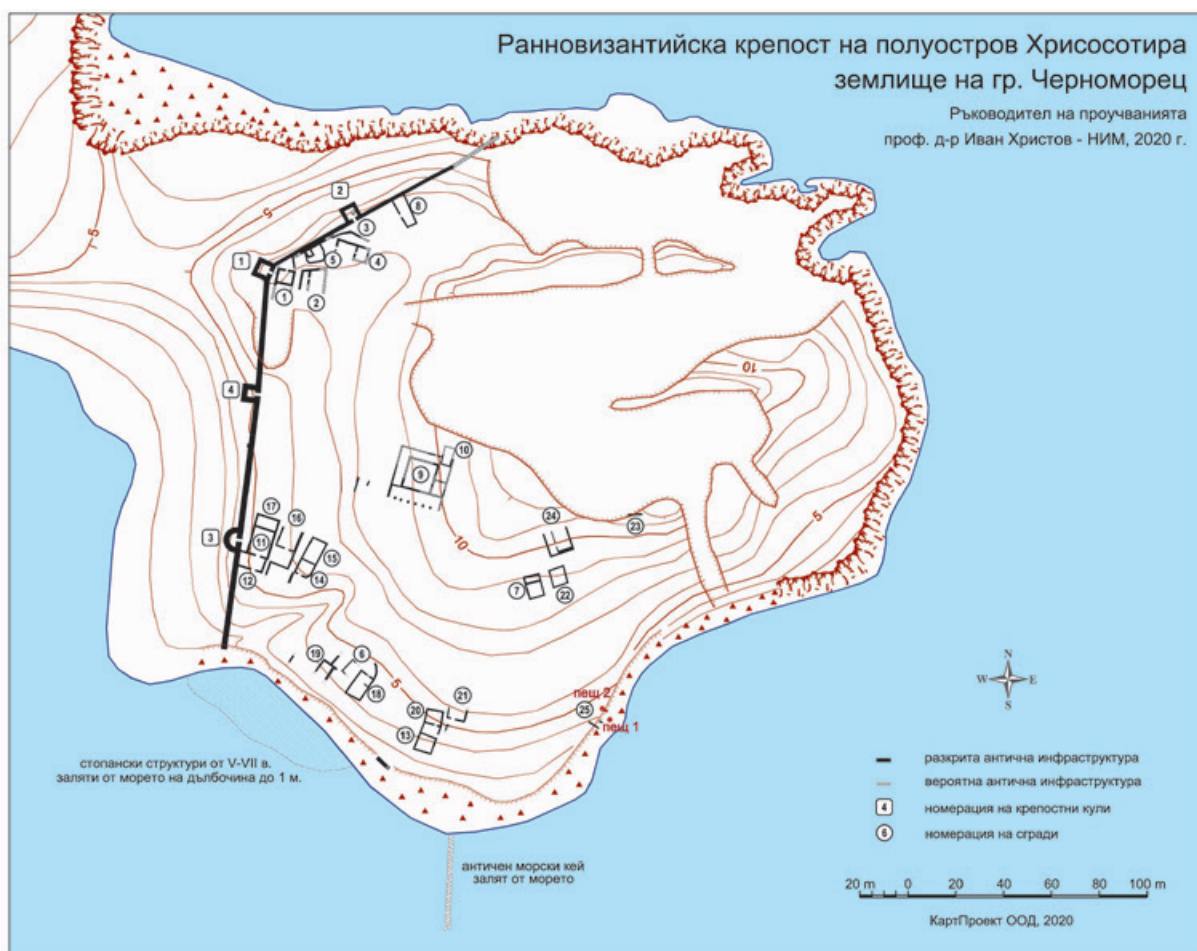
Обр. I. 23а. Западен сектор на разкопки / Western sector of the excavations



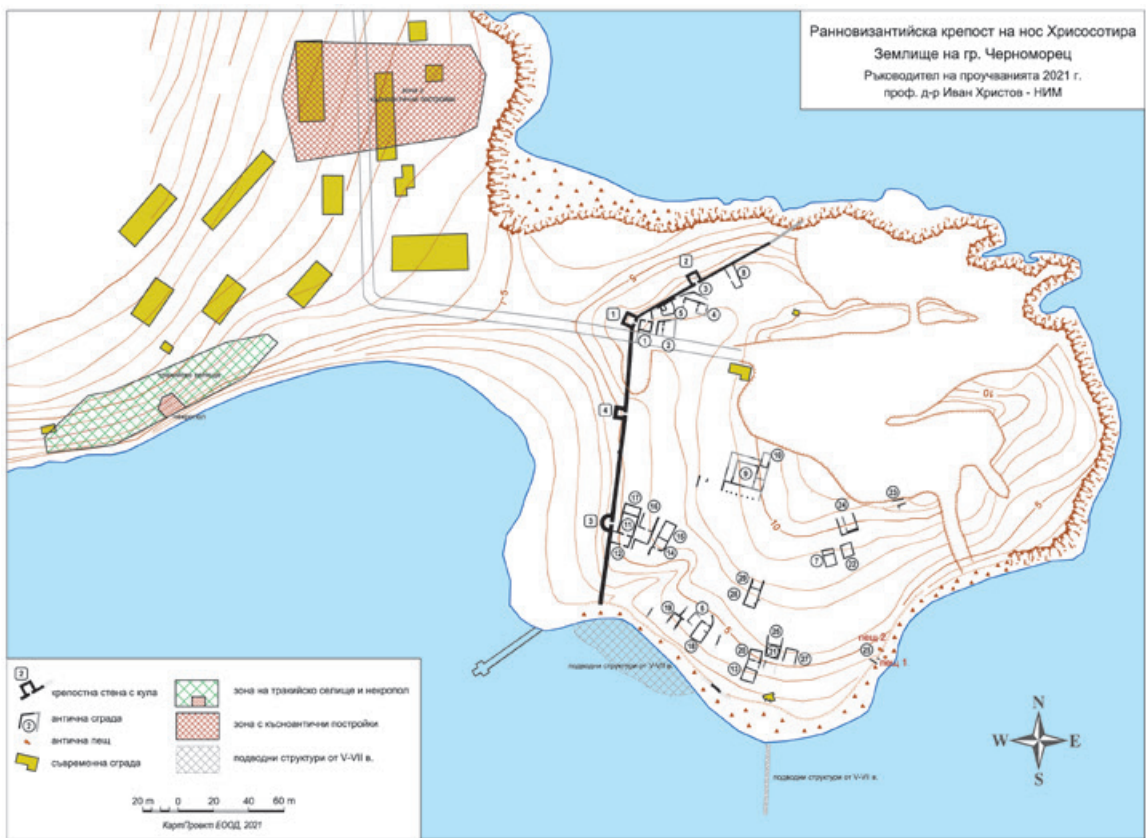
Обр. I. 24. План на обекта през 2019г. / Plan of the site in 2019



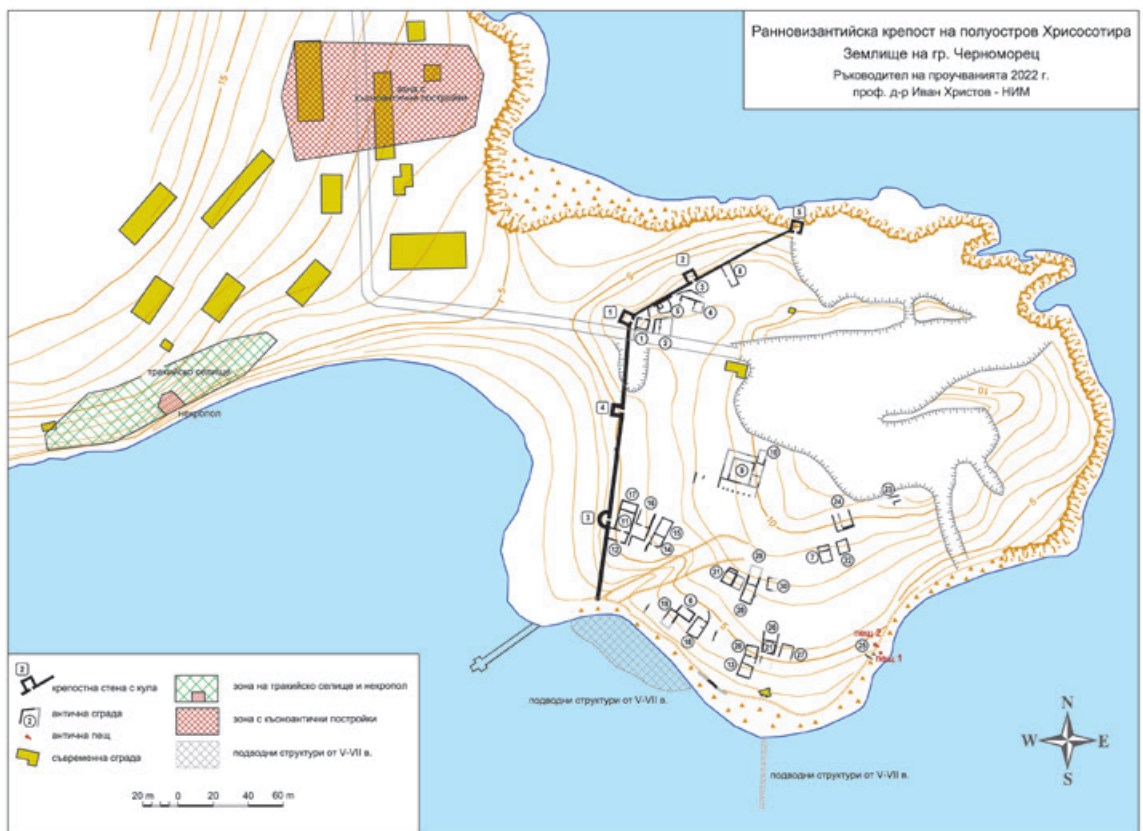
Обр. I. 24а. Южен сектор на проучване през 2019г.
Southern research sector in 2019



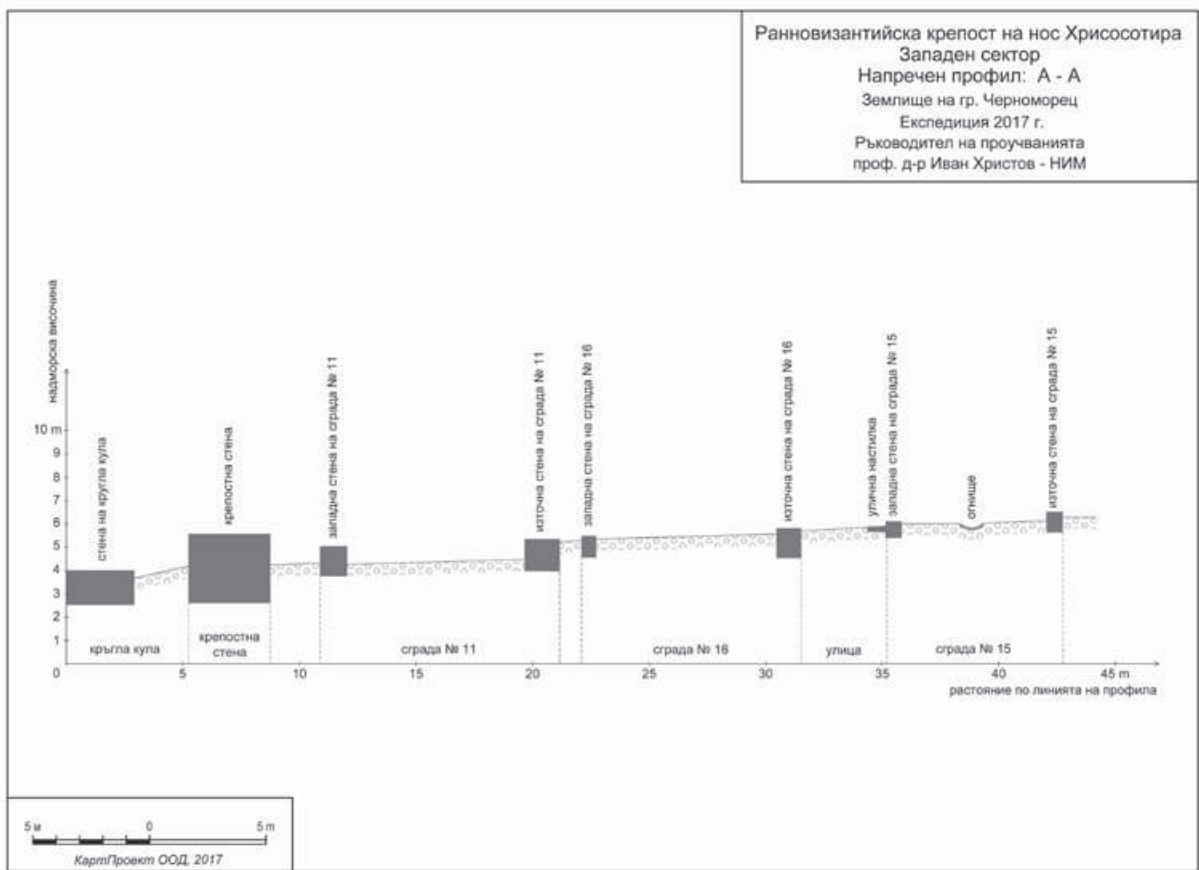
Обр. I. 25. План на обекта през 2020 г. / Plan of the site in 2020



Обр. I. 26. План на обекта през 2021 г. / Plan of the site in 2021



Обр. I. 27. План на обекта през 2022 г. / Plan of the site in 2022



Обр. I. 29. Западен сектор. Напречен профил
 Western sector. Cross-section

Селище от Архаичната, Класическата и Елинистическа епоха на полуостров Хрисосотира

Въз основа на разкопките при десет археологически сезона е локализирано ранно селище заемало площ около няколко десетки декара. Всъщност тук е важно да се отбележи, че фрагментирана керамика от Предримската епоха се открива по цялата повърхност на полуострова, в това число и по периферията и скалните процепи останали незасегнати от разработената кариера. Основните структури от епохата са били ситуирани в западната и южна подветрена половина на полуострова, която е характерна с терасиране към тих залив.

Полуостровът през Архаичната епоха (VI в. пр. Хр.)

Най-ранните метални находки тук са три бронзови стрели – монети открити на различни места на полуострова (Христов 2021б, 29 – 51; Hristov 2024 in print).

Първата находка от Архаичната епоха е открита при разкопките през 2009 г. на екипа на К. Попконстантинов (Попконстантинов, Дражева, Костова 2010, 593 – 594). Става дума за т. нар. стрела-монета, открита в сондаж № 2 от проучванията.

През 2017 г. в сондаж № 51 под подовото ниво на късноантична сграда № 14 е намерена поредната бронзова стрела-монета (Обр. II. 1).

Бронзова стрела-монета е намерена и през 2019 г. в пределите на сграда № 22 в южния сектор на обекта (Обр. II. 2).

Както е известно подобни домонетни форми се откриват по целия западен и северозападен понтийски бряг (Березан/Олбия, по крайбрежието на Добруджа – Хистрия, Оргаме и между Одесос и Аполония Понтика на юг) и се датират към VI в. пр. Хр. (Каришковский 1988, 32 – 33). Те наподобяват металните накрайници на стрелите, но са с притъпени краища. Теглото им варира от 4 до 5,1 г, а размерите – от 4,5 см до 6 см. Предполага се, че стрелите от района на Аполония са били изработени от метал, добит от намиращите се недалеч пет находища в Медни рид (Димитров 1975, 43 и сл; Герасимов 1959, 85–87). Съществува хипотеза, че отливките с форма на стрели, определени като „домонетни разменни средства“, използвани в районите на елинските колонии по Северния Понт, са религиозен символ, свързан с развитието на култа към бог Аполон (Топалов 2007, 129 – 220). В тази връзка е направен изводът, че тяхната сравнително кратка употреба на паричния пазар и синхронната им циркулация, заедно с ранните монетни емисии на Аполония, може да се обясни с функционирането им едновременно в паричното обръщение и като вотивни дарове (Георгиева 2013, 47–61). Наличието им на полуострова са предпоставка да се търси храм на някое от гръцките божества – например Аполон Лечител, защото те са били оставяни и като дарове при олтара на боговете.

За периода 2009 – 2023 г. други ранни материали, открити както на повърхността на обекта, така и в дълбочина с определен контекст на намиране, са фрагменти

гръцка рисувана керамика от архаичния период. Така например при проучването на сондаж № 15 е установено, че банкета на късноантичната крепостна стена е вкопан в пласт, в който се срещат материали само от VI – V в. пр. Хр. Пластът е с дебелина 0,80 м и в него са събрани фрагменти от амфори, покривна керамика, кости, битова керамика (Христов 2015, 21 – 22).

Керамични фрагменти с обилна концентрация от Архаичната епоха са открити и под подовото ниво на късноантичната сграда № 21 в Южния сектор на обекта (Обр. II. 3).

Интересни данни за най-ранното обитаване на полуостров Хрисосотира ни дава откриването през 2019 г. в южния сектор на обекта на остатъци от яма с предполагаемо култово предназначение (Христов 2021б, 29 – 51). Ситуацията е подробно описана и публикувана, но предвид обобщаващия характер на настоящата книга тук, отново повтарям описанието на структурата и нейните находки.

Ямата е локализирана до вътрешното лице на западния зид на късноантична сграда №18 и северната периферия на вкопан зимник на постройката (Обр. II. 4). Тя е със запазени размери 0,40 / ,050 м и дълбочина едва 0,15 м. Открита е малка част от северната ѝ периферия, като по-голямата част е унищожена при вкопаването на споменатото хранилище. При разкопките са намерени около 50 фрагменти от амфори и купи от т. нар. източносредиземноморска гръцка керамика от Архаичната епоха, фрагменти от монохромна гръцка керамика, множество мидени черупки, фрагменти от животински кости, въглени и връх на бронзова стрела. При продължилите сондажни проучвания в обема на ранновизантийската сграда под подовото ѝ ниво не са открити други материали от Архаичната епоха и очевидно въпросната яма е изолиран случай в тази част на обекта.

Единственият метален предмет от ямата е връх на бронзова триръбеста стрела със страничен шип (Обр. II. 12). Той е с дължина 5 см и диаметър на втулка 0,9 см. Подобни стрели са се развили в района на Понтийските степи през VIII в. пр. Хр., предхождайки триръбестите типове. Към VII в. пр. Хр. видовете имат голямо разпространение в Анадола и Кавказ, а по-късно се появяват в Близкия Изток и Европа. Хиляди стрели са разкопани на множество обекти в Близкия Изток, Анатолия, Египет и в Европа.

Трябва да се отчете факта, че описваната ситуация илюстрира първото по-голямо струпване на архаична керамика на полуостров Хрисосотира. Преобладават източнотръцки чаши от края на VII – първата половина на VI в. пр. Хр. Те са със сравнително семпла форма с две хоризонтални дръжки и украса с птици (bird bowls) или с розети (rosette bowls, виж тук Обр. II. 5 – II. 11). Известни са както от съседна Апология (Панайотова и др. 2011, 260, обр. 2; Panayotova et al. 2014, 598; Недев 2016, 45 – 46) и от близки до крайбрежието обекти (за Дебелт, Бургаско; ср. Балабанов 2010, таб. 1 / 5), така и от някои райони във вътрешността на тракийските земи.

Представени са чаши с две дръжки и от групата т. нар. Ionian bowls (Обр. II. 8). Образците от Хрисосотира намират паралели с фрагменти от съдове открити в Апология (Panayotova et al. 2014, 598; Панайотова и др. 2015, обр. 3; Damyanov 2018, 149, fig. 1), Сладките кладенци в Бургас (Балабанов, Дражева 1985, стр. 15, обр. 5), Дебелт, Бургаско.

В ямата са открити фрагменти от олпе (Обр. 14) с украса сходна на тази върху

олпета намерени при светилището на Деметра в Аполония (Damyanov 2018, 153, fig. 6). Сред монохромните фрагменти са определени няколко части от леканета (Обр. II. 11), които намират паралел с подобни фрагменти, намерени в Созопол (Ников 2012).

Украсата на фрагментите от източногръцки съдове е разнообразна, но добре позната от множество художествени групи илюстрирани с находки от близко разположената Аполония. На първо място това са чашите с геометризирана или растителна украса – с птици, розети, лотос и меандър, с централен мотив, изобразяващ птица, респективно схематична розета с точка или орнаментален мотив. Съдовете от групата на т. нар. *Ionian bowls* са декорирани с хоризонтални фирнисови ленти по външната или и вътрешна страна на устието и тялото.

Макар и редки са налични и фрагменти от съдове с животинска рисувана декорация (Обр. II. 9).

Специалистите по антична керамика напомнят, че импортна източногръцка керамика е регистрирана и в археологически обекти извън градското ядро на Аполония Понтика (дн. Созопол), където по правило тя е най-разнообразно представена (Недев 2016, 42 – 43; Божкова 2017, 30 – 31). Находки от този тип керамика са открити при подводни археологически разкопки южно от полиса в устието на р. Ропотамо и на н. Урдовиза (дн. Китен), Атия. Източногръцка керамика е открита и в района на Бургаския залив при разкопки в местността Костадин чешма, близо до с. Дебелт, обл. Бургас. Почти липсват данни за разпространение на йонийска керамика от VII – VI в. пр. Хр. в другите елински полиси по Българското Черноморие. Това обстоятелство е свързано както със състоянието на проучванията, така и с по-късната дата на основаването им. От Месамбрия (дн. Несебър) са публикувани два фрагмента – единият декориран в стил „късна дива коза“ и устие на купа, открита при разкопки в градска среда. Керамика от този период е регистрирана и в другата голяма милетска колония – Одесос (дн. Варна), разположена в северната част на Българското Черноморско крайбрежие. Разпространението на импортна източногръцка керамика, в археологически обекти от вътрешността на Тракия, е изключително рядко.

Типът е засвидетелстван в райони, разположени в непосредствена близост до Черноморското крайбрежие и по поречието на големите реки, свързващи Тракия с Егея (Карнобат, Ямбол, Стара Загора, Копривлен).

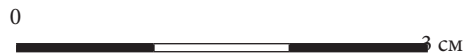
Откритията на екипа на Националния исторически музей хвърлят светлина върху най-древната история на многопластовия археологически обект, върху който, както е известно, са открити следи от Класическата и Елинистическа епоха.

Представената в таблата луксозна архаична керамика, със сложна фигурна и флорална орнаментация, е важен източник на информация за най-ранния период от съществуването на селището на полуостров Хрисосотира. Сложно декорираните фрагменти от съдове свидетелстват за интензивни търговски контакти с големите центрове на Западна Мала Азия. От края на VII до третата четвърт на VI в. пр. Хр. основни вносители на керамика в Аполония и най-близките ѝ сателитни селища, както е случая с Хрисосотира, са големите производствени центрове като Родос, Милет, Самос, Клазомене, които изцяло доминират вноса на Западнопонтийския пазар.

Според Д. Недев, разпространението на източно гръцката рисувана керамика по цялата територия на созополския полуостров доказва, че при основаването на

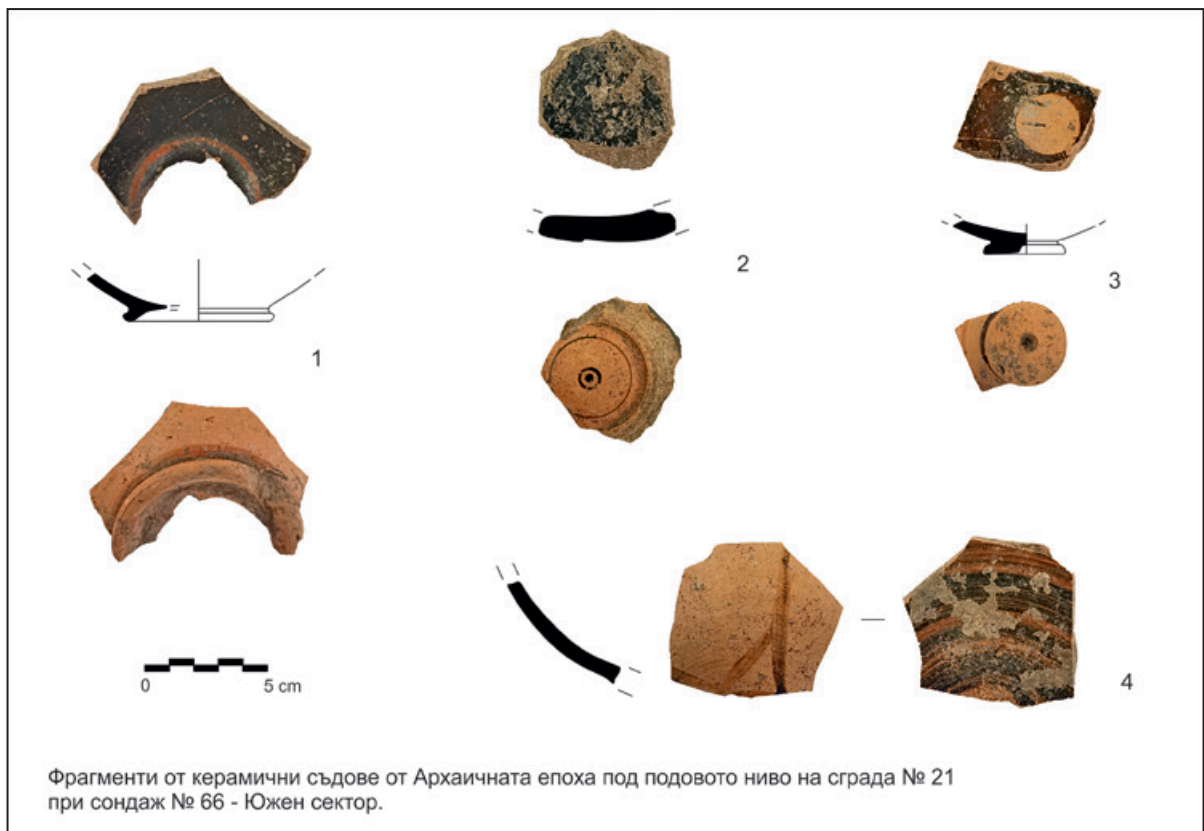
Аполония в края на VII в. пр. Хр. милетските колонисти са усвоили цялата територия на днешния остров Св. Кирик и полуостров Скамний. С находките от Хрисосотира периметъра се увеличава и очевидно цялата крайбрежна територия между Атия и Аполония през VI в. пр. Хр. и наетне е била под елински контрол (Дамянов 2013, 116 – 132; Ников, Лещаков 2019, 125 – 127).

Новооткрити материали от Архаичната епоха нямат локално значение. С тях се обогатява информацията за ранните гръцки поселения в района на Бургаския залив.



Обр. II. 1. Бронзова стрела монета
открита през 2017 г.
*A bronze coin of arrowhead currency found
in 2017*

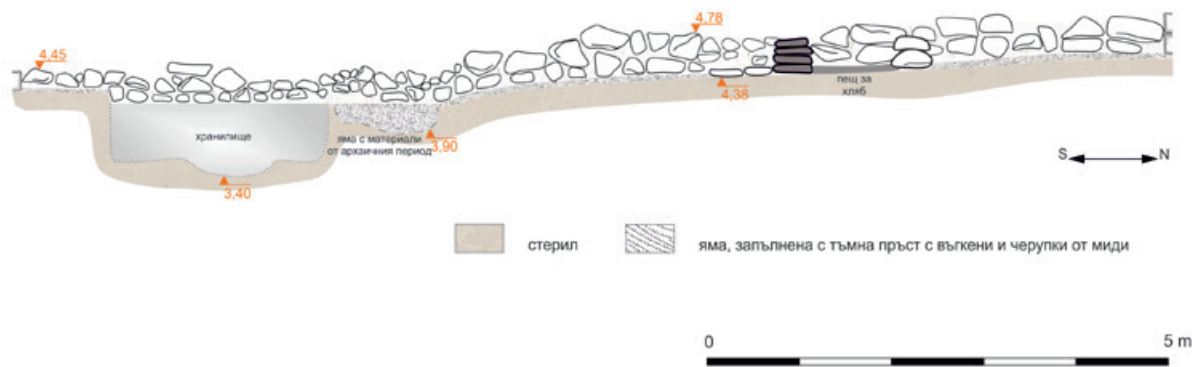
Обр. II. 2. Бронзова стрела монета открита
през 2019 г.
*A bronze coin of arrowhead currency found
in 2019*



Фрагменти от керамични съдове от Архаичната епоха под подовото ниво на сграда № 21 при сондаж № 66 - Южен сектор.

Обр. II. 3. Керамични фрагменти от архаични съдове открити под подовото ниво на късноантична сграда № 21
Ceramic fragments of archaic vessels found under the floor level of the late-antique building No. 21

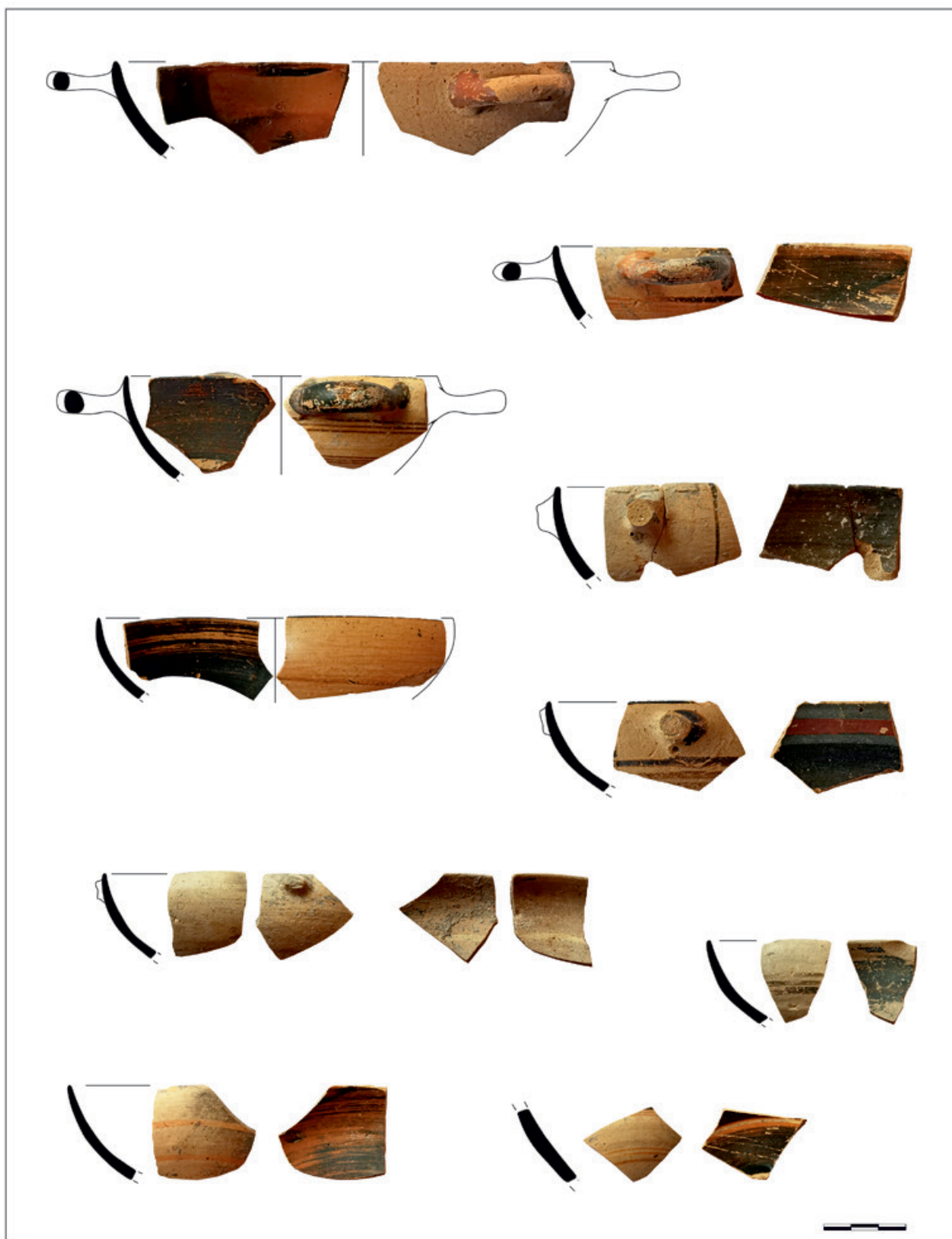
Ранновизантиска крепост на нос Хрисосотира - 2019 г.
 Южен сектор.
 Сграда № 18, вътрешно лице на западен зид на сграда и
 яма, запълнена с материали от архаичния период.



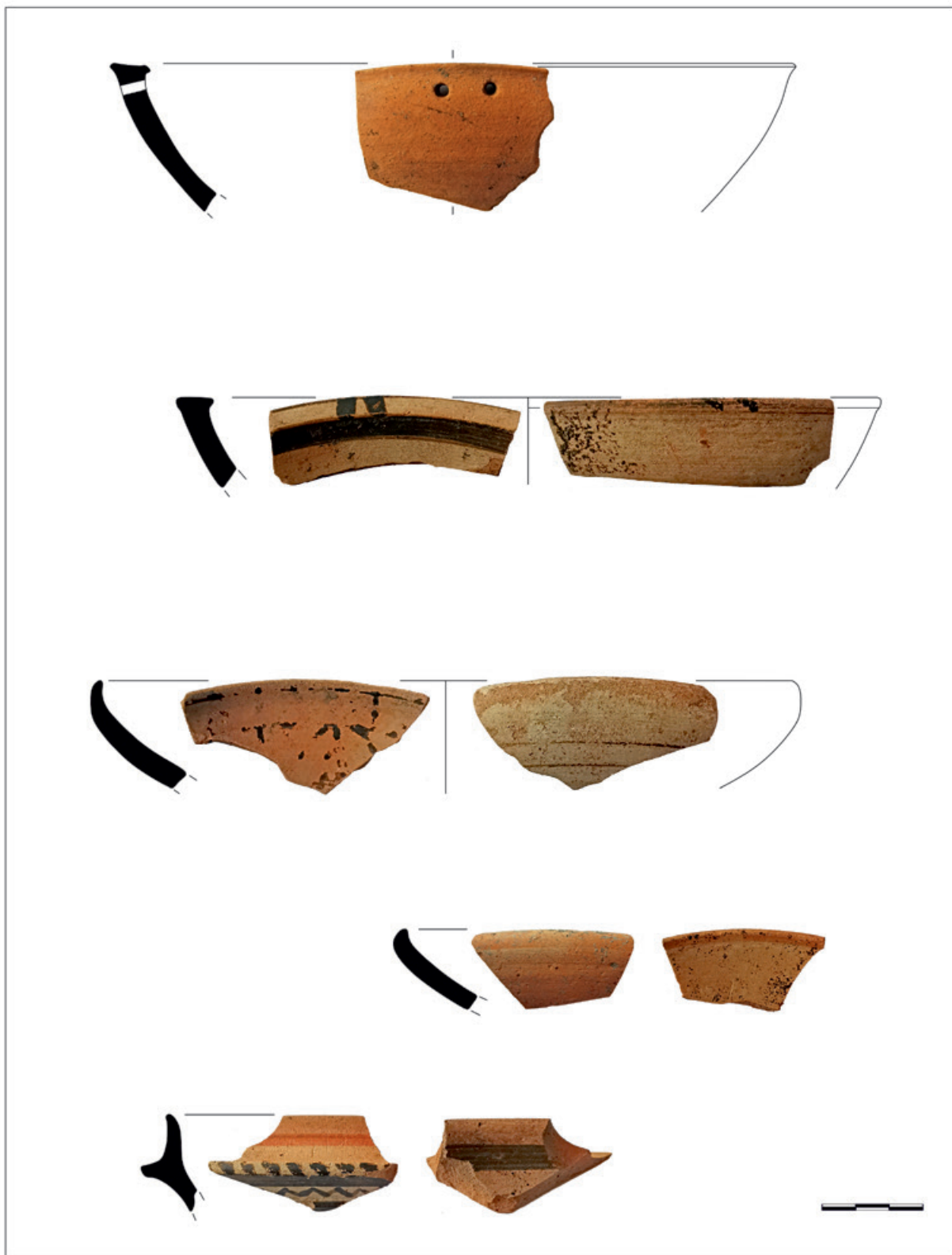
Обр. П4. План на разположението на яма от архаичната епоха
 Plan with the location of a pit from the Archaic period



Обр. П5. Фрагменти от архаични съдове открити в яма
 Fragments of archaic vessels discovered in a pit



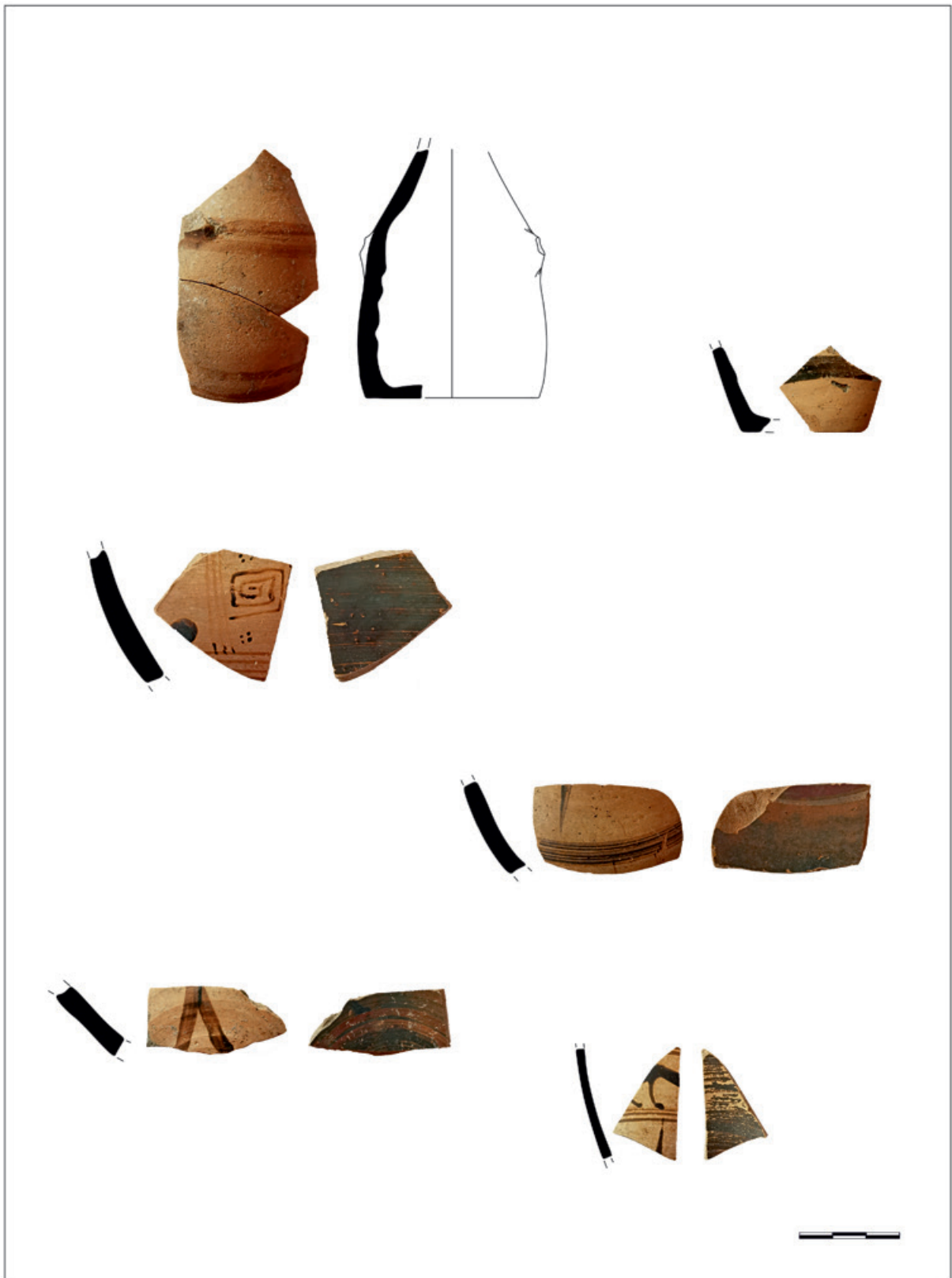
Обр. П. 6. Фрагменти от архаични съдове открити в яма
Fragments of archaic vessels discovered in a pit



Обр. II. 7. Фрагменти от архаични съдове открити в яма
Fragments of archaic vessels discovered in a pit



Обр. П. 8. Фрагменти от архаични съдове открити в яма
Fragments of archaic vessels discovered in a pit



Обр. П. 9. Фрагменти от архаични съдове открити в яма
Fragments of archaic vessels discovered in a pit



Обр. П. 10. Фрагменти от архаични съдове открити в яма
Fragments of archaic vessels discovered in a pit



Обр. П. 11. Фрагменти от архаични съдове открити в яма
Fragments of archaic vessels discovered in a pit



Обр. II. 12. Бронзова стрела от ямата
Bronze arrowhead from the pit

Селище от Класическата и Елинистическа епоха

Изключително пълноценни за разглежданата епоха са проучванията, осъществени в периода 2016 – 2023 г. Открити са основите на 6 жилищни постройки и една пещ за строителна керамика, чието подробно описание до 2017 г. е вече публикувано (Христов 2017, 28 – 66; Христов 2019, 38 – 44):

Постройка № 1 от Класическия период (V в. пр. Хр.)

Основите и са открити в западния сектор на обекта в пласт под нивото на късноантично застрояване на късноантична сграда (обр. II. 13 – II. 14). От нея е запазен зид на калова спойка с широчина 0,50 м, който по-скоро е основа или каменен цокъл на сграда с кирпичена надстройка. Широчината на сградата е 6,40 м, а дължината ѝ е 7,60 м. Изградена е от камъни с видимо различен минерален състав от използваните по-късно във византийските строежи (обр. II. 13 – II. 20). Тук отчетливо се наблюдава ситуация, при която по-късният градеж от V – VI век компроментира по-ранния. Културният пласт от Предримската епоха е тънък, поради споменатите по-късни интервенции и подравнявания на терена. В него се забелязва висока концентрация на археологически материал, характерен за Класическата (?) епоха.

Извън пределите на описаната сграда на 8 м южно от нея (сондаж № 36) е разкрито кръгло съоръжение, изградено от ломени камъни на суха зидария, което можем да интерпретираме като хранилище. Съоръжението е с външен диаметър 1,20 м. Дебелината на зидове му е 50 см. Покрито е с гръцки тип покривна керамика (солени и калиптери). Изградено е от необработени камъни (обр. II. 21 – II. 23).

Сграда № 2 от Елинистическата епоха (края на IV в. пр. Хр.)

Сградата е разкрита в сондажи № 40 и № 43. Ориентирана е североизток-югозапад с размери 9 / 6,70 м (обр. II. 24 – II. 25). Дебелината на нейните зидове е 55 см. Липсва изявено подово ниво. Откритият фрагментиран керамичен материал, предимно в северозападната половина на сградата се отнася най-общо за IV в. пр. Хр. Ограден зид от Ранновизантийската епоха е затиснал и разтрошил в северозападния ъгъл на постройката устие на амфора с две дръжки от остров Кос. На една от дръжките е запазен печат, който допълнително дава информация за времето на използването на проучваната структура. Според типологията на Сергей Монахов от 2014 г. устието с

шия и подпечатана дръжка е най-близко до амфорите от тип II, които са разпространени през втората и третата четвърт на IV в. пр. Хр. (обр. II. 26).

Друг интересен печат е открит в пространството между двете сгради върху равен участък, характерен с плътно забити обли камъни, наподобяващи улично ниво. Печатът е от устието на хераклейска амфора. Представлява енглицичен печат в правоъгълна рамка със заоблени краища: ОЕОПЕ (обр. II. 27).

Сграда № 3 от Класическия период (V в. пр. Хр.?)

От нея е останал единствено зид с дължина 4 м и широчина 0,70 м, локализиран в сондаж № 33. Датировката е твърде обща и спорна (обр. II. 28). Стратиграфски погледнато, зидът е открит под подовото ниво на късноантичната представителна постройка.

Отново трябва да се отбележи, че в съседство до вече описаните сгради от предримския период, в по-голяма дълбочина под т. нар. късноантичен пласт, масово се откриват фрагменти от гръцка луксозна керамика и питоси (обр. II. 29). Очевидно, както вече написах, по високите части на полуострова, но със западно изложение, е била зоната на заселване на гърци в предримския период. Това е станало най-рано през архаичния период (VI в. пр. Хр.). От Елинистическата епоха се датира: фрагмент от мегарска чаша, фрагмент от кантаросовиден съд – понтийска керамична група с близък паралел с чаши откривани в Месамбрия и датирани за II – I в. пр. Хр. (обр. II. 30 – II. 31) (виж примери при *Vozkova 1997*) и мраморен фрагмент от горната част (фронтон) на декрет. От него е запазена малка част с височина 25 см, широчина 19,5 см и дебелина 9,4 см. За съжаление надписното поле следвало в други фрагменти разнесени на терена, чието откриване предстои (обр. II. 32).

Сграда № 4 от Елинистическата епоха

Основите на тази структура са засечени при разкопки от 2017 г. От нея е запазен детайл от каменен цокъл на кирпичена стена. Под горелия пласт от опожарения покрив на късноантичната сграда № 12 до западната крепостна стена, е открит пласт, изобилстващ с фрагменти от гръцки солени. На един от тях е врязано изображението на буквата „А“ (обр. II. 33). Открита е и бронзова монета, сечена в Аполония след 71 г. пр. Хр. (обр. II. 34 – II. 34а) фрагменти от червенолакова купа и дъно на амфора от Кос.

След демонтиране на пода от Късноантичната епоха във въпросния сондаж (помещение № 12) е открито съоръжение градено на суха зидария с размери 1,80 / 1,60 м и запазена (достигната) дълбочина 0,70 м. Дъното на съоръжението е с кръгла форма и диаметър 0,60 м. Дебелината на зидовете е средно 0,50 м. Запълнено е с фрагменти от солени, калиптери и амфори. Можем да интерпретираме новооткритата структура като хранилище. Подобна структура, както бе споменато, е открита в съседство при проучванията през 2016 г. Изграждането на вкопани под подовите нива на сгради помещения, интерпретирани като хранилища за съхранение на хранителни продукти, е характерна част на жилища в крайбрежната зона за всички исторически периоди (обр. II. 35 – II. 39).

Сградата е цялостно допроучена през есента на 2023 г. Основно в границите на нов сондаж № 75 бе разчистен масивен зид с широчина 80 см изцяло вкопан в пласт с находки от Късноелинистическа епоха: коринтски тип солени и калиптери, фрагмен-

ти от местни керамични съдове изработени на ръка, олинтски тип каменна мелница. Запазените на места части от въпросния зид в съседния сондаж № 76 позволяват да определим площта на постройката приблизително на 40 кв. м (обр. II. 40 – II. 46; обр. II. 47 – II. 49).

Сгради № 5 и 6 от Елинистическата епоха

Пред лицето на западната крепостна стена и в съседство на сондаж № 75 бе проучен нов сондаж с номерация 77, в чиито предели бяха открити основите на два зида, пресечени от изграждането на късноантичната крепостна стена (обр. II. 50 – II. 54). Зидовете са изградени от ломени камъни на калова спойка и са ориентирани изток-запад. Между тях е оставен незастроен пасаж с широчина 1,20 м. Въпросните зидове са с широчина 90 см и на места са запазени до два реда лицеви камъни. Северно и западно от основите на двата зида са открити множество фрагменти от солени коринтски тип и калиптери лаконски тип (обр. II. 55 – II. 59). Пластът се датира със силно корозирала бронзова монета с датировка най-общо III – II в. пр. Хр. В южната периферия на сондажа се развива двуделна постройка, чиито помещения са разделени от зид на калова спойка с широчина едва 55 см. Сградата е с правоъгълен план с дължина по оста север-юг 9 м. При разширение на сондаж № 77 на юг и запад се установи, че пред фронта на късноантичната крепостна стена са се развивали две отделни двуделни сгради. Вероятно техният брой, извън пределите на разкопаното място, е много по-голям. Новооткритите структури са предпоставка да се търси развитието на предримското селище на полуостров Хрисосотира далеч по-назапад от късноантичната крепостна стена в непосредствена близост до старата брегова ивица.

При окончателното проучване на сондаж № 80, разположен югоизточно от т. нар. късноантичен преториум през 2023 г., беше открито голямо количество керамичен материал датиран най-общо за Предримската епоха (коринтски тип покривна керамика; битова керамика работена на колело; дъна и дръжки на амфори). Интерес предизвиква амфорен печат върху дръжка на амфора от остров Родос, върху който се чете името на епонима Астюмедес (Ἀστυμέδης II; обр. II. 60). Датира се за период Va по хронологията на Ж. Финкелщайн: 144 г. пр. Хр. (Finkielsztein 2001, 195, tabl. 21). Изброените ранни материали са събрани в рохкав сив на цвят пласт без наличието на определени структури. В периферията на сондаж № 82 през 2016 г. бе проучено хранилище от Елинистическата епоха.

Пещ за строителна керамика от Елинистическата епоха (I в. пр. Хр.)

Пещта попада в профилите между сондажи № 35 и № 41 и № 38 и е открита на ниво 9,88 м н. в. Представлява правоъгълна двукамерна пещ с вертикална тяга. Запазени са части от долната камера, подпори на скарата и части от нея. Вероятно канала (praefurnium) на пещта е от запад. Префурниумът попада в сондаж № 38. Той е бил с приблизителна ширина 0,55 м и дължина 0,45 м. По всичко личи, че е къс, което е индикация за вида продукция на пещта – в случая строителна керамика (обр. II. 61 – II. 64).

Приблизителните размери на пещта са 1,80 x 1,80 м. Тези размери се вписват напълно в габаритите на пещите от Предримската епоха. Според Ал. Харизанов пещите в България от предримския период имат размери от 0,80 до 2,80 м, като преобладават

тези с размери до 1,30 м (Харизанов 2015). Изключения правят пещите при Копри-
вден (2,60 м) и Созопол (2,70 – 2,80 м).

Стените на пещта са с дебелина от 10 до 18 см, като най-външната част е тъм-
носива до черна, средната е оранжева, а вътрешната е опалена до червено. Северно и
южно от отвора на префурниума към пещта, са запазени две правоъгълни стълбчета,
които са поддържали скарата (обр. II. 65). Тяхната максимално запазена височина е
0,37 м. При проучването бяха разкрити още две прилепени до стените на пещта стъл-
бчета и един централен, свободно стоящ стълб.

Описание на стълбчетата

Стълб №1 се намира южно от префурниума и е със запазени размери 0,15 x 0,20
см и височина 0,32 см. Изграден от три реда строителна керамика с дебела обмазка
между редовете. Стълб №2 е северно от префурниума с размери 0,16 x 25,0 см и ви-
сочина 0,28 см. От него са запазени два реда. Стълб №3 е разположен в средата на
северната стена на пещта. Той е с размери 0,22 x 0,27 м. От него също са запазени три
реда. Стълб №4 е разположен в средата на източната стена с размери 0,30 x 0,27 м. От
него са запазени три реда от строителна керамика с дебела обмазка между редовете.
Свободно стоящия централен стълб е с размери 0,44 x 0,36 м. Запазени са три реда от
неговата конструкция. Между стълбове №2 и №3 пещта е нарушена от по-късно вко-
паване. То е с овална форма и диаметър 0,50 м. Вероятно това е дупка от кол, която
разбива СИ ъгъл, част от стълб №2 и пода на пещта. При проучването на запълните-
ля на пещта бяха открити множество фрагментирани и цели формати пределинис-
тически керемиди, както и слабо цилиндрични?, добре изпечени фрагменти от скара.
Фрагментите са с размери: дължина до 0,45 м и широчина 0,15 – 0,18 м. Тези фрагмен-
ти от скара са всъщност един вид арматура на скарата. Паралел може да бъде посочен
с пещта от с. Горно Белово (Халка Бунар- Тонкова 2002, 179, фиг. 14).

За късмет в процеса на проучването във вътрешността на пещта са разкрити
детайли от пространството над скарата, множество фрагменти от солени и няколко
фрагмента от червенолакови съдове. Особено важен за датирането на обекта е чер-
венолакова чаша открита *in situ* на дъното на долната камера (обр. II. 66 – II. 67). Тази
чаша след реставрацията намира паралел с подобен съд с произход Мала Азия, района
на Пергам (тип Ts 4, по Carsten Meyer-Schlichtmann 1988, s. 220; Tafel 10, 88) и се датира
в края на I в. пр.Хр. – началото на I в. сл. Хр.

Най-близкия по географски принцип паралел на пещта от Хрисосотира е тази
при Созопол до южната крепостна стена на Аполония и пещта от елинистическото
укрепление при с. Синеморец (Агре, Дичев 2015, 213 – 215). Въпреки различията във
формата, пещта при Синеморец е с близки размери като проучваната при Черномор-
рец (дължина 1,56 м) с открити „отухлени ребра части от скарата“.

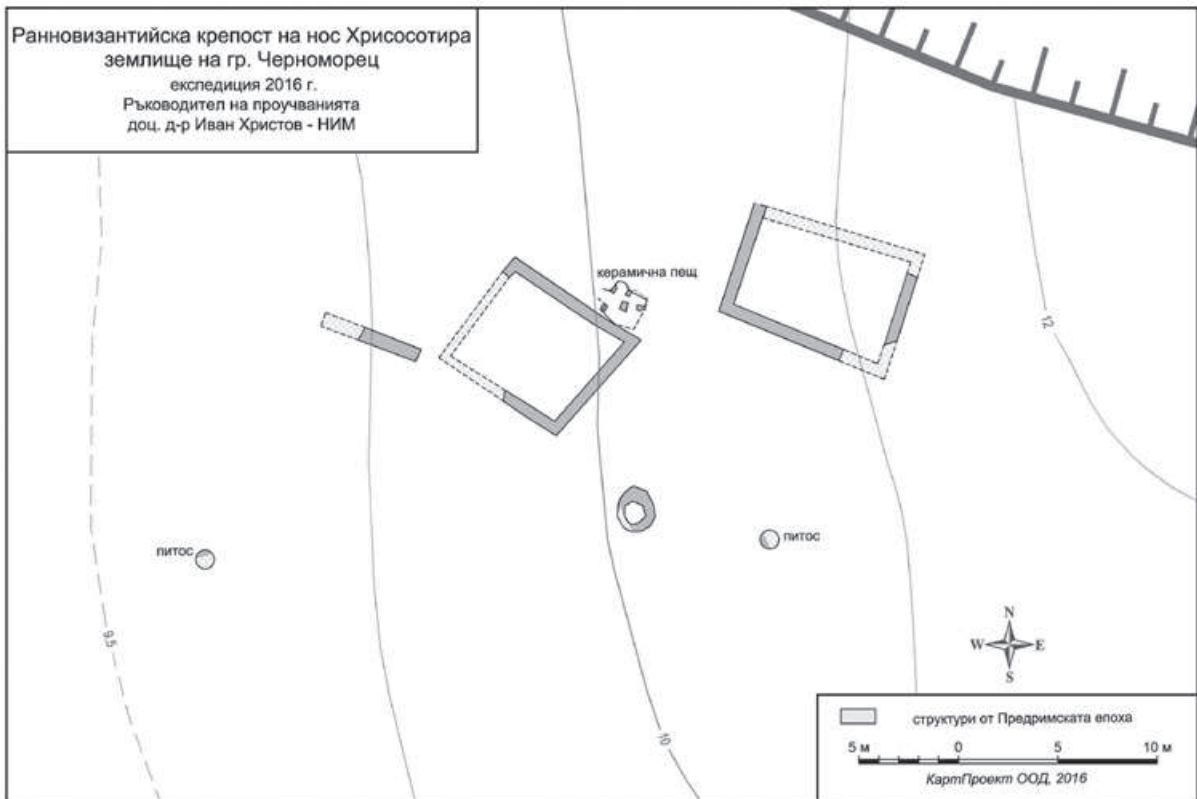
Що се отнася до наличието на предримски структури интерес представлява от-
криването в югозападната периферия на сондаж № 74 на правоъгълна траншея. Тя
е с дължина 1,20 и височина 25 см. Запълнена е с пясък. Стратиграфски погледнато
траншеята е разположена под нивото на късноантична отводнителна канавка, съ-
бираща водите от покривите на близко разположените сгради № 18 и 6. Структурата
е открита в съседство до яма от Архаичната епоха. Вероятно се касае за земеделско
съоръжение, свързано с отглеждането на лозя (обр. II. 68 – II. 69).

В книга № 1 от поредицата за проучването на ранновизантийската крепост на полуостров Хрисосотира бе посочено, че едно от доказателствата за наличието на по-ранни градежи на полуострова, са откритите сполии от блокове от сарматски варовик в крепостната стена с паралел от структури от о-в Свети Кирик и Юлита. Те са със средни размери 40 / 25 / 20 см. Отделни, по прецизно обработени блокове, са с дължина 55 см. Блоковете са документирани, както в североизточната куртина, така и в зида на кула № 2 и кула № 3 на западната куртина (обр. II. 70). Индикация за тяхната датировка са особености, като рустициране, и притежавани монтажни отвори и гнезда за заливане с олово на железни сглобки. Техният най-вероятен произход е кариера в района на дн. гр. Китен. От въпросният бял варовик има архитектурни детайли още от Архаичната епоха на о-в Св. Кирик. За блокова зидария обаче от този период е използван друг вид варовик с много голямо съдържание на мидени черупки. Блокове от този камък има от един кръгъл олтар на острова, който, според Д. Стоянова, по-вероятно е да се датира от Къснокласическата или Ранноелинистическата епоха. Блоковете са много сходни, като размери и обработка на повърхността, което предполага да са от една конструкция, едновременни монументални конструкции, чиято дата е в периода Късна архаика – Елинизъм. Отвора на блока изглежда по-скоро вторичен и е преизползван в зидарията на кула № 2. За блока с кантовете и рустицираната повърхност вграден във вътрешното лице на крепостната стена може да се напише отново, според Д. Стоянова, че е по-скоро къснокласически-ранноелинистически. При белите варовикови блокове инструментът, който е използван за финална обработка на повърхността, е плоско длето, докато при този с канта, зазидан във вътрешното лице на крепостната стена между кула № 1 и 2, има шило.

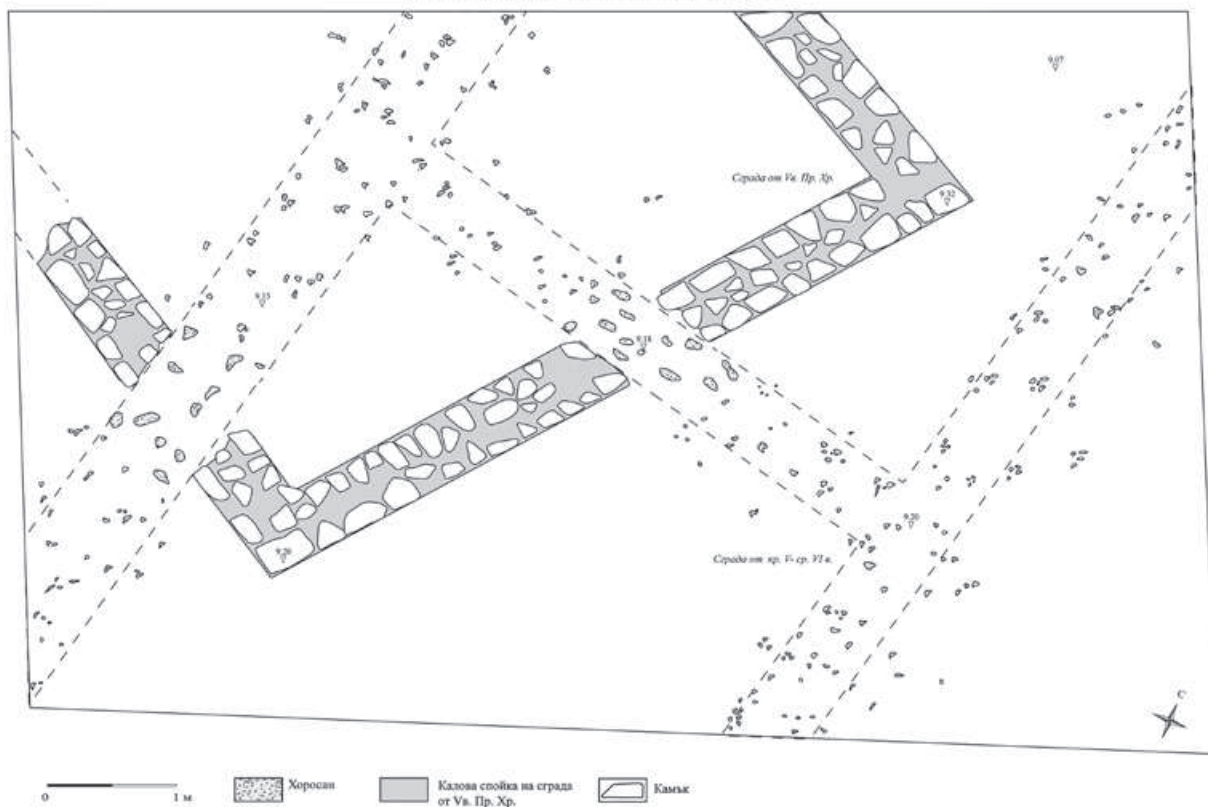
Друг интересен каменен блок открит в съседство на сграда 17 е индикация за наличието в Древността на импозантни постройки. Става дума за добре обработен мраморен блок с монтажен отвор, който намира паралели с мраморни детайли от о-в Св. Кирик и Юлита. Вероятно мраморният къс е бил част от храмова постройка (обр. II. 71 – II. 72).

Описаните материали и археологически структури на полуостров Хрисосотира маркират наличието на голям селищен обект, който с известна условност можем да наречем предградие на Аполония Понтика.

Извън неговите очертания е било разположено праисторическо селище в м. Аклади, селище от Ранножелязната епоха и единични надгробни могили.



Обр. II. 13. – II. 14. План на сграда от Класическата епоха
 Plan of a building from the Classical period



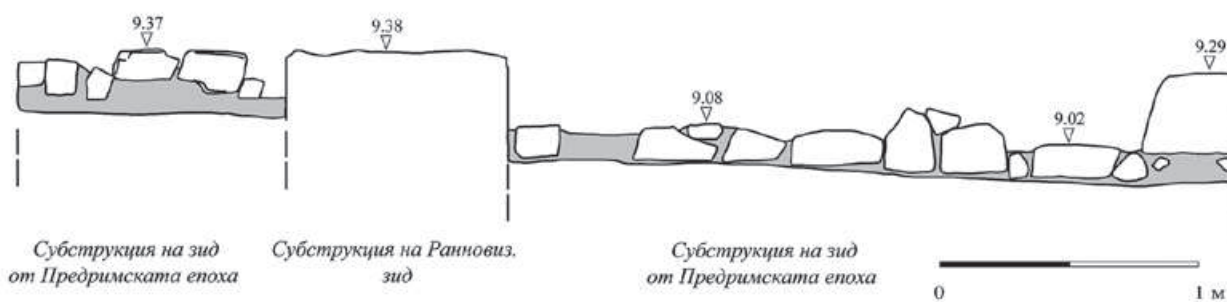
Обр. II. 15. План на сградата от Класическата епоха
Plan of a building from the Classical period



Обр. II. 16.
Основи на зидове на сградата от
Класическата епоха
Foundations of a building from
the Classical period



Хрисосотира, гр. Черноморец
 Сондаж № 38
 Изглед на външното лице на структура №10
 25.07.2016 г



Обр. II. 17 – II. 18. Основи на зидове на сградата от Класическата епоха
 Foundations of a building from the Classical period



Обр. II. 19 – II. 20. Основи на зидове на сградата от Класическата епоха
Foundations of a building from the Classical period



Обр. II. 24 – II. 25. Сграда № 2 от Елинистическата епоха
Building No. 2 from the Hellenistic period



Обр. II. 26. Амфорен печат върху дръжка на амфора от Кос
Stamped handle of a Koan amphora



Обр. II. 27. Печатът върху устието на хераклейска амфора
Stamped mouth of a Heracleian amphora



Обр. II. 28. Останки от сграда № 3 от Класическия период
Remains of Building No. 3 from the Classical period



0 10 см

Обр. II. 29. Фрагменти от чернофирнисова керамика
Fragments of black slip pottery



Обр. II. 30. Фрагмент от т. нар. мегарска чаша
Fragment of the so-called Megarian cup

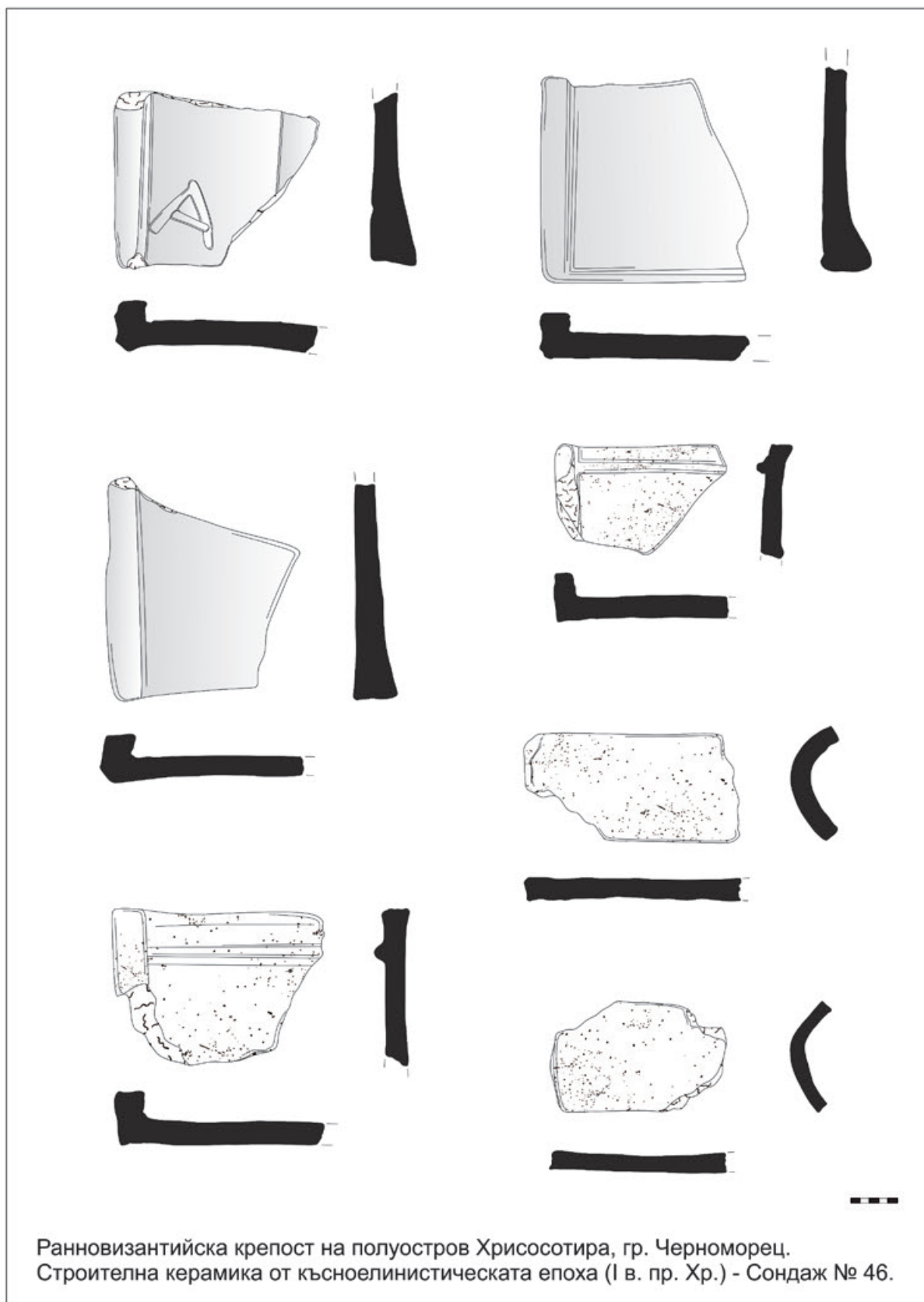


0 10 см

Обр. II. 31. Фрагмент от кантаросовиден съд –
понтийска керамична група
Fragment of a kantharos-shaped vessel,
Pontic ceramic group



Обр. II. 32. Фрагмент от горната част на декрет
Fragment of the upper part of the stone decree



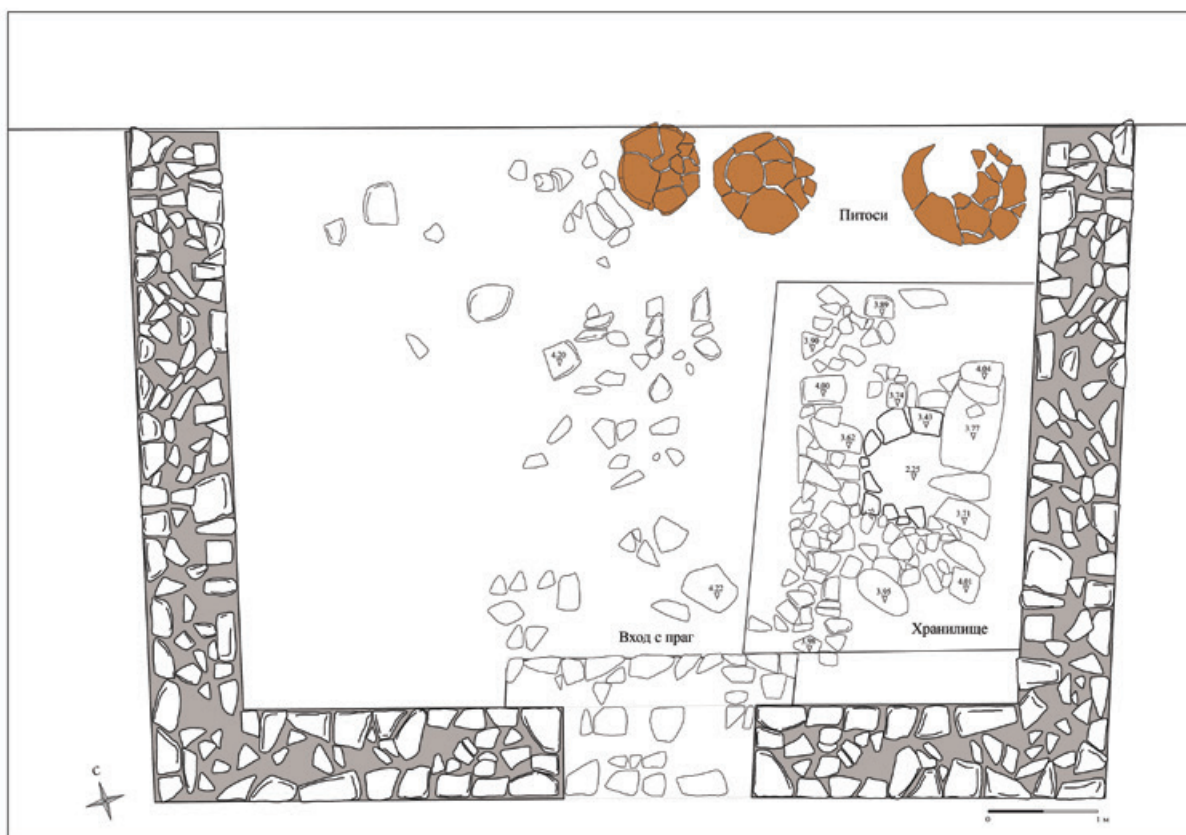
Обр. II. 33. Фрагменти от гръцки солени от сграда №4 от Елинистическата епоха
Fragments of Greek tegulae from Building No 4. Hellenistic period



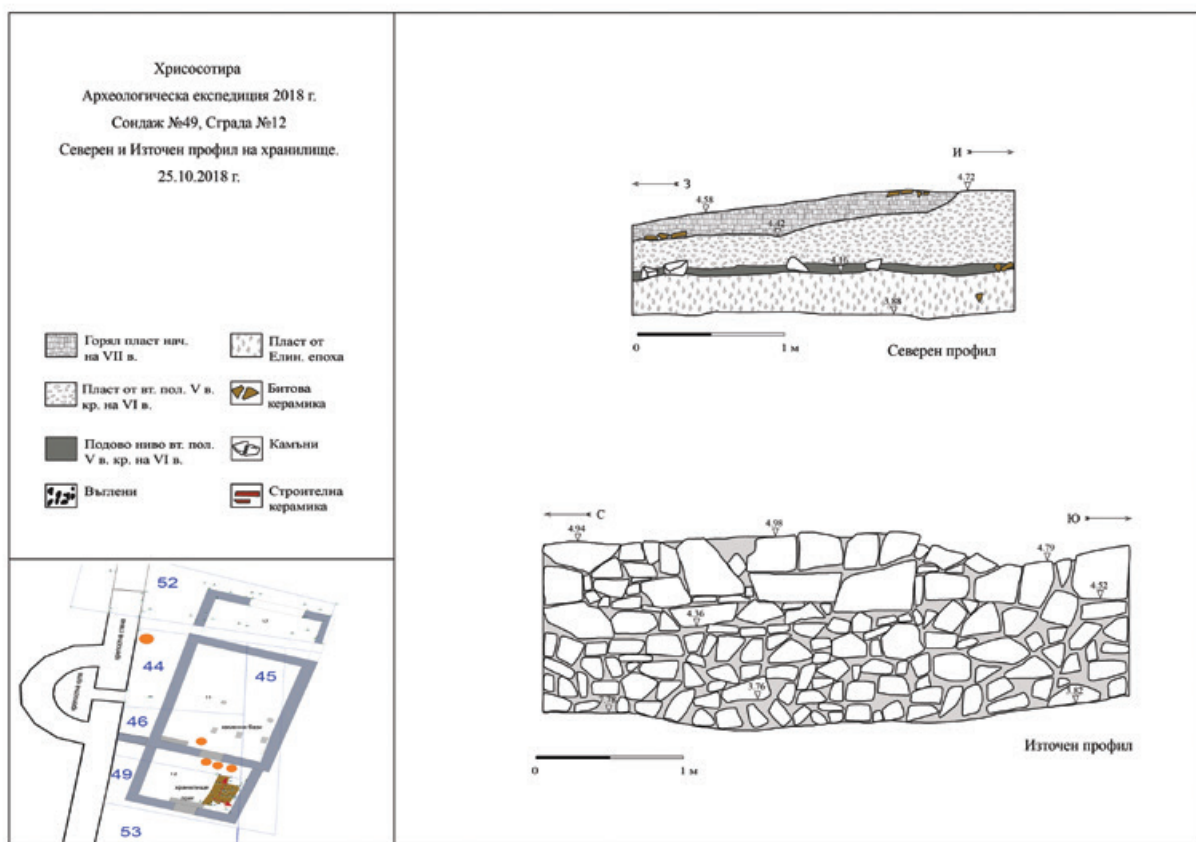
Обр. П. 34 -34а. Бронзова монета, сечена в Аполония след 71 г. пр. Хр.
Bronze coin minted in Apollonia after 71 BC



Обр. П. 35. Основи на хранилище от Елинистическата епоха
под основите на късноантична сграда № 12
Foundations of a Hellenistic-era repository under the foundations of the late-antique Building No. 12



Обр. II. 36 – II. 37. Основи на хранилище от Елинистическата епоха
 под основите на късноантична сграда № 12
 Foundations of a Hellenistic-era repository under the foundations of the late-antique Building No. 12



Обр. II. 38 – II. 39. Основи на хранилище от Елинистическата епоха под основите на късноантична сграда № 12
 Foundations of a Hellenistic-era repository under the foundations of the late-antique Building No. 12

12.10.2023 г.

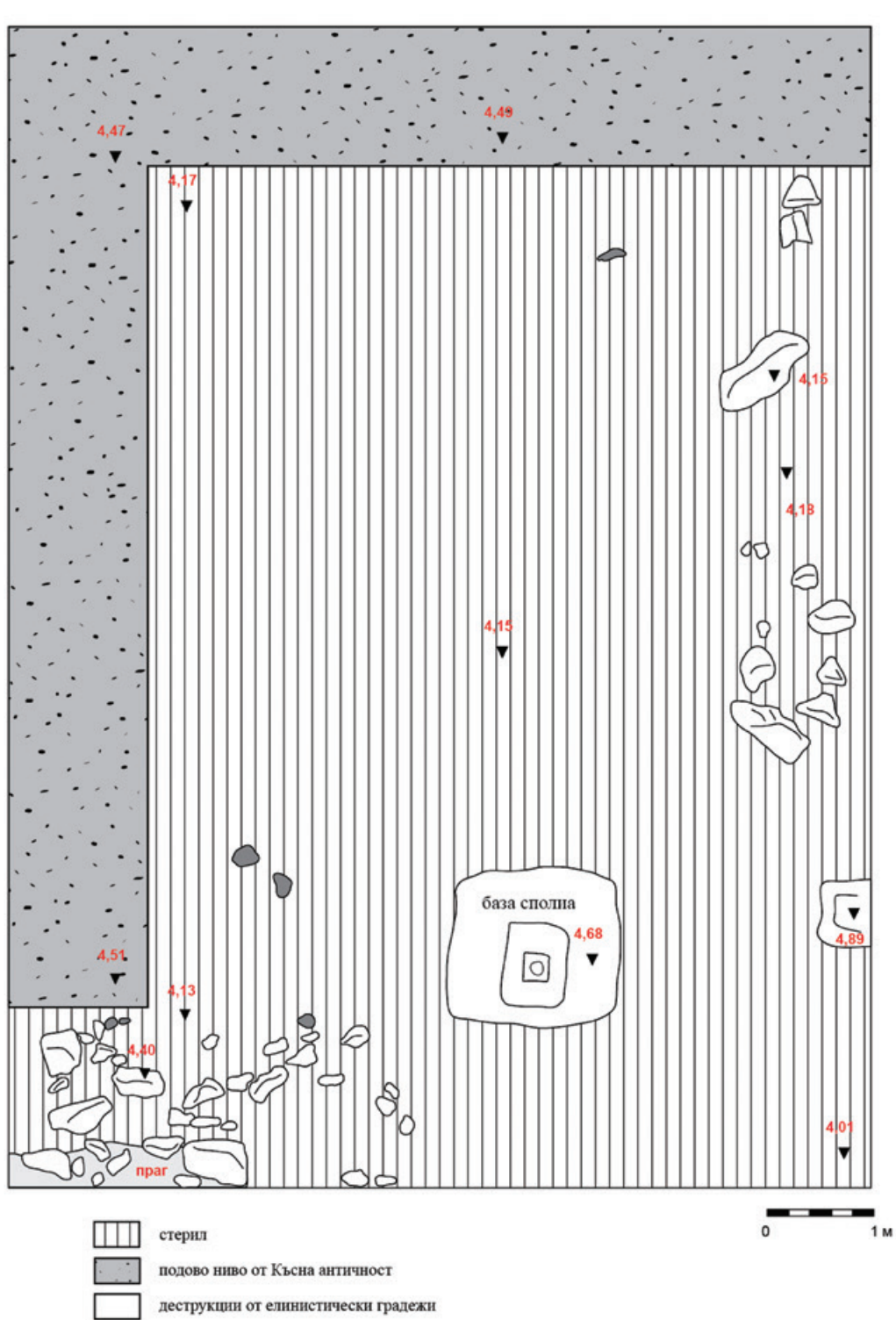
Многослоен археологически обект на полуостров Хрисосотира, землище на гр. Черноморец.
Сондаж №75



Обр. II. 40. План на сграда №4 от Елинистическата епоха
Plan of Building No. 4 from the Hellenistic period

6.10.2023 г.

Многослоен археологически обект на полуостров Хрисосотира, землище на гр.Черноморец.
Сондаж №76



Обр. II. 41. План на сграда №4 от Елинистическата епоха
Plan of Building No. 4 from the Hellenistic period



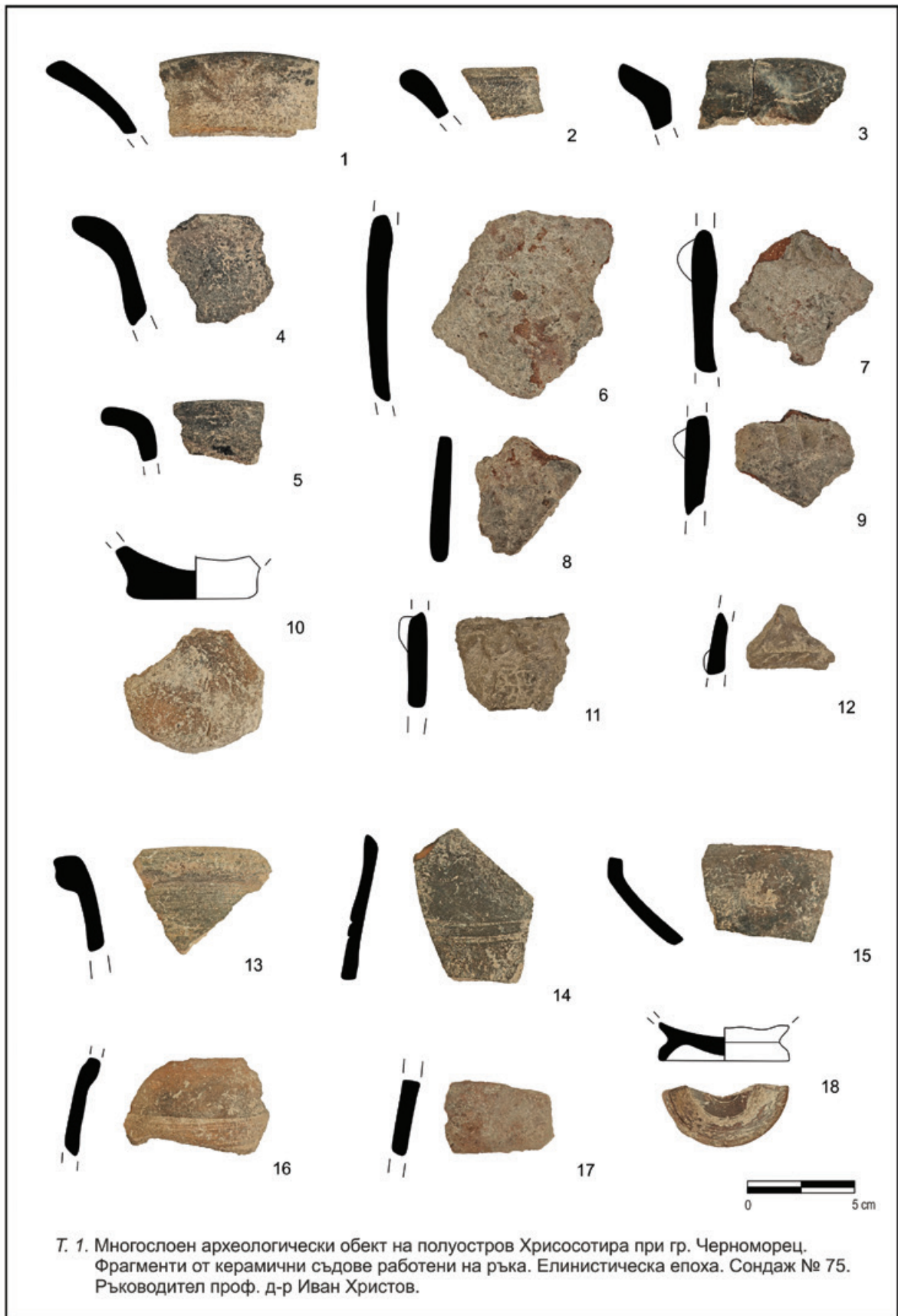
Обр. II. 42 – 43. План на сграда № 4 от Елинистическата епоха
Plan of Building No. 4 from the Hellenistic period



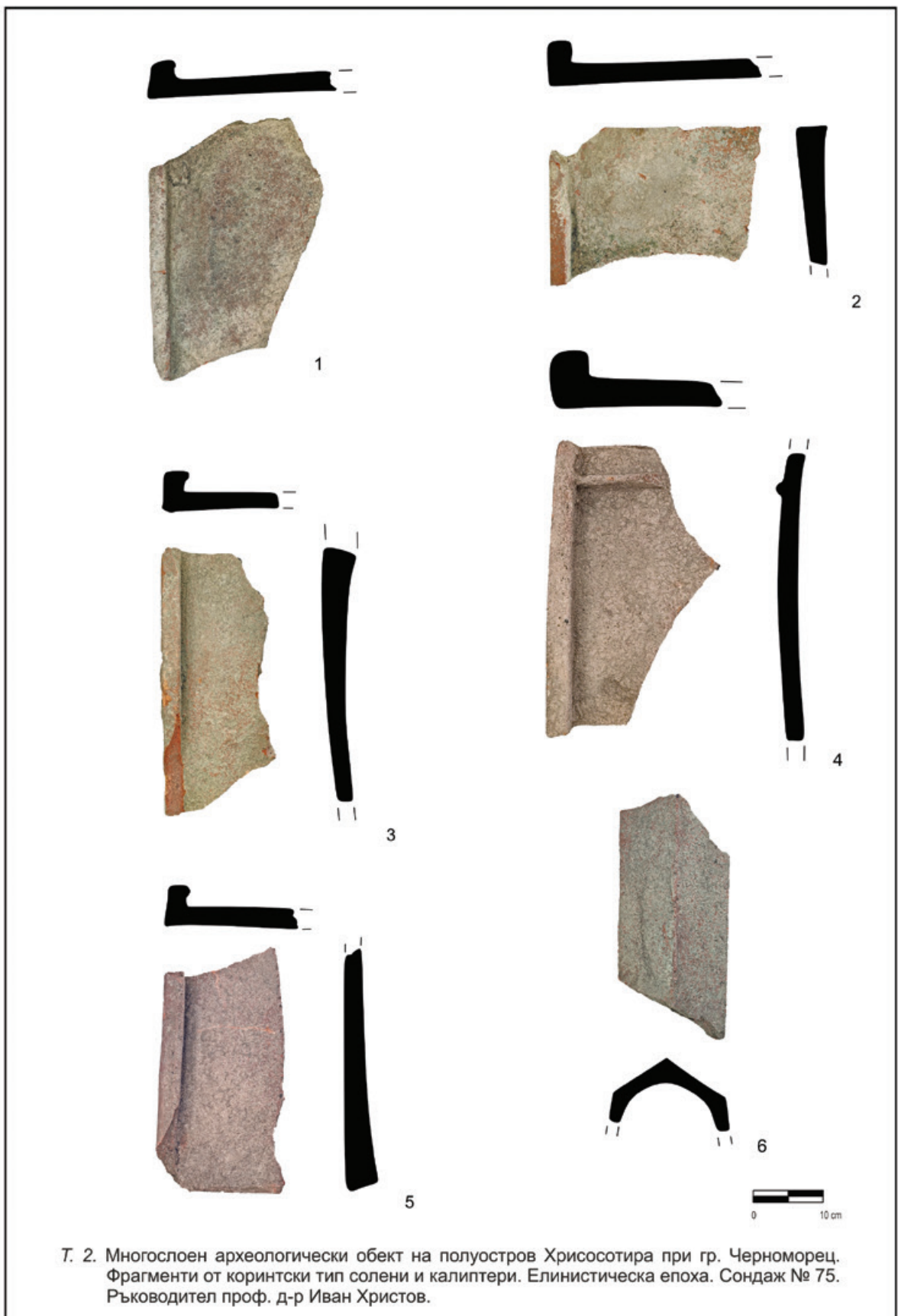
Обр. II. 44. Следи от огнище в сграда № 4
Traces of a hearth in Building No. 4



Обр. II. 45 – II. 46. Олинтски тип мелница
Stone quern of Olynthian type



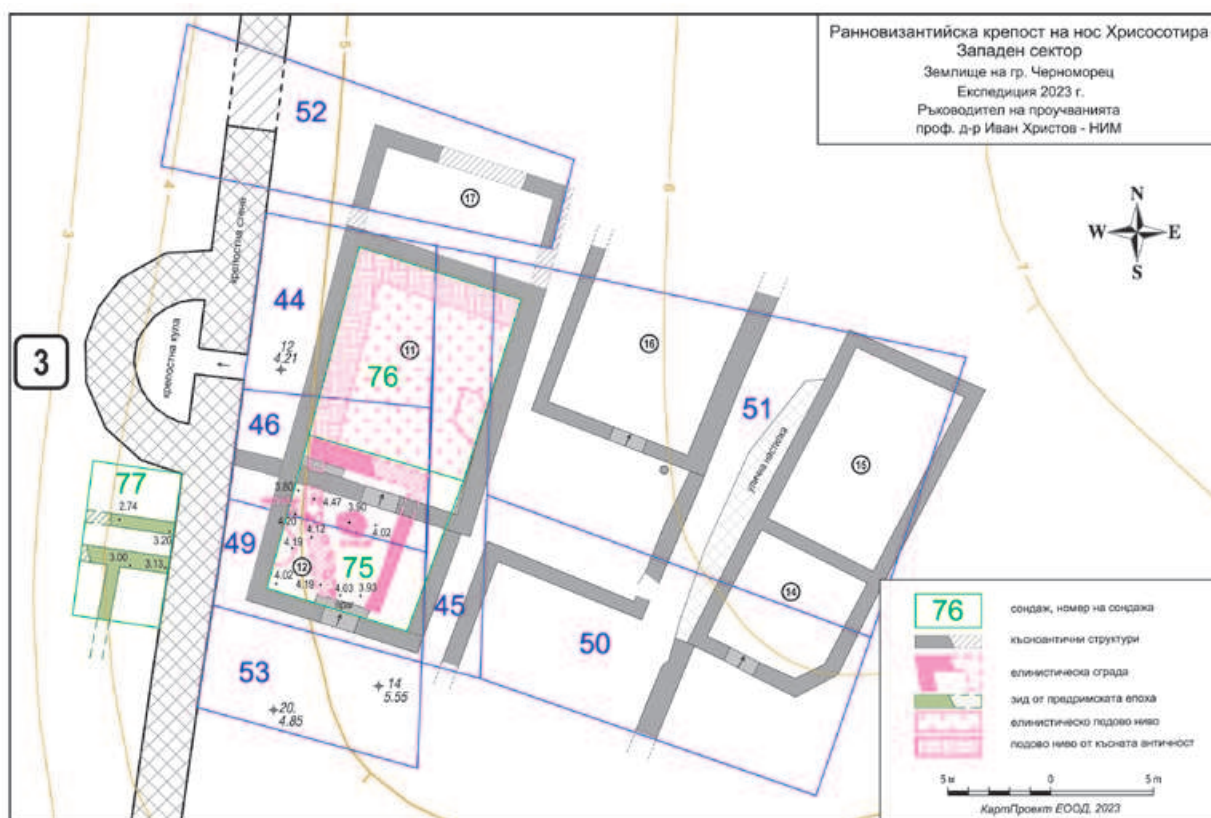
Обр. II. 47. Фрагменти от керамични съдове работени на ръка от сграда № 4
Fragments of hand-made pottery from Building No. 4



Обр. П. 49. Строителна керамика от елинистическа сграда № 4
 Construction ceramics from the Hellenistic Building No. 4



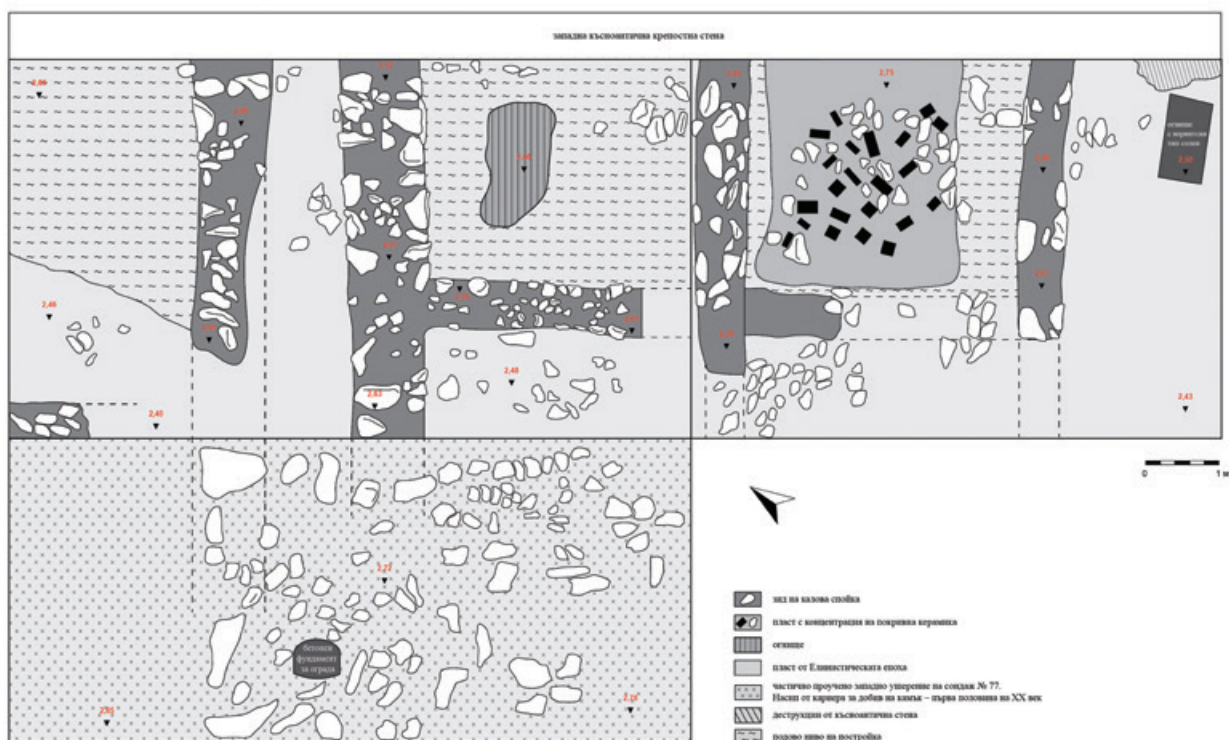
Обр. П. 49. Строителна керамика от елинистическа сграда № 4
Construction ceramics from the Hellenistic Building No. 4



Обр. П. 50. Основи на сгради № 5 и 6 от Елинистическата епоха
Foundations of buildings Nos. 5 and 6 from the Hellenistic period

22.10.2023 г.

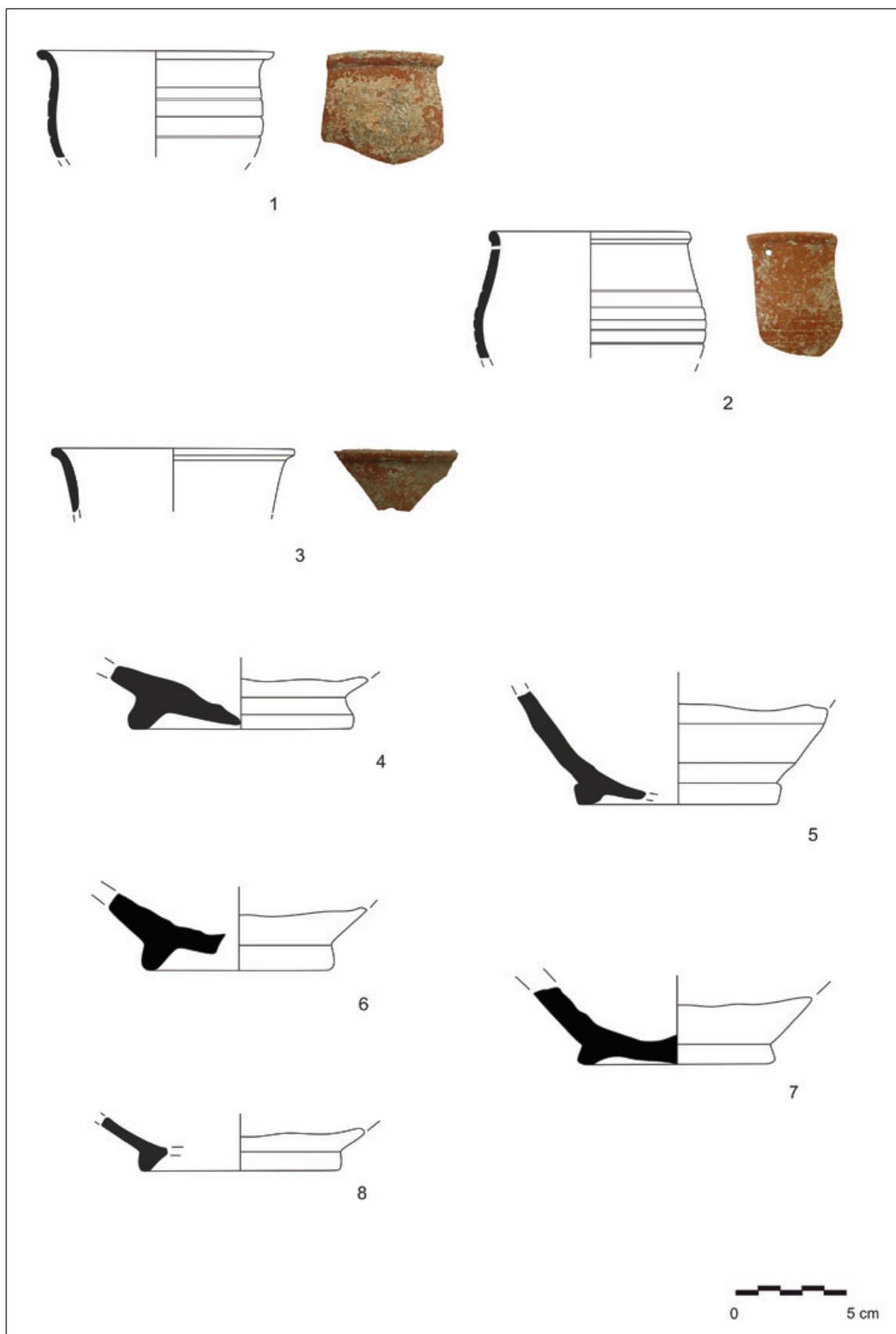
Многослоен археологически обект на полуостров Хрисосотира, землище на гр. Черноморец.
Сграда №77 с уширения (структури от Елинистическата епоха)



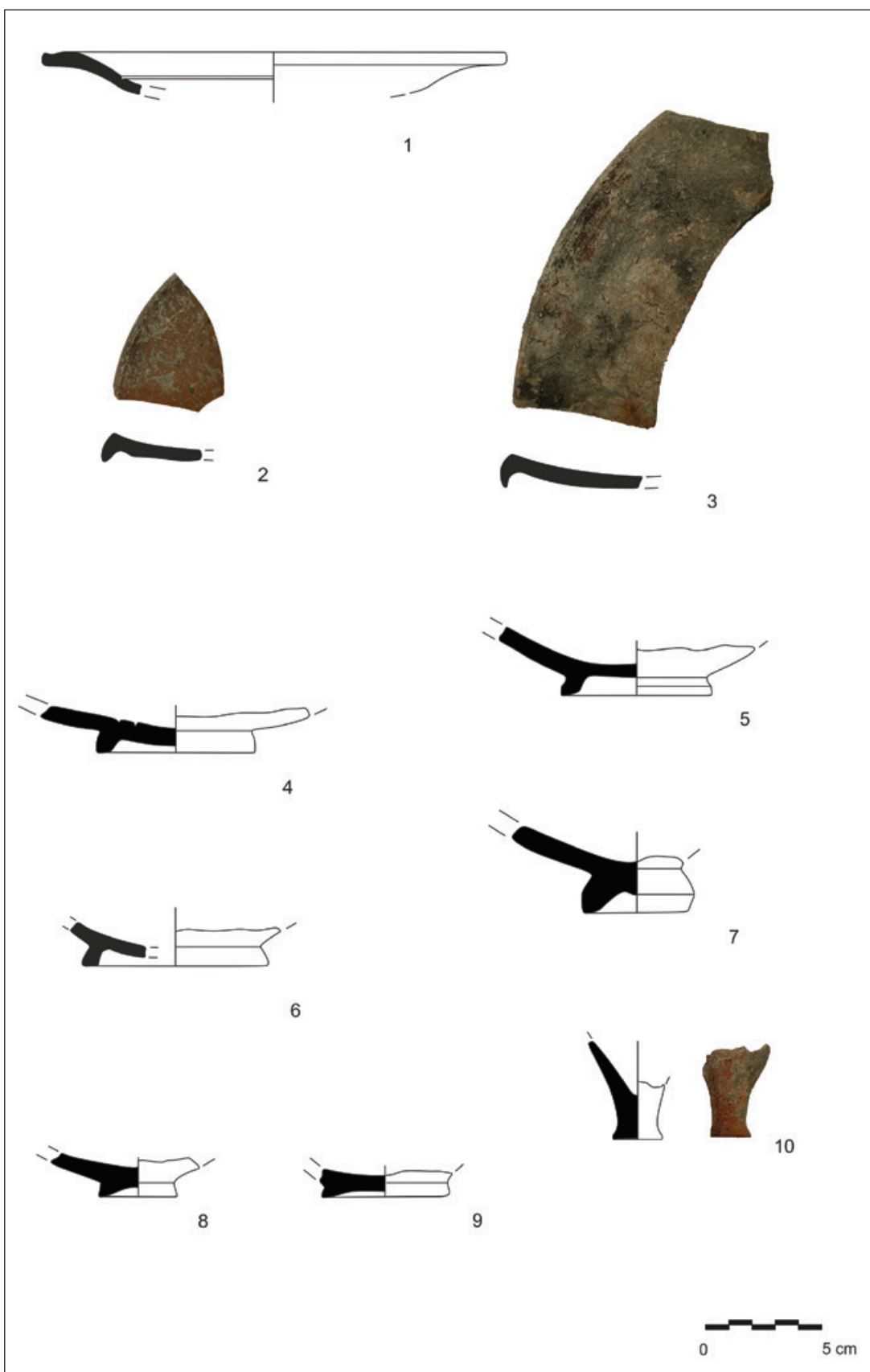
Обр. II. 51 – II. 52. Основи на сгради № 5 и 6 от Елинистическата епоха
Foundations of buildings Nos. 5 and 6 from the Hellenistic period



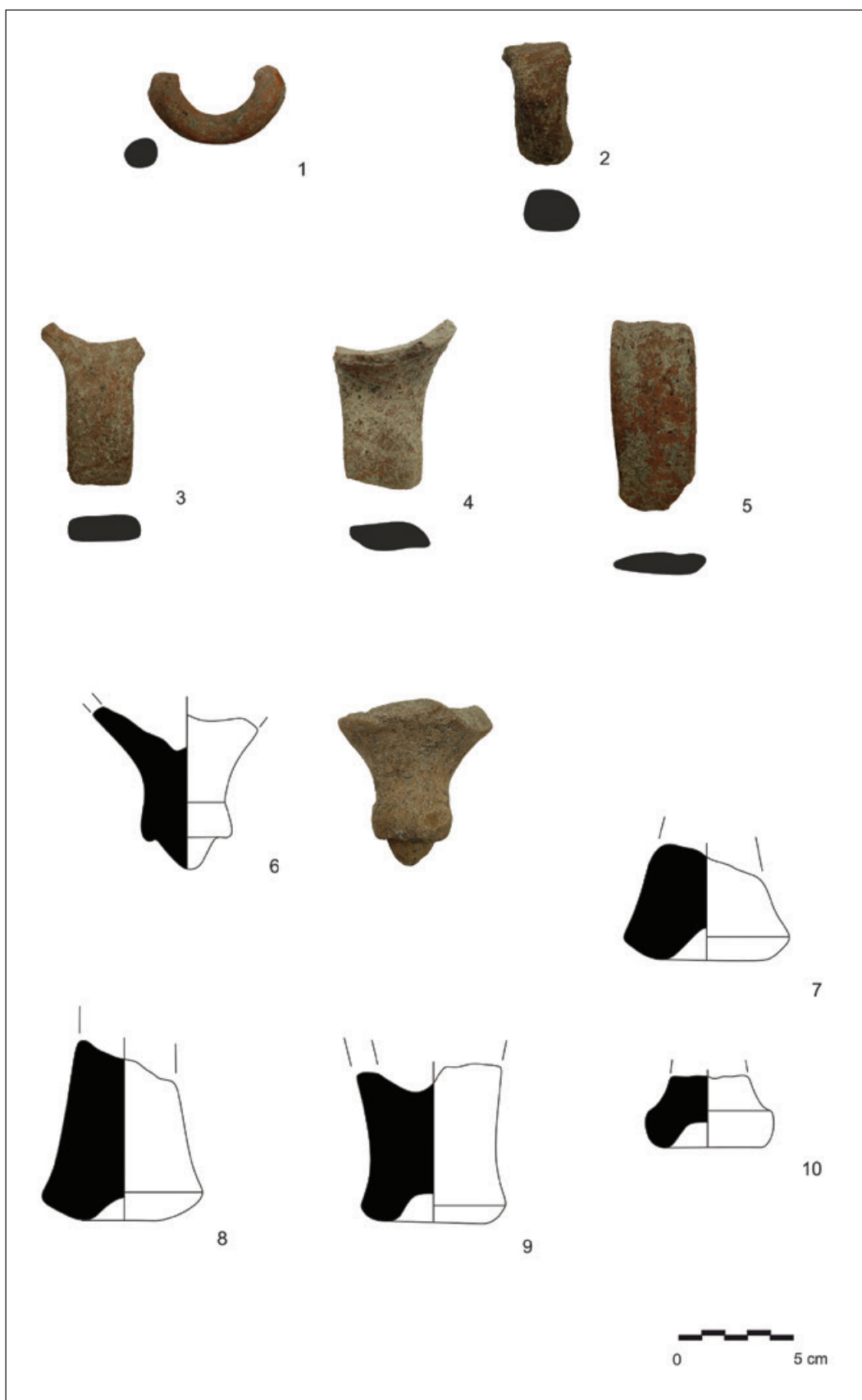
Обр. II. 53 – II. 54. Основи на сгради № 5 и 6 от Елинистическата епоха
Foundations of buildings Nos. 5 and 6 from the Hellenistic period



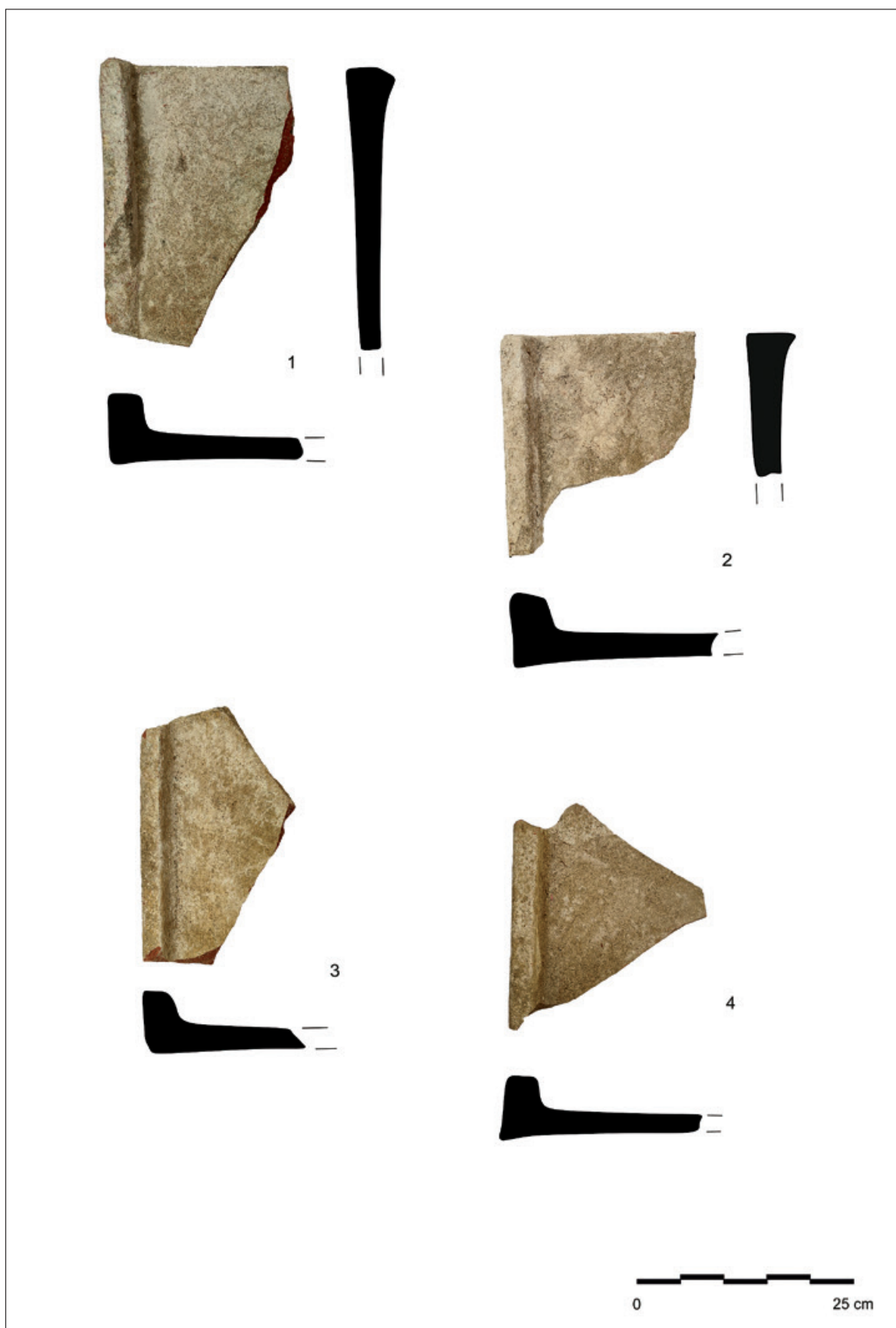
Обр. II. 55. Фрагменти от керамични съдове открити в постройките №5 и 6
Fragments of pottery discovered in buildings Nos. 5 and 6



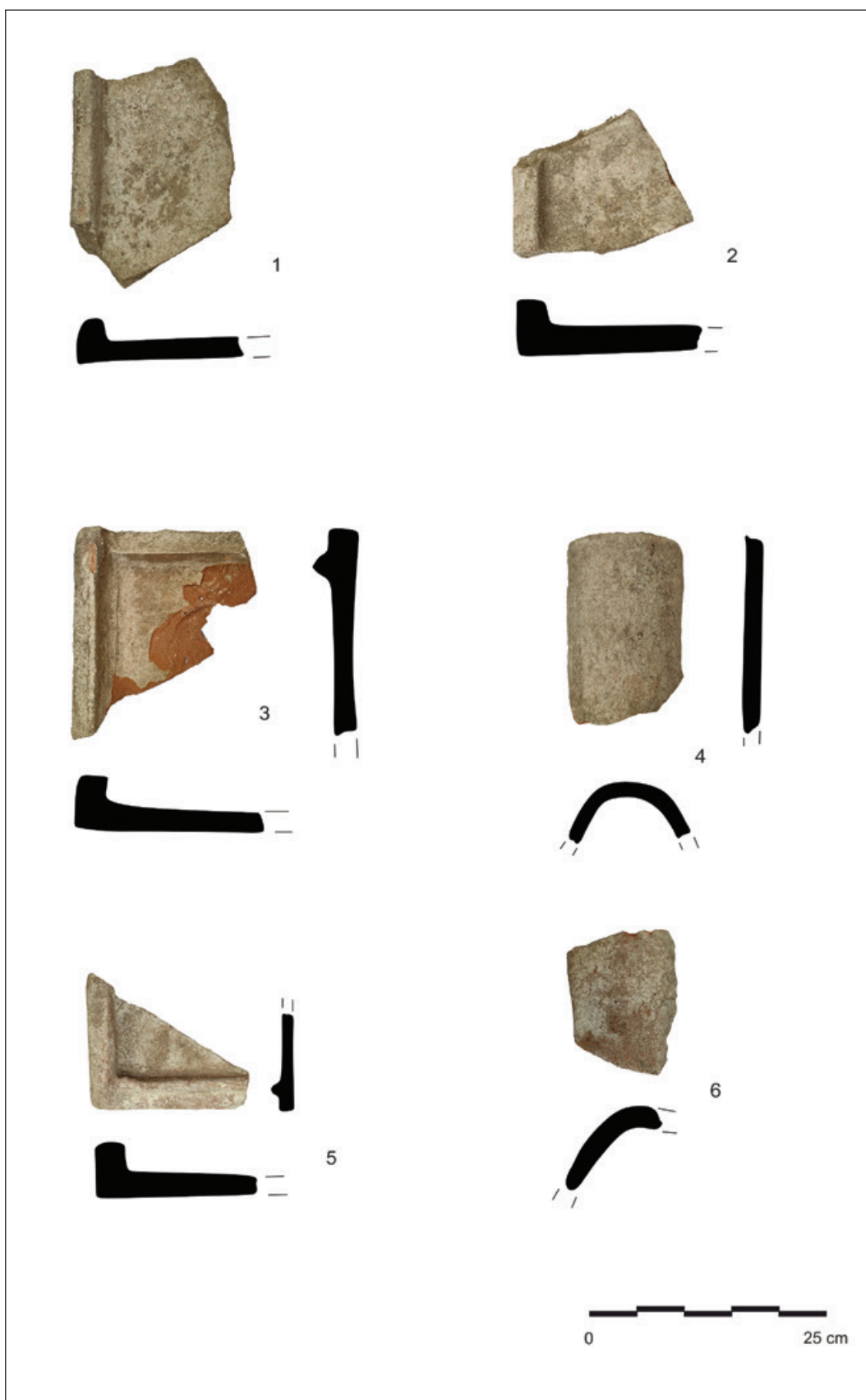
Обр. II. 56. Фрагменти от керамични съдове открити в постройки №5 и 6
 Fragments of pottery discovered in buildings Nos. 5 and 6



Обр. II. 57. Фрагменти от керамични съдове открити в постройки №5 и 6
 Fragments of pottery discovered in buildings Nos. 5 and 6



Обр. II. 58. Строителна керамика от сгради в сондаж № 77
Construction ceramics from the building in trench No. 77

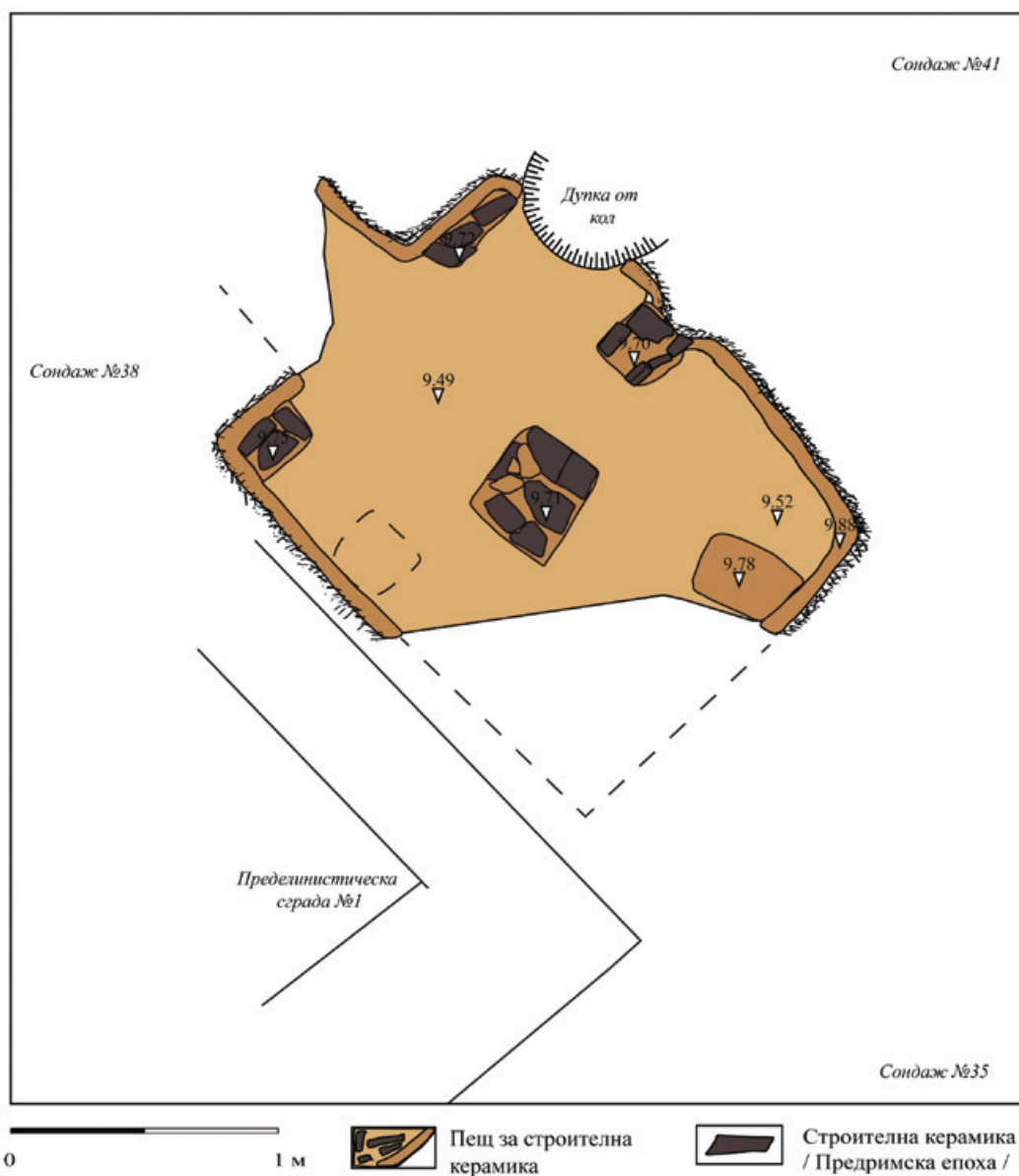


Обр. II. 59. Строителна керамика от сгради в сондаж №77
Construction ceramics from the building in trench No. 77

Обр. II. 60 Амфорен печат
върху дръжка на амфора
от остров Родос



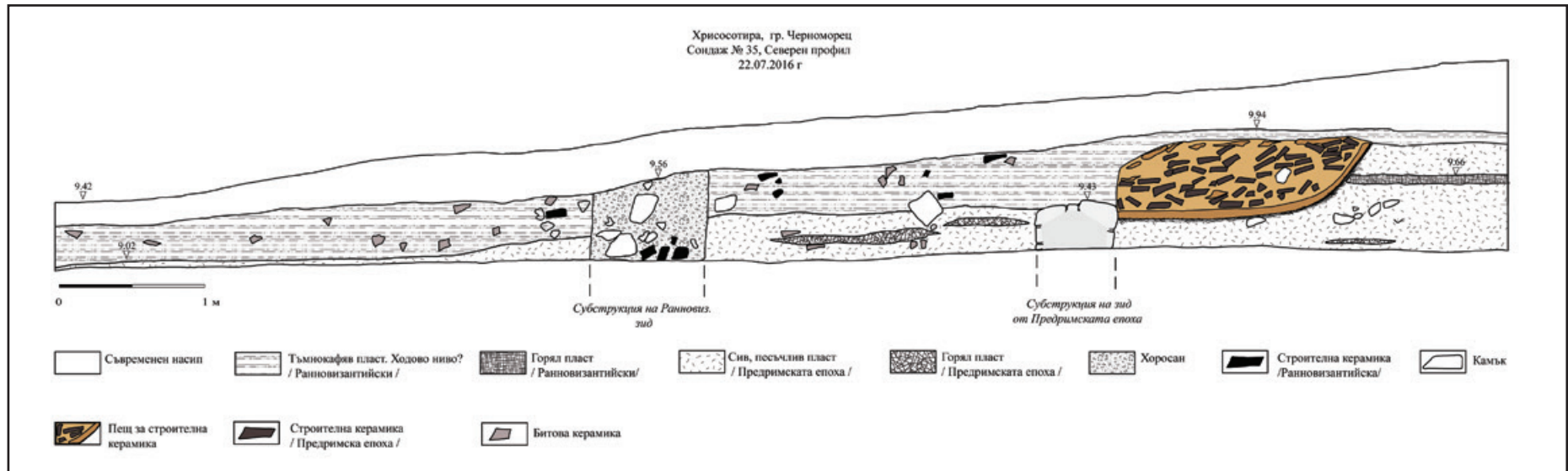
Stamped handle of an
amphora from the Rhodes
Island



Обр. II. 61. Останки от пещ за строителна керамика
Vestiges of a kiln for building ceramics production



Обр. II. 62 – II.63. Останки от пещ за строителна керамика
Vestiges of a kiln for building ceramics production



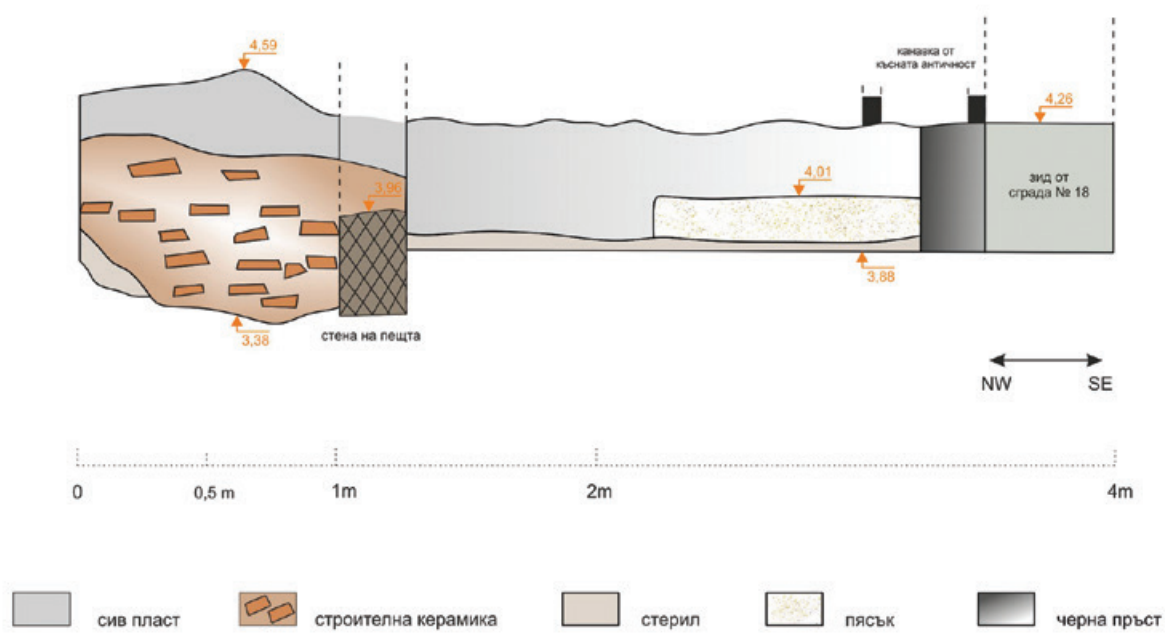
Обр. II. 64. Профил в останките от пеща
Profile in the remains of a kiln



Обр. II. 65 Запазени елементи от скарата на пеца
Preserved elements of the perforated floor of the kiln



Обр. II. 66 – 67. Малоазийска червенолакова чаша от дъното на пеца
Asia Minor red glazed cup from the bottom of the kiln



Обр. II. 68 – 69. Правоъгълна траншея за лозе от Предримската епоха
Pre-Roman rectangular vineyard bed



Обр. II. 70 Сполии от сарматски варовик
Sarmatian limestone spolia



*Обр. II. 71 – 72. Обработени мраморни блокове
Worked marble blocks*

Праисторическо селище в м. Аклади

Селището се намира на западния бряг на Созополския залив на около 2,5 км югоизточно от гр. Черноморец, до къмпинг Градина. Било е разположено на площ от около 10 дка. При разкопки са открити находки от Късния неолит (края на VI хил. пр. Хр.), Халколита (V – IV хил. Пр. Хр.) и Ранната бронзова епоха (края на III – нач. на II хил. пр. Хр.).

Археолозите са проучили множество ритуални ями, следи от праисторически жилища. Интерес предизвикват каменните и костни оръдия на труда, накити и следи от обработка на медна и желязна руда. Всъщност този случайно открит обект през 2008 г., дава нови доказателства за експлоатацията на медните находища в Медни рид през V хил. пр. Хр. Металургичният анализ на шлаковата керамика е сред най-ранните източници на добив медна руда в Европа. Освен това са разкопани три погребения, датиращи от времето между късния халколит и началото на Ранната

бронзова епоха. Други характеристики на обекта включват праисторически кладенец, разкопани на дълбочина от 5,4 метра с раннохалколитни находки и запазване на многобройни парчета дърво в преовлажнена среда (Лещаков, Класнаков 2009, 74–77; Лещаков, Класнаков 2010, 58–61; Rehren, Leshtakov, Penkova 2016, 205 – 214).

Селище от Ранножелязната епоха

За следи от древно поселение в м. Аклади, до бившия стопански двор на Черноморец, съобщава М. Гюзелев (Гюзелев 2009, 266). В края на XX век, в южната част на местността, Димитър Недев събира множество фрагменти от керамични съдове работени на ръка с характерна украса, според него, от Ранножелязната епоха (обр. II. 72).

Керамика от Предримската епоха е намерена и при мои огледи на западния бряг на залива, точно срещу полуостров Хрисосотира. За съжаление, тя е силно фрагментирана и не позволява точна датировка. Не е изключено работената на ръка керамика всъщност да има датировка в Елинистическата епоха и да се свързва с поселения, регистрирани вече непосредствено под западната късноантична стена на Хрисосотира. Тук трябва да се има предвид, че бреговата ивица в Античността е била коренно различна и сега плитко залятите участъци до -2 м вероятно са били суша.

Надгробната могила в м. Пахатурю

Разположена е в югоизточните околности на гр. Черноморец в м. Пахатурю (обр. II. 74). Висока е около 5 м и диаметър около 30 м. Ако съдим по информацията на българска военна карта от 1933 г., изглежда в непосредствена близост до могилата са били изградени поне още две надгробни могили (обр. II. 75 – 75а). Същите са унищожени при обработка на нивите.

Всъщност Г. Герджиков описва три големи могили в землището на селото, които според него, в своето „разположение по върховете образували равностранен триъгълник“ (Герджиков 1992, 45). Могилата между полуостров Хрисосотира и гр. Черноморец е близка по форма и височина с могилата в м. Гармица (обр. II. 76), разположена 3 км югозападно от гр. Черноморец (Тонков 2013, 225 – 227). Носи името Гармишка тумба. Любопитен е факта, който краеведа Герджиков споменава, че в близост до нея, до тридесетте години на XX век, стоял долмен изграден от големи сиенитни блокове. Впоследствие каменарите от село Свети Никола разрушили долмена за строителен материал.

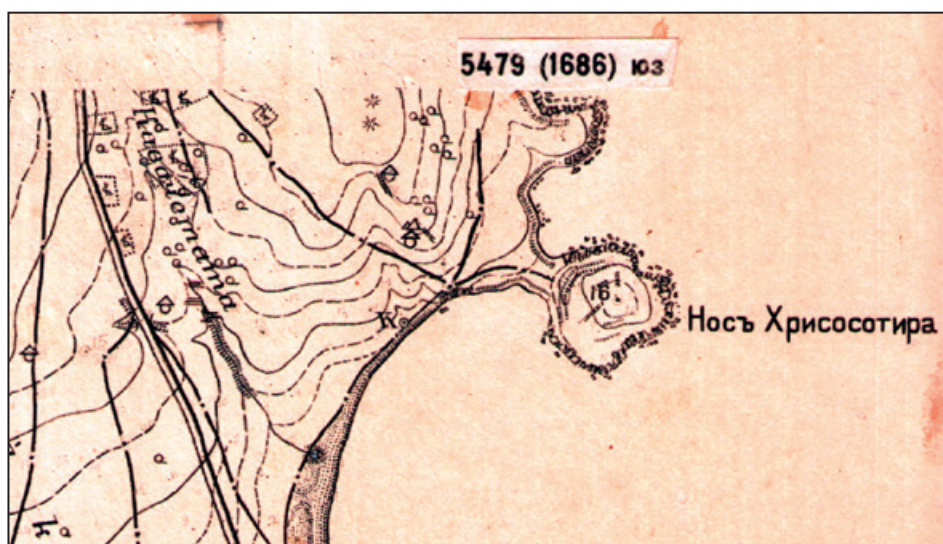
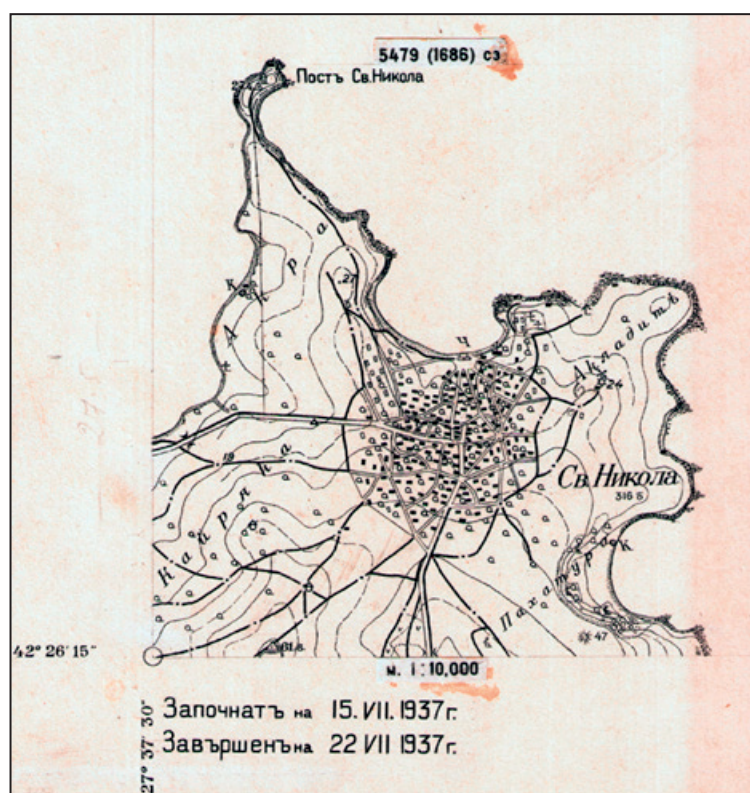
Третата голяма могила, според Герджиков, се намирала на 3 км южно от първата, северно от с. Равадиново.



Обр. II. 73. Фрагменти от тракийски керамични съдове от северната част на м. Аклади,
на границата с Червенка
*Fragments of Thracian pottery from the northern part of the Akladi locality,
on the border with Chervenka*



Обр. II. 74. Надгробни могили в м. Пахатурю
Burial mounds in the Pahaturyu locality



Обр. II. 75 – II. 75а. Надгробни могили в м. Пахатурю отбелязани в българска военна карта от 1933 г.

Burial mounds in the Pahaturyu locality marked on a Bulgarian military map from 1933



Обр. II. 76. Надгробна могилата в м. Гармица
Burial mound in the Garmitsa locality

Полуостровът през Римската епоха

Данните за човешко пребиваване на полуостров Хрисосотира през епохата са оскъдни. Това са преди всичко случайни археологически материали открити без ясен контекст, като липсва традиционно откриваната фрагментирана керамика.

При разкопките през 2014 – 15 г. за първи път са намерени монети от Римската епоха. Това са републикански денар фуре и една медна на император Лициний I (308 – 324 г.).

През 2021 г. са открити още по-ранни монети. Това са два сребърни денария на императори Вителий (16 април до 22 декември 69 г.) и Траян (98 – 117 г.; обр. III. 1 – III. 2). Те са намерени в пределите на сондаж № 69 под предполагаемо подово ниво на късноантичната структура № 29. Пак през посочената година отделно в деструкциите от късната преправка на зид от разрушената сграда № 31, бе открит посребрен меден антониан на император Аврелиан (270 – 275 г.; обр. III. 3 – 3а).

Интерес сред находките от разглежданата епоха предизвиква и сполия, в зид разположен източно от сграда № 18, която представлява каменен олтар, от който е запазена долната част. Този камък е с квадратна основа 33 / 33. Нагоре също е четвъртит, но силно обрушен. Има добре запазена гладка страница. За съжаление не се забелязва надпис. Максимално запазената височина на паметника е 30 см (обр. III. 4 – 4а).

Друг предмет от Римската епоха е бронзова фибула (тип 9б по Евг. Генчева; Генчева 2004, 29) намерена в яма под подовото ниво на късноантична постройка № 11. Фибулата е силнопрофилирана с един отвор на иглодържателя (обр. III. 5 – 5а). Подобен тип предмети, според Евг. Генчева, са разпространени в Панония и Илирикум по поречието на р. Дунав и почти целия Барбарикум (дн. Чехия, Моравия, Словакия). Откриват се и в Румъния. Датират се основно за първата половина на I в. сл. Хр. Най-близкия паралел по географски признак на фибулата от Хрисосотира е предмет намерен в Айтоските минерални бани (Генчева 2004, 146).

По отношение на Римската епоха интерес предизвиква и откриването на бронзова фигурка на ездач с броня олицетворяваща божеството тракийски конник (обр. III. 6 – III. 6а). Предметът е намерен под подовото ниво на сграда № 14. Той е с размери: височина 5,7 см).

Към групата на тези интересни култови фигурки спада и бронзова на конче, открито през 2019 г. в сондаж № 62 (обр. III. 7 – III. 7а). Предметът е с дължина 4,9 см и височина 4,2 см.

Описаните фигури са части от композиции, всяка която е била съставена от по три елемента – конникът и конят стъпил върху ниска четириъгълна четирикрака поставка. За съжаление, в конкретния случай до нас са достигнали отделни елементи.

Фигурки като вече описаните се откриват и на редица места в дн. Югоизточна България. Според една твърде несигурна статистика на Г. Батаклиев броят на от-

критите бронзови статуетки на Тракийския Херос е над 100 (Батаклиев 1992, 156). Известни са находките от Поморие, Кабиле, Приморско (Лъвската глава), Деултум, Лозен и Дрангово.

Г. Кацаров посочва, че малка бронзова статуетка на конника е открита „в крепостта на Девелт (при с. Якизли)“ (Кацаров 1925, с. 135, бел. 1). Съобщени са такива находки в античния град Кабиле и хинтерланда му. Особено силно впечатление правят тези материали от светилището на Тракийския конник при с. Лозен (бивше Дийникли), между Харманли и Свиленград, откъдето Г. Кацаров публикува 11 бронзови фигури на ездачи (без кончетата), 3 бронзови кончета и 3 бронзови поставки, както и 2 сребърни ездача (без кончетата) и 1 сребърно конче (Кацаров 1925, 162 – 164).

Голям брой фигури обаче остават непубликувани, както е случая с колекция от бронзови фигури на Тракийски конник (седем коня, два ездача и две поставки), изложена в залата на Археологическия музей в Бургас.

Броят на откритите бронзови статуетки на Тракийския конник нарастна значително, благодарение на находките от светилище при село Дрангово, община Кирково, които са вече притежание на Регионалния исторически музей в Кърджали. Открити са в пределите на тракийско светилище. Находката е включвала над 50 предмета, от които 39 са бронзови скулптури на Тракийския конник, статуетки на други божества и бронзови постаменти.

Случайна находка е и фигура на конник открита в рушевините на късноантичната крепостна стена в Русокастро. При обходи на Вълчаново кале до устието на р. Ропотамо също имаме подобна находка (Христов 2018, 323).

Твърде вероятно, изхождайки от изнесените по-горе примери, двата предмета от Хрисосотира също да произхождат от някакво светилище ситуирано между сондажи с номерация 62 и 50 в Южния сектор на обекта.

Като ситуация на епизодичното присъствие на полуостров Хрисосотира, напомним донякъде тази в населяването на остров Св. Кирик до Созопол. Използването на тази близка до коментирания полуостров островна територия очевидно е преустановено през I в. пр. Хр. Кр. Панайотова споменава за намирането единствено на римски монети на острова, датирани в хронологическия диапазон от края на I до 70-те години на III век, както и на една цяла оброчна плочка на Тракийския Херос (Панайотова 2019, 31). Проучвателката категорично отбелязва, че досега на о-в Св. Кирик не са открити структури, които да се свържат с използването на острова през Римската епоха (Христов 2021, 102).

Изхождайки от някои наблюдения, както на сушата, така под вода, можем да предположим, че пристанището на полуострова вероятно е било част от голямото Аполонийско пристанище заемало огромна площ между проучвания полуостров и о-в Св. Кирик. Откриването на някои оловни щокове в близост до полуостров Хрисосотира са доказателство за това (Христов 2013, 62). Засега това са оловен щок (кат. № 121) и оловен щок с праг с един отвор (кат. № 127) датирани най-общо за времето на Принципата. Това, че районът е бил известен за древните мореплаватели говори и факта, че в близост до Хрисосотира на северозапад в малък залив югозападно от нос Таласакра е открит поредния оловен щок (Делев 1990, 144).



Обр. III. 1 -1а. Сребърен денарий на император Вителий (16 април до 22 декември 69 г.).
 Аверс: Бюст на императора надясно. A VITELLIVS IMP GERMAN.
 Реверс: Веста седнала на трон наляво. Нечетлив надпис. Диаметър 2 см; тегло 3 г
 Silver denarius of Emperor Vitellius (April 16 to December 22, 69). Obverse: Bust of the emperor, right.
 A VITELLIVS IMP GERMAN. Reverse: Vesta seated on throne, left. Illegible inscription.
 Diameter 2 cm; weight 3 g



Обр. III. 2 – 2а. Сребърен денарий на император Траян (103 – 111 г.). Аверс: Бюст на императора
 надясно. IMP TRAIANO AVG GER DAC PM TRP. Реверс: COS V PP SPQR OPTIMO PRINC,
 Aequitas права в ход наляво. Диаметър 1,9 см; тегло 2,88 г
 Silver denarius of Emperor Trajan (103 – 111). Obverse: Bust of the emperor right. IMP TRAIANO AVG
 GER DAC PM TRP. Reverse: COS V PP SPQR OPTIMO PRINC, Aequitas standing, left.
 Diameter 1.9 cm; weight 2.88 g



Обр. III. 3 – 3а. Посребрен меден антониниан на император Аврелиан (270 – 275 г.) Аверс: Бюст на
 императора надясно с лъчиста корона. Частично четливи надписи: ... AVRELIVS... Аверс:
 износен. Диаметър 2,2 см; тегло 3,38 г
 Silver-plated copper antoninianus of Emperor Aurelian (270 – 275) Obverse: Bust of the emperor wearing
 radiant crown, right. Partially legible inscriptions: ... AVRELIVS... Obverse: worn. Diameter 2.2 cm;
 weight 3.38 g



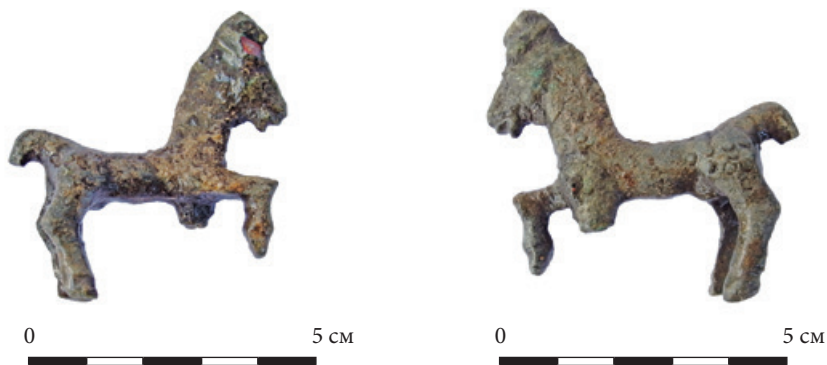
Обр. III. 4 – 4а. Фрагмент от римски олтар / Fragment of a Roman altar



Обр. III. 5 – 5а. Силно профилирана римска фибула / Highly profiled Roman fibula



Обр. III. 6 – 6а. Бронзова фигурка на ездач с броня олицетворяваща божеството тракийски конник
Bronze figurine of an armoured rider representing the Thracian Horseman deity



Обр. III. 7 – 7а. Бронзова фигура на конче от Римската епоха
Small bronze figure of a horse from the Roman period

Укрепено селище от Късноантичната епоха

В резултат на административно-териториалните реформи на императорите Диоклециан (284 – 305 г.) и Константин Велики (306 – 337 г.) старите римски провинции Тракия и Долна Мизия са включени в диоцеза Тракия, който е част от Източната префектура (Велков 1959, 55 – 65). Сред големите провинции на диоцеза Тракия е Хемимонт (Haemimontus, Haimimontos или Haemimontium) с главен град Адрианопол.

Един от най-просперирищите късноантични градове в провинция Хемимонт е Созопол, който получава името си през IV век, замествайки по-старото гръцко наименование Аполония. Градът С(и)озополис – “град на спасението” получава новото си име по чисто религиозни подбуди, след приемането на християнството за официална религия в империята. Градът е сред важните християнски центрове по Западното Черноморие. През VI век става седалище на самостоятелна епископия (Панайотова, Дражева 2003, 218).

През втората половина на V век в непосредствена близост, северозападно от Созопол е изградена голяма крепост, разположена на полуостров Хрисосотира. Всъщност крепостта е част от един голям мегаполис включващ, както самия Созопол, така и островите Св. Иван, Св. Кирик и Юлита. Тук в случая созополския залив не е бил никаква разделителна линия, защото морето за гърците е било път и нормална жизнена среда.

Хрисосотира просъществува около 150 години изпълнени с големи исторически превратности както за Източната римска империя изобщо, така и за района на Созопол. Всъщност, времето на възникване на селището на Хрисосотира съвпада с промяната на името на древния град Аполония на Созопол. Твърде вероятно е и тогава полуострова, който проучваме, да е получил своето християнско име.

Тук трябва да се подчертае, че в условията на почти непрекъснат и нарастващ натиск от варварските племена по суша, морето се оказва единствена възможна комуникационна среда в империята. Големите крайбрежни градове на провинциите Скития (Дионисополис, Акре), Втора Мизия (Одесос) и Хемимонт (Анхиало, Месемврия, Аполония / Созопол, Деултум) се оказват естествен притегателен център за населението от крайградския хинтерланд и вътрешността. Все по-често флота осигурява единствено надеждната връзка между тях и столицата Константинопол. През VI век Хрисосотира е пример за междинно укрепено звено между споменатите големи селища по крайбрежието.

Обективно погледнато градските крайбрежни центрове като Обзор, Несебър, Поморие, Китен, Ахтопол, в това число и Созопол притежават ограничена площ за проучване предвид застрояването в различни исторически периоди и съвременна частна жилищна инфраструктура. Поради наличието на съвременни военни бази и

формирования е невъзможно проучването чрез разкопки на обектите при Маслен нос, полуостров Атия, полуостров Таласакра, връх Папия. В някои от посочените случаи, както е примера със Созопол, „археологията“ би могла да бъде пренесена успешно в музейните фондове, поради ограничения брой публикации на предмети открити при дългогодишните разкопки в града.

Благоприятно стечение на обстоятелствата е възможността обекти като късноантичният град Девелт, крепостите Хрисосотира, Вълчаново кале (до гр. Приморско), Форос (кв. Краймorie на гр. Бургас), Горно градище (до д. Дебелт) да бъдат цялостно проучени. Добър пример в тази насока е цялостно проучената крепост на нос Акра при гр. Черноморец, след освобождаването на терена от военно присъствие.

Нещо повече, Хрисосотира би могла да бъде посочена като запазен елемент от градската среда на вековния Созопол предвид близостта на полуострова и сходната историческа съдба. До голяма степен разкопвайки обекта до гр. Черноморец се създава усещането, че разкопките са в пределите на късноантичния Созопол.

В следващите няколко глави от книгата обобщавам резултатите от археологическите разкопки на късноантичната крепост. В изложението подробно ще бъдат описани: фортификационната система на полуостров Хрисосотира; сградите във вътрешността; откритите стотици движими културни ценности, илюстриращи бита на късноантичното население.

IV. 1.

Укрепителна система на ранновизантийската крепост

Най-запазените археологически структури на полуостров Хрисосотира се отнасят към фортификационната система и прилежащи сгради, които са свързани с нея.

Крепостната стена е запазена в североизточната, западна и отчасти южна част на полуострова. Тя загражда площ от приблизително 80 дка. Стената е отдалечена на безопасно разстояние от водите на Черно море. В този смисъл припомням сведенията на анонимен византийски писател, живял по всяка вероятност във времето на император Юстиниан Велики, който препоръчва край реки и море крепостните стени да се строят на не по-малко 20 лакътя от брега (12,5 м) за да не може врагът да ги атакува с кораби директно от водата (виж бележки по въпроса Атанасов 2013, 15 – 16).

Като градежен материал са използвани предимно интрузивните скали (монцонити и сиенити). Те са много плътни и здрави, което ги прави предпочитани за изграждането на структурите. Освен това те преобладават значително над вулканските скали. Тези скални разновидности също имат добри физични характеристики, но поради тяхната слаба разпространеност, те са в подчинено количество спрямо интрузивните. Вългите на археологическите структури са вградени песъчливи, органогенни варовици. Такива скали не са констатирани в изследвания район. Подобни скали се разкриват около гр. Царево, където изграждат морски клифове. От подобни скали е изграден и нос Кабабурун, разполагащ се северно от кв. Краймorie.

При градежа на крепостните стени са използвани различни строителни техники: *Opus caementicum*. Пред нас имаме един късен вариант на *opus caementicum*, който се характеризира с празнини в цимента, неособено плътно сцепление между

хоросан и строителен материал. Засвидетелстван е при изграждането и нивелирането пода на кула № 2

Opus testaceum. Представлява тухлена зидария за оформяне на входовете на кулите. Документиран е при входа на кула № 2.

Opus mixtum – смесена зидария засвидетелствана категорично при кула № 2. На височина 1,20 м от пода на кулата започва 4-ри редов тухлен пояс с широка фуга. Податки за смесена зидария на височина над 3 м от ходовата линия имаме при вътрешното лице на североизточната крепостна стена. На западната крепостна стена, на 0,90 м от прага на входа на кула № 4, започва по цялото протежение на куртината три редов тухлен пояс с голяма фуга между самите тухли.

Opus implectum.

По традиция е използван за направа на крепостни стени през IV – VI век. При него с равни и гладко пасващи си камъни е било оформяно само лицето на стените, докато вътрешността е била запълвана с *opus caementicium* – ломени и по-дребни камъни или тухли, обилно залети с хоросан. На Хрисосотира е използван бял хоросан примесен със ситно счукана тухла. Рентгенофазовият анализ на използваният хоросан показва наличие в него на минералите калцит, кварц, арагонит, албит и микроклин. Несъмнено са комбинирани различни скални материали, за да се постигне възможно най-добър резултат в приготвянето на хоросана.

При разкопките са документирани монтажни отвори на крепостната стена, служещи за поставяне на дървени скели при първоначалното изграждане на стените.

Североизточна куртина

Тя е трасирана от близо 130 линейни метра с дебелина от 1,90 до 1,50 м в крайните източни части (обр. IV.1 – IV.2). Предполагамата обща дължина е 150 м, като последните 50 м в източния край са унищожени при прокопаване на скалите при разработката на кариерата. Градена е от ломени камъни с хоросан. Субструкцията е вкопана 1 м в плътен глинест пласт със слабо изразен банкет равномерно навсякъде. В източния край стената ляга върху скала. Нивото на фундиране на основата, както на стената, така и на зидовете на кула № 1, е абсолютно еднакво. Крепостната стена е запазена над ходово ниво максимално 2,20 м от вътрешното лице.

При тази част от стената са проучени три кули.

Кула №1 е разположена в най-тясната част на полуострова откъм материка. Въпреки големите разрушения при прокарването на асфалтов път и канализация за стопански съвременни постройки е определено, че тя има външни размери 8 / 8,10 м. Стените ѝ са дебели 1,90 м. Градена е от ломени камъни обилно споени с бял на цвят хоросан. Запазена е в суперструкция от 0,30 м до 1,90 м при северната страница на вход, допълнително рамкиран на места с бигор. Входът е широк 1,25 м (обр. IV.3 – IV.10). Основите ѝ са фундирани в глинест пласт със слабо изразен външен банкет. Освен големите разрушения в южната си част при прокарването на път през средата на кулата в посока север-юг е прокопан канал. Той е отнесъл на широчина 1 м до основи съоръжението. Кулата притежава под от тромбована глина покрита на места с хоросанова замазка. В югоизточния ъгъл на кулата е документирана яма прокопана през Късната античност, в която са открити животински кости и фрагменти от късноантични керамични съдове. Над подовото ниво следва черен горял пласт,

нападала покривна конструкция и деструкции от разрушенията на съоръжението. Оскъдният археологически материал от кулата датира нейното използване най-общо за VI век. Открити са две цели яйцевидни амфори, фрагменти от малки амфори с конично тяло, една сферична амфора и фрагмент от червенолаков съд с щемпелуван кръст. Изброените предмети намират паралел със съдове открити на обекти като Херсонес, Одесос, Истрия, Диногечия, Халмирис, с. Одърци, съседна Акра и се датират в широки граници от края на V до началото на VII век. В кулата са открити и два половин фолиса, носещи лошо запазени изображения на император Юстиниан Велики.

Пред фронта на кулата е документиран пасаж характерен с плътно наредени обли дребни камъни, които вероятно маркират ходово антично ниво пред съоръжението. Върху него са открити керамични фрагменти и множество черупки от стриди – любима храна на населението на полуостров Свети Никола през Късно-античната епоха. Кула № 1 намира паралел с кула № 3 от крепостната стена на ранновизантийската крепост край с. Одърци (Дончева-Петкова и др. 1999, 10). И двете са разположени с характерно изнасяне извън куртината и леки чупки на стената от двете страни на кулите.

Източно от кулата е документиран уличен пасаж с широчина 2 м, който се простира точно срещу входа на кулата до успореден на нея зид на калова спойка. Това своеобразно улично ниво (интервалум) е нивелирано на два етапа. Първият етап съвпада с изграждането на кулата, респективно крепостната стена, а вторият етап е свързан с изграждането на настилка от големи плочести камъни, настлани веднага след северната страница на кулата покрай крепостната стена. Това ниво е с 0,40 м по-високо от нивото след входа на кулата във вътрешността на укреплението и безспорно трябва да се свърже с късно преустройство на крепостта. Върху ранното, основно улично ниво зад кулата са открити множество фрагменти от червенолакова импортна керамика, които се отнасят за втората половина на V век. Интерес би могъл да предизвикат фрагмент с щемпелувани зайци с паралели на съдове от Истрия, Одесос, Коринт и Атинската агора, датирани между 440 – 490 г. (Минчев 1976, 119). Открит е фрагмент от луксозен съд с щемпелуван орнамент „звездата на Давид“, който намира точен аналог с подобен орнамент открит върху съд на Атинската агора. Той отново се датира за втората половина на V век. (Hayes 1972, 352, Abb. 73/6). Една червенолакова купа импорт от Северна Африка поставя горната хронологическа граница на специфичните находки, открити на интервалума – 530 – 580 г. Паралелите са със съдове откривани в Коринт.

Сравнително добре е запазена кула №2 разположена на 30 м североизточно от кула №1. Тя е с външни размери 7,60/6м. Дебелината на стените е 1,60 м. Градена е в опус микстум при използването на три реда тухли с широка фуга. Входът на кулата е запазен до височина 2 м с широчина 1,30 м. Рамкиран е, както кула № 1, с бигорни блокове и облицован с тули. Притежавал е арка от тухли (31 x 31 см) с голяма фуга (обр. IV. 11 – IV. 21; западната страница е с тухли, докато източната е бигор и камъни). Както бе споменато в началото, при втората кула са използвани като сполии на добре обработени блокове от бял на цвят сарматски варовик, някои със следи от монтажни отвори и гнезда за оловни сглобки. При северната част на кулата ясно си личи пропуване и поддаване навън на целия зид, вероятно вследствие от земетресение. При

кулата отсъстват датиращи материали с изключение на дребни керамични фрагменти, които могат да бъдат отнесени най-общо за VI век. Въпреки тази констатация могат да бъдат отделени три строителни периода в изграждане на подовата настилка на кулата. Първият най-ранен период е свързан с оформянето на равен добре нивелиран под на проходно място при входа, съвпадащ най-общо с нивото на прага на кула №1. Следва второ ниво характерно с плътно наредени камъни с дебелина 0,50 м обилно залети с хоросан. Третият период е характерен с построяването на каменна платформа в източната част на кулата, вероятно основа на стълбище в съоръжението. Въпросната платформа ляга върху горелия пласт от опожаряване на кулата.

Кула №5 (крайна североизточна структура на стената). Номерацията на тази кула е по реда на откриване на всички кули на Хрисосотира. През 2022 г. провокиран от ситуация свързана с оголването на зид от дъждовете, разположен североизточно от проследения край на североизточната крепостна стена, е заложен сондаж №73 с размери едва 4/2 м. Той е ситуиран върху самотна висока скала, образувала се от разработките в каменната кариера. В сондажа е открит зид със запазена дължина 2 м изграден от ломени камъни споени с хоросан. Засечен е вътрешен ъгъл от постройка, която се интерпретира като основи на правоъгълна кула (обр. IV.22 – IV.23). Основите на предполагаемата кула са вкопани в пласт, в който се откриват керамични фрагменти от Предримската епоха. Пълнежът на основата на зидовете с широчина около 1,90 м е идентичен с този на фундирането на основите на кула №2 от северо-западната куртина на крепостната стена. Поредната частично проучена структура е на отстояние 80 м от кула №2 и отговаря на сравнително еднакво отстояние между кулите на крепостта.

Между кула №1 и №2 е открита двураменна стълба дълга в основата 20 м притежаваща от двете страни по 9 запазени стъпала с широчина 1 м (обр. IV.24 – IV.27).

С приблизително същата дължина (средно 22 м) са двураменните стълби на ранновизантийския град при дн. град Хисаря (Маджаров 1993, 30 – 33).

Давайки примери с крепостните стени на Тесалоника и Теодосиевите стени на Константинопол К. Маджаров допуска, че от размерите на стълбите може да се определи височината на крепостните стени. Той приема, че дължината на площадката, с която звъършва всяка двураменна стълба, е 2 м, като по този начин са били необходими по 35 стъпала от всяка страна. Така се получавала куртина висока около 10 м. Споменатият по-горе ранновизантийски автор препоръчва стените на крепостите да достигат 12,5 м височина (Атанасов 2013, 15 – 16). Вероятно такава е била и реалната височина на крепостните стени на Хрисосотира, поне що се отнася до външното лице (обр. IV.28 – IV.29).

Западна куртина

Западната крепостна стена е с приблизителна дължина 150 м и дебелина 2,20 м при разкрит участък южно от кула №1 (обр. IV.30 – IV.33). Нейното цялостно трасе е проследено през 2015 г. Стената е ориентирана север – юг. При сондаж №23 е проследен нейния южен край, който достига морския бряг. Външното лице на тази част от стената е силно разрушено през последните 70 години. В един от сондажите заложили по средата на западната куртина ясно се забелязва, че от суперструкцията на стената е запазена една 0,40 м височина. Над това ниво следва дебел до 1 м пласт

състоящ се от съвременен насип, получил се от подравняването на терена с верижни машини. По средата на този пласт ясно личи пласт от полуобработени павеа останали от времето на каменната кариера. Един лев от 1925 г. намерен пред външното лице на стената датира времето на нейното разрушаване. Вероятно през първата половина на XX век от Хрисосотира са били извадени голяма част от камъните на външното лице на крепостната стена. Такава е била практиката в редица български селища, където древните „калета“ са били удобен пункт за добиване на строителен материал за построяване на къщи и стопански постройки.

Добра представа за изграждането на западната стена ни дават резултатите от разкопките в сондаж №47, разположен от външната страна на крепостната стена, в участъка между кули №4 и №1. Сондажът е с размери: И-З – 2,50 м и С-Ю – 4 м. На ниво 4,05 м н. в. се достигна до стерилната глинеста основа, в която е фундирана крепостната стена. Установи се, че в този участък суперструкцията на крепостната стена е запазена на височина от 1,15 м (нива 5,84 – 4,71 м н. в.). Субструкцията на градежа е (нива 4,71 – 4,05 м н. в.) вкопана на дълбочина от около 0,75 м в глинестия стерил. Приблизително 1 м е и субструкцията на североизточната крепостна стена (обр. IV.34 – IV.35).

Кули на западната крепостна стена

Разкритите кули са две.

Кула №3. Тя е открита при сондаж №21. Кулата е полукръгла с вътрешни размери: дължина при основата 6,15 м; широчина при най-издадената част 3 м. Стените на кулата са с дебелина 2,40 м, колкото е и дебелината на крепостната стена в този участък. Стените на кулата и суперструкцията са запазени извън линията на входа от 0,30 до 0,50 м. Кулата е понесла големи разрушения в по-ново време вероятно при разработването на терена за кариера. Разкрит е под, който в по-голямата си част е нареден с квадратни тухли. На места тухлите са извадени (обр. IV.36 – IV.40). При разкопките е изкопан тънък пласт с дебелина 0,30 м, който за късмет представлява недокоснати нападали керемиди от покривната конструкция. Под тях следва горял черен слой и пепел. Взети са образци от цялостно запазени керемиди. На пода са открити две монети: фолис на Юстин и София и половин фолис на Маврикий Тиберий. Открита е и бронзова фибула – славянски тип без игла. Събрано е голямо количество фрагментирана керамика (амфори, гърнета), кости. На изток е разкрит вход с широчина 2,10 м и праг с височина 0,50 м. Върху една от стените на кулата е открита колективна монетна находка от 31 нумуси от V век, които на този етап на проучванията навеждат на мисълта, че изграждането на крепостната стена трябва да се отнесе към времето на император Анастасий. U-образната кула има точен паралел с кулите на нос Чиракман, дори като размери (ант. Бизоне – виж Торбатов 2002, 244). „U“ образни кули са използвани в укрепителната система на калето при с. Одърци (IV – VI век), Хисарлъка при гр. Шумен (VI век), Созопол (VI век) (Динчев 2006, 106 – 108). Очевидна е приликата на кула №3 от Хрисосотира и някои кули от Созопол. При Созопол локализираните 14 кули, като кули №2 и 3 имат U-образна форма. За разлика от коментирания обект много от кулите в града са на фуга към крепостната стена.

Кула №4. При сондаж №22 е разкрита четвърта кула с квадратна форма. Кулата е издадена извън куртината на запад 5,60 м. Широка е 8 м. Дебелината на всички

стени е 2,30 м. Кулата е запазена отлично на височина до 1,20 м около входа, който е широк 1,30 м. Страниците на входа са изградени грижливо от добре оформени блокове. Сред тях се срещат сполии от сарматски варовик – вероятно част от по-ранни градежи на полуострова. При проучванията на кулата във вътрешността под горял пласт от овъглени греди и силно разтрошени керемиди са открити три фолиса: един на император Маврикий Тиберий и два на император Фока (обр. IV. 41 – IV. 47).

Последните 30 метра от стената са сериозно пострадали от прокарването на път до кей, чрез който са транспортирали до лодки материал от каменната кариера. От нея са запазени едва до втори ред от субструкцията, а на места дори само хоросанова подложка. Не е ясно как точно е завършвала в морето и дали е имало трета кула на западната стена (обр. IV. 48 – IV. 51).

Южна куртина

От нея е документиран участък с дължина 3 м и суперструкция с височина едва 0,40 м, но като цяло съществуването на стената бе игнорирано, включително и в някои предишни публикации за обекта. Въпросният участък е разположен в участъка между бетонен бункер и железобетонен кей за товарене на шлепове от южната страна на полуострова. През 2016 г. се предполагаше, че част от нея е унищожена от вълните на Черно море, свличания на терена и целенасочено изваждане на камък за строителен материал, какъвто случай разгледах при западната куртина.

През 2018 г. следствие на паднали дървета и приливна вълна бе открит крепостният зид в пределите на сондаж № 54 на морския бряг зад характерен скален пасаж, който изглежда е съхранил частта от стената. Тук крепостната стена е с дебелина 1,60 м и е запазена в субструкция с дълбочина 1 м. Изградена е от ломени камъни обилно споени с бял хоросан примесен със счукана строителна керамика. Самата стена е вкопана в пласт, в който се срещат разнородни материали от Предримската, Късноантичната епоха и Средните векове. Преобладават материалите от V – VI век в това число половин фолис на император Фока, бронзова рибарска кука, бронзова рамка от колан и няколко фрагмента от червенолакови фокейски съдове.

С откриването на този пасаж от стената се поставя и въпроса за оградената площ на Хрисосотира, която до този момент се приемаше, че е заемала територия от 73 дка. Очевидно тази площ е била по-голяма, вероятно до 80 – 90 дка, но за съжаление кариерните разработки и морските стихии на източния бряг са причината никога да не уточним реалната площ на Хрисосотира (обр. IV. 52 – IV. 57).

Източна куртина

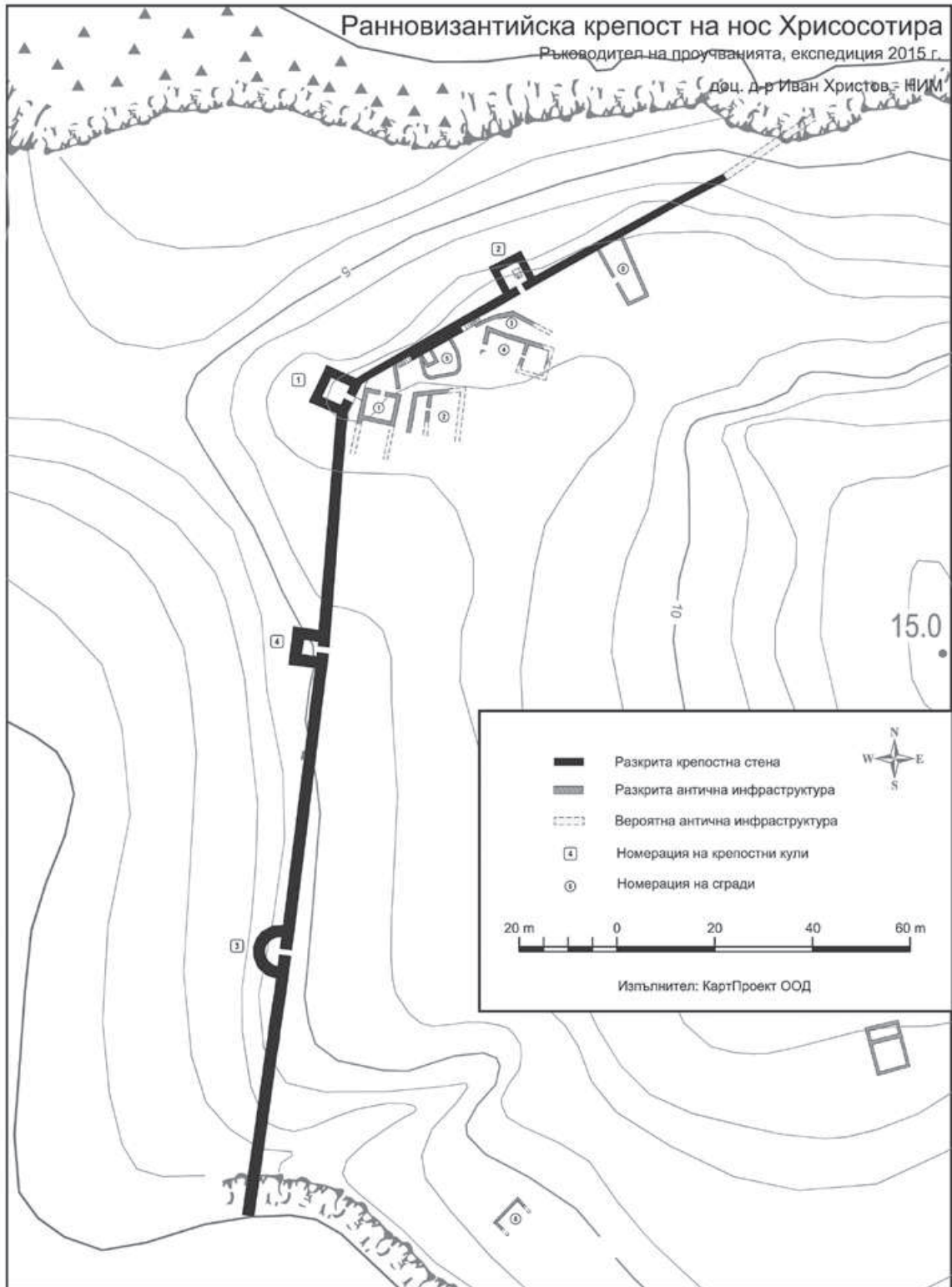
Има бегли податки за съществуването на крепостна стена на източния бряг на полуострова. При някои огледи на терен, върху стръмния морски бряг в пропаднал насип, бяха открити парчета от хоросан идентичен по структура с този открит в пълнежа на описаните по-горе стени и кули. Прави впечатление в обособилите се профили по брега, че жилищните и стопански структури от Късната античност са се разпростирали максимално близко до сегашния източен бряг. За съжаление именно на този бряг документираме едно от най-силните кариерни разкривки за камък. Поради тях не може категорично да се твърди, че на изток в посока Созопол е имало крепостна стена.

Тук следва да отбележа и факта, че въпреки опита ми да открия входа на крепостта от към сушата, това не се случи. При археологическите разкопки бе проследено цялостно трасето на крепостната стена и такъв не бе открит. Показателни са резултатите от разкопките в сондаж № 27 разположен на 1 м южно от кула № 1 върху съвременния асфалтов път. Това място свързва полуострова с най-тесната част на провлака в посока дн. гр. Черноморец и е сред местата, където е логично да има порта и път водещ към вътрешността на укрепения обект. След премахването на асфалта и насипа под него е открито добре запазено вътрешно лице на стената с измазани фуги. В северната половина на сондажа е засечен дебел до 0,30 м културен пласт, в който изобилстват фрагменти от големи амфори. Тези фрагменти са затрупани от керемиди. Очевидно се касае за някаква структура, която се развива веднага зад крепостната стена. Резултатите от проучването на сондажа доказва, че на североизточната куртина не е имало вход (обр. IV. 58 – IV. 59).

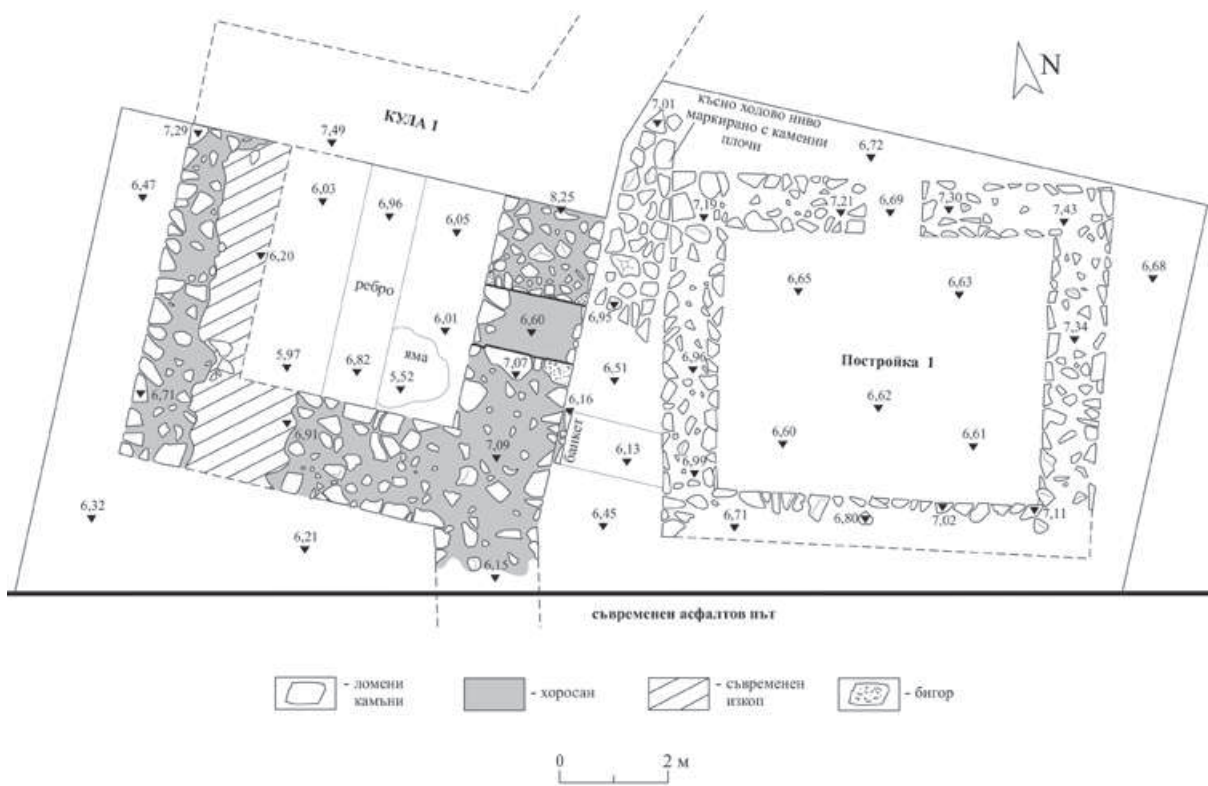
Твърде вероятно е, както при съседната късноантична крепост Акра, подхода към вътрешността на обекта да е бил откъм морето при южния край на крепостната стена.



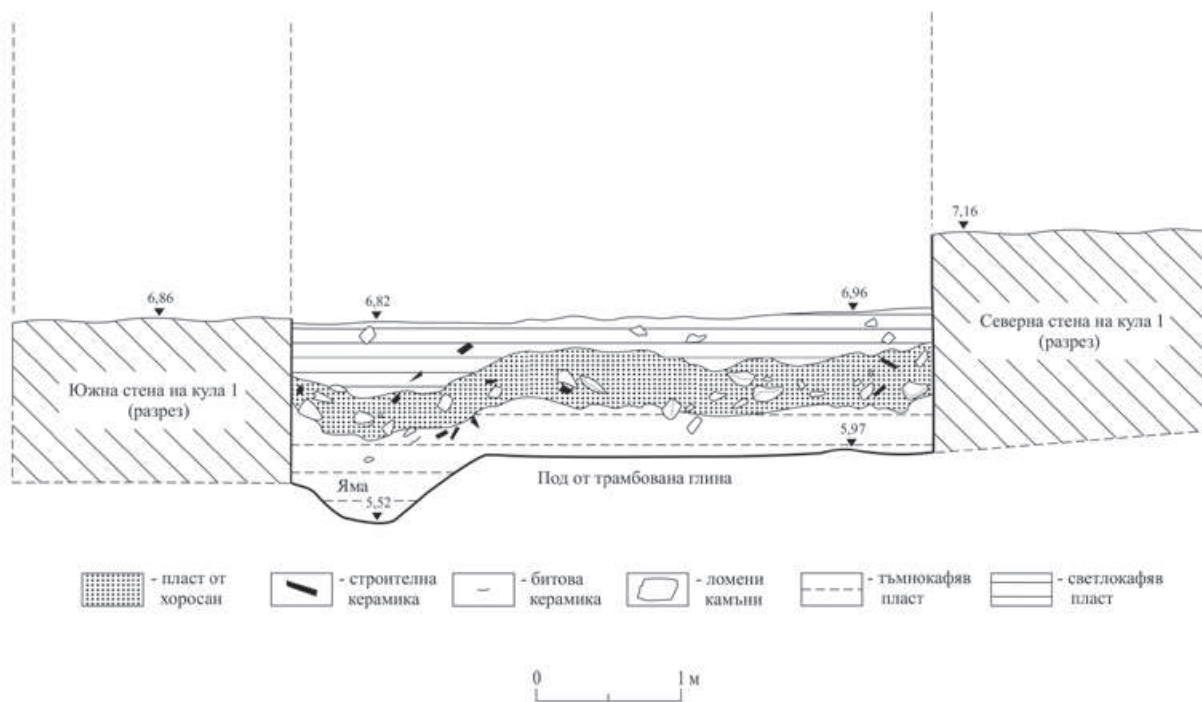
Обр. IV. 1. 1. Североизточна крепостна стена – плановете в началото на археологическото проучване
Northeast fortress wall. Plans at the beginning of the archaeological research



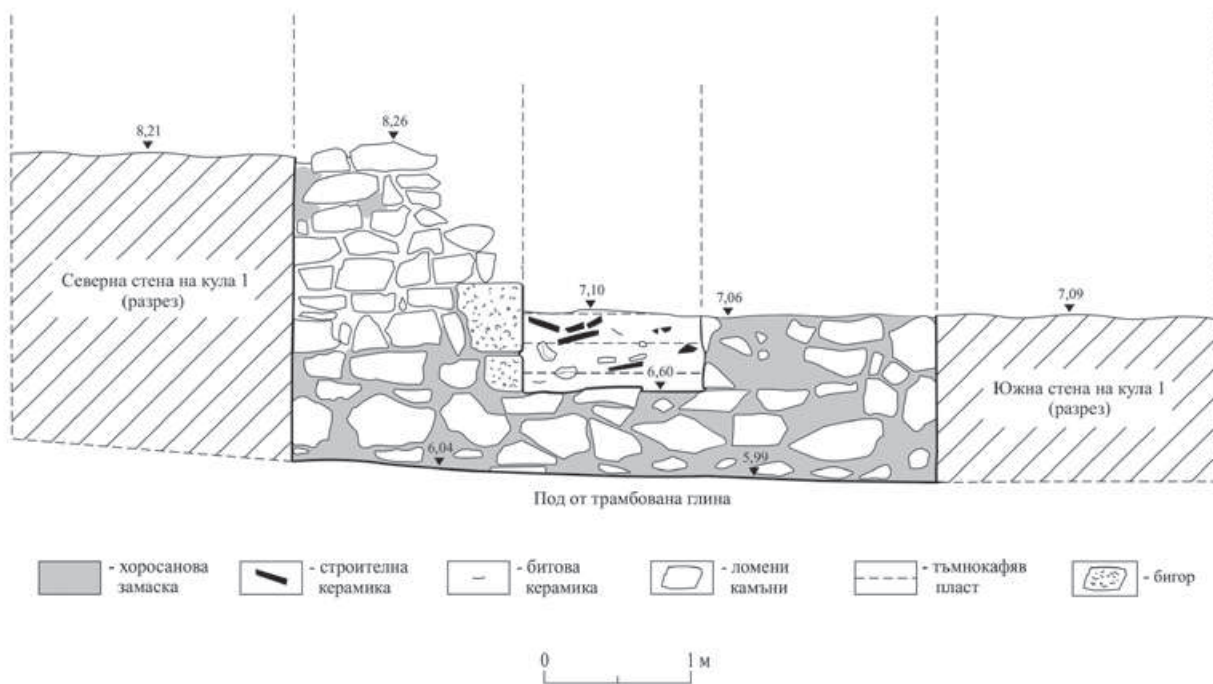
Обр. IV. 1. 2. Североизточна крепостна стена – плановете в началото на археологическото проучване
 Northeast fortress wall. Plans at the beginning of the archaeological research



Обр. IV. 1. 3. – IV. 1. 4. Кула № 1
Tower No. 1



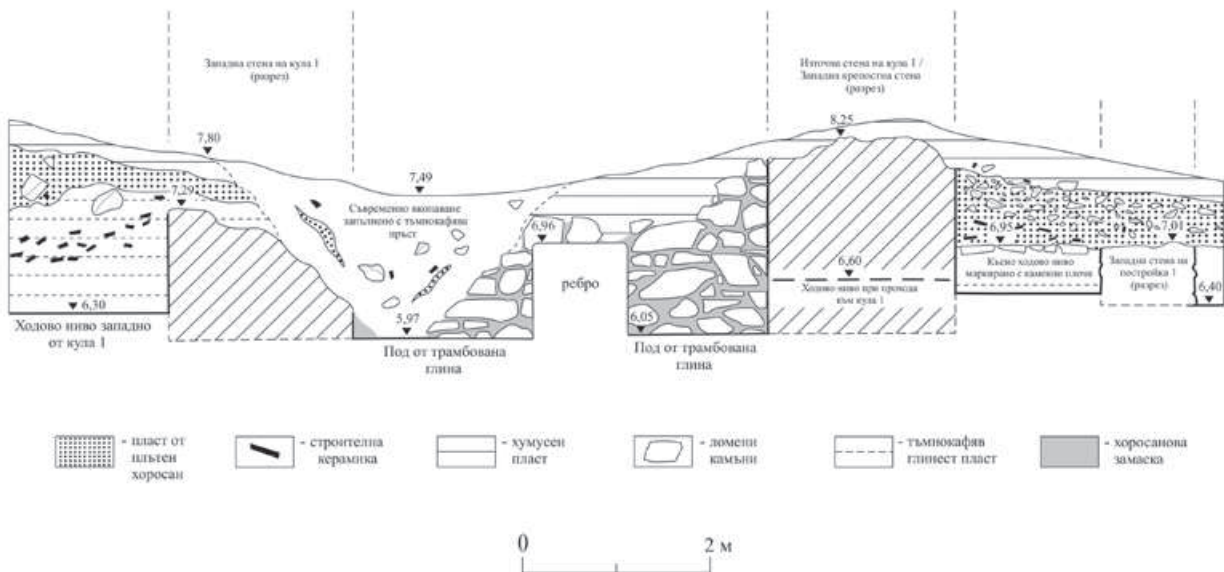
Обр. IV. 1. 5 – IV. 1. 6. Профил във вътрешността на кула №1
Profile inside Tower No. 1



Обр. IV. 1. 7. Източна стена и вход на кула №1
Eastern wall and entrance to Tower No. 1



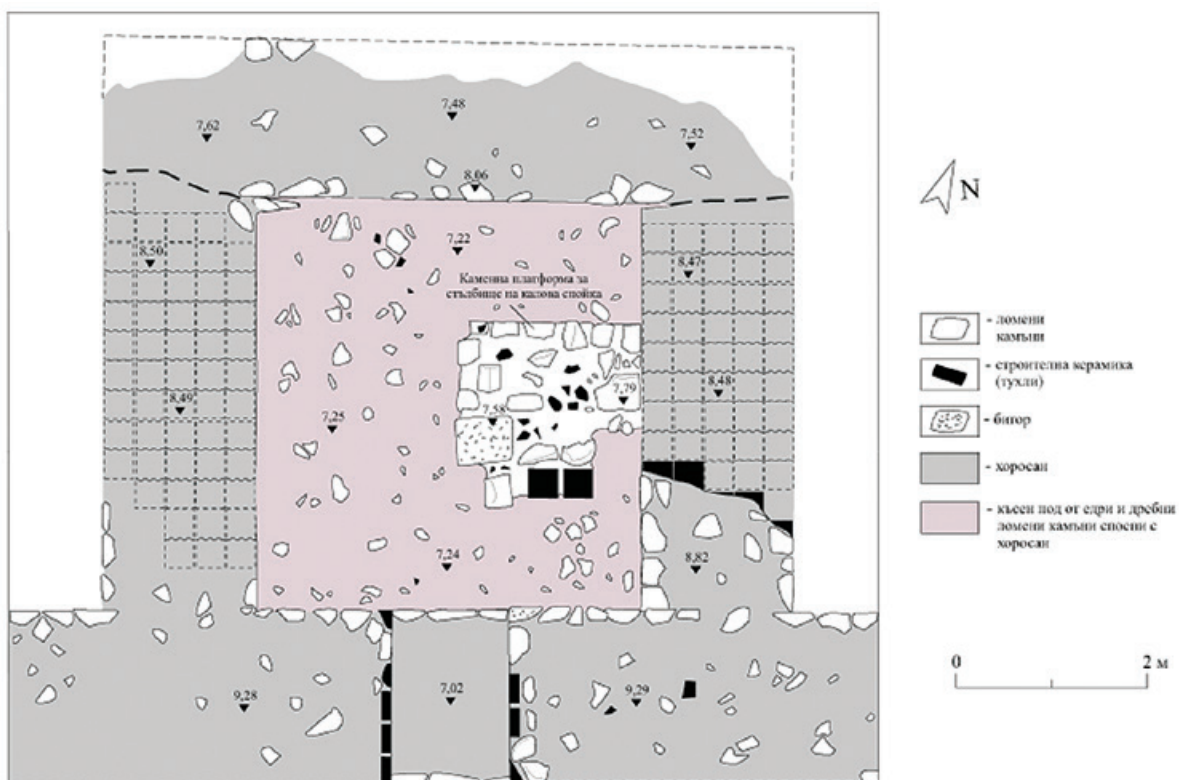
Обр. IV. 1. 8. Източна стена на кула № 1
Eastern wall of Tower No. 1



Обр. IV. 1. 9. Вертикален профил във вътрешността на кула № 1 – поглед от юг
 Profile of the interior of Tower No. 1. View from the south



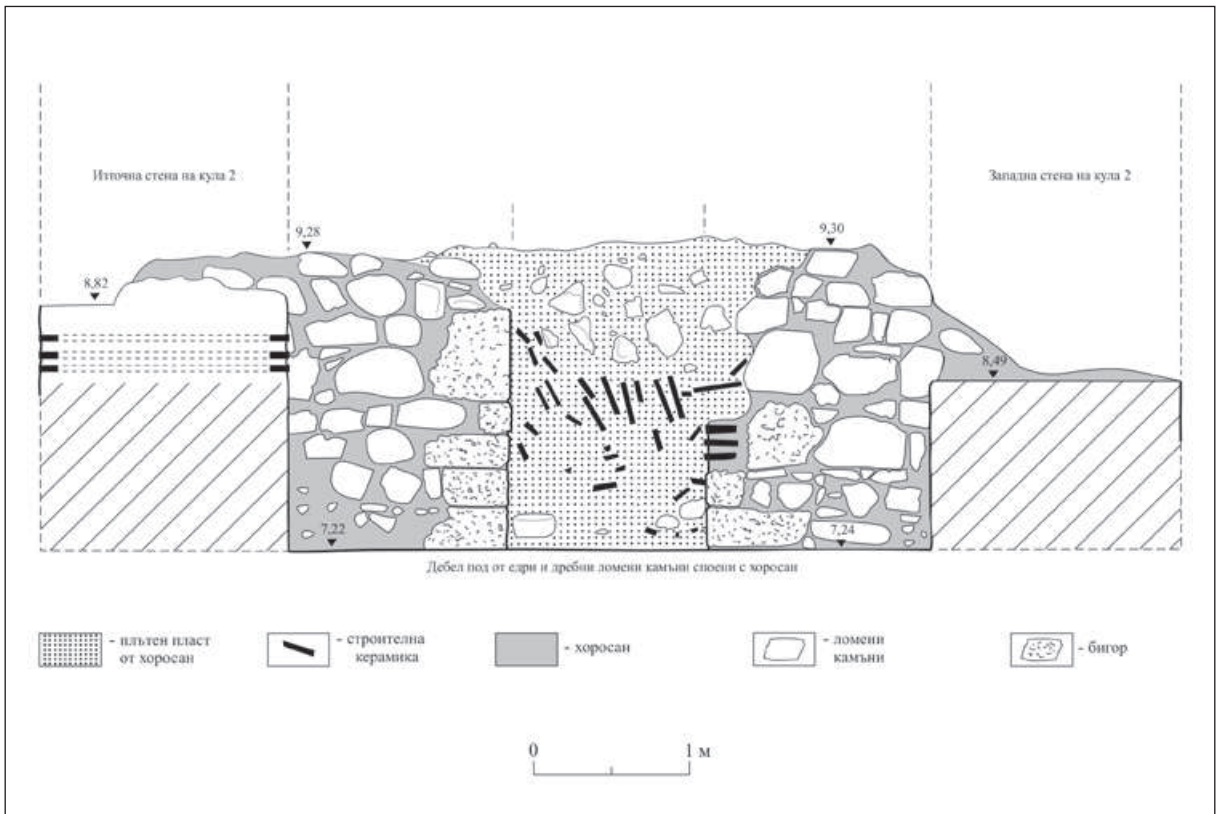
Обр. IV. 1. 10. Основи на кула № 1
 Foundations of Tower No. 1



Обр. IV.1.11. План на кула №2
Plan of Tower No. 2



Обр. IV.1.12 – IV.13. Обицо поглед към кула №2
General view of Tower No. 2



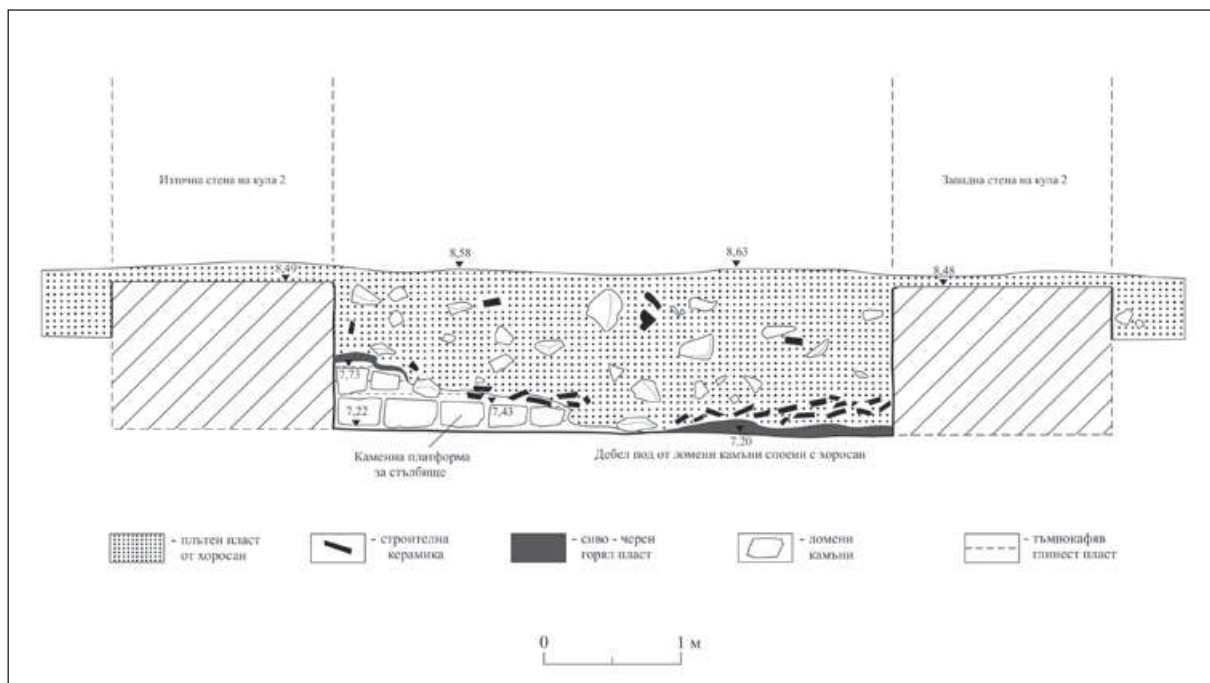
Обр. IV. 1. 14 – IV. 15. Входът на кула № 2 в процеса на проучване
 Entrance to Tower No. 2 in the course of the excavations



Обр. IV. 1. 16. Детайл от *opus mixtum* на източната стена на кула № 2
Detail from opus mixtum. The eastern wall of Tower No. 2



Обр. IV. 1. 17. Профил във вътрешността на кула № 2
Cross section inside Tower No. 2



Обр. IV. 1. 18. Профил във вътрешността на кула № 2
 Cross section inside Tower No. 2



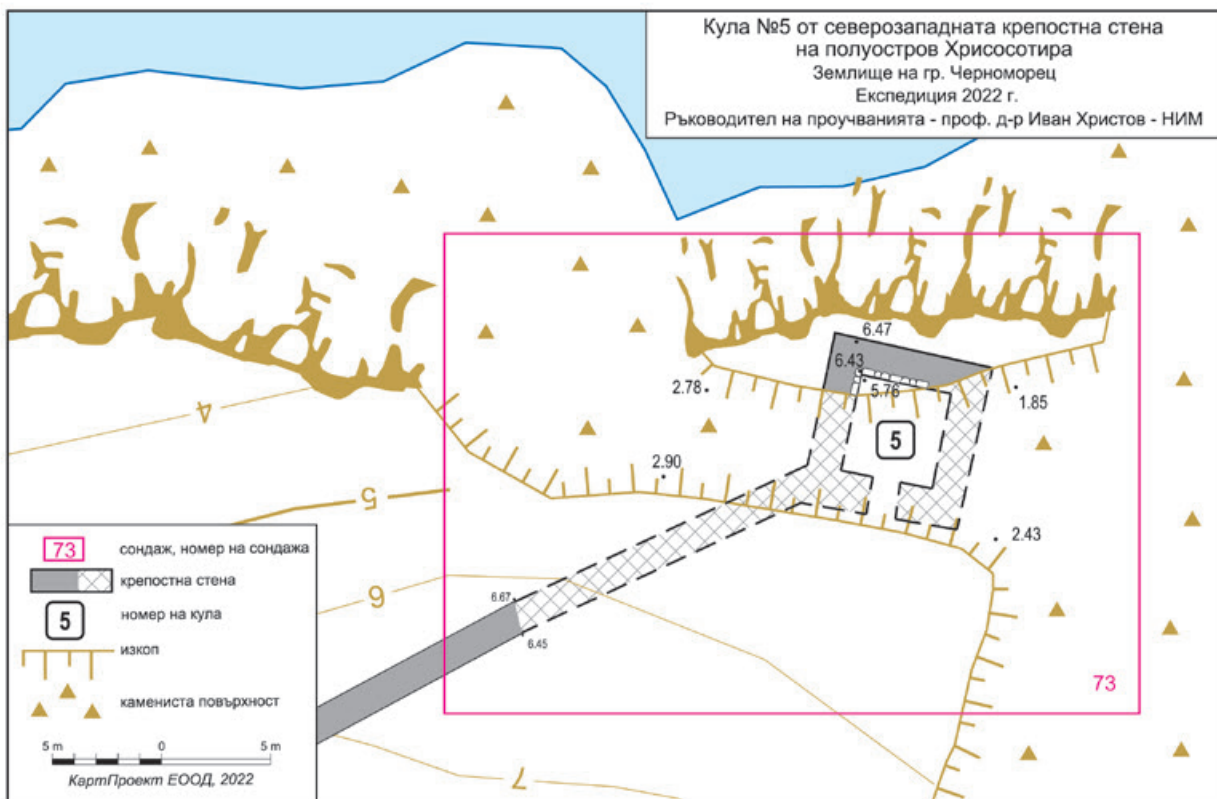
Обр. IV. 1. 19 Западна страница на входа на кула № 2
 Western side of the entrance to Tower No. 2



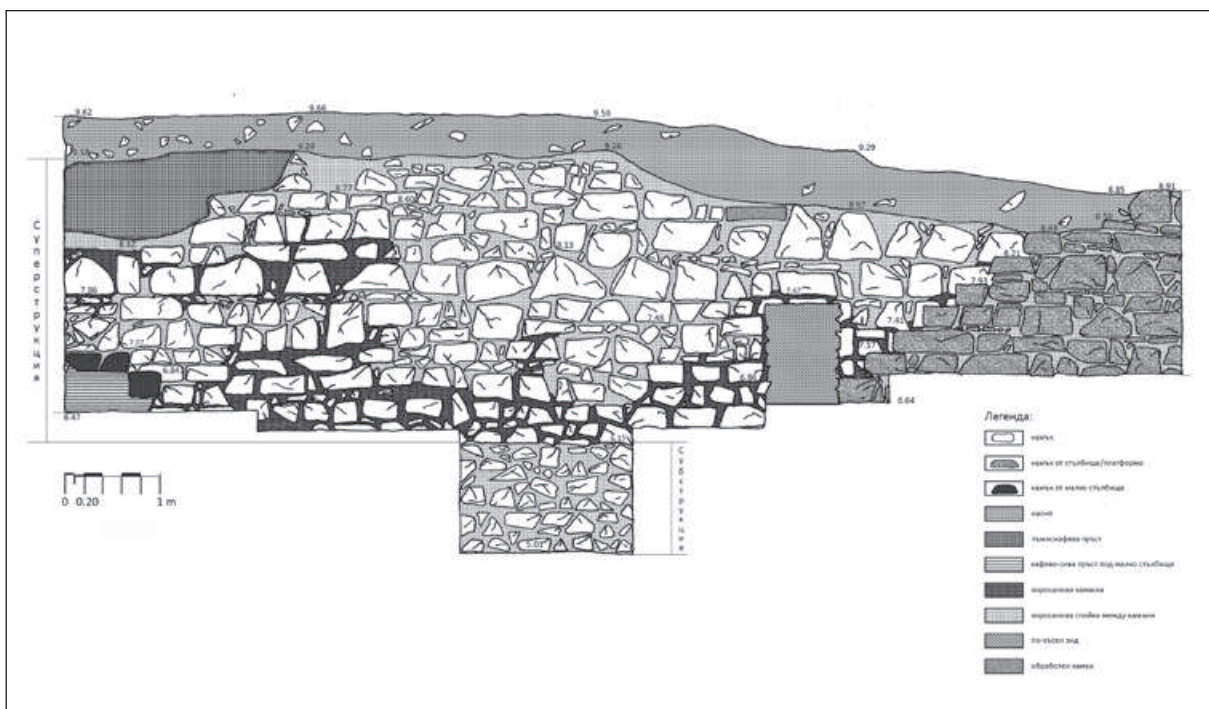
Обр. IV. 1. 20. Каменна платформа (стълбище) във вътрешността на кула № 2
Stone platform (staircase) inside Tower No. 2



Обр. IV. 1. 21 Различни строителни нива на пода на кула № 2
Tower No. 2. Different construction levels of the floor



Обр. IV. 1. 22 – IV. 1. 23. Кула №5 на североизточната крепостна стена
Tower No. 5 of the northeastern curtain wall



Обр. IV. 1. 24 – IV. 1. 25. Двураменна стълба между кула № 1 и кула № 2
 Split staircase between Tower No. 1 and Tower No. 2



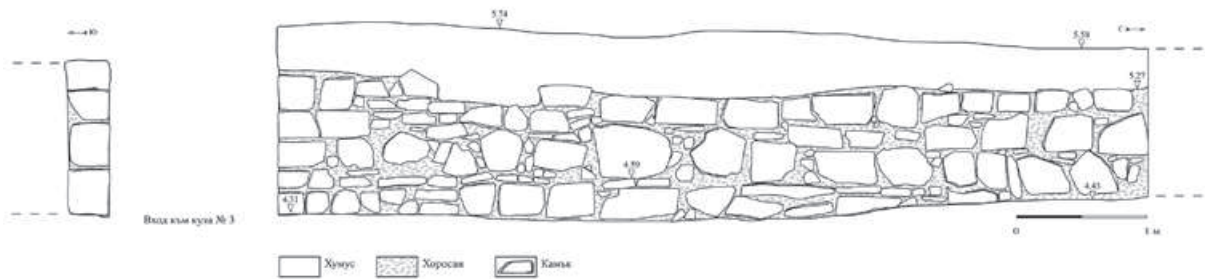
Обр. IV.1.26. Източно стълбище
Eastern stairs



Обр. IV.1.27. Западно стълбище
Western stairs



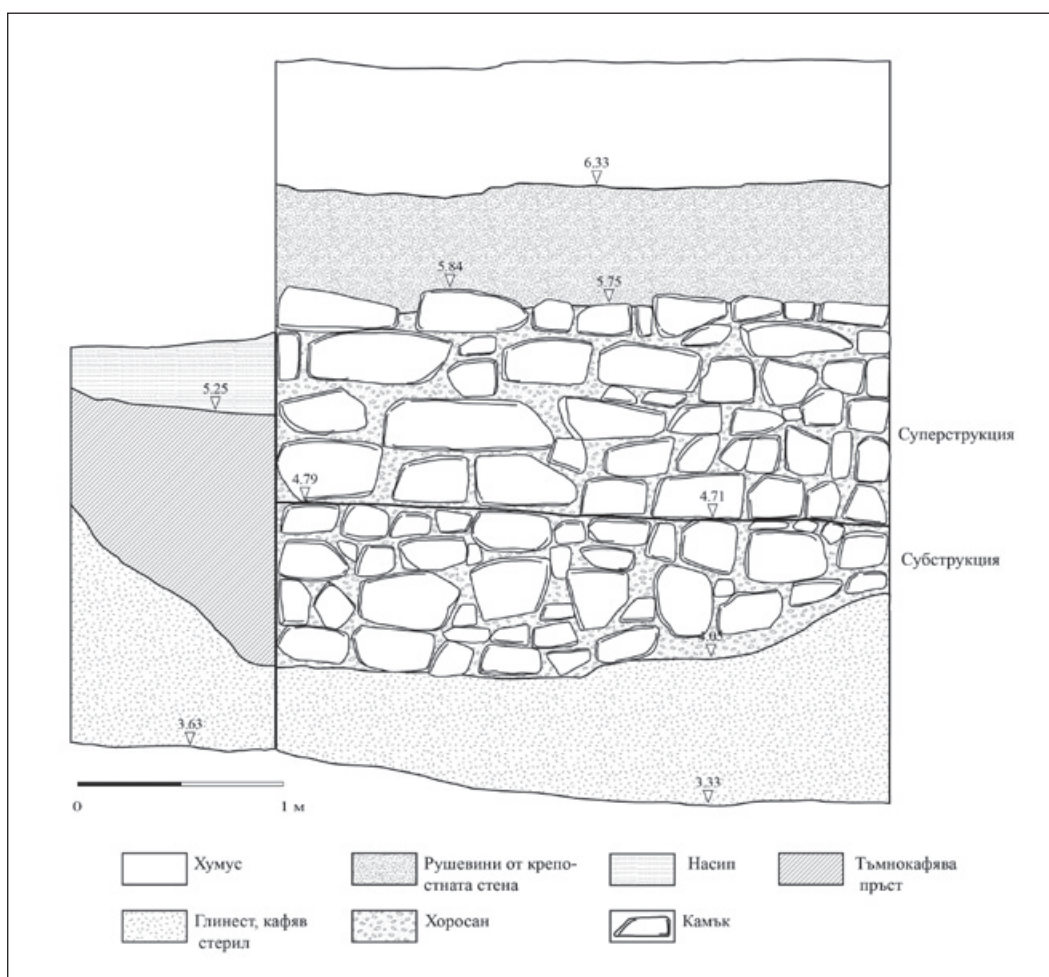
Обр. IV. 1. 28 – 29. Детайл от североизточната крепостна стена между кула № 2 и № 5
Northeastern curtain wall between the towers Nos. 2 and 5. Detail



Обр. IV. 1. 30 – 31. Вътрешно лице на западна крепостна стена до кула № 3
Inner face of the western curtain wall by Tower No. 3



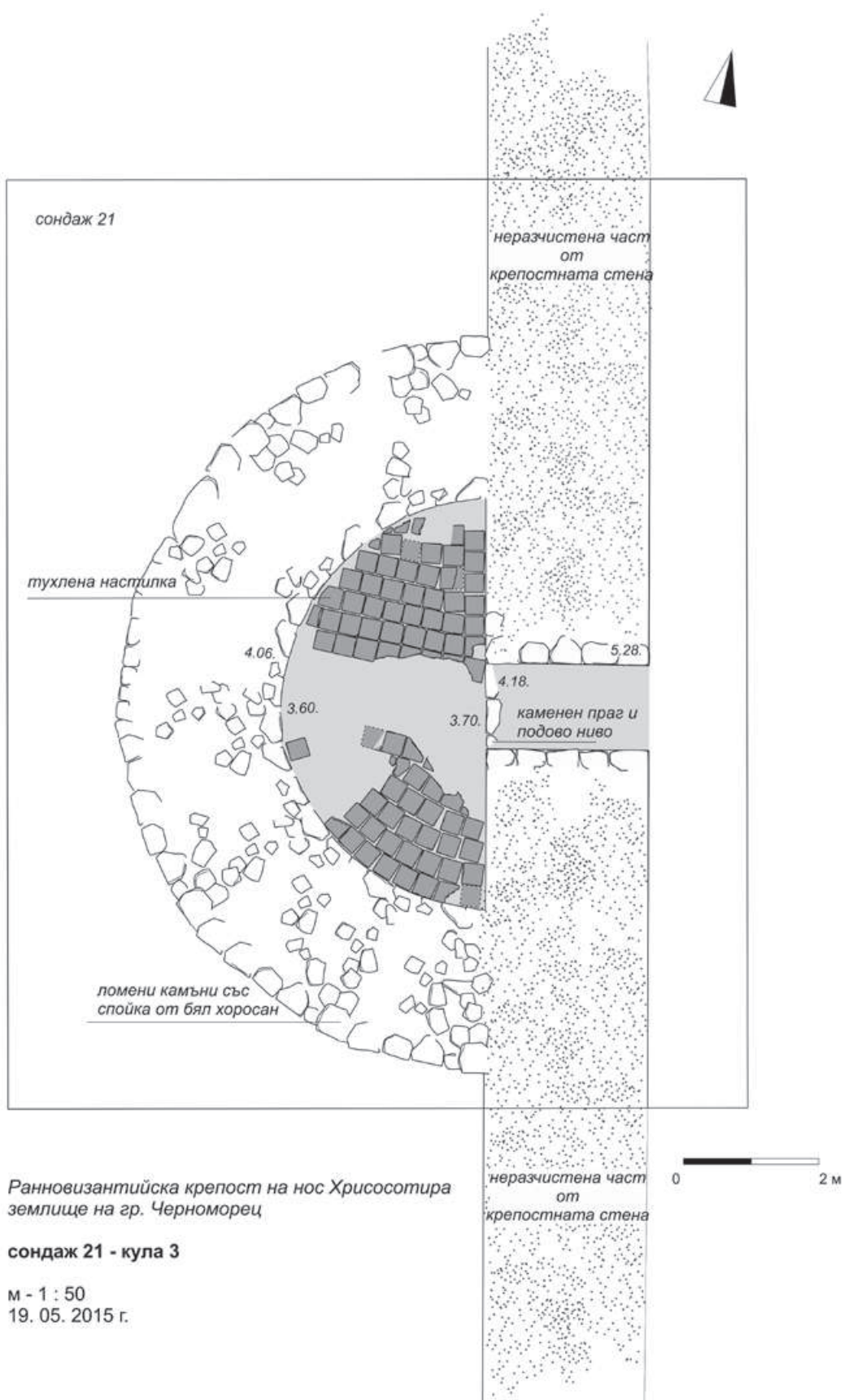
Обр. IV. 1. 32 – 33. Фрагмент от западната крепостна стена между кули № 3 и кула № 4
Fragment of the western curtain wall between the towers Nos. 3 and 4



Обр. IV. 1. 34 – IV. 1. 35. Основи на западна крепостна стена между кули № 1 и 4
 Foundations of the western wall between towers Nos. 1 and 4



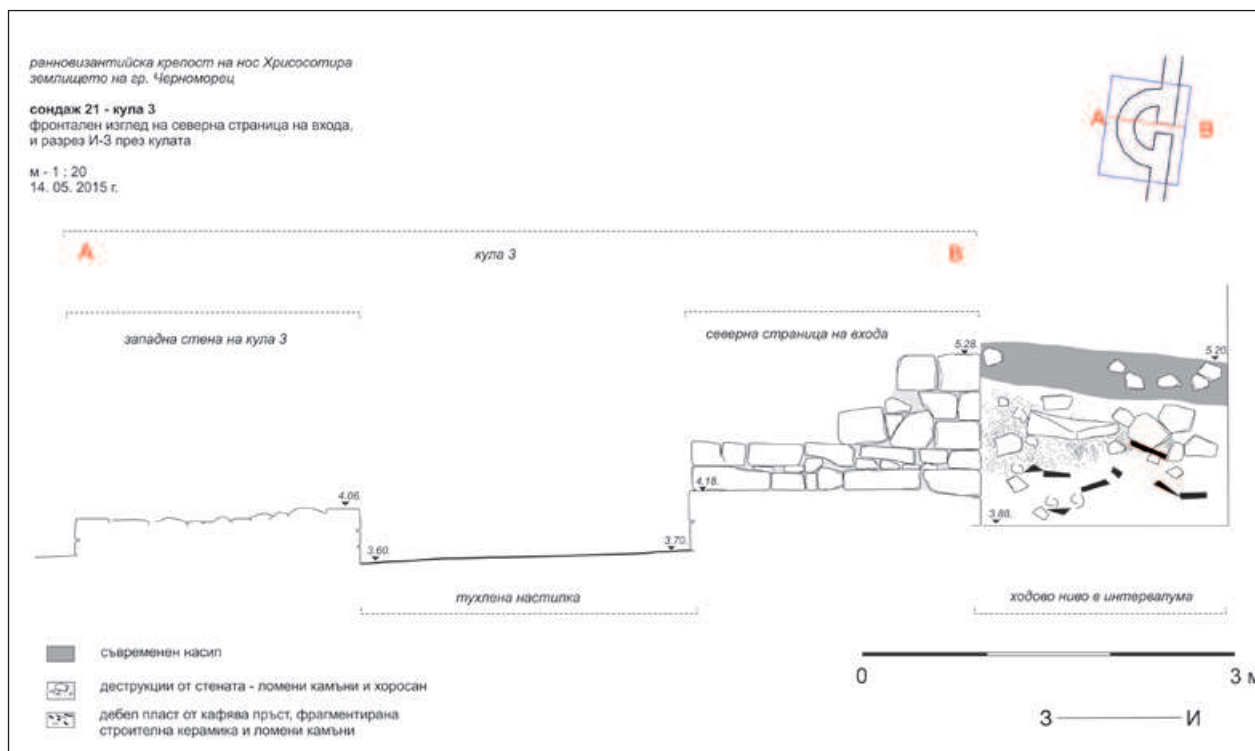
Обр. IV.1.36 – IV.1.37. Кула №3
Tower No. 3



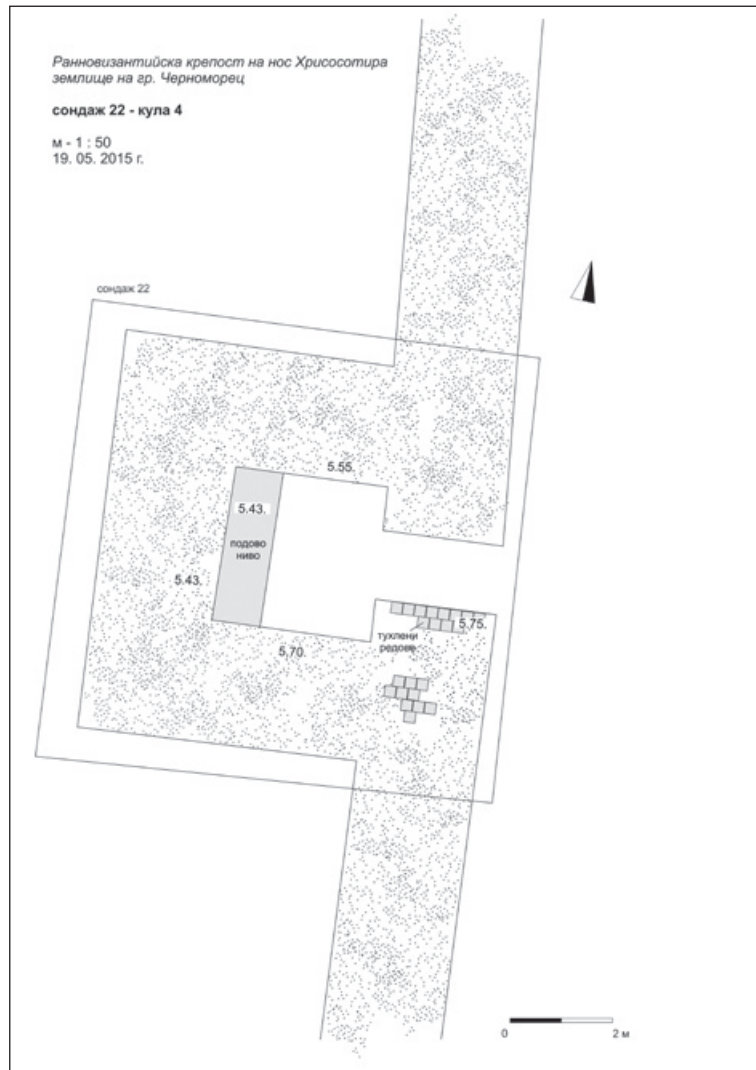
Обр. IV.1.38. Кула №3 / Tower No. 3



Обр. IV.1.39. Кула №3 / Tower No. 3



Обр. IV.1.40. Кула №4 / Tower No. 4



Обр. IV. 1. 41 – IV. 1. 42. Кула № 4 / Tower No. 4



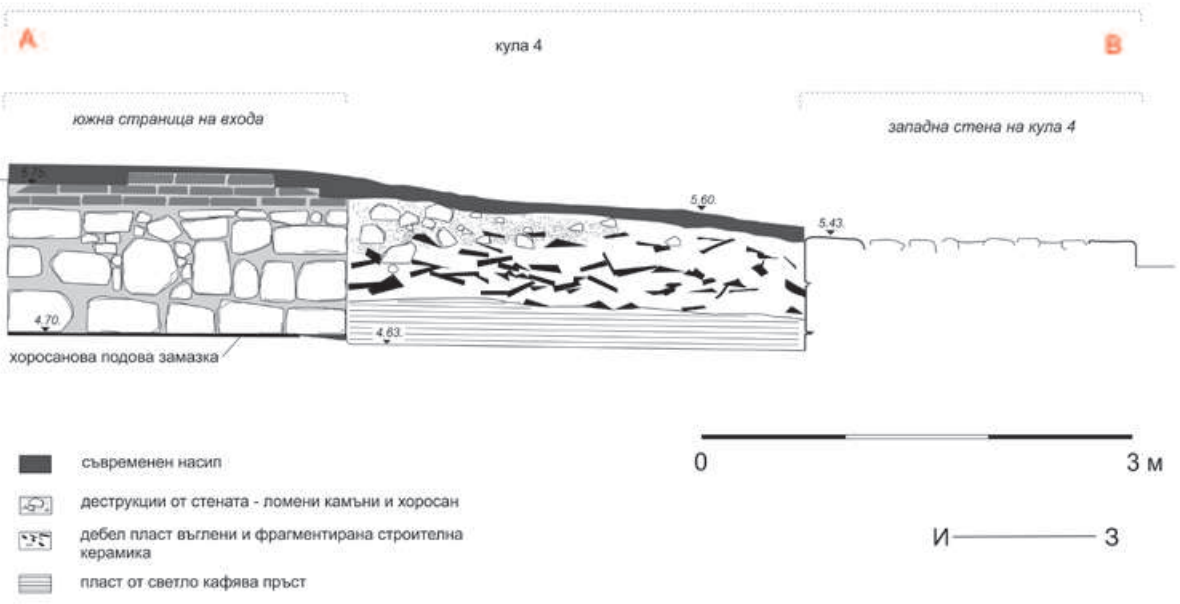
Обр. IV.1.43 – IV.1.45. Кула №4 / Tower No. 4

ранновизантийска крепост на нос Хрисосотира
землището на гр. Черноморец

сондаж 22 - кула 4

фронтален изглед на южна страница на входа,
профил на пълнежа на кулата и разрез И-3

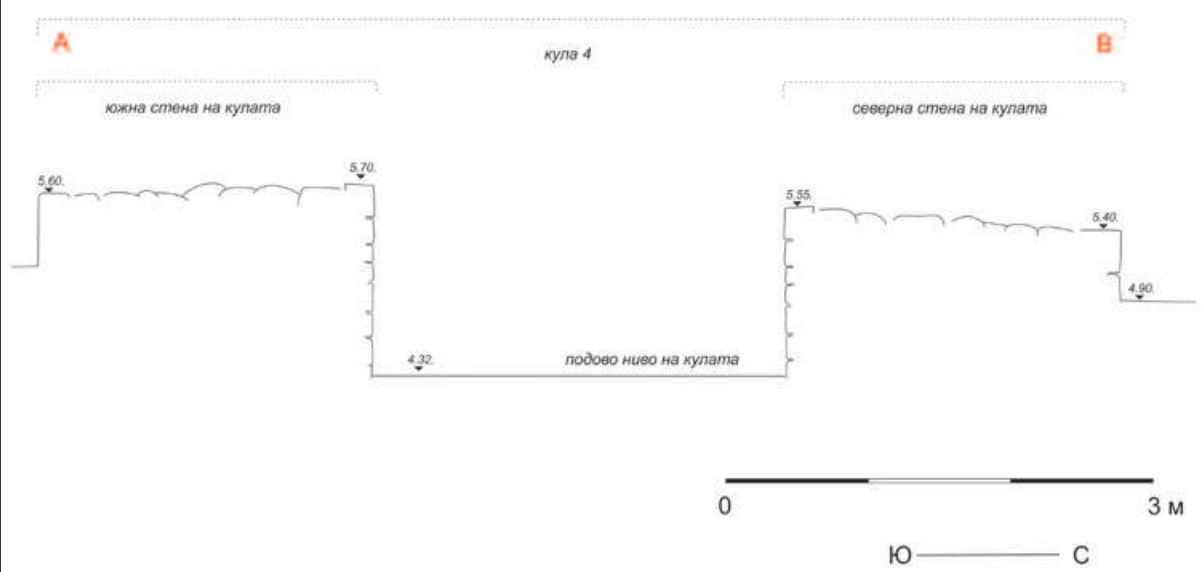
м - 1 : 20
14. 05. 2015 г.



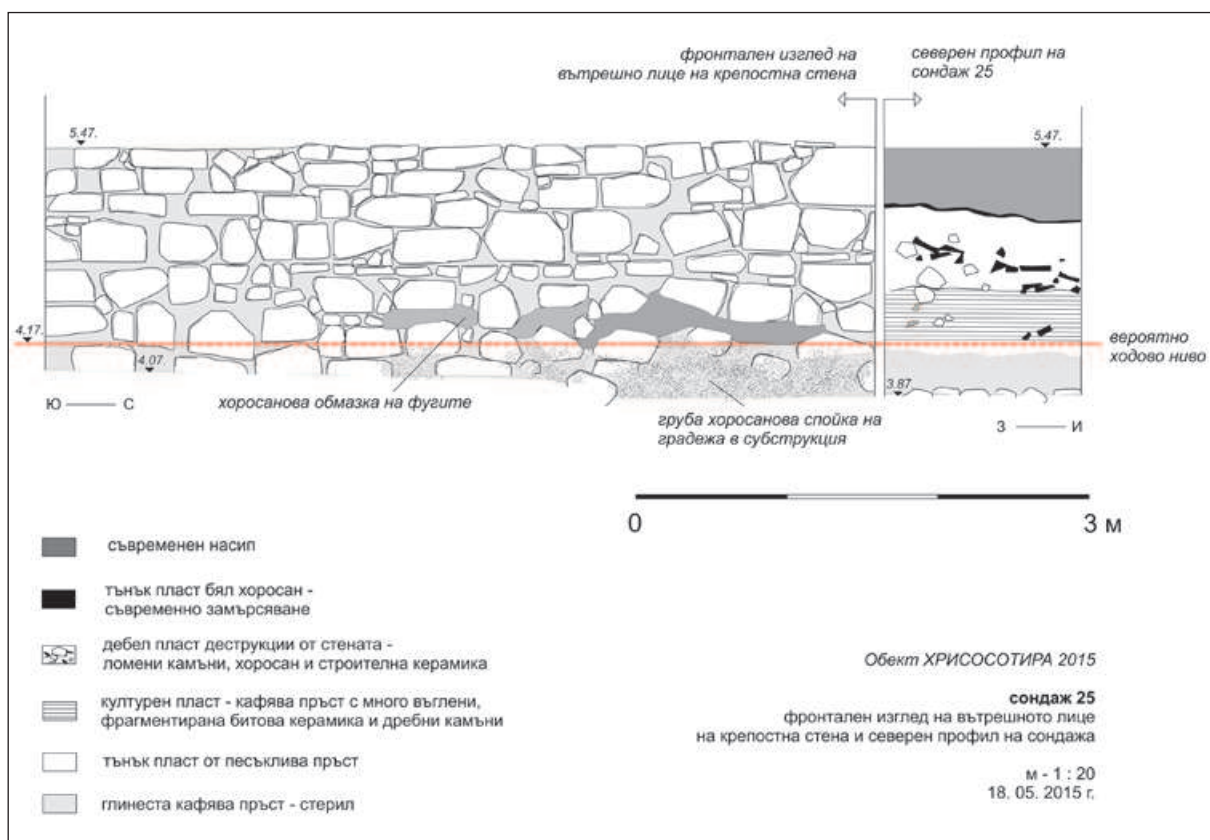
ранновизантийска крепост на нос Хрисосотира
землището на гр. Черноморец

сондаж 22 - кула 4
разрез Ю-С през кула 4

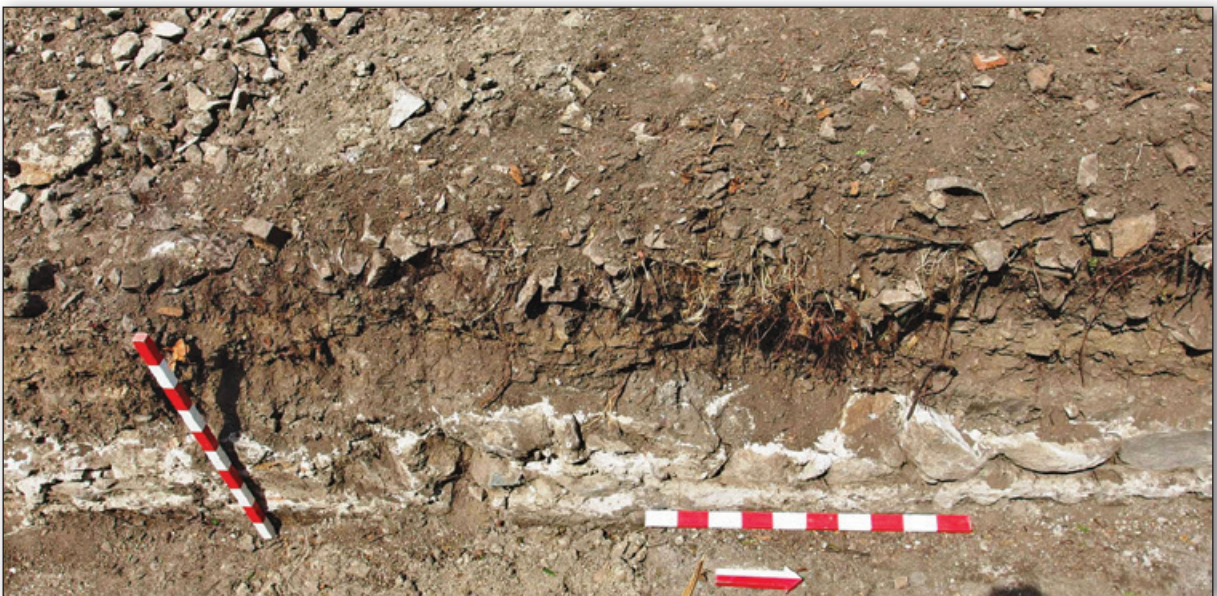
м - 1 : 20
18. 05. 2015 г.



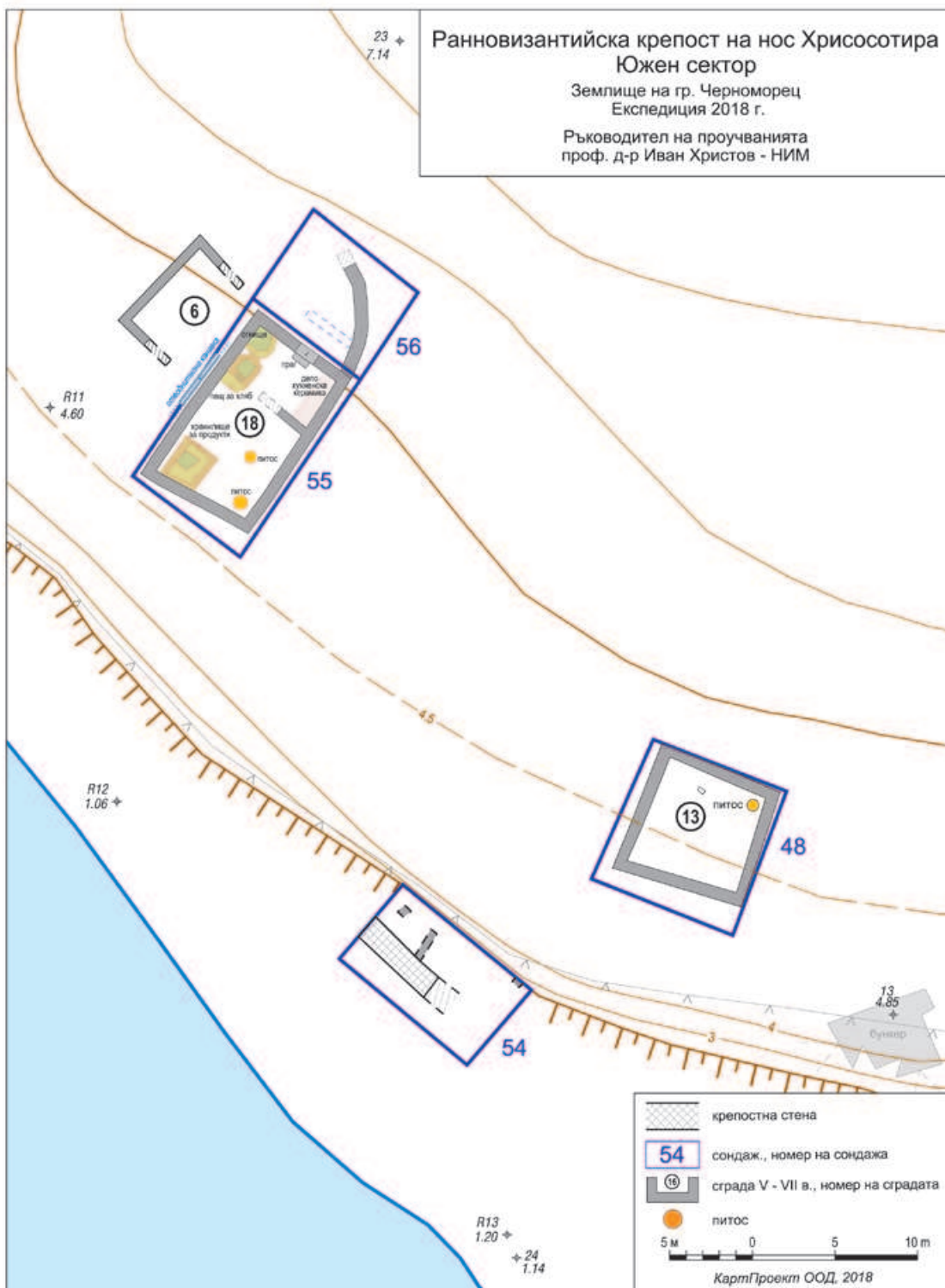
Обр. IV. 1. 46 – IV. 1. 47. Кула № 4 / Tower No. 4



Обр. IV. 1. 48 – IV. 1. 49. Вътрешно лице на западна крепостна стена между кули № 3 и № 4
Inner face of the western fortress wall between towers Nos. 3 and 4



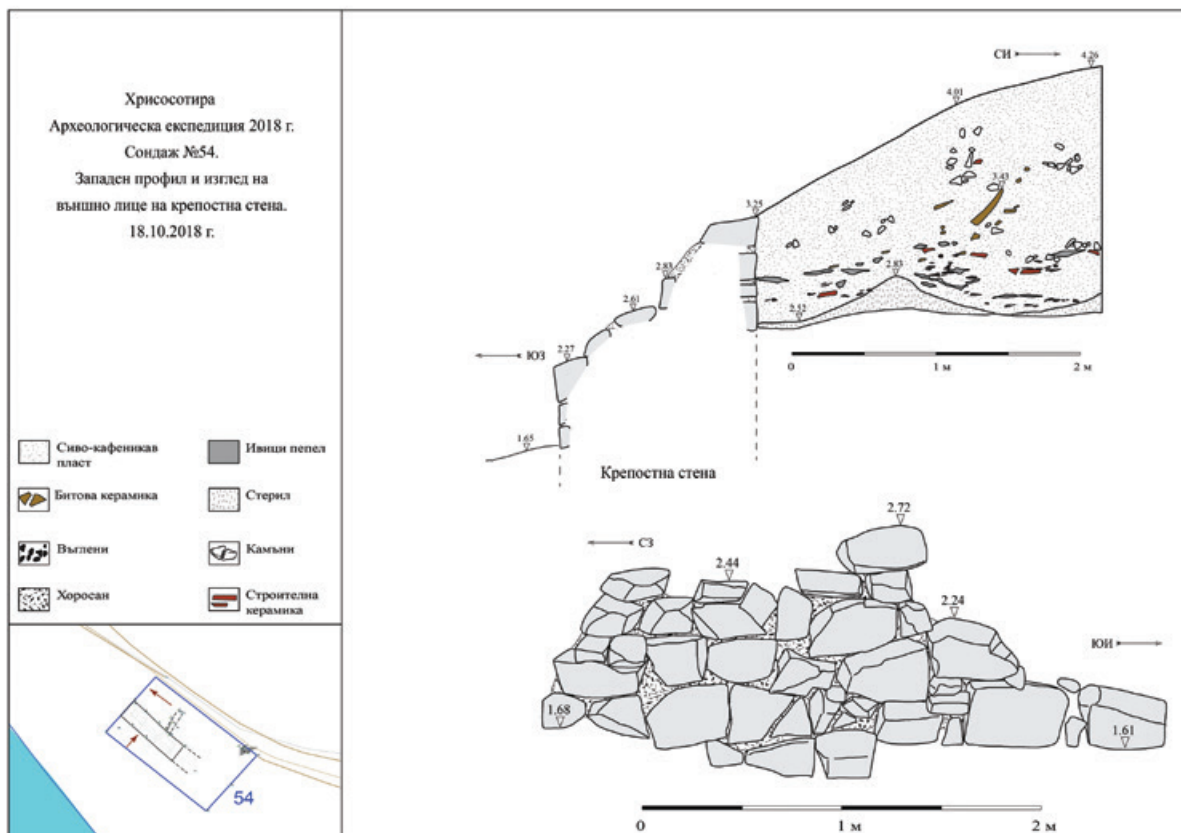
Обр. IV. 1. 50 – IV. 1. 51. Основи на западна крепостна стена в крайния южен участък
Foundations of the western fortress wall in the extreme southern section



Обр. IV. 1. 52. План на запазен участък от южна крепостна стена
 Plan of preserved section of the southern fortress wall



Обр. IV. 1. 53 – IV. 1. 55. Детайли от южна крепостна стена
Details of the southern fortress wall



Обр. IV.1.56 – IV. 1.57. Детайли от южна крепостна стена
 Details of the southern fortress wall



Обр. IV. 1. 58 – IV. 1. 59. Сондаж южно от кула № 1. В търсене на входа на крепостта
Trench to the south of Tower No. 1. Searching for the entrance to the fortress

IV. 2.

Сгради и съоръжения във вътрешността на укрепения обект

Въпреки големите разрушения във вътрешността на обекта от съвременна антропогенна дейност (добив на строителен материал, изграждане на военна инфраструктура на българската армия) на полуостров Хрисосотира бяха извършени археологически разкопки на „парцели”, в които имаше запазени структури, които се отнасят към жилищни и стопански постройки преди всичко от ранновизантийския период. Тук представям в обобщен вид наличните данни към 2023 г., като номерацията на структурите е по реда на откриването им. Някои структури обозначени с отделни номера, всъщност са част от двуделни постройки.

Първата частично проучена структура е ситуирана в западната периферия на каменната кариера. При зачистването на профил през 2009 г. екипа на К. Попконстантинов открива основи на зид от жилищна постройка от Ранновизантийската епоха. Профилът е с размери: дължина (северозапад-югоизток) 18 м и височина, която варира от 2,50 м в централната част до 2,80 м в западната част (Попконстантинов, Дражева, Костова 2010, 593 – 594).

Зидът е с дебелина 1,50 м. Изграден е от местен сив камък и заоблени камъни с едрозърнеста структура. Градежът е двулицев с глинена спойка. Установено е, че първият ред от субструкцията от западната страна е изграден от добре обработени квадрати (0,50 x 0,30 м). Височината на основата е запазена на 0,80 м от разкритото подово ниво. В западния сектор на профила над основата се наблюдава натрупване на съвременен пласт с дебелина 1,80 м, в който се откриват кирпич, тухли, керамика от ранно византийския, средновековен и елинистически период, гранитни блокчета. Предвидено е проучване на сградата през следващата година – намерение останало нереализирано.

При разкопките през 2009 г. на същия екип върху южната тераса на полуострова са заложени два нови сондажа. Те са ситуирани на 30 м южно от триангулационната точка. При сондаж № 1в неговата северна и североизточна част, на дълбочина 0,40 м, е открита на основа, градена от сив местен камък с добре обработени лица (дебелина 0,70 м). Градежът е двулицев с глинен разтвор. Според проучвателите това на североизточния ъгъл на сградата от ранновизантийския период. Северната основа е с дебелина 0,70 м. В пласта са открити керемиди, фрагменти от гърнета, паници, амфори от V – VI в. и малко фрагменти от глазирана керамика от XIII – XIV в.

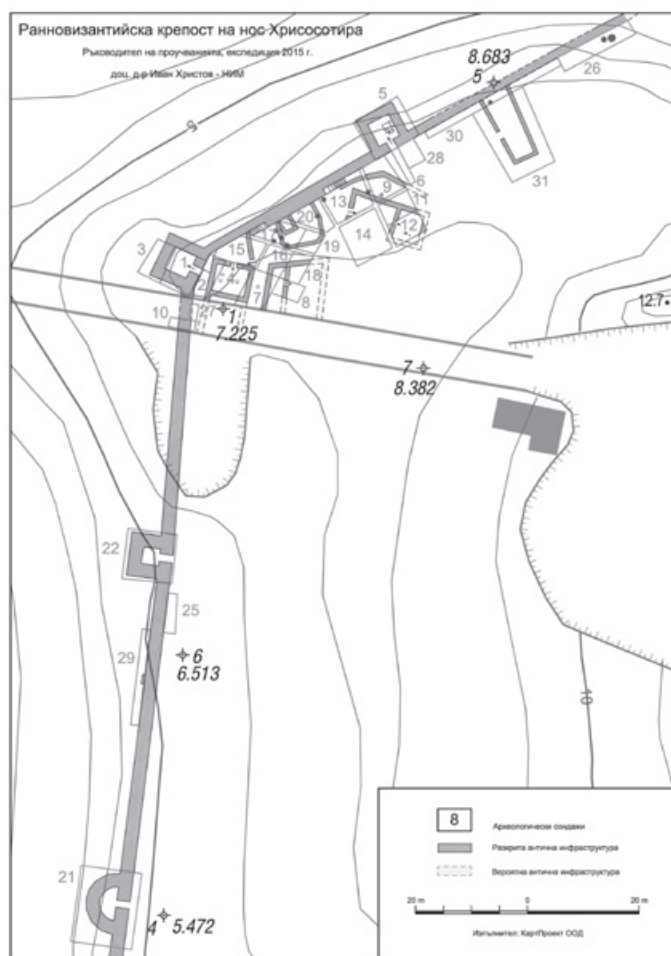
В южната част на сондажа на дълбочина 0,20 – 0,40 м се откриват нападали камъни, много керемиди от типа „имбрици” и „тегули”, битова керамика и амфори от V – VI в. Сградата е с надлъжна ос север – юг и размери 10,10 x 7,20 м.

При стартиралите планирани археологически разкопки на полуострова от екипа на НИМ от 2014 г. до 2023 г. са открити основите на 32 сгради разположени извън обсега на голямата кариера. Основите на всички сгради са изградени от ломени камъни на калова спойка.

СГРАДА №1. След пасажа зад кула №1 следва сграда, чиито каменни основи до височина 0,80 м са изградени на калова спойка, а стените са имали кирпичена

надстройка. Външните размери на сградата са 8 / 6 м, дебелина на зидовете е до 1 м. Входът на това помещение е от север с широчина 0,80 м. При разкопаването на сграда №1 е установена типична за сектора картина на натрупване на културни пластове, илюстриращи опожаряването на покрива и рухването му върху под от трамбована глина. Любопитно в случая е, че вместо използването на стандартни тегули, обитателите на сградата са използвали за покрива голямо количество цели квадратни тухли с размери 31 / 31 см. Покривът на сградата е бил двускатен, подсилен с четири симетрично разположени греди в средата на постройката, маркирани днес с големи камъни. На 3 м североизточно от входа на постройка № 1 е бил изграден допълнителен зид прилепен на фуга към крепостната стена. По всяка вероятност по този начин е увеличено пространството за обитаване на сградата, която е придобила облика на двуделна. В южния край на този зид е обособен широк 1 м вход (обр. IV. 2. 1 – IV. 2. 7).

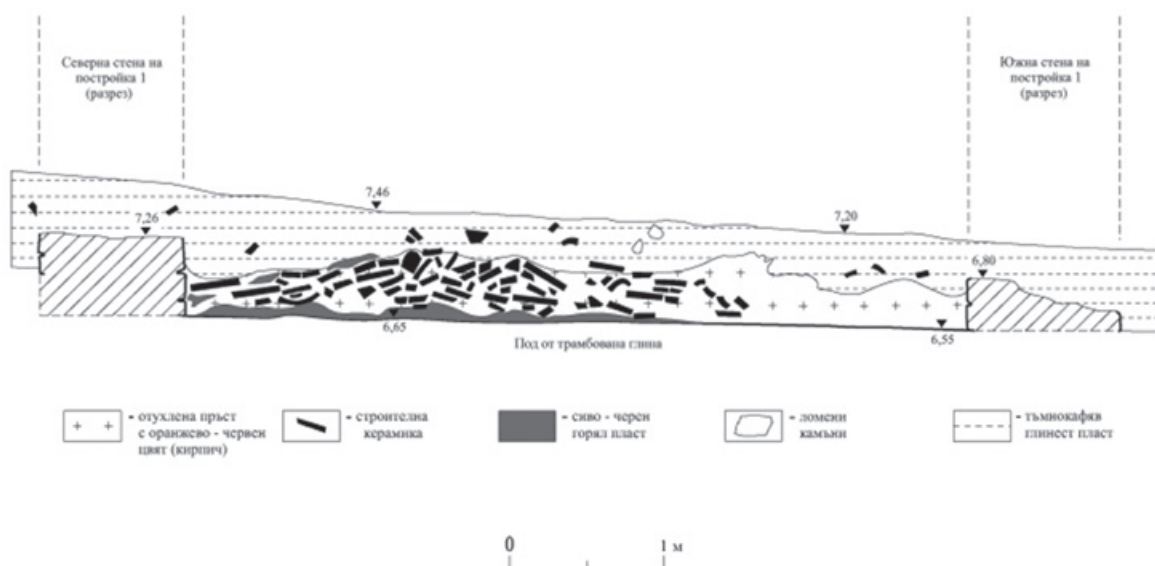
При разкопките на сградата са открити половин фолис на император Маврикий Тиберий, фрагментиран питос с частично запазен надпис на старогръцки, фрагментирани амфора и части от гърнета и кана. Паралелите на керамичните съдове са със съдове, открити в затворени комплекси от Калиакра и ранновизантийския град на хълма Царевец, което позволява да отнесем най-късното използване на постройката за края на VI век.



Обр. IV. 2. 1. План на разположението на сгради до североизточната крепостна стена
Plans with the location of buildings next to the north-eastern fortress wall



Обр. IV.2.5. Пространство между сграда № 1 и крепостна стена
Space between Building No. 1 and the fortress wall



Обр. IV.2.6 – IV.2.7. Профил във вътрешността на сграда № 1
Cross section inside Building No. 1

СГРАДА № 2. На изток от сграда №1 следва пореден пасаж с ширина 2,50 и основите на помещение №2. От тази постройка е запазен вход с ширина 0,80 м, както и части от североизточния и западен зид. Постройката е двуделна с приблизителни размери 10 / 7 м (обр. IV. 2. 8 – IV. 2. 9). На уличния пасаж до сградата са открити монети на император Юстин Втори и императрица София.

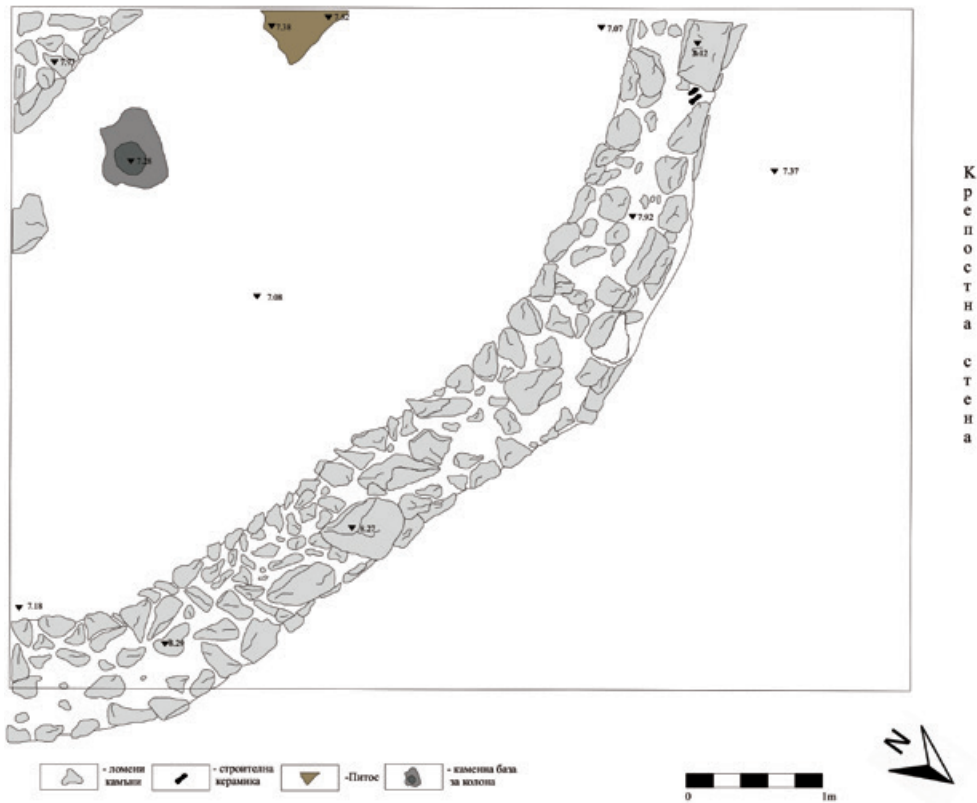


Обр. IV. 2. 8. Общ поглед към сгради №1 и 2
General view of buildings Nos. 1 and 2



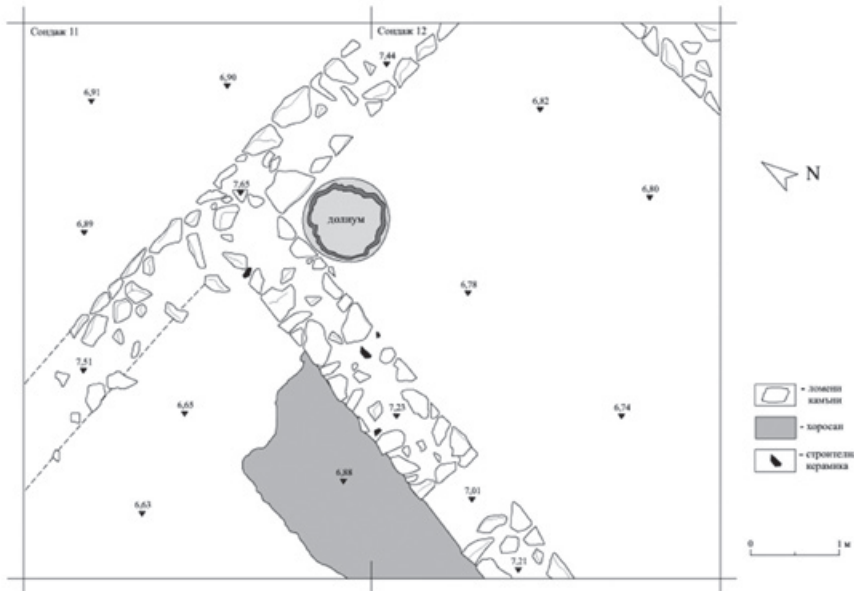
Обр. IV. 2. 9. Профил във вътрешността на сграда №1
Profile inside Building No. 1

СГРАДА № 3. Южно от западната страница на кула № 2 е ситуирана сграда № 3, която попада отчасти в сондаж № 9, сондаж № 11 и сондаж № 13 (обр. IV.2. 10 – IV.2. 11). Сградата е изградена от ломени камъни на калова спойка и има елипсовидна форма, съобразена по всяка вероятност с входа на кулата. Отделена е на 2 м южно от вътрешното лице на крепостната стена. В тази сграда под рухнал опожарен покрив бяха открити множество цели и фрагментирани керамични съдове, железни предмети и монети на императорите Маврикий Тиберий, Фока и Ираклий.



Обр. IV.2. 10 – 11 Сграда № 3 / Building No. 3

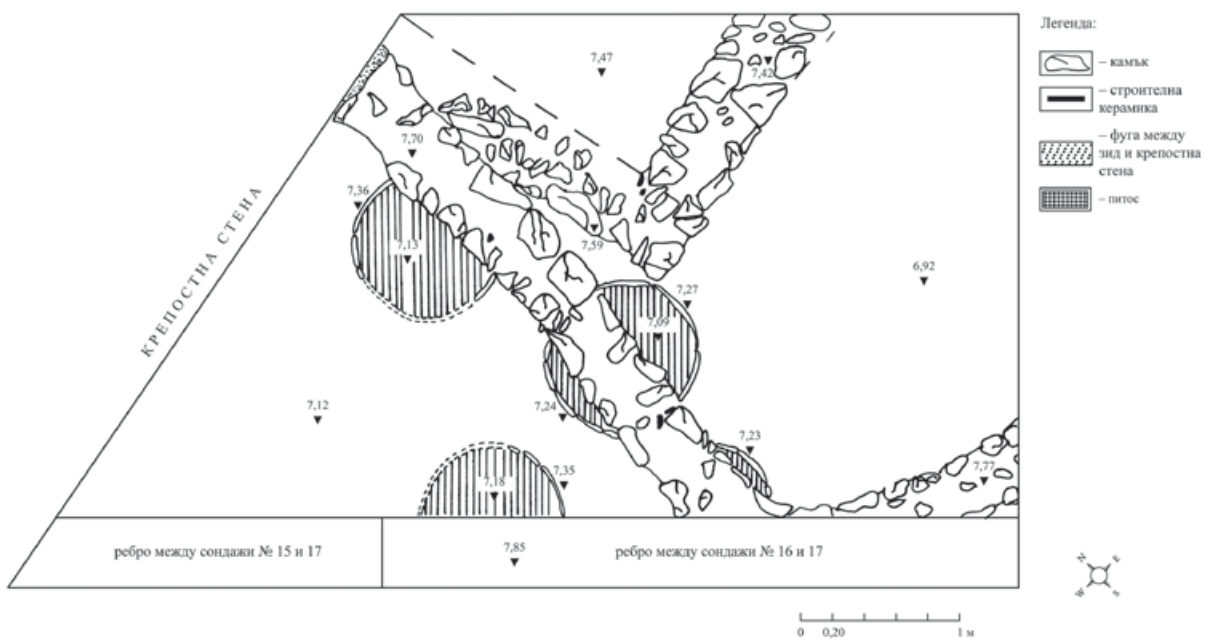
СГРАДА № 4. В сондаж № 12 и сондаж № 13 е проучена по-голямата част от постройката с външни размери 14,8 / 8,80 м и дебелина на зидовете 0,70 м. Сградата отново е двуделна и откриваме типичната картина за вътрешността на обекта – каменна основа до 0,50 м с кирпичена надстройка. Входът на сграда е от северозапад (обр. IV.2. 12 – IV.2. 14). При проучването е открита колективна монетна находка от половин фолиси, дребни номинали дека и пентанумии, най-късната от които е на император Юстин Втори и императрица София. В сградата е открит и фрагмент от червенолакова паница изработен в Северна Африка и датиран за втората половина на VI век.



Обр. IV.2. 12 – IV.2. 14.
 План и общ поглед към сграда № 4
 Plan and general view of Building No. 4



СГРАДА № 5. Тя попада в сондажи № 19 и 20. Размерите им са 7/ 5 м. Структурата се отнася към втора фаза на градежи на полуострова и стратиграфски погледнато нейните зидове са вкопани на по-високо ниво от зидовете на сгради № 1, № 2 и № 4. Зидовете на сградата са положени върху вкопани питоси от по-ранни периоди на функциониране на междужилищни пространства (обр. IV.2. 15 – IV.2. 16).



Обр. IV.2. 15 – IV.2. 16. План и детайл от сграда № 5
Plan and detail of Building No. 5

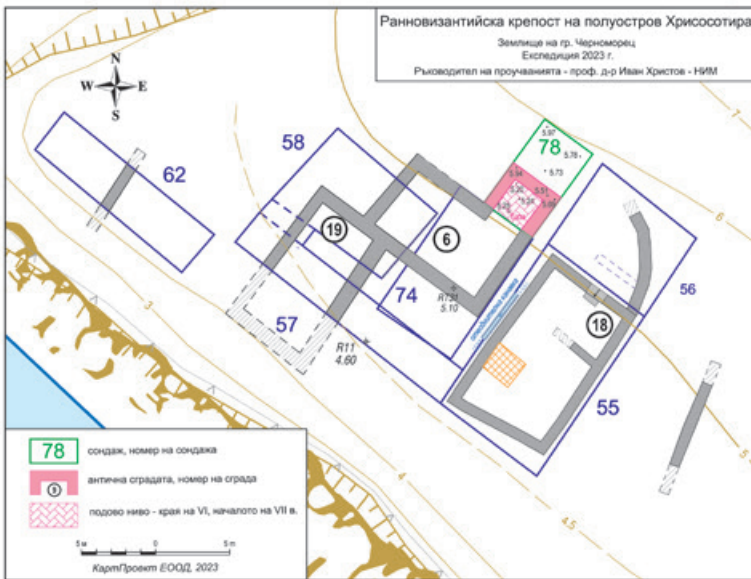
СГРАДА № 6. Нейното проучване продължава три сезона. Западната ѝ половина е открита при разкопките през 2015 г. при залагането на сондаж № 24 на южната тераса на полуострова (обр. IV.2. 17). Сондажът, който е с дължина 20 м и ширина 2 м е пресякъл по ширина постройка. Тогава е проучена част от постройката с ширина 6 м. Северният и южен зид са с ширина 0,60 м и максимално запазени до 0,40 м височина. В средата на сградата е вкопан питос. Откритите фрагменти от керамични съдове се датират отново за периода V – VI век.

При археологическите проучвания през 2022 г. рамките на сондаж № 74 бе допроучена частично североизточната част на сграда № 6. Под горелия рухнал покрив са открити множество предмети, които датират нейното опожаряване в началото на VII век: фолиси, бронзови теглилки, стъклена екзагия, цялостно запазени три керамични лампи и фрагменти от други съдове. Пред 2023 г. сградата е окончателно разкопана (обр. II.2. 18 – II.2. 22), като усилията на екипа бяха насочени в северната периферия на постройката. В сондаж № 78 бе разкрито правоъгълно оширение с дължина на североизток 3 м и ширина 4 м. В новият участък под рухналата опожарена покривна конструкция бе открита колективна монетна находка от 26 бронзови късноантични монети. Най-късните монети от находката са фолиси на император Ираклий. Измерванията показват, че сграда № 6 заема площ от 82 кв. м.

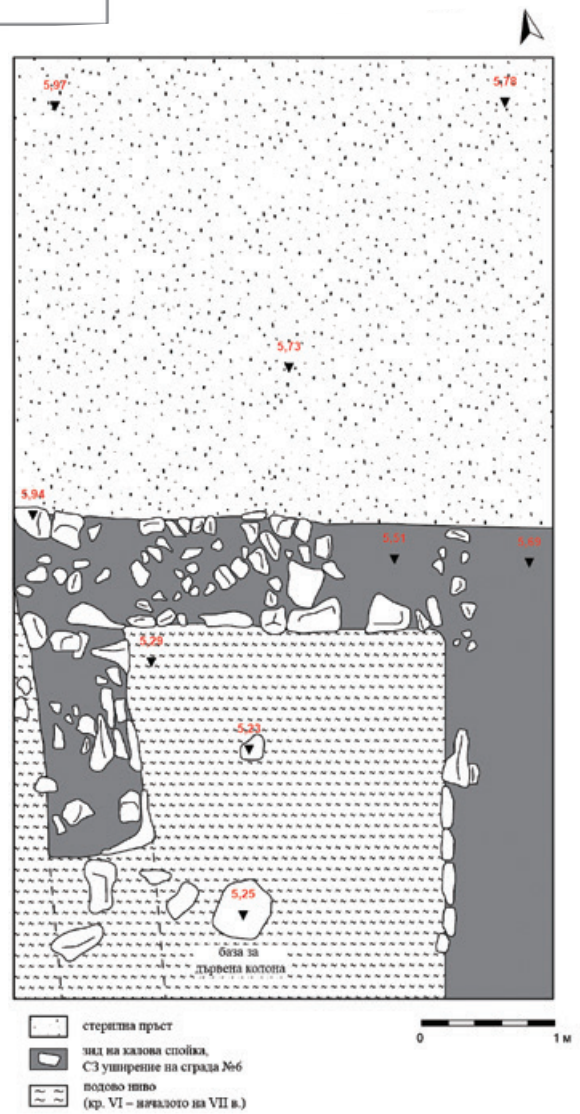
До външното лице на югозападния зид на сграда № 6 е долепена пещ за керамични съдове (номерация № 4 по реда на откриване). Изградена е от камъни и капаци, и стени на питоси. От пещта е запазена долната камера и фрагменти от горната камера. Външните размери на камерата са: дължина и ширина 1,50 м. Стените ѝ са дебели 40 см. Запазена е една от страниците на канала с дължина 1,20 м, както и отвора, водещ към долната камера. Той е широк 20 см. Височината на долната камера е била 40 см. Разделяща двете камери скара е с дебелина 15 см. Запазената височина на части от горната камера е едва 25 см. Общата дължина на структурата е 2,50 м (обр. IV.2. 23 – IV.2. 24). В канала отново са намерени фрагментирани късноантични керамични и стъклени съдове.



Обр. IV.2. 17. Сграда № 6 в началото на проучването през 2019 г.
Building No. 6 at the start of the 2019 excavation



Обр. IV. 2. 18. План на сградата № 6
Plan of Building No. 6

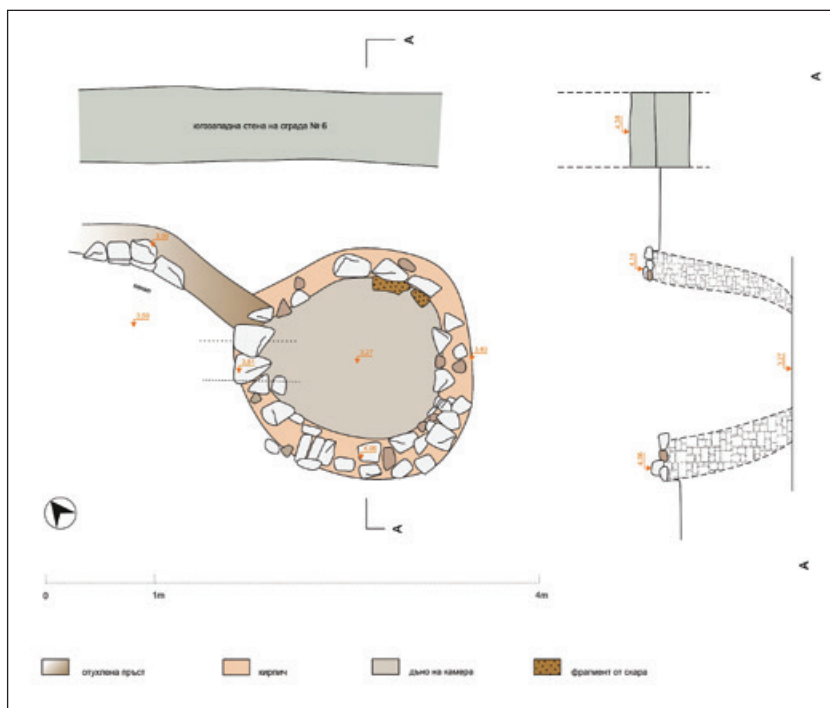


Обр. IV. 2. 19 – IV. 2. 21. Североизточно уширение на сградата № 6
Northeastern extension of Building No. 6

Обр. IV.2.22. Вътрешно
лице на източен зид на
североизточно уширение
Inner face of the eastern
wall, north-east extension

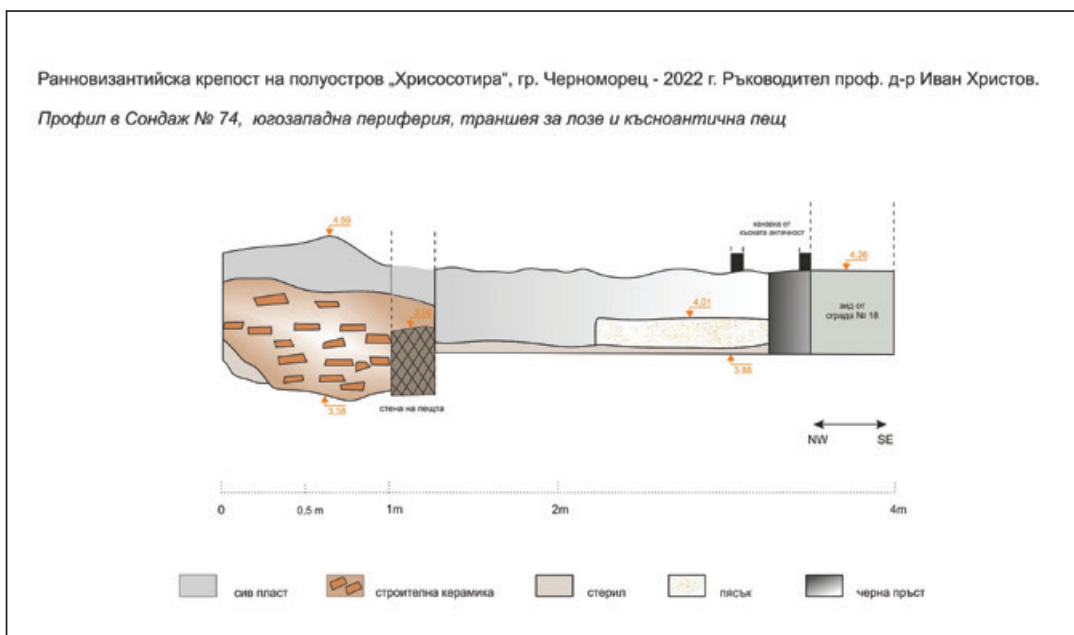


Обр. IV.2.23.
План на пещ № 4
Plan of kiln No. 4



Обр. IV.2.23а.
Пещ № 4 – общ поглед
Kiln No 4. General view





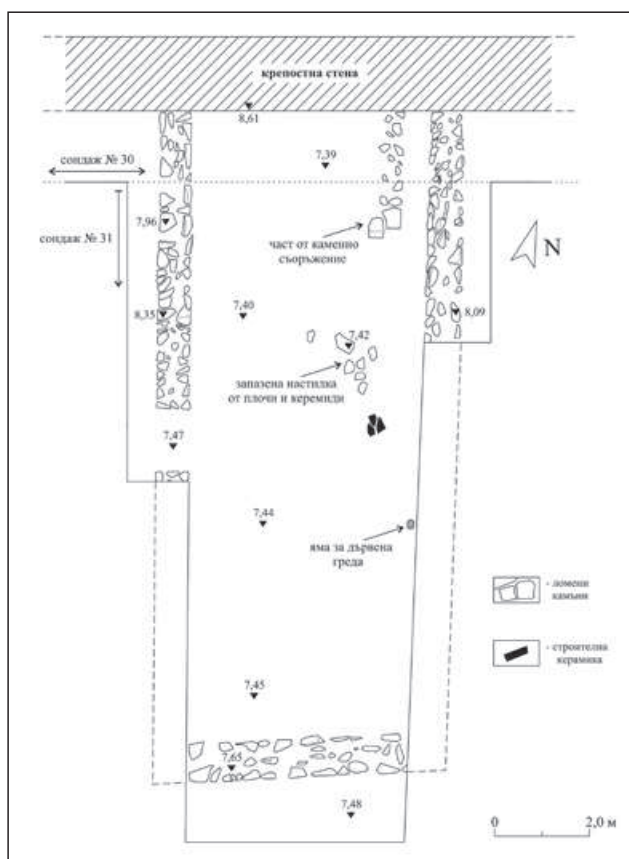
Обр. IV.2.24. Профил на пещта
 Cross section of the kiln

СГРАДА № 7. Въпросната сграда е тази проучена от екипа на К. Попконстантинов през 2009 г. на 30 м южно от триангулационната точка.

СГРАДА № 8. Открита е при залагането на сондажи № 30 и 31 до североизточната крепостна стена (обр. IV.2.25 – IV.2.30). Тя е първата открита сграда на изток след кула № 2. Прилепена е до крепостната стена. Широчината на сградата е 6 м. Дългата е 13 м. Притежава вход от запад с широчина 1,60 м. Зидовете, които са изградени от ломени камъни на калова спойка, са запазени във височина до 0,90 м в южната част. Над тях е следвала кирпичена надстройка от изпечени на слънце тухли с размери 30/35/0,08 м. Известна част от тях са отлично запазени пропадайки от зида във вътрешността на постройката. Под рухналия вследствие на пожар покрив за открити множество фрагментирани съдове, сред които преобладават амфорите и гърнета. В северозападния ъгъл на сградата е открит питос, който е традиционен съд за съхранение на жито или вода в бита на обитателите на крепостта, но всъщност съдейки по фрагментите от други подобни съдове, броя на съдовете е бил по-голям. Предполага се, че общият им брой останали „запечатани“ под рухналия покрив, е повече от 40. Срещат се и стъклени съдове. Намерените монети в горелия пласт под фрагментите от керемиди обхващат почти всички императори от втората половина на VI век и завършват хронологически с фолиси и половин фолиси на императорите Фока и Ираклий. Най-късната монета е на император Ираклий и неговия син Ираклий Константин отсечена през 614 г.



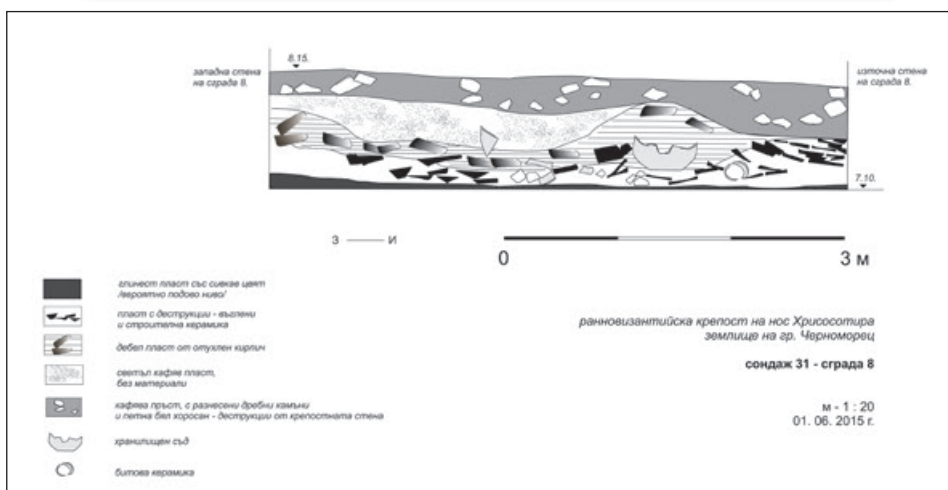
Обр. IV.2.25. Сграда №8 – общ поглед
 Building No. 8. General view



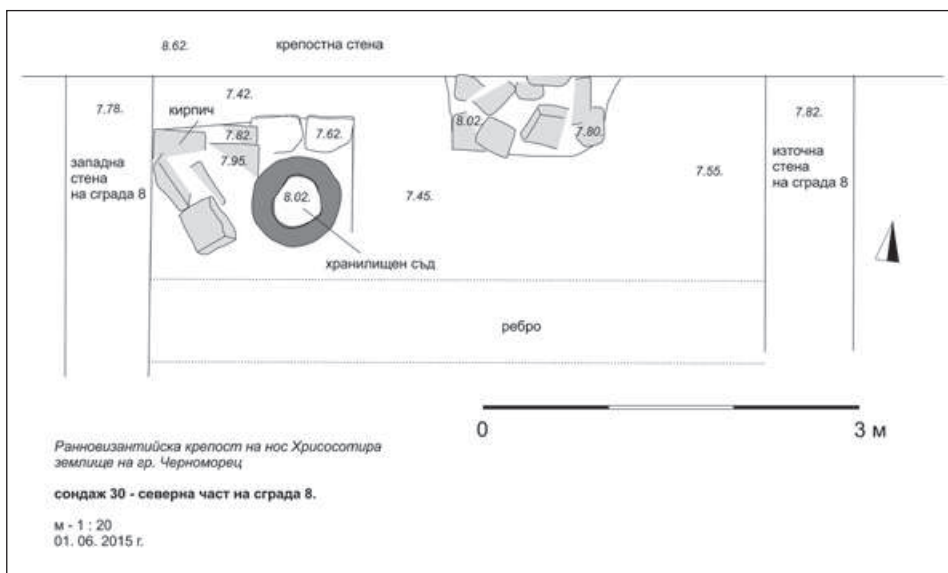
Обр. IV.2.26.
 План на сграда №8
 Plan of Building No. 8



Обр. IV.2.27.
 Детайл от източен зид на постройката
 Eastern wall of the building. Detail



Обр. IV.2. 28 – IV.2. 29. Профил във вътрешността на сграда №8
Profile inside Building No.8



Обр. IV.2. 30. План на северната периферия на сграда №8
Plan of the northern periphery of Building No. 8

СГРАДА №9. Преториумът на ранновизантийската крепост Хрисосотира

Сградата е открита в непосредствена близост до стопанска постройка на българската армия и в началото на кариерата за гранит на полуостров Хрисосотира. Зидовете са запазени в по-голяма си част в субструкция поради факта, че терена е бил подложен на подравняване заради кариерата. Зидарията се състои от ломени камъни обилно споени с бял на цвят хоросан без примеси. Огромни участъци от източната половина и северния зид на сградата са унищожени и тяхното трасиране е извършено на места въз основа на хоросанови петна от първия ред камъни в пръста. Запазена е част от западно правоъгълно помещение с вътрешна широчина е 5,20 м. Разкритата дължина в сондаж № 33 е 9 м на север, като зида преминава под основите на бившия свинарник на военното поделение. Характеристики на зида: посока север – юг; широчина 0,80 м; изграден от камъни с размери 0,10 – 0,20 м, като се наблюдават и отделни камъни с големина до 0,30 м; хоросанова спойка; добре оформени лица, запазен основно в субструкция (обр. IV. 2. 31 – IV. 2. 33).

Западния зид на това помещение е с широчина 0,60 м. Пред него е заснета ситуация на паднал покрив и част от арка украсяваща във височина фасадата на храма (обр. IV. 2. 34 – IV. 2. 36). Точно тук е открита в парче хоросан нумус от средата / края на V век, който би могъл да бъде ориентир за датиране времето на изграждане на постройката. В западното помещение на ниво 8,75 м н.в. е запазен малък участък от пода състоящ се от квадрати и правоъгълни тухли нивелирани върху пласт от дребни обли камъни заляти с хоросан. Тяхната ос на подреждане съвпада с направлението на околните зидове. Подът на помещението на проучваната сграда е изграден от тухли (квадратни с размери 0,33 x 0,33 x 0,04 м и правоъгълни с размери 0,33 x 0,16 x 0,04 м). Някои от тях са с украса – успоредни врязани линии. Под тухлите се регистрира подложка от малки камъни с хоросанова спойка. На отделни места ясно се наблюдават отпечатъци от липсващите тухли. Приблизителни размери на регистрираното подово ниво: изток – запад 2,30 м; север – юг 2,45 м (регистрирания участък е с неправилна форма). Върху подовото ниво са открити два половин фолиса (на императорите Юстин II и Фока), оловен отвес и оловна плочка. От южния зид на сградата е запазен в субструкция зид с дебелина 0,80 и дължина около 12 м.

Ясно в документиранияте профили се забелязват местата на разрушаване на зида след подравняване на терена с верижна машина и прокарване на трасе на вагонетка от близко разположената кариера. Източният зид на сградата с дебелина 0,80 м е разкрит в отделни участъци. Към него е построено второ правоъгълно помещение, аналогично по размери като западното, но разделено на две части. От източната периферия на сградата на ниво 9,63 м н.в. е запазен участък от тухлен под с приблизителна площ от 50 кв. м. Участъка е с приблизително квадратна форма и размери 4,60 м / 4,85 м. От югоизточния ъгъл на плочника започва запазен участък с размери 2,40 x 1,70 м. Този участък е изграден от редуване на подови тухли с квадратна форма (формат 32,5 x 32,5 см) и правоъгълни такива (формат 32,5 x 16 см). Общо са запазени 9 реда като фугите между тях варират от 1 до 3 см. Североизточно от този участък следва петно от хоросановата замазка, в която се забелязват начупени подови тухли, вероятно използвани като подложка. След това прекъсване на настилка е запазен Г-образен участък с размери 2,90 x 4,00 м. В ЮЗ си част този участък е изграден от четири реда квадратни тухли (формат 32,5 x 32,5 см) с фуги помежду им от 2 до 4 см. За-

падно от тях следва ред от две квадратни тули следвани от девет правоъгълни. Този смесен ред е рамкиран от запад с парчета от правоъгълни тухли с размери 16x5 см. Северно от описаните редове е заснет неравен ред от квадратни тухли, а над него – ред от правоъгълни парчета с различни размери. Северно от този своеобразен нивелиращ ред следват два реда от по-големи квадратни тухли (формат 44,5x44,5 см). Използването на този формат тухли се проследява на север по запазените отпечатъци в хоросановата замазка. И в този сондаж, както при ситуацията при сондаж № 33, бе установено, че хоросановата замазка е полагана, както върху дребни обли камъни, така и върху трамбована песъчлива пръст. Северозападно от описания под бе разкрит силно нарушен хоросанов зид. Той е с предполагаемо трасе югоизток-северозапад, дължина 0,80 м и дебелина 0,50 м. Поради множеството интервенции на терена на този етап от проучване е невъзможно проследяването му в северозападна посока, както и изясняване на позицията му спрямо описания под. Тук трябва да се спомене за обстоятелството, че при проучванията на сондаж № 41 над тухления под в горял пласт бяха открити две медни монети, чиято датировка най-общо може да се вмести в периода 408 – 450 г. И двете монети са силно износени от продължителна употреба и се явяват относителен *terminus ante quem* за изграждане на описвана представителна постройка в западния сектор на Хрисосотира (обр. IV. 2. 37 – IV. 2. 40 – IV. 2. 53).

На север сградата продължава, като масивния зид преминава под основите на военната стопанска постройка. Има податки за наличието на тесни правоъгълни помещения, които се развиват прилепени до основния северен зид, но тази хипотеза предстои да бъде доказана чрез продължаване на разкопките.

От сградата най-добре е запазен портик, от който са останали на различно ниво основи на гранитни квадратни бази, изградени от дребни камъни споени с хоросан в субструкция. Основите, които наподобяват колони, са с квадратна и правоъгълна форма и средни размери 80 / 80 см. Те са проектирани в посока запад – изток на средно разстояние една от друга 2 м. Открити са общо шест основи като на ниво суперструкция са запазени крайните източни две. Колоните маркират странична галерия отстояща на 4,70 м от южния зид на сградата.

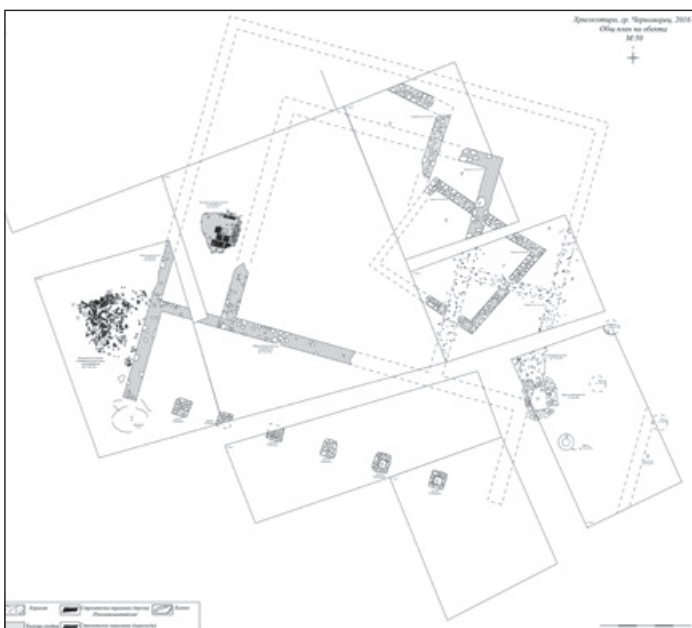
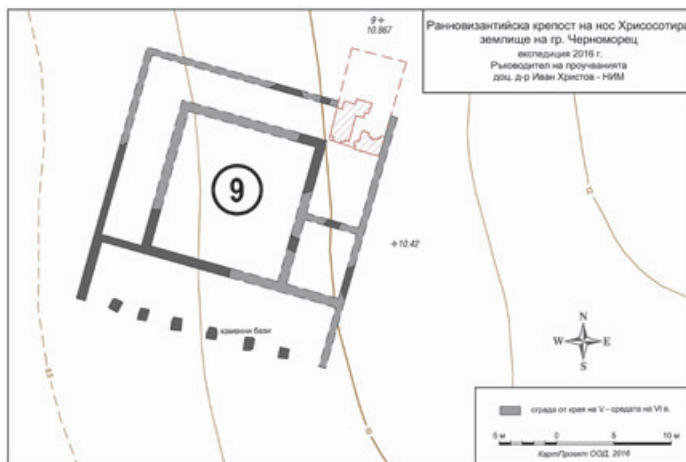
Във височина (над ниво субструкция) сградата е притежавала твърде представителна фасада, съдейки от падналата в западна посока част от тухлена арка, откритите разнесени мраморни блокове и една мраморна база за колона намерена западно от основите на постройката. Базата е открита на повърхността на терена разнесена при подравняване на околното пространство от военните.

Така описаната сграда е заемала площ от около 400 кв. м. На югоизток с отстояние 2,50 от основната сграда е съществувал ограден зид, с навес. От вътрешната страна на зида са били разположени питоси. Ако предположим, че този ограден зид е бил изграден от повечето страни на постройката, то тогава общата площ на комплекса изглежда е надхвърлял 500 кв. м.

Изграждането на сградата може да бъде датирано за няколко десетилетия по-рано от построяването на крепостната стена или синхронно с нея. Съществуват доказателства поне от нумизматична гледна точка сграда да е построена още в средата на V век. Двете силно износени медни монети открити в горял пласт в сондаж № 41 носещи ликовете на император Хонорий и Теодосий II (?) биха могли да бъдат в циркулация поне до края на V век. Т.е. построяването на сграда №9 трябва да се

отнесе за втората половина на V век или самият край на столетието.

Откритите монети върху малкото запазени подови нива в сондаж № 33 по-скоро бележат един по-късен етап на преизползване на постройката за други нужди, когато тя отдавна е престанала да бъде представителна по функции. Доказателство за това се явява ситуацията около построяването на една късна жилищна сграда от края на VI – началото на VII век върху нея.



Обр. IV.2.31 – IV.2.33. Планове
и общ поглед към останките на
преториума
Vestiges of the praetorium.
Plans and general view



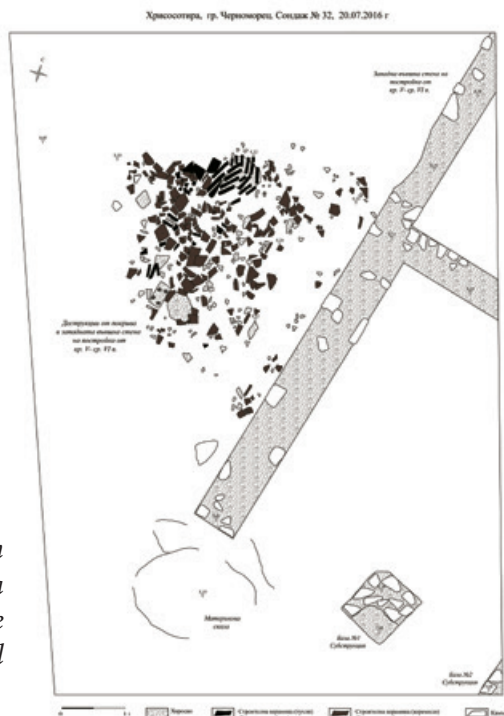
Обр. IV.2.34 – IV.2.35.
Детайли от зидове на комплекса
Details of the walls of the complex



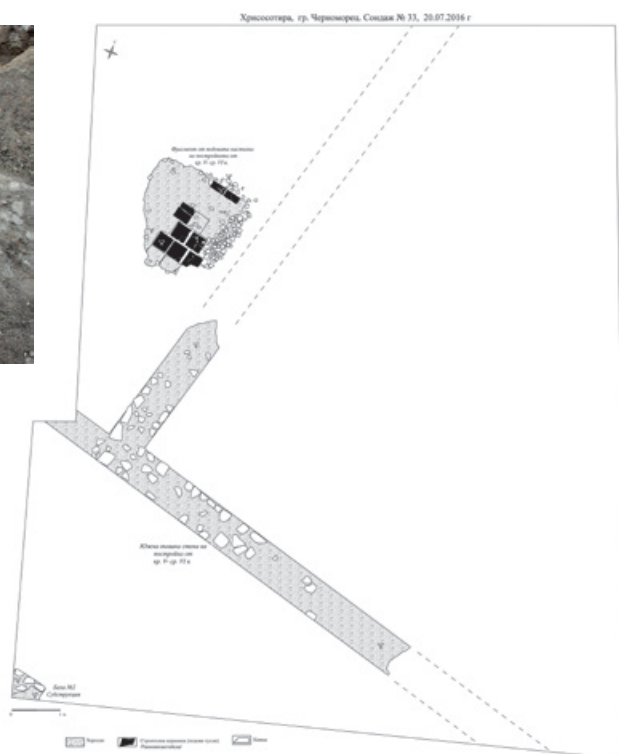
Обр. IV.2.36 – IV.2.37.
Фрагменти от рухнала
покривна конструкция от
преториума
*Fragments of the collapsed roof
structure of the praetorium*

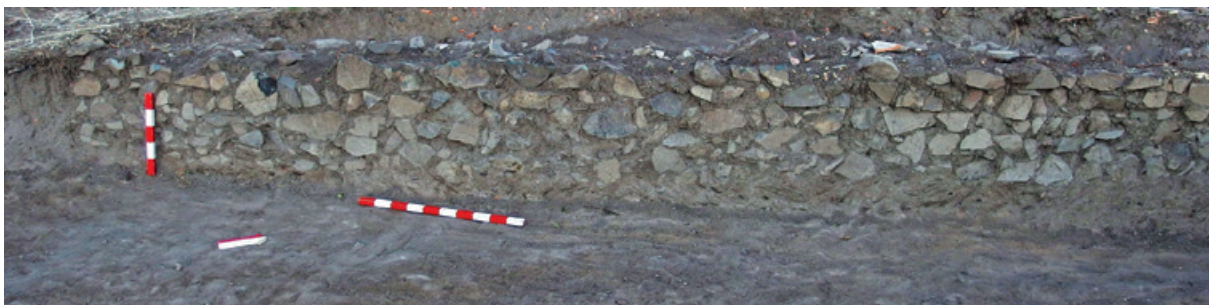


Обр. IV.2. 38. Деструкции от
потрива и западна външна стена
Ruins of the roof and the
western outer wall

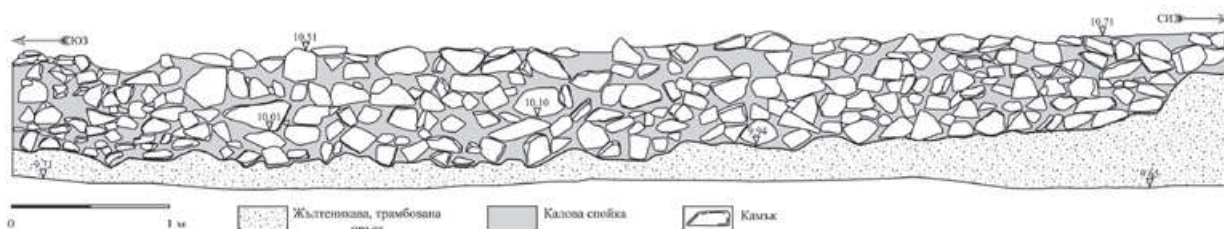


Обр. IV.2. 39 – IV.2. 40.
Запазена подова настилка
от постройката
Preserved flooring of the building



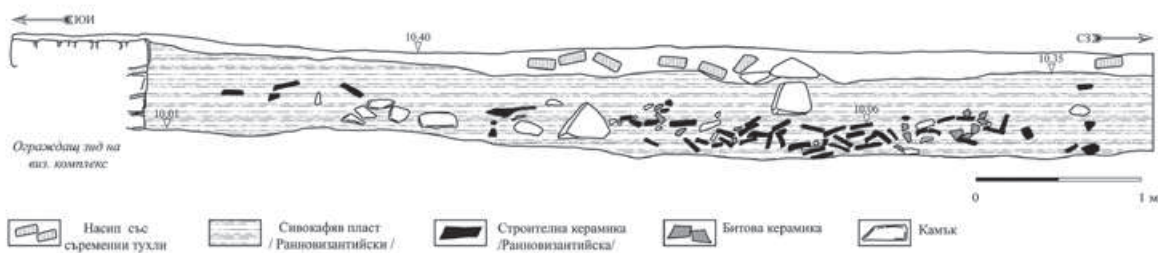


Хрисосотира, гр. Черноморец
Сондаж № 39, Външно лице на оградащ зид
11.10.2016 г.



Обр. IV. 2. 41 – IV. 2. 43. Външно лице на оградащ зид на комплекса
Outer face of an enclosing wall of the complex

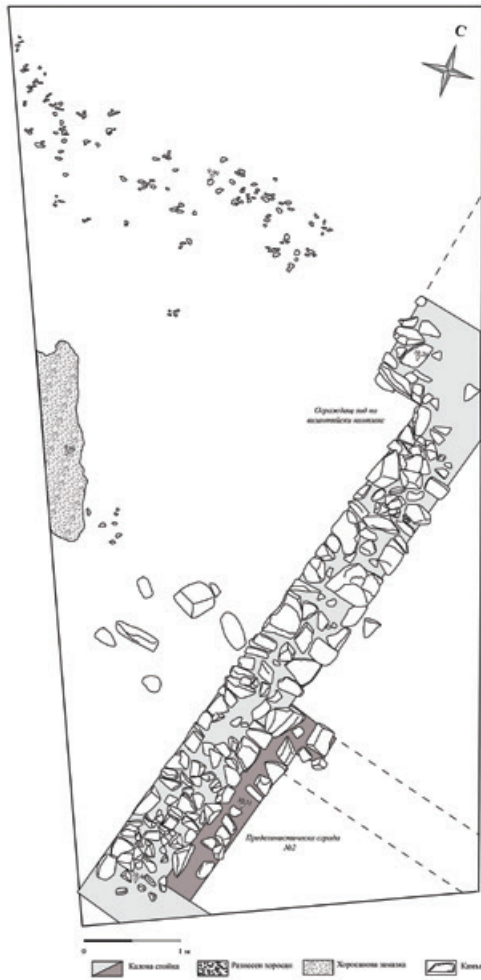
Хрисосотира, гр. Черноморец
Сондаж № 40, Южен профил
11.10.2016 г.



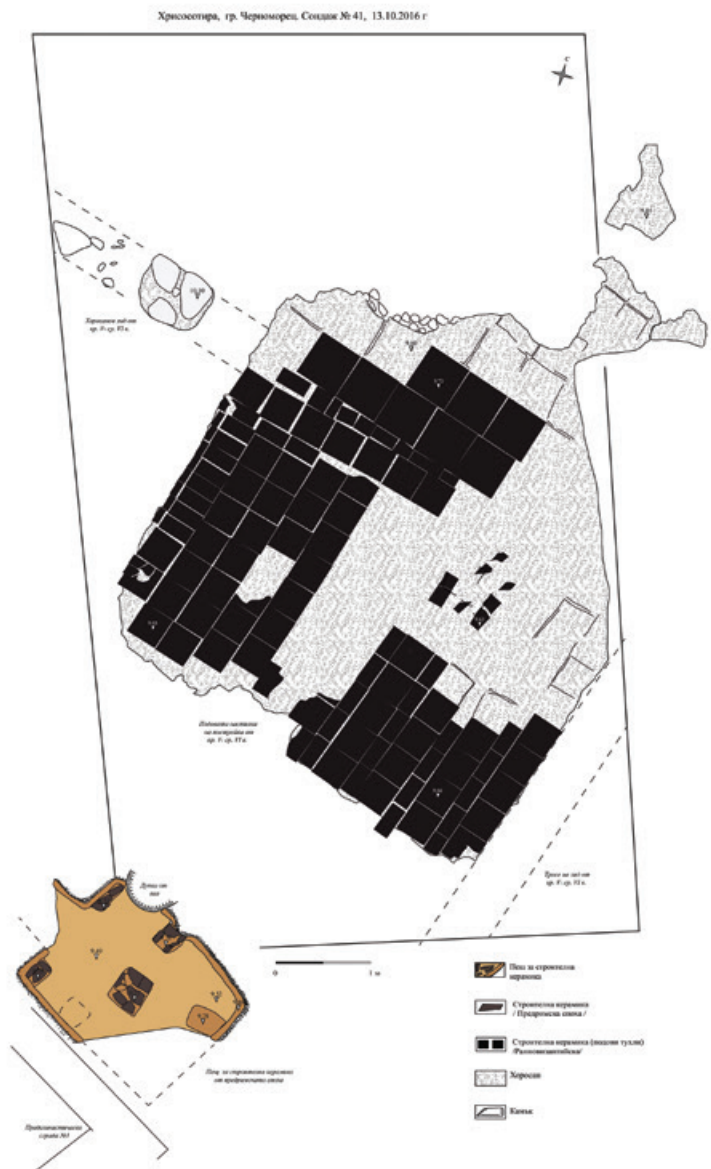
Обр. IV. 2. 44. Профил във вътрешността на преториума
Profile inside the praetorium



Обр. IV.2. 46 – IV.2. 47. Съхранена подова настилка
Preserved flooring



Обр. IV.2. 45. План на разкрит
участък от оградаиц зид на
комплекса
Plan of an uncovered section of the
enclosing wall of the complex





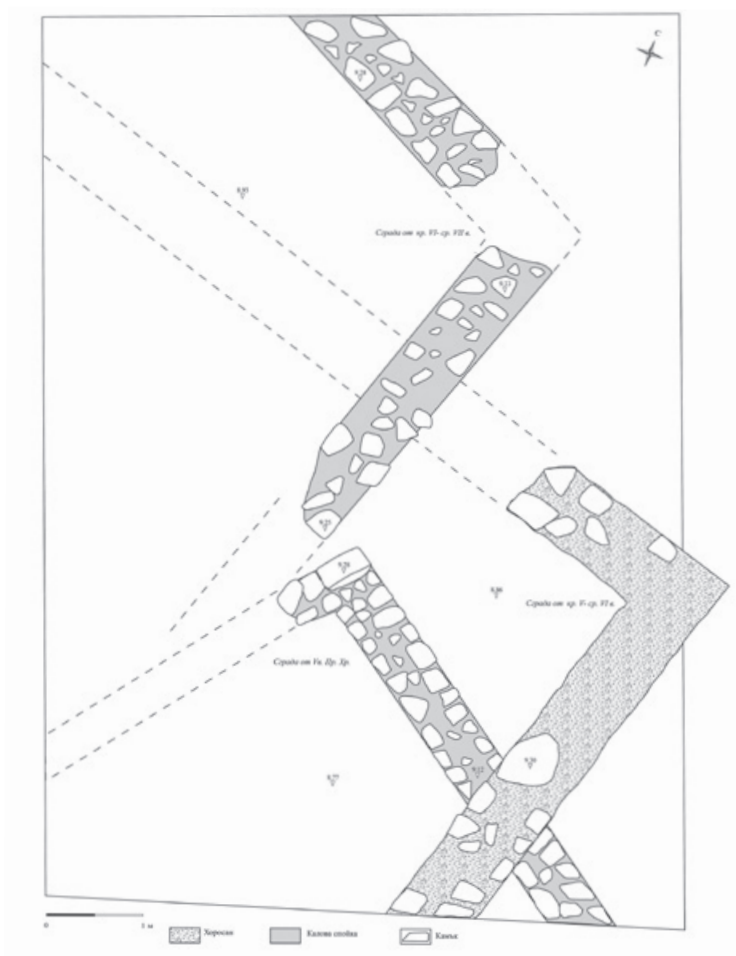
Обр. IV.2. 48 – IV.2. 53. Основи на каменни бази пред югозападната стена на преториума
Stone bases in front of the southwestern wall of the praetorium

СГРАДА № 10. Постройката е разкрита в северната половина на сондаж № 38. От нея са останали участъци от източен и северен зид с дебелина 80 см, изградени от ломени камъни споени с кал. Основите на сградата са пресекли северния зид на представителната сграда от предходното столетие. Зидовете са запазени в един ред височина. Градени са на калова спойка от необработени камъни. Запазена дължина на северния зид – 4,00 м; запазена дължина на източния зид – 4,25 м. Конструктивната връзка между северния и източния зид е разрушена от съвременни интервенции. Южният и западният зид са напълно унищожени от съвременни изкопи (обр. IV.2. 54 – IV.2. 56).

Културният пласт над предполагаемото подово ниво се състои от тъмнокафява пръст с висока концентрация на археологически материал. Той е представен от: три фолиса от втората половина на VI в. сл. Хр; два половин фолиса от втората половина на VI в. сл. Хр.; фрагменти от стъкло; висока концентрация на фрагменти от гърнета. Ясно се отчита, че керамичния материал се различава от разкрития в пространството около и в границите на т.нар. преториум. Датирането на времето на просъществуване на тази късна сграда се осъществява посредством откритите гърнета, правени на ръчно колело и пет бронзови монети носещи изображенията на император Юстиниан I, Юстин II и Маврикий Тиберий. Последната е датирана за 595 – 596 г.



Обр. IV.2. 54. Сграда № 10
Building No. 10



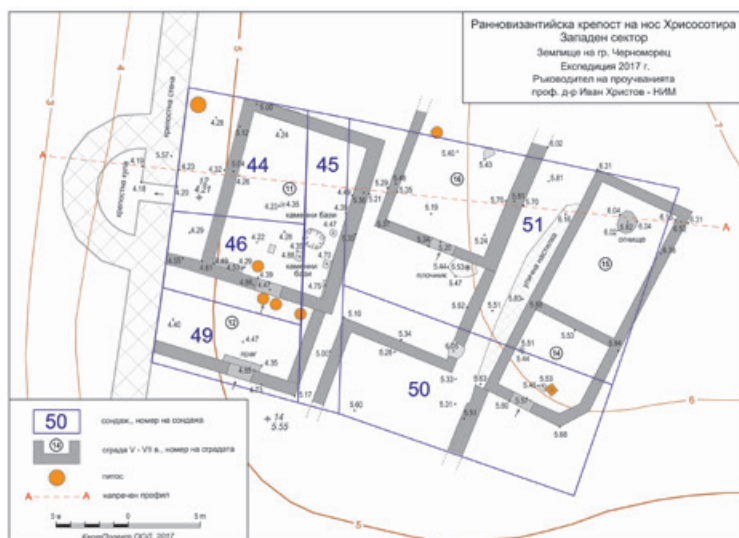
Обр. IV.2.55 – IV.2.56. Сграда №10 / Building No. 10

СГРАДА № 11. Тя е разположено на изток след интервалума до входа на кула № 3 от западната крепостна стена. Възщност тя се явява средата на голяма триделна постройка, чиято цялостна организация бе изяснена едва през есента на 2018 г.

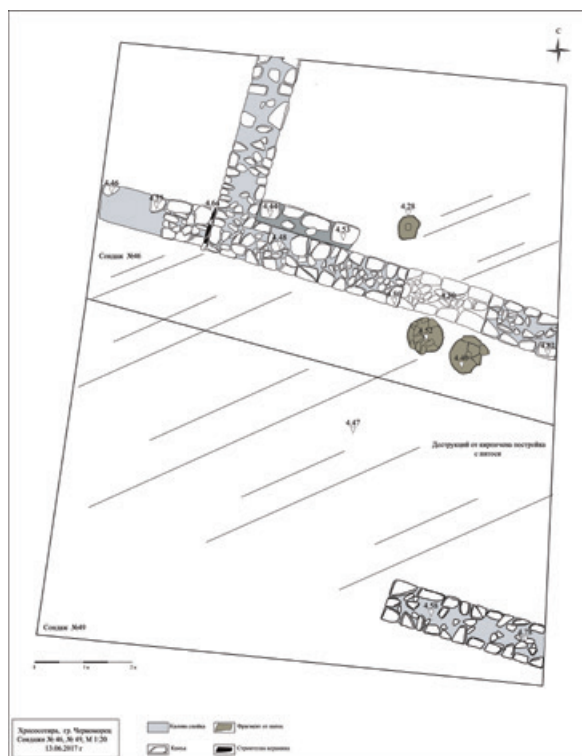
Вътрешните размери на структурата са: изток-запад – 8 м; север-юг-11 м. Зи- довете са изградени от ломени камъни на калова спойка с дебелина от 80 до 90 см. Максимално запазената суперструкция на зидовете е 90 см. В помещението се е вли- зало от юг през вход с широчина 1,80 м. Във вътрешността бяха открити два големи каменни блокове симетрично подредени, които подсказват наличието на дървени ко- лони, крепящи мощната покривна конструкция изгоряла в края на VI век при пожар (обр. IV. 2. 57 – IV. 2. 65).

Една от каменните бази и вторично преизползвана и обърната с лицевата стра- на към късното подово ниво на постройката. Каменният блок е с размери 60 / 43 см. Височината на базата е 24 см. В средата е изсечен квадрат с размери 20 / 20 см. В него допълнително е прорязан по-малък квадрат с размери 8 / 8 см запълнен о олово. Оловото разтопено е достигало до вътрешния квадрат посредством улей започващ от периферията на блока с широчина 2 см. Описаният блок вероятно е основа за елинистическа стела вторично преизползвана в организацията на жилищното по- мещение.

Като цяло керамичния материал за разлика от други сгради във вътрешността на Хрисосотира е оскъден. Открити са отделни фрагменти от гърнета и амфори, как- то и цялостно запазена амфора и глинена еднофитилна лампа. Показател за времето на унищожение на градежа са фолиси и половин фолиси на император Юстин II, като най-късната монета е от 574 – 575 г. Според мен помещението се вмести в първия период на функциониране на укрепеното селище завършващ с походите на аварите през 80-те години на VI век. Близкото разположение на помещение № 11 до входа на кула от крепостната стена подсказва вероятното предназначение на описната част от постройка като жилище на войници обслужващи тази част от фортификацията на Хрисосотира.



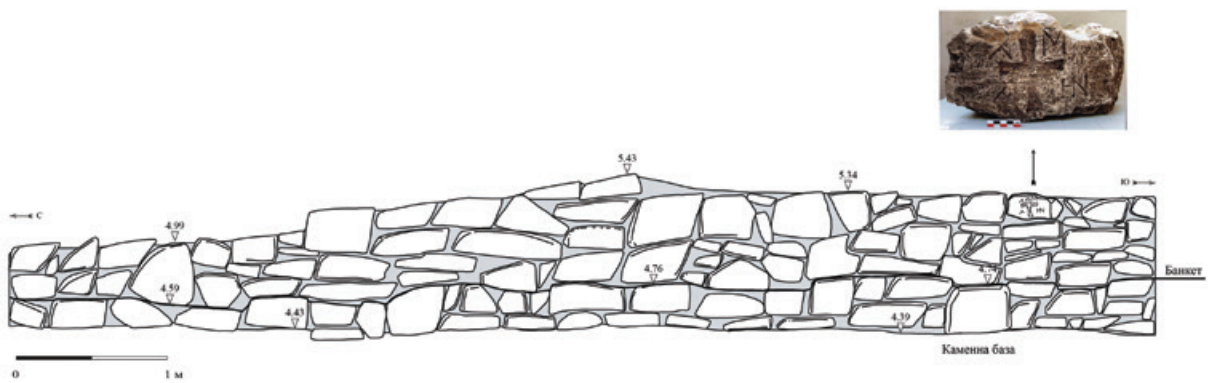
Обр. IV.2.57 – IV.2.58. Западен сектор на проучване / Western research sector



Обр. IV.2.59 – IV.2.60. План на построяката / Plan of the building



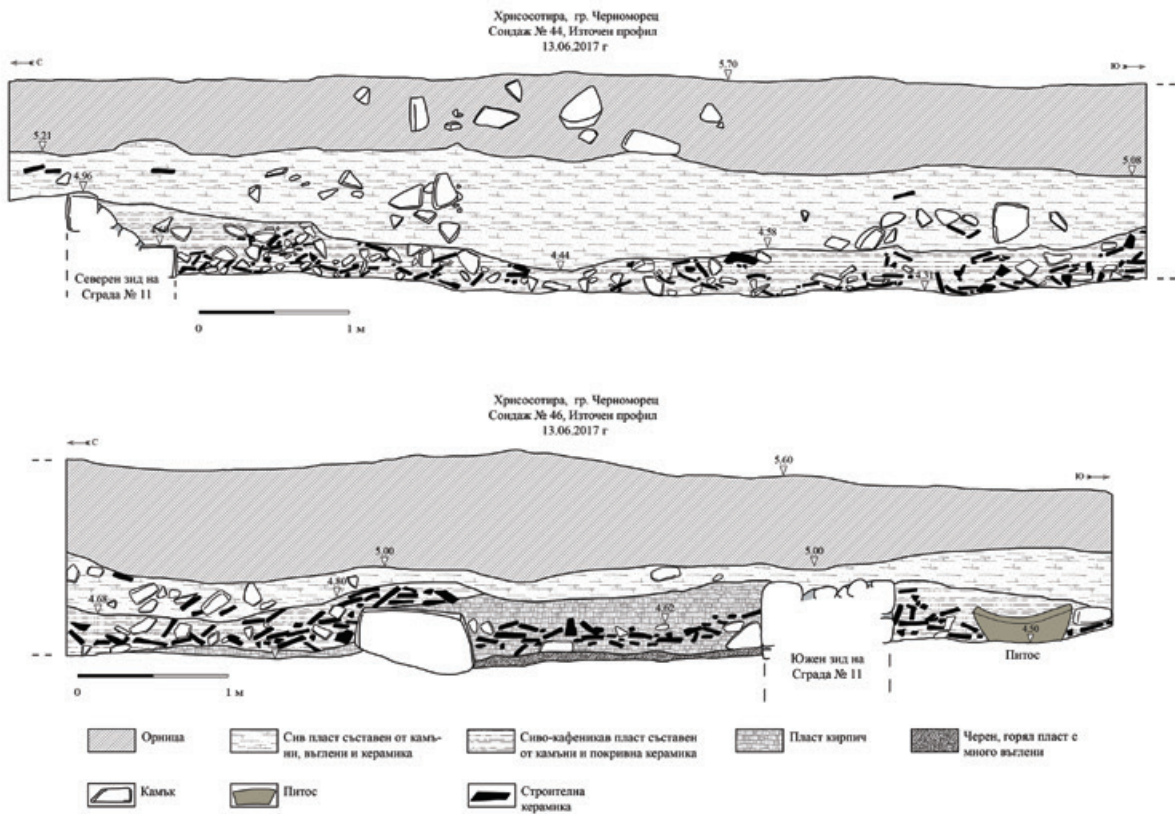
Обр. IV.2.61. Вътрешността на сграда № 11 – начален етап на проучване
Interior of Building No. 11. Initial stage of research



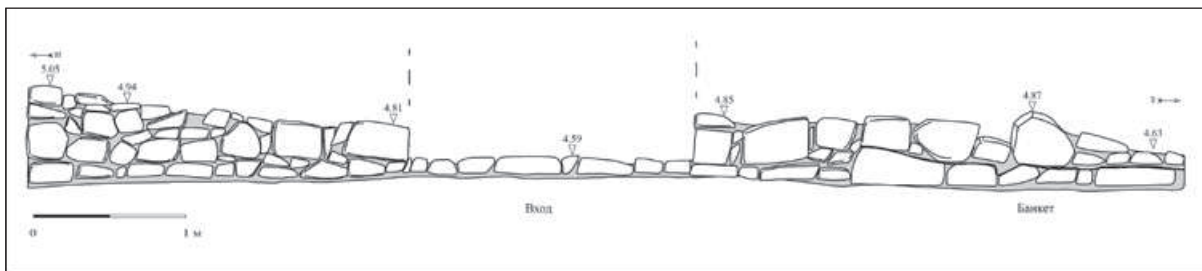
Обр. IV.2.62. Вътрешно лице на източен зид на сграда № 11
Inner face of the eastern wall of Building No. 11



Обр. IV.2.63. Профил във вътрешността на сграда № 11
Profile inside Building No. 11



Обр. IV.2. 64. Профил във вътрешността на сграда № 11
Profile inside Building No. 11

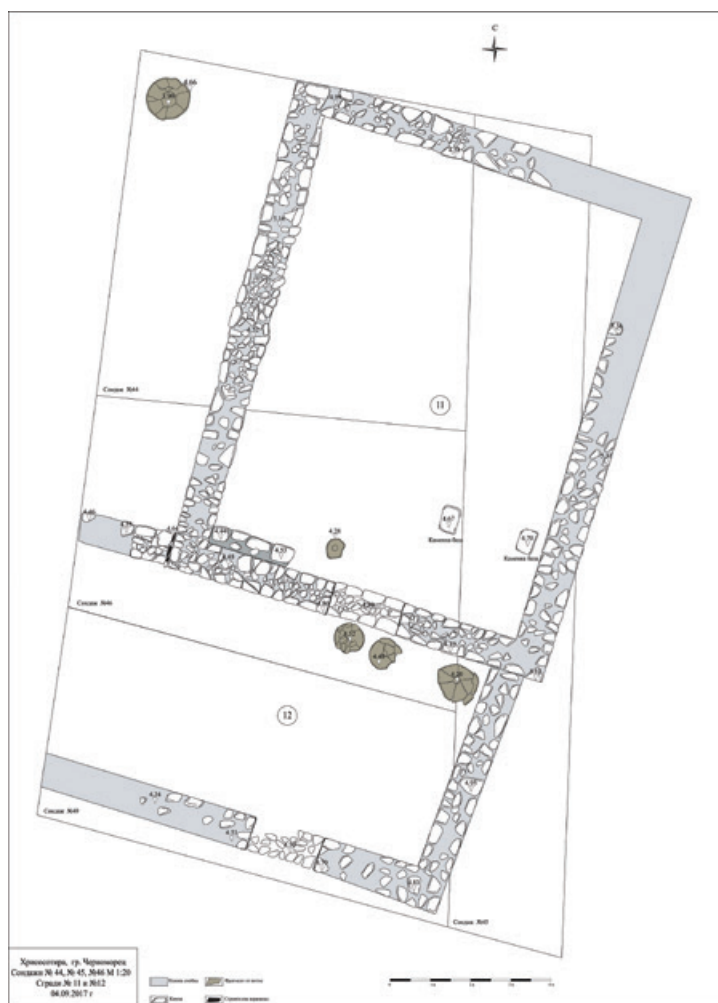


Обр. IV.2. 65. Вътрешно лице на южния зид
Inner face of the southern wall

СГРАДА № 12.

Южно от помещение № 11 е разположена структура с работна номерация № 12. Това помещение е с размери: север/юг – 5,30 м; изток-запад – 10 м. То е неделима част от вече описания съседен градеж № 11. Помещението прилепва с кирпичен зид до вътрешното лице на крепостната стена. Зидовете също са изградени от ломени камъни на калова спойка. Дебелината им е 80 см като тук суперструкцията е запазена до 60 см. Характерното за това помещение е, че то продължава да функционира и след опожаряването на съседното № 11. Входът към съседната структура на север е запушен с поставянето на три питоса. Преграден е и достъпа на север в интервала между сграда № 11 и крепостната стена (обр. IV.2.66 – IV.2.67).

Входът на помещението е от юг. Запазена е източната му страница и част от прага. Помещението е опожарено и това, ако съдим по монетите, е станало в началото на VII век. Най-късната монета, открита при проучванията, е на император Фока. Зидовете са фундирани на дълбочина едва 20 см в по-ранен пласт от Елинистическата епоха.



Обр. IV.2.66. План на сграда № 12
Plan of Building No. 12

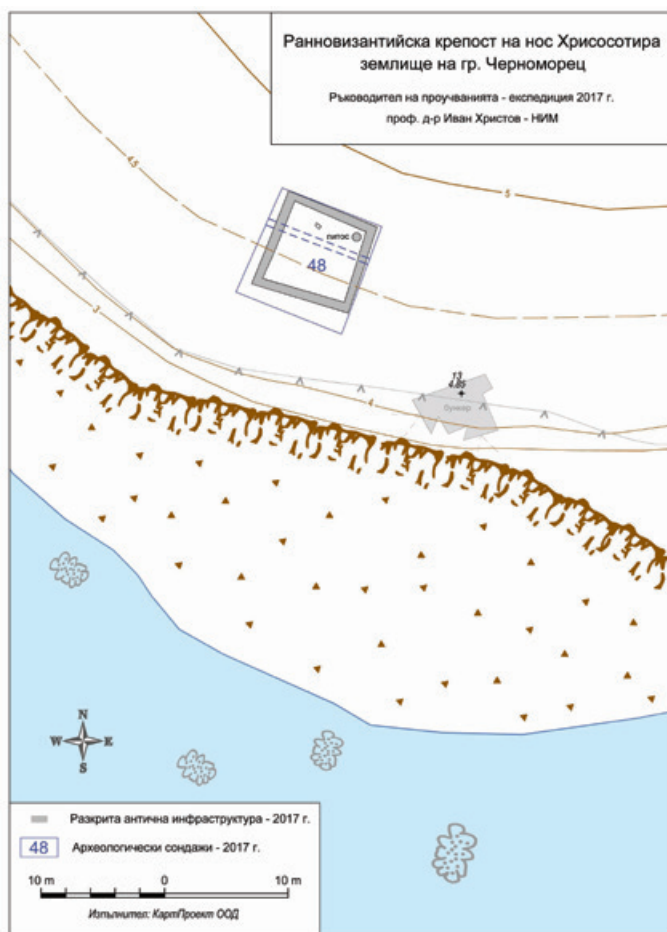


Обр. IV.2.67. Питоси до северния
вход на постройката
*Pithoi at the northern entrance to the
building*

СГРАДА № 13.

В южният сектор на Хрисосотира бе проучена и малка квадратна сграда попадаща в очертаванията на сондаж №48. Сградата е с размери 6,20/6,30. Изградена е от ломени камъни на калова спойка. Зидовете са с дебелина от 65 до 75 см. Запазени в суперструкция са едва на 0,20 – 30 м. Сградата е ориентирана по световните посоки с малки отклонения. Характерното за нея е, че е самостоятелна структура, разположена само на 7 м северно от съвременната брегова ивица. Поради факта, че дълго време теренът е бил обработваема нива, а в съседство е изграден масивен подземен бункер (огнева точка за отбрана), можем да допуснем, че пораженията на структурата са сериозни (обр. IV.2.68 – IV.2.74).

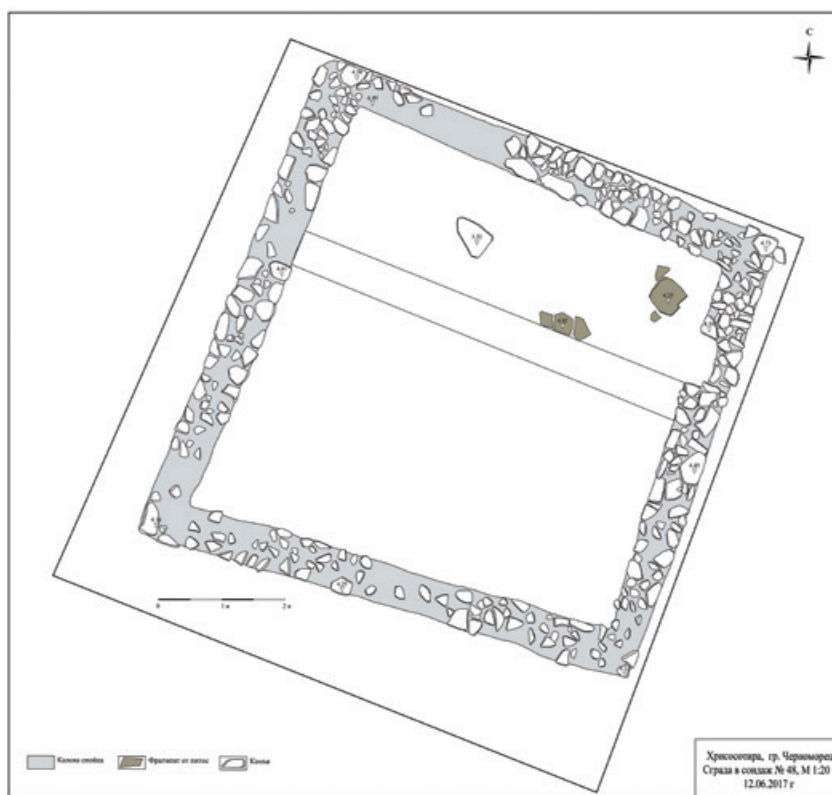
При разкопките са открити седем бронзови тежести за теглене. Предметите от Хрисосотира могат да се датират въз основа на откритата фрагментирана керамика, два фолиса на император Фока (602–610 г.) и два половин фолиса на същия император. Те са относителен *terminus post quem* за времето на подпалване на постройката. В конкретния случай може да се отчете факта, че тези паметници притежават качеството на колективна находка в затворен археологически комплекс, който е добре датиран.



Обр. IV.2.68. План на разположението на сграда №13
Plan with the location of Building No. 13



Обр. IV.2. 69 – IV.2. 70. Общъ поглед към сграда № 13
General view of Building No. 13



Обр. IV.2.7.1 План на сградата / Plan of the building



Обр. IV.2.72 – IV.2.73. Детайли от сграда № 13
Details of Building No. 13



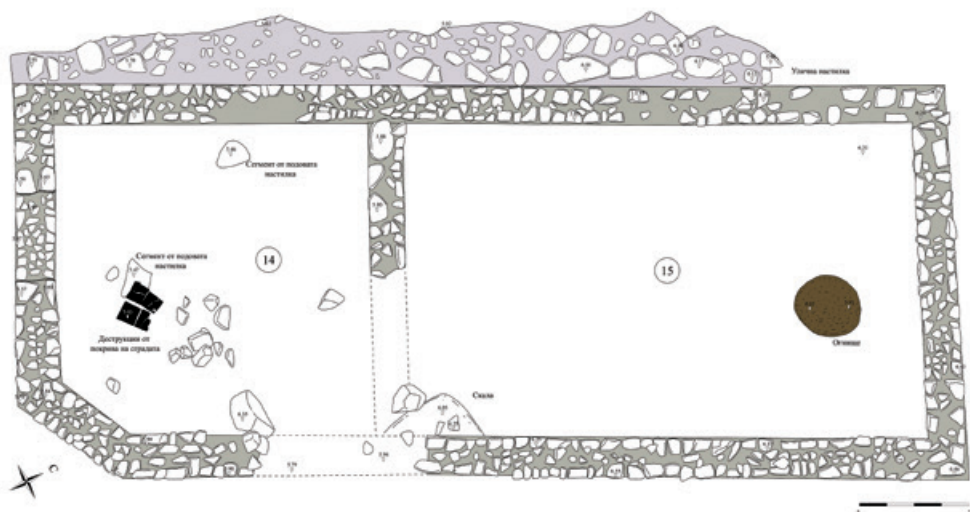
Обр. IV.2.74. Профил във вътрешността на сградата / Profile inside the building

СГРАДА № 14. През 2017 г. бяха заложени два нови сондажи с номерация 50 и 51. В пределите на тези сондажи бяха разкрити жилищни структури даващи представа за усвояването на терена на Хрисосотира в западния сектор между т. нар. преториум и западната крепостна стена. Открити бяха основите на 3 нови сгради с прилежащи улици и дворни открити площи (обр. IV. 2. 75 – IV. 2. 78).

Сградата № 14 е разположена в източната част на сондаж № 51. Има вътрешни размери както следва: север/юг – 5,80 м; изток/запад – 5,50 м. Дебелината на зидовете изградени от ломени камъни споени кал е средно 0,70 м. Суперструкцията е едва 0,20 м. Сградата е притежавала вход от юг с широчина 1,60. На места във вътрешността на сградата има запазена подова настилка от големи плочести камъни. При разрушаването си постройката е понесла големи поражения на от изток и североизток. В деструкции от стените, в пласт примесен от покривна керамика, са открити монети на императорите Юстин II, Маврикий Тиберий, Фока и Констанс II (641 – 668 г.)



Обр. IV.2. 75. Общо поглед към разположението на сграда № 14
Location of Building No. 14. General view



Обр. IV.2. 76. План на постройката / Plan of the building



Обр. IV. 2. 77. Вход от юг и запазено подова настилка
Southern entrance and preserved flooring



Обр. IV. 2. 78. Вътрешно лице на южен зид на сграда № 14
Inner face of the southern wall of Building No. 14

СГРАДА № 15

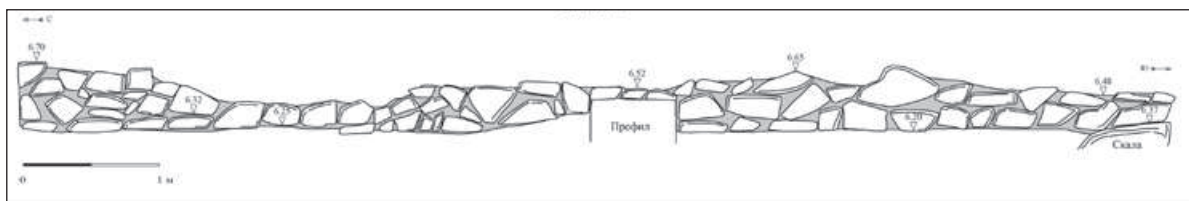
Постройката е разположена прилепена северно с вече описаната сграда № 14. Вътрешните ѝ размери са както следва: запад / изток- 5,75 м; север / юг – 9,35 м. Дебелината на зидовете, също градени от ломени камъни на калова спойка, е 70 см. Тук максимално запазената суперструкция е едва 0,10 – 0,20 м. В северната половина на сградата е открито огнище с диаметър 1 м (обр. IV. 2. 79 – IV. 2. 83). Намереният монетен материал включва единствено монети от втората половина на V век (8 бр. нумуси), както и фолиси на императорите Анастасий и Юстиниан Велики. Тяхната датировка позволява да отнесем изграждането на сградата, пък и изобщо разкрития жилищен „квартал“, към времето на построяването на крепостната стена на полуострова.



Обр. IV.2.79 – IV.2.80.
Общ поглед към
разположението на сграда № 15
Location of Building No. 15.
General view



Обр. IV.2.81 – IV.2.82.
Вътрешно лице на източен
зид на сграда № 15
Inner face of the eastern wall
of Building No. 15





Обр. IV.2. 83. Следи от огнище
Traces of a hearth.

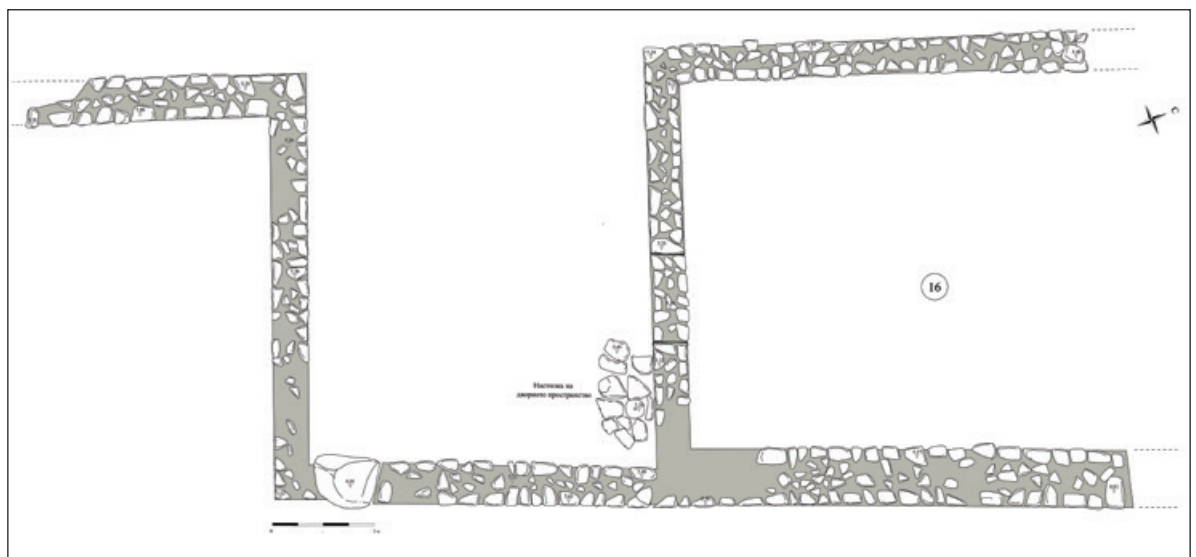
СГРАДА № 16.

Тази поредна постройка е разположена в сондаж № 51, като от нея е разкрита цялостно южния зид с дължина 7,40 м. Дължината на проучената западна и източна стена достига 8,80 м. Сградата притежава също вход от юг с широчина 1,20 м. Зидовете са вкопани в по-ранен пласт, състоящ се с отлагания от Късната античност и Предримската епоха (обр. IV.2. 84 – IV.2. 90). В пределите на постройката са намерени фолиси на императорите Юстиниан и Фока.

Между сграда с условна номерация 14, 15 и 16 е документирано тясно дълго незастроено пространство, което можем да интерпретираме като улица между сградите. Широчината на тази улица варира от 2,20 до 2,90 м. Тясно улично пространство имаме и между сграда № 11 и сграда № 16, както и на изток от сграда № 12. В конкретния случай широчината е 1,20 м.

Общият поглед върху ситуирането на разкритите структури в сондажи №50 и 51 показва, че между постройките са съществували оградени открити пространства, своеобразни дворни пасажии. Така например между сграда № 14 и № 11 е разположена оградена площ с наличие на плочник с размери 9,15 / 6,80 м. Тук разрез в дълбочина показва липсата на покривна конструкция.

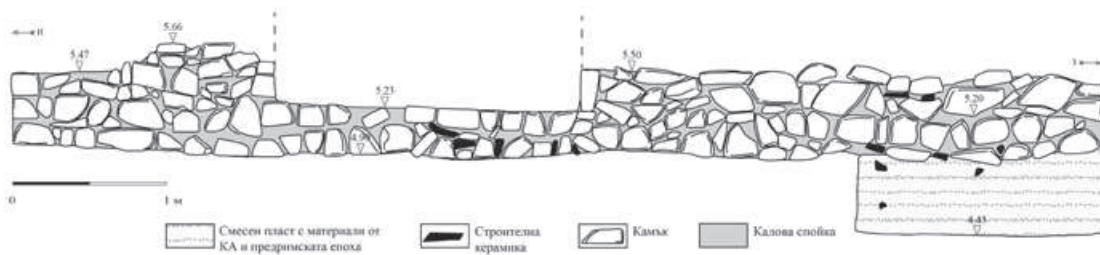
Описаните структури като цяло са засегнати от средновековно „присъствие“ в периода XIII – XIV век, както и подравняване на терена от булдозери при изграждането на теснолинейка от кариерата на полуострова, водеща към кея за приставане на шлепове транспортиращи павеа за Истанбул през 40-те години на XX век.



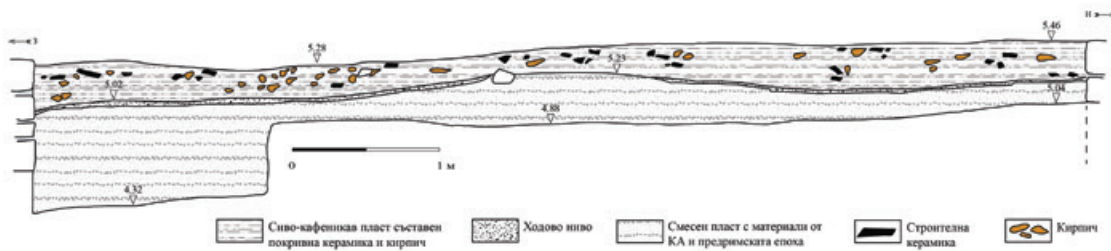
Обр. IV.2. 84 – IV.2. 85. План на сграда № 16 и пространството около нея
 Plan of Building No. 16 and the adjacent area



Обр. IV.2.86. Основи на западен зид на сграда №16
Foundations of the western wall of Building No. 16



Обр. IV.2.87 – IV.2.88. Вход на сграда от юг / Southern entrance to the building



Обр. IV.2.89 – IV.2.90. Профил във вътрешността на сграда №16
Profile inside Building No. 16

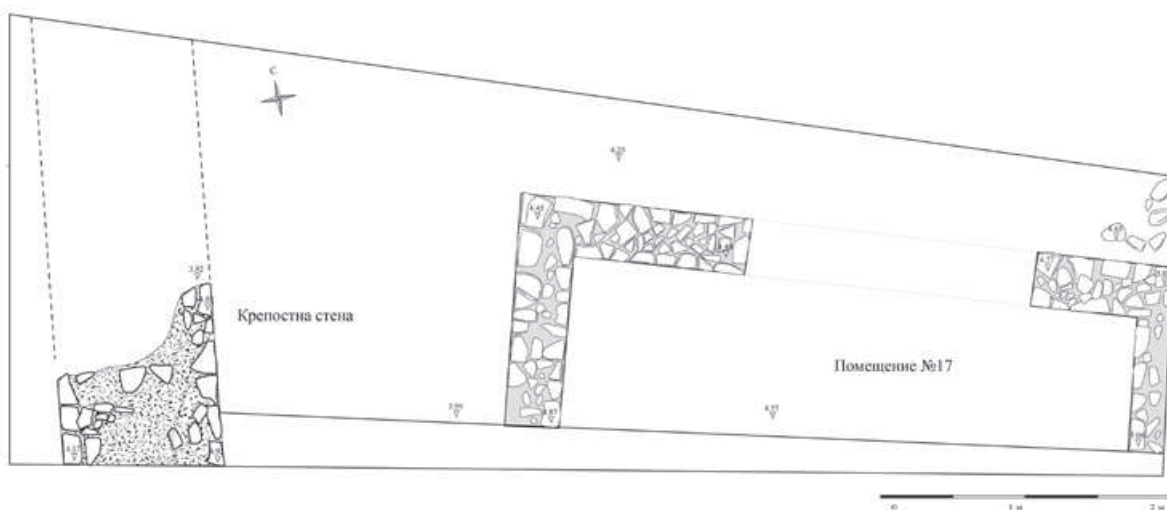
СГРАДА № 17. Всъщност това е северно помещение на сграда № 11 до западната крепостна стена. Проучено е в рамките на сондаж № 52. Новото помещение е крайно северно за постройката, която на юг притежава сходно симетрично на новооткритото. Площта на новото помещение е 31 кв. м (обр. IV.2.91 – IV.2.98). При тази теренна ситуация площта на триделната постройка е 216 кв. м. Постройката е изградена от масивни ломени камъни на калова спойка. Запазената суперструкция е едва 0,30 м. Във вътрешността на помещението, с работна номерация 17, са открити керамични фрагменти от съдове, характерни за периода VI – VII век и два фолиса на император Фока. На запад от помещението следва интервалум с ширина 4,10 метра, който ако се съди по стратиграфските особености, изглежда е бил покрив от керемиди.

Обр. IV.2.91. План на структурите в западния сектор на обекта
Plan of the structures in the western sector of the site

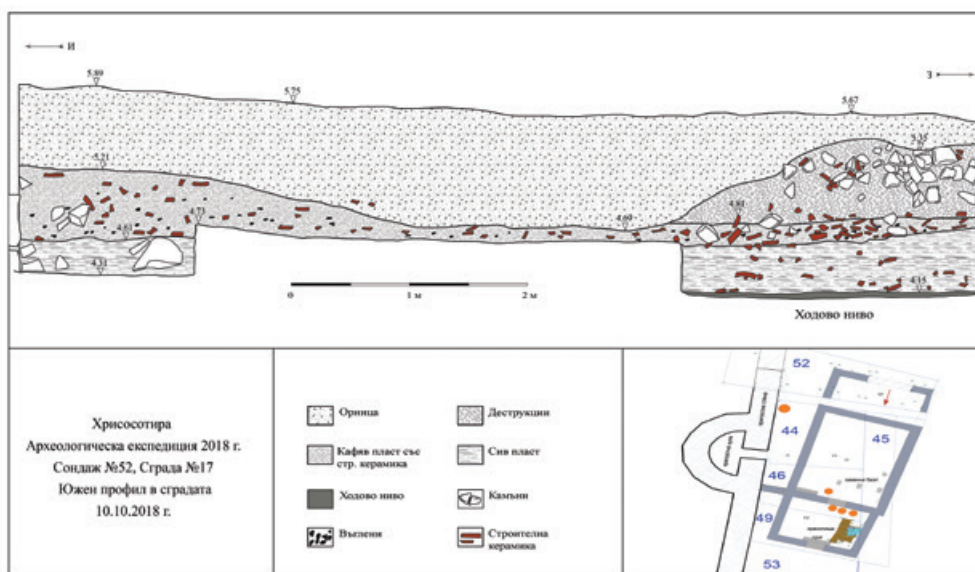


Обр. IV.2.92. Общо поглед към сграда № 17 и съседните помещения
Building No. 17 and adjacent premises. General view



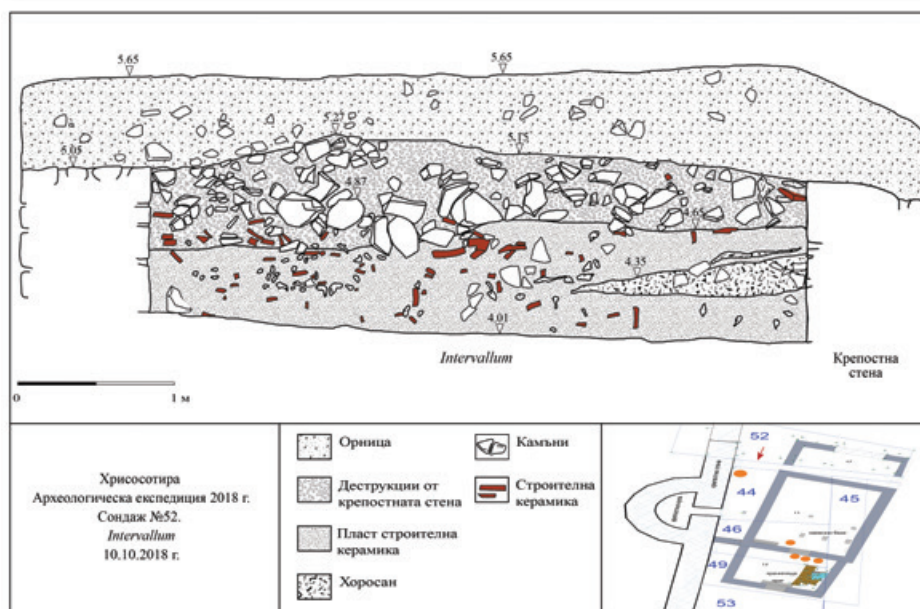


Обр. IV.2.93. План на сграда №17
Plan of Building No. 17



Обр. IV.2.94 – IV.2.95. Профил във вътрешността на сграда №17
Profile inside Building No. 17

Обр. IV.2. 96. Основи на северен
зид на постройката
Foundations of the northern wall
of the building



Обр. IV.2. 97 – IV.2. 98. Профил в интервалума между западна крепостна стена и сграда № 17
Profile in the interval between the western fortress wall and Building No. 17

СГРАДА № 18.

Това е една от добре запазените постройка на полуостров Хрисосотира, в чиито предели са открити и най-ценните късноантични находки. Сградата е изцяло проучена в рамките на сондаж 55. Тя заема площ от 83 кв. м (външни размери: дължина 11,70 м; ширина 7,10 м). Ситуирана е западно от сграда № 13, частен имот и източно от частично разкопана сграда № 6 (обр. IV.2.99 – IV.2.110).

Постройката е изградена от ломени камъни споени с кал. Дебелината на зидовете са 60 см запазени в суперструкция максимално до 40 см. Над тях е следвала кирпичена конструкция. На късата северна страна е открит вход с ширина 1,40 м и праг, по който се е влизало в частично вкопаното спрямо античния околел терен помещение.

Характерното за тази структура, е че тя се явява затворен комплекс некомпроментиран през хилядолетията и запечатан от рухналия масивен изгорял покрив (Христов 2019, 93 – 131). Сградата условно може да се раздели на две основни части, като в южната допълнително е вкопано едно квадратно помещение интерпретирано като хранилище. Двете части са разделени посредством частично запазен зид с ширина 0,45 м. В северозападния ъгъл на сградата е документирана пещ за хляб с размери: ширина 1,10 м и дължина 1,70 м. Входът на пещта е от югоизток с ширина едва 40 см. Рамкиран е от тухлени стълбчета. Пред входа на пещта е обособена малка площадка с размери 1,10 м ширина и 60 см дължина. В нея е вложен като сполия каменен хромел с отвор в средата.

На север след пещта е следвало огнище, което след като престанало да бъде използвано, е запълнено с депо от керемиди. Предполага се, че пещта за хляб и огнището са всъщност от една по-ранна фаза от експлоатирането на постройката. След като са престанали да бъдат използвани, върху тях са наредени амфори и въпросните керемиди.

Показател за първото използване на сграда № 18 е нециркулирал фолис на Юстиниан от средата на VI век открит на ниво вътрешен банкет на източна стена.

Северната половина на сградата е характерна с откриването *in situ* на голям брой керамични съдове. В южната половина са били вкопани два питоса и споменатото квадратно хранилище запълнено с амфори, глинена лампа, монети от VI век.

Сграда № 18 със своя непокътнат инвентар, може да бъде разглеждана като стопанска част на по-голям комплекс.

Основание за хипотезата, че новооткритата сграда № 18 е била със стопански функции поне в последния си период на използване, се явяват десетките цели и фрагментирани керамични съдове, складираните в северозападния ъгъл на цели керемиди за евентуален ремонт на покрива, откритите железни селскостопански инструменти, части от бронзов кантар. Внимателното разкриване на съдовете, макар в повечето случаи разтрошени от тежестта на рухналия покрив позволява да се реконструира организацията на това помещение на границата на Късната античност и Средните векове. Предварителният анализ на керамичния материал подсказва, че в сградата са били съхранявани около 10 амфори и 15 гърнета.

Показател за датирането и опожаряването на сградата са три колективни монетни находки: една от 42 фолиса и половин фолиса, втора от 14 фолиса и 10 златни монети (7 солида и 3 тремиса)

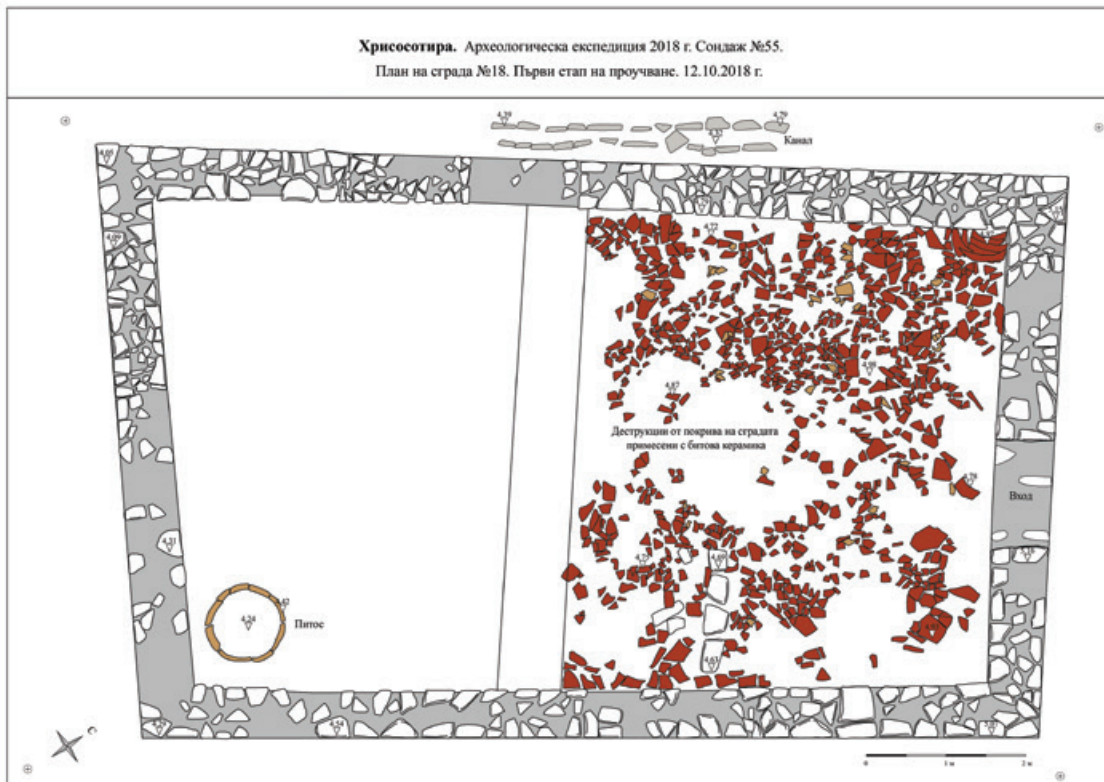
Най-късните и преобладаващи монети носят лика на император Ираклий и неговия син Ираклий Костантин (година Ч /5/ – 614–615 г.). Сграда № 18 е просъществувала в т. нар. втори постградски период на Хрисосотира – края на VI – 40-те години на VII век. Неин точен паралел се явява сграда № 8 открита през 2015 г. до североизточната крепостна стена (Христов 2015, 66–67).



Обр. IV.2.99. План на структурите в южния сектор на обекта през 2018 г.
 Plan of the structures in the southern sector of the site in 2018



Обр. IV.2.100. Общ поглед към основите на сграда № 18
 General view of the foundations of Building No. 18



Обр. IV.2. 101 – IV.2. 102. План и общ поглед към северната половина на сградата
 Plan and general view of the northern half of the building



Хрисосотира. Археологическа експедиция 2018 г. Сондаж №55 и №56.
План на сграда №18. Втори етап на проучване. 23.10.2018 г.



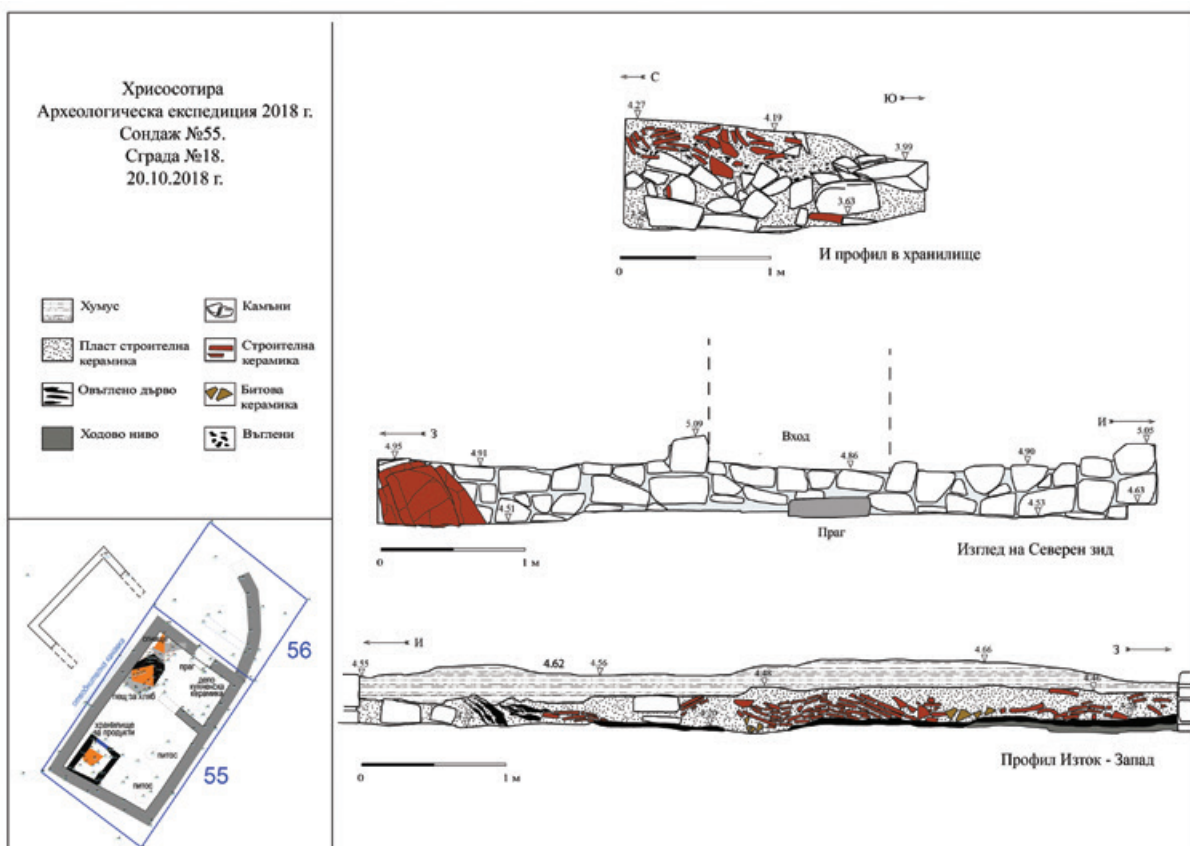
Обр. IV.2.103 – IV.2.104. План и общ поглед към цялостно проучена сграда № 18
Plan and general view of the wholly researched Building No. 18



Обр. IV.2. 105. Профил в северната половина на сградата
Profile in the northern half of the building



Обр. IV.2. 106. Вътрешно лице на северен зид на сграда № 18
Inner face of the northern wall of Building No. 18



Обр. IV.2. 107. Профили във вътрешността на сградата
Profiles inside the building



Обр. IV.2. 108 – IV.2. 109. Проучване на вкопано хранилище
в южната половина на постройката
Excavating a dug repository in the southern half of the building



IV.2. 110. Основи на пец за хляб / *Foundations of a bread oven*

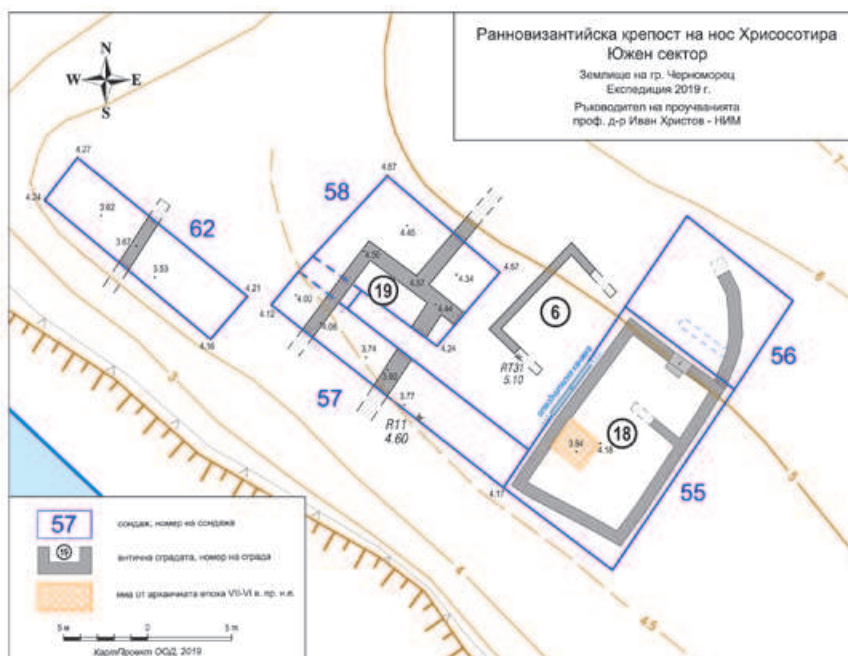
СГРАДА № 19.

Тя е разположена западно от сграда № 18 и нейното разкриване е осъществено в сондажи 57 и 58. Сградата е притежавала две помещения с широчини 6 м. Разкрити са западни, северни и отчасти източни зидове изградени на калова спойка с дебелина 0,80 м. Всички те са разкрити в субструкция. И за двете помещения на сградата прави впечатление оскъдното количество на фрагменти от късноантична керамика, която по начало е характерна за други съседни структури (обр. IV.2. 111 – IV.2. 115).

Под рухналия покрив изграден от керемиди е документиран горял пласт с пепел, където са открити бронзови монети с лика на император Фока.



Обр. IV.2. 111. Общ поглед към разположението на сграда № 19
Location of Building No. 19. General view

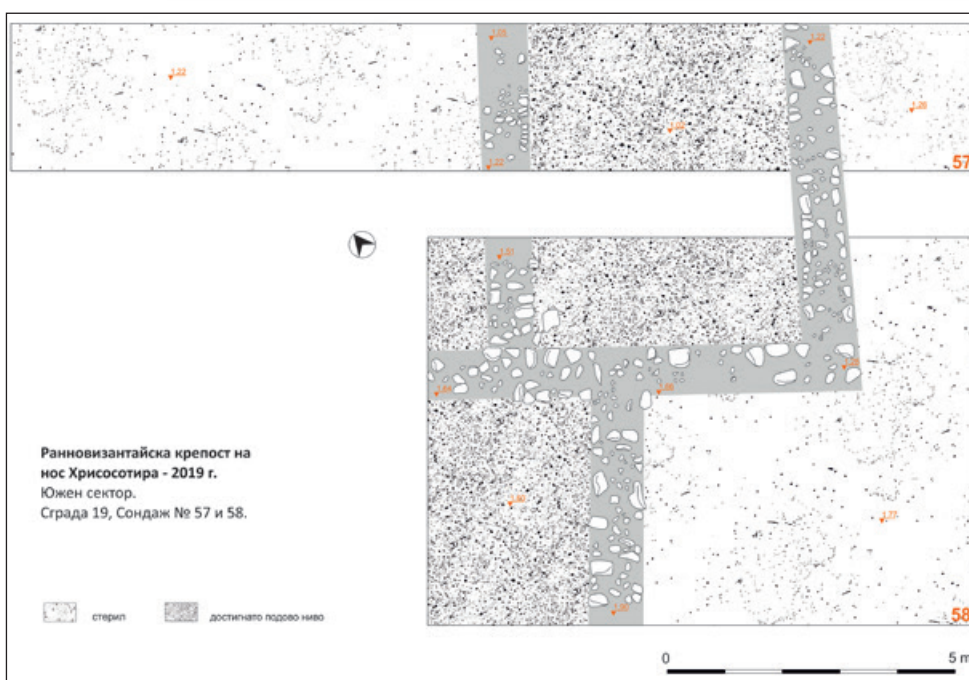


Обр. IV.2. 112. План на проучвани структури в Южния сектор на обекта през 2019 г.
Plan of excavated structures in the southern sector in 2019

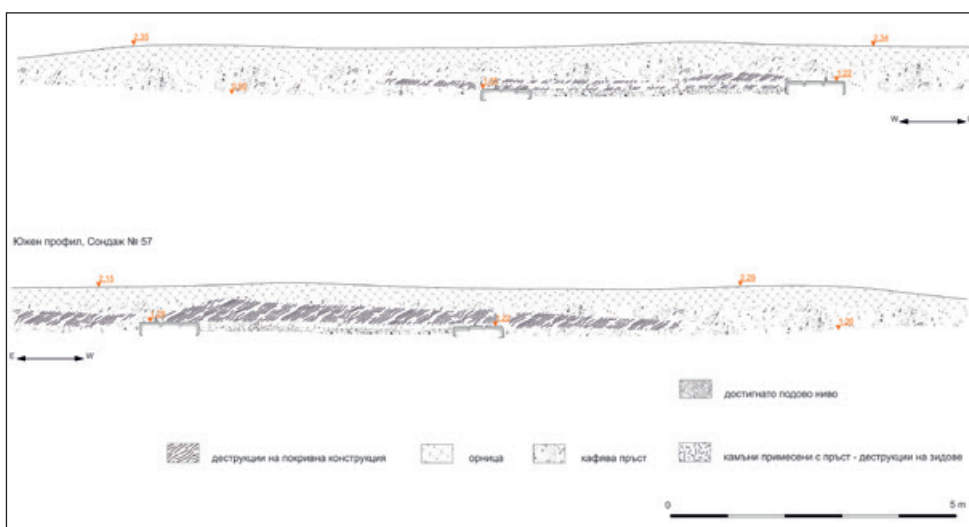
Обр. IV.2. 113.
Сграда № 19 –
снимка с дрон
Building No. 19.
Drone photograph



Обр. IV.2. 114.
План на
проучената
структура
Plan of an
excavated
structure



Обр. IV.2. 115.
Профили във
вътрешността
на сграда № 19
Profiles inside
Building No. 19



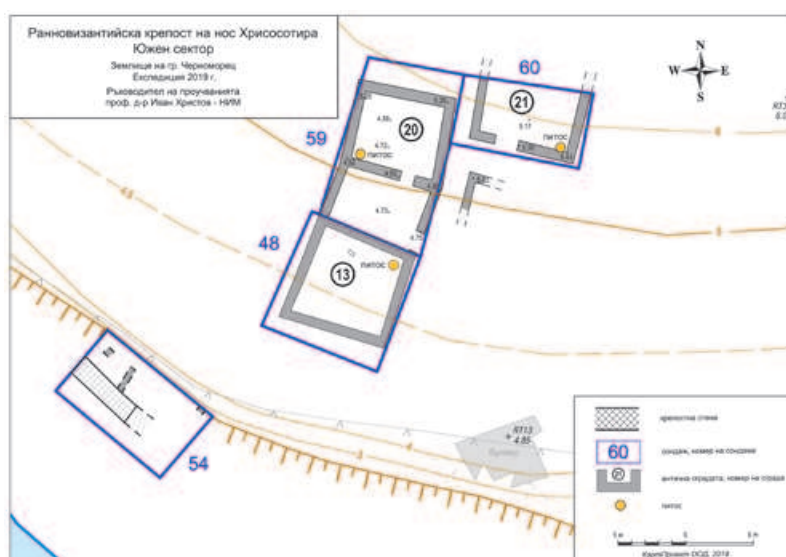
СГРАДА № 20.

Разположена е северно от от сграда №13. Тя е построена след 5 м широко открито дворно място и е с външни размери 7,30/7,70 м. Запазени са в субструкцията южен, западен и източен зид. От северния зид са останали отделни фрагменти поради изкопаването през XX век на яма за депониране на мъртви животни от близкия свинарник на военното поделение. Входът на сградата е от юг с широчина 1 м (обр. IV.2. 116 – IV.2. 119).

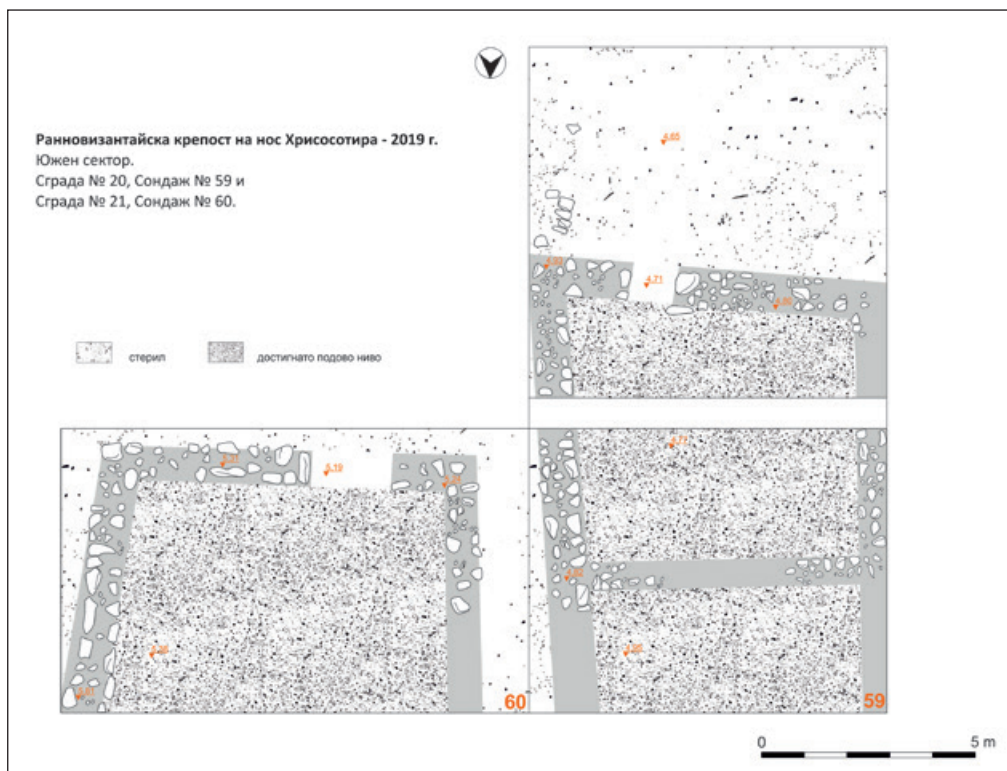
И тук прави впечатление липсата на битова керамика, с изключение на долната част на вкопан питос, открит в югозападния ъгъл на сградата и три керамични прешлена за вретено. Открита е каменна рибарска тежест с един отвор. Времето на обитаване на сградата се датира с фолис на император Юстиниан I.



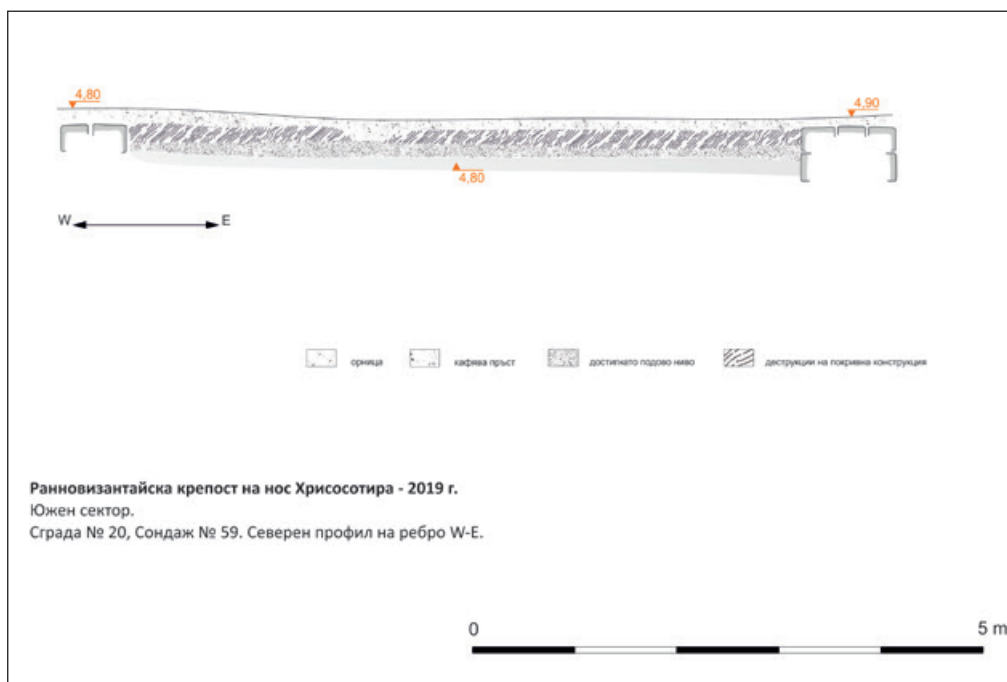
Обр. IV.2. 116. Сграда №20 – снимка с дрон
Building No. 20. Drone photograph



Обр. IV.2. 117. План на проучвани структури в Южния сектор на обекта през 2019 г.
Plan of excavated structures in the southern sector of the site in 2019



Обр. IV. 2. 118. План на сграда № 20
Plan of Building No. 20

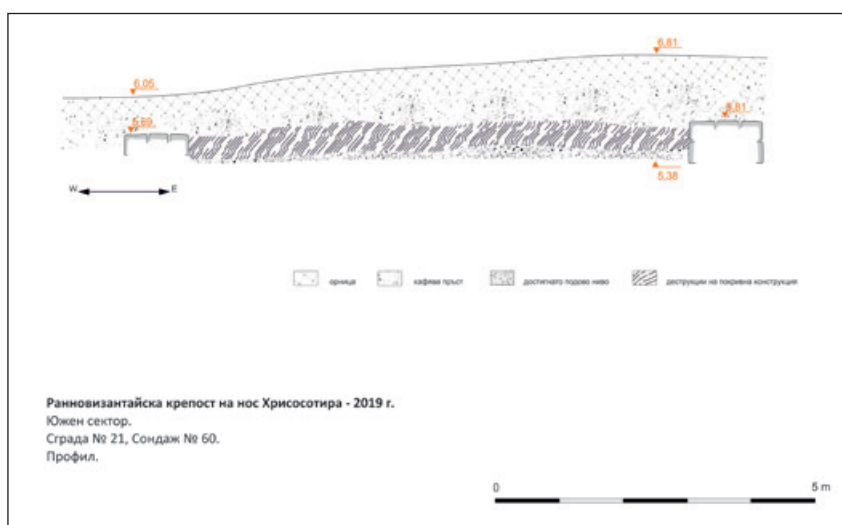


Обр. IV. 2. 119. Профил във вътрешността на сграда № 20.
Profile inside Building No. 20

СГРАДА № 21.

Тази структура е разположена на изток от сграда № 20 и нейното проучване е осъществено в начален етап в сондаж № 60. Допроучването е завършено през 2021 г. в рамките на нов сондаж с номерация 66. Тя отстои на 1 метър западно от вече описаната. И тук отново са документирани зидове на калова спойка в субструкция. Разкрити са отчасти източен, западен и целия южен зид на сградата с дължина 7 м (обр. IV.2. 120 – IV.2. 121). Липсват находки с изключение дъната на два малки по размери питоси, едно гърне останало затрупано от керемидения покрив рухнал след опожаряването на сградата и връх на железно копие.

Проучената сграда се развива източно от уличен пасаж до сграда №20. Заема площ от 64 кв. м. От сградата са останали зидове на калова спойка с широчина 60 см. Документирани са пластове от рухнала горяла покривна конструкция, фрагменти от кирпичени тухли и частично запазено подово ниво от преизползвани квадратни тухли.



Обр. IV.2. 120. Профил във вътрешността на сграда № 21
Profile inside of Building No. 21



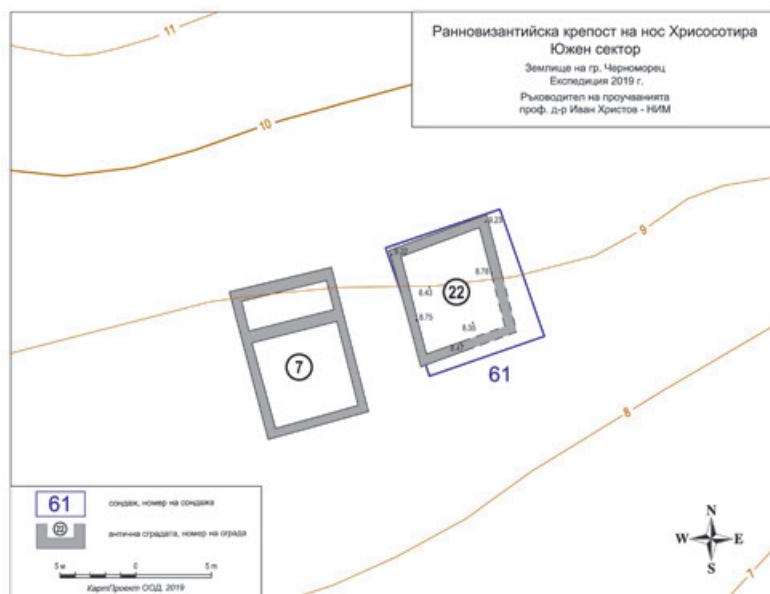
Обр. IV.2. 121. План на сградата / Plan of the building

СГРАДА № 22.

Поредната проучена жилищна структура е разположена на 2 м източно от сграда №7 проучена от екип на проф. К. Попконстантинов през 2009 г. Има вътрешни размери като следва: изток –запад 5 м; север-юг 7 м. Дебелината на зидовете, изградени също на калова спойка, е 0,70/80 м. Тук културния пласт започва буквално от повърхността на съвременния терен е 40 – 50 см (обр. IV.2. 122 – IV.2. 124).

В сградата са открити керамични фрагменти характерни за периода на Късната античност и монети носещи лика на императорите Юстин II и Фока.

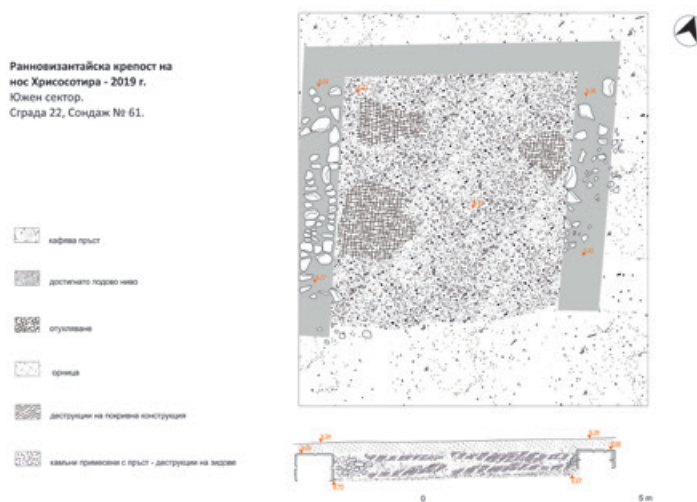
Обр. IV.2. 122.
План на сгради №7 и 22
Plan of buildings Nos. 7 and 22



Обр. IV.2. 123.
Снимка с дрон на
постройката
Photograph of the building
taken with a drone



Обр. IV.2. 124.
План и профил във
вътрешността на
сграда №22
Plan and profile inside
Building No. 22

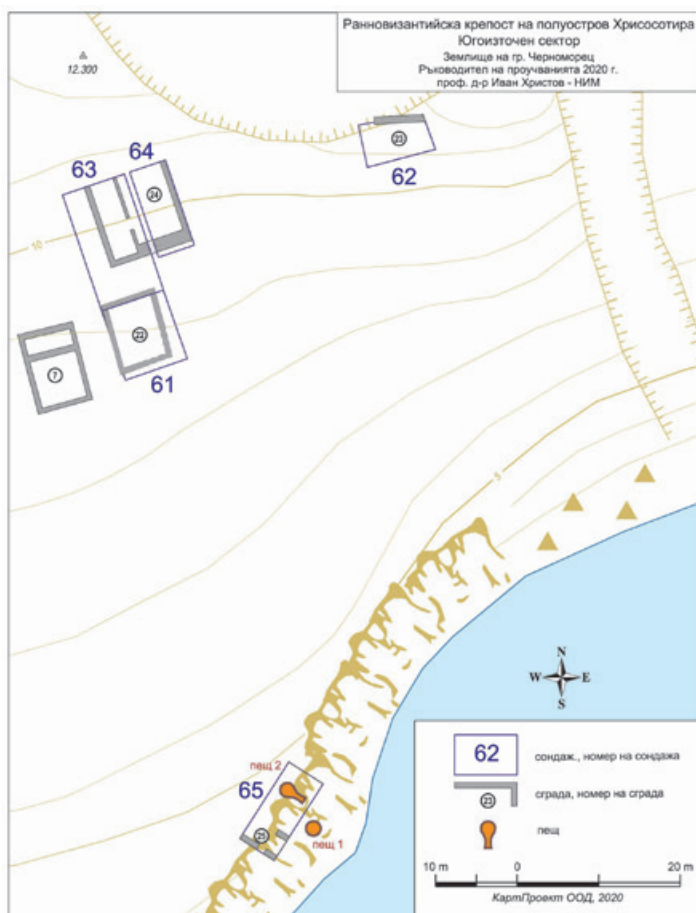


СГРАДА № 23.

На нейното проучване ще се спрем в главата посветена на средновековното присъствие на полуостров Хрисосотира.

СГРАДА № 24.

В пределите на сондажи № 63 и 64 бе локализирана и частично проучена голяма двуделна ранновизантийска постройка със запазена площ 90 кв.м. Зидовете на постройката са изградени от ломени камъни на калова спойка. Дебелината им е 70 см като допълнително южния зид на западното помещение е оширен до 1,60 м дебелина. Между двете помещения е разчистен вход с широчина 1,50 м (обр. II. 2. 125 – IV. 2. 137). В процеса на разкопките е констатирано изключително ниската концентрация на битова и строителна керамика, както и нарушаването на предполагаемо подово ниво и културен пласт в северната половина на двете помещения. Изключения правят участъци предимно в южната периферия на вътрешността на постройката, където се откриват квадратни тухли преизползвани вместо керемиди за покривна конструкция. В обема на сградата са открити две бронзови коланни токи и един фолис на император Фока и императрица Леонтия. Постройката попада в район в близост до ръба на старата кариера за камъни и зоната на активни разкривки до стерилна скала, което обяснява запазената субструкция на зидовете на структурата и нарушеният културен пласт.



Обр. IV. 2. 125. Сграда № 24 и съседни структури – план
Plan of Building No. 24 and adjacent structures



Обр. IV.2. 126. план на сграда № 24
Plan of Building No. 24



Обр. IV.2. 127. – IV.2. 128. Детайли от постройката
Details of the building



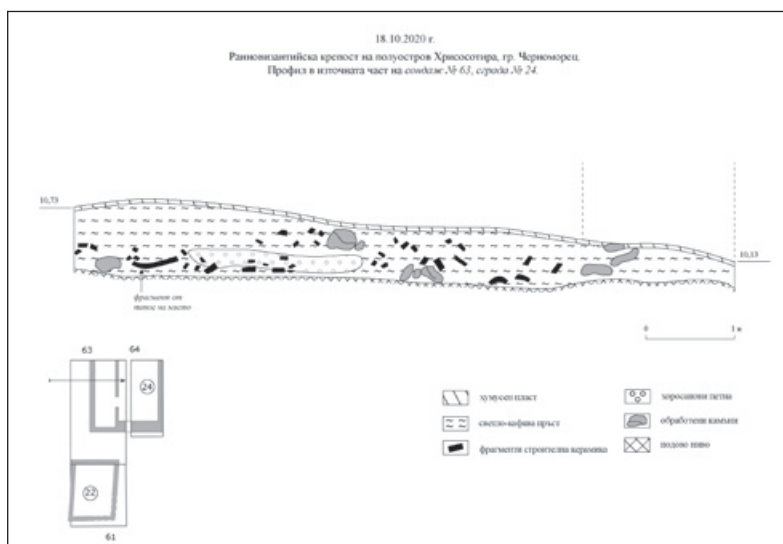
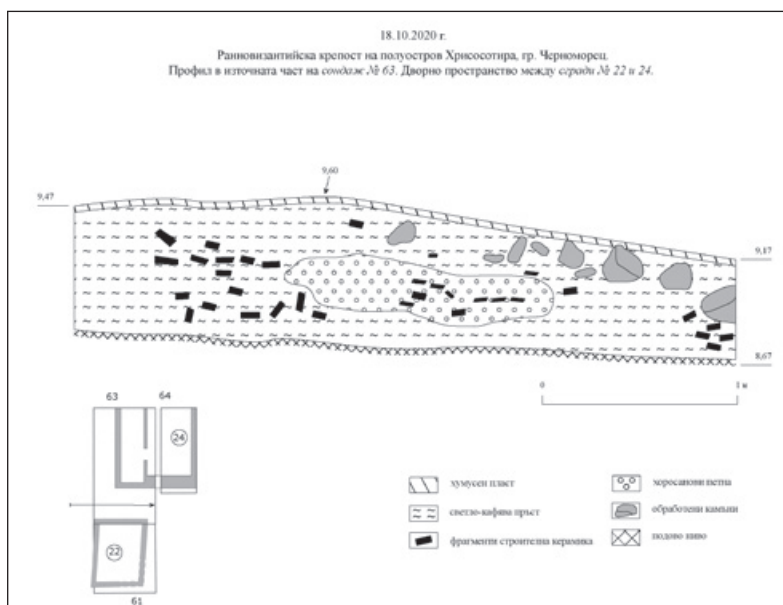
Обр. IV.2. 129. Детайли от постройката
Details of the building



Обр. IV.2. 130 – IV.2. 131. Профили в обема на сграда № 24
Profiles within Building No. 24



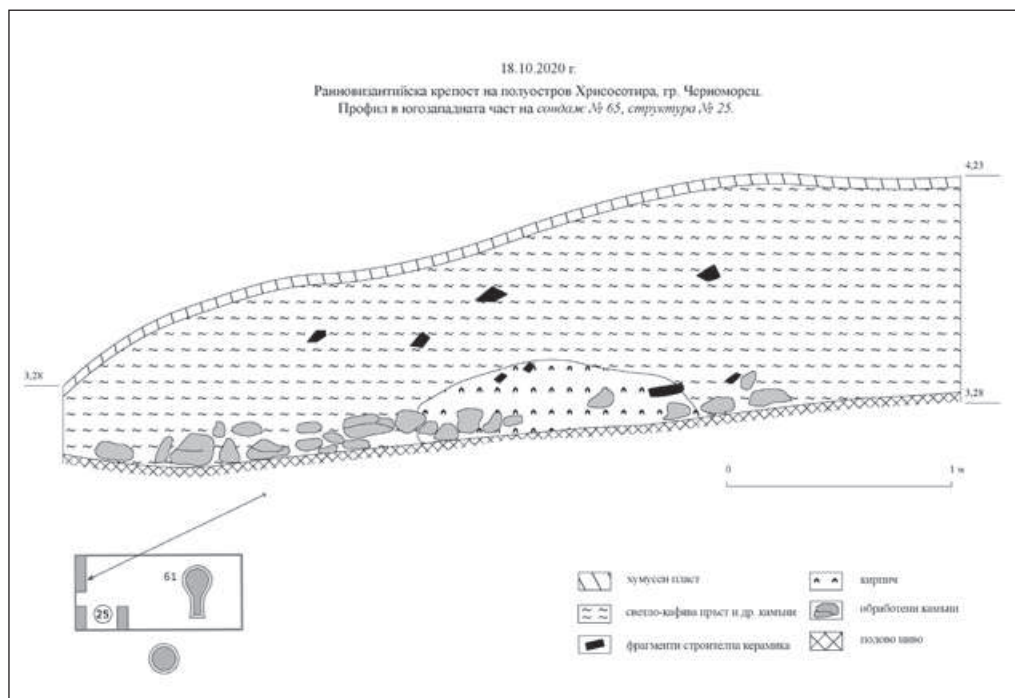
Обр. IV.2.132 – IV.2.134. Профили в обема на сграда №24
Profiles within Building No. 24



Обр. IV. 2. 135 – IV. 2. 137. Профили в обема на сграда № 24
 Profiles within Building No. 24

СГРАДА № 25.

В непосредствена близост до източния морски бряг е разчистена силно разрушена структура, от която са запазени два зида с широчина 60 см и паднала кирпичена стена. Двата зида са на разстояние 2,10 един от друг. От сградата са запазени частично зидове с дължина 5 метра, като по-голямата част от тях са пропаднали в морето. Откритата битова керамика под пласт от керемиди се отнася за времето на Късната античност (обр. IV.2. 138 – IV.2. 138a).



Обр. IV.2. 138. Профил в пределите на сграда № 25
Profile in Building No. 25



Обр. IV.2. 138a. Сграда № 25 и пещ № 2
Building No. 25 and kiln No. 2

Изключително интересни данни за използването на южната брегова зона на крепостта дадоха проучванията в сондаж № 65, разположен на ниска тераса вдаваща се в морето, в непосредствена близост до сграда №25. Върху терасата са открити две пещи за керамика. *Първата пещ* е частично запазена между група скали, често заливани от морето при силен щорм. Тя е с кръгла форма, диаметър 1,20 м и запазена височина 40 см (обр. IV.2. 139 – IV.2. 140).



Обр. IV.2. 140 – IV.2. 140. Пещ № 1 на източния бряг на полуостров. Хрисосотира
Kiln No. 1 on the eastern shore of the Hrisosotira Peninsula

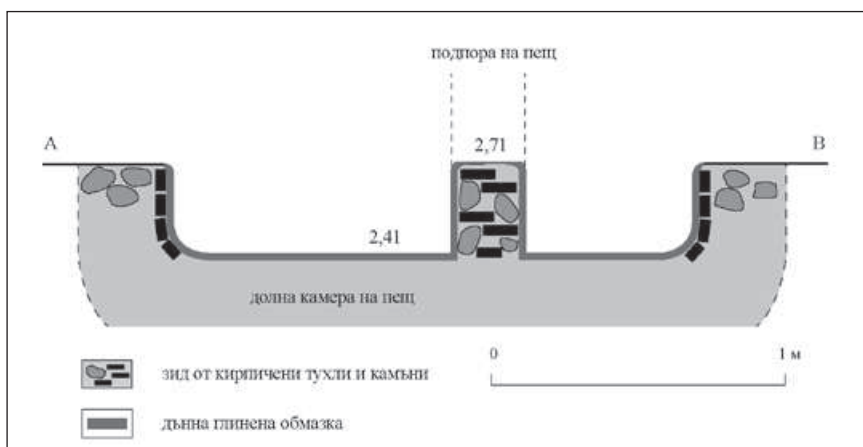
Втората пещ е разкрита в североизточната половина на сондажа. Има овален план и спада към тип I/b/2 по типологията на А. Харизанов (Харизанов 2019, 91; 303). Представлява двукамерна пещ с канал (обр. IV.2. 141 – IV.2. 144). Конструкцията е с дължина 4 м и диаметър на запазената долна камера 2,70 метра. Стените на пещта са дебели 35 см. Те са изградени от кирпичи и единични камъни, споени и обмазани с глина. Долната камера е със запазена височина до 45 см. В средата ѝ е запазена свободно стояща централна стена носеща скарата с дължина 1 метър и широчина 25 см. В обема на пещта са открити силно обгорели и остъквени фрагменти от съдове, както и части от питос, вторично изхвърлен след като пещта е престанала да се използва. Не е открита предпещна яма, както и горна камера и скара. Според мен приблизителната датировка на структурата е VI век.



Обр. IV.2. 141. План на пещ № 2 / Plan of kiln No. 2



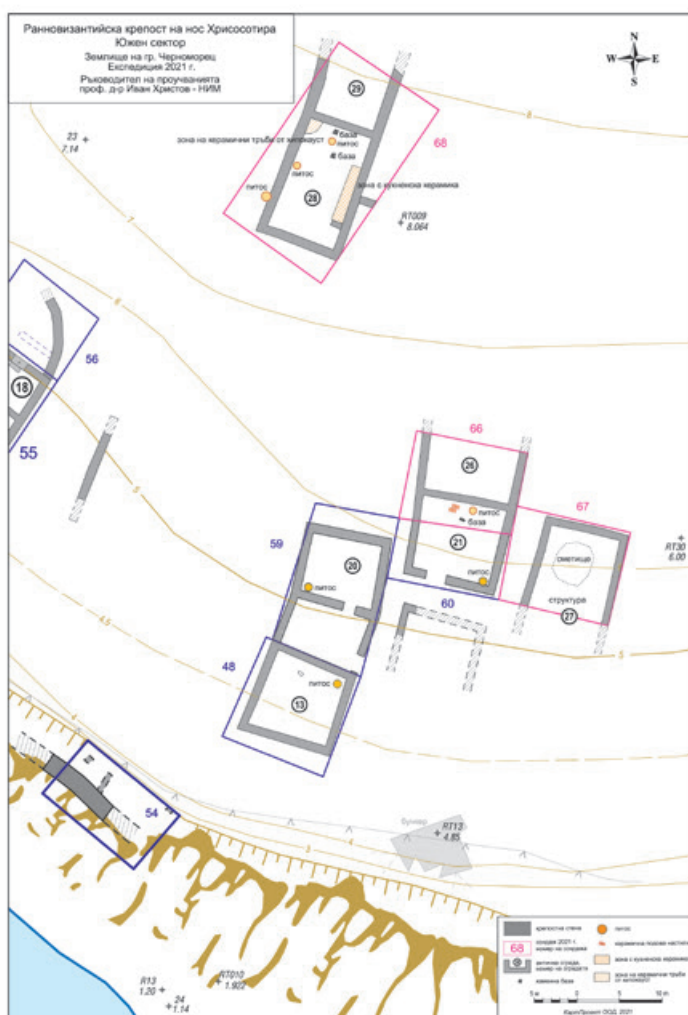
Обр. IV.2. 142 – IV.2. 143. Общ изглед към пещта / General view of the kiln



Обр. IV.2. 144. Пещ № 2 – разрез / Kiln No. 2. Cross section

СГРАДА № 26.

Северно от сграда № 21 се е развивала прилепена нова постройка с номерация № 26. Няма данни, с които да разглеждаме двете постройка като единна такава с две помещения (обр. IV.2. 145 – IV.2. 147).

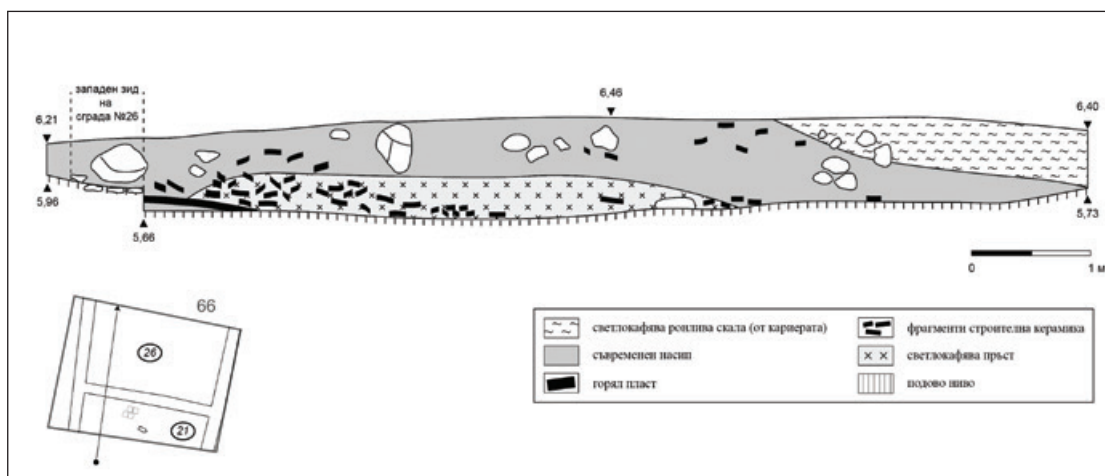


Обр. IV.2. 145.
Проучвани
структури в Южен
сектор през 2021 г.

Researched structures
in the southern sector
in 2021



Обр. IV.2. 146. Общ поглед към основите на сграда № 26
General view of the foundations of Building No. 26



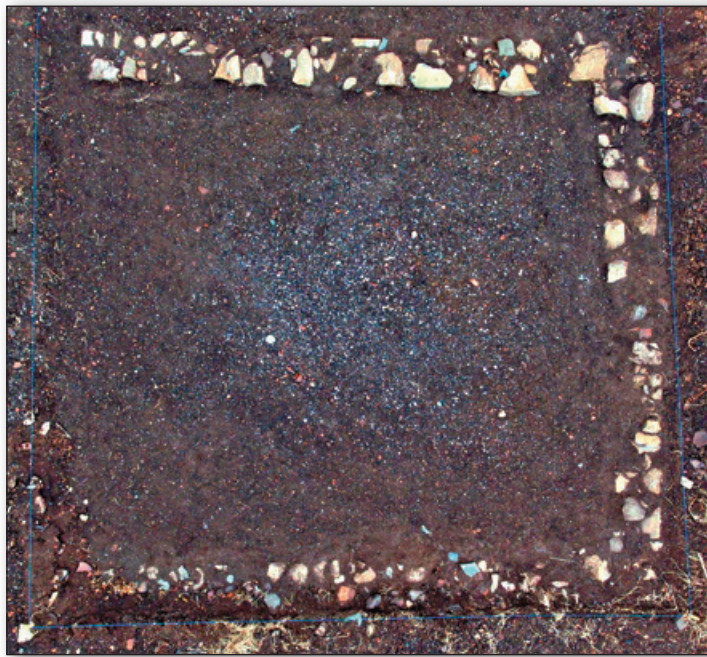
Обр. IV.2. 147. Профил в северната периферия на сграда № 26
Profile in the northern periphery of Building No. 26

СТРУКТУРА № 27.

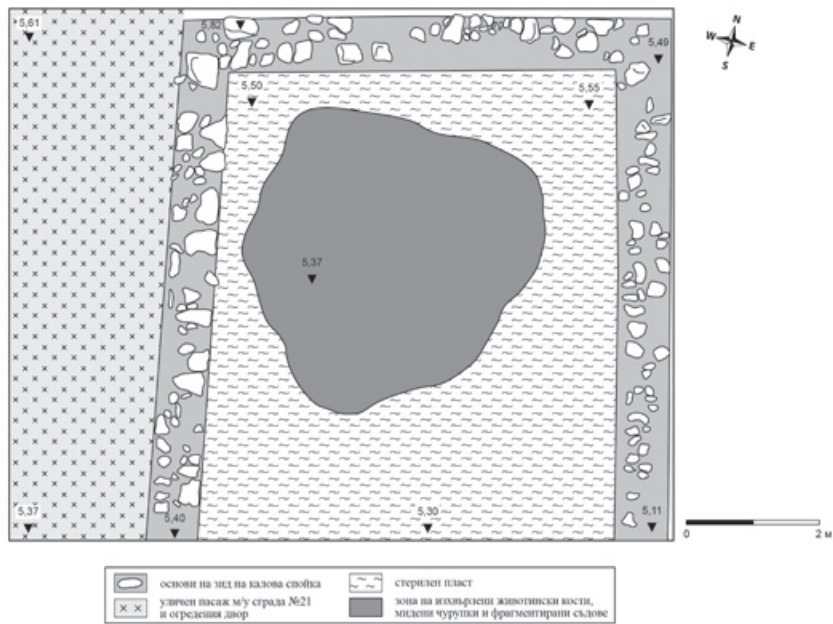
В рамките на сондаж № 67 бяха открити основите на оградено пространство с ширина 7 м и достигната дължина на зидовете 8 м. Липсата на фрагменти от покривна керамика и концентрирането на находки в радиус 3 м в средата на сондажа, ни кара да мислим, че става дума за открито, но оградено дворно пространство (обр. IV.2. 148 – II.2. 150). Споменатото място с находки се характеризира с безразборно изсипани силно фрагментирани керамични съдове и огромно количество от животински кости и черупки на миди и стриди.

В сондаж № 67 не са открити метални предмети с изключение на две късноантични монети. Ситуацията би следвало да интерпретираме като сметище на живеещите в близко разположената сграда № 21.

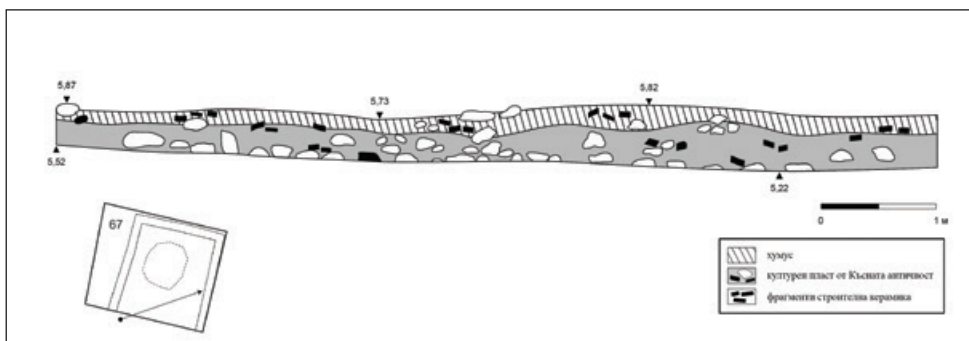
Обр. IV.2. 148.
Снимка с дрон на
структура №27



Structure No. 27.
A photograph
taken with a drone



Обр. IV.2. 149. План на структурата / Plan of the structure

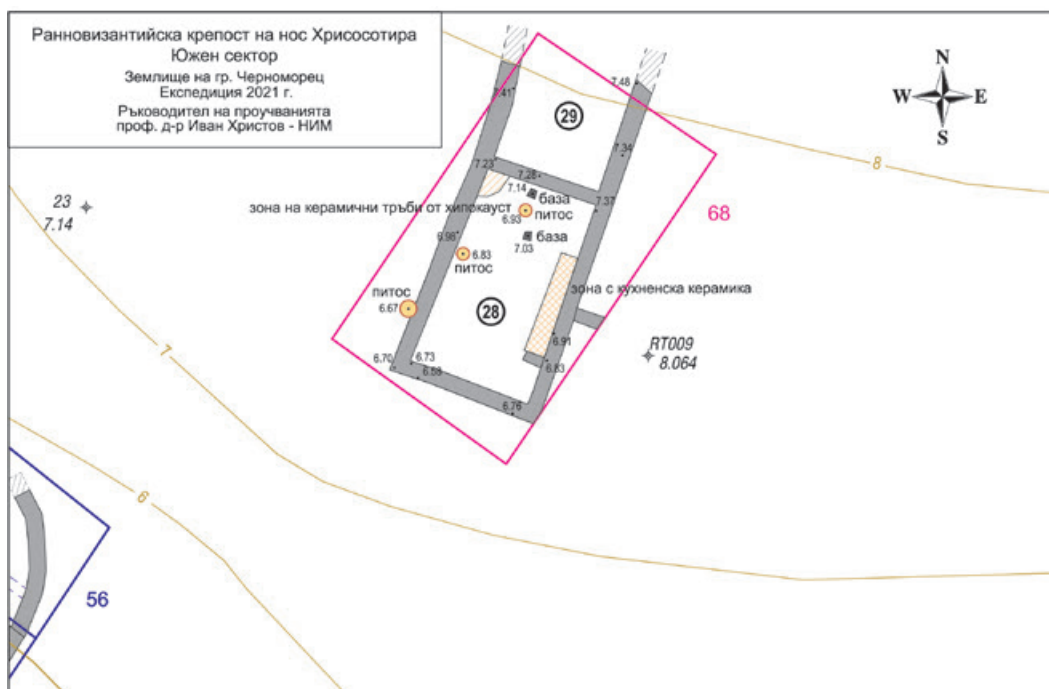


Обр. IV.2. 150. Профил в източната част на сондажа / Profile in the eastern part of the trench

СГРАДА № 28.

Сградата е ситуирана западно от сондаж №66 и северно от сондаж №56. Теренът граничи на запад с дълъг ров прокопан за отводняване на карьерата към морето. Североизточно е разположен подземен команден пункт на БА. Сграда №28 е с външни размери: юг-север – 11,20 м; изток-запад – 6,80. Общата ѝ площ е 76 кв. м. В структура №28 е имало поне два питоса и един голям хромел за мелене на жито. Зидовете на сградата са запазени в повечето случаи в субструкция. Липсва ясно очертано подово ниво. Разпознава се по пепеливия слой останал под пласта от горели греди (обр. II. 2. 151 – II. 2. 154).

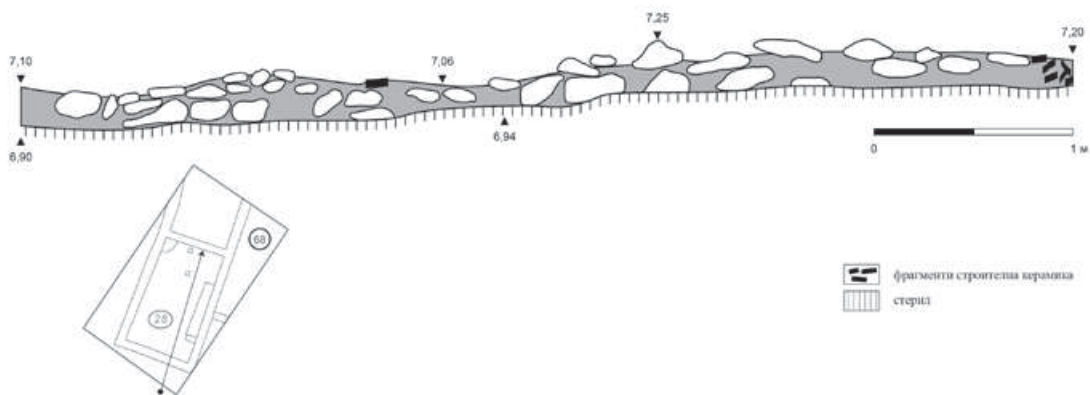
По дългата страна в средата ѝ са заснети каменни бази, носещи дървени стълбове за предполагаеми двускатен покрив на сградата. Интерес предизвиква откриването на бронзов кръст, колективна находка на тубули за хипокауст, стени на питоси с редки печати на кръстовете, множество фрагменти от керамични съдове. Керамичните форми са с голямо разнообразие: гърнета, чаши, чинии, широки съдове с големи капаци, кани, амфори. Показател за датиране на времето на използване на постройката освен керамичния материал, са и намерените 8 монети (фолиси и половин фолиси). Най-ранните от тях са на император Юстин II, а най-късните на император Фока.



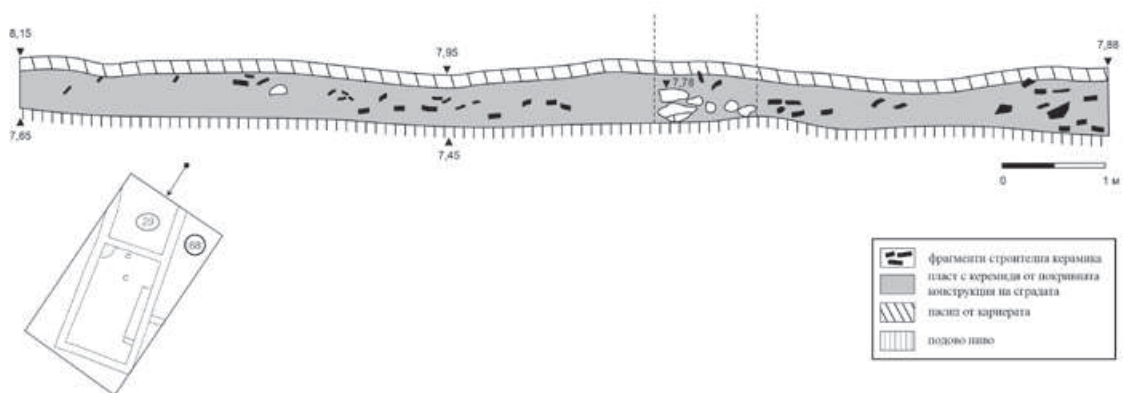
Обр. IV. 2. 151. План на сграда № 28
Plan of Building No. 28



Обр. IV.2. 152. Общ поглед към сграда № 28 / General view of Building No. 28



Обр. IV.2. 153. Вътрешно лице на северен зид на постройката
Inner face of the northern wall of the building



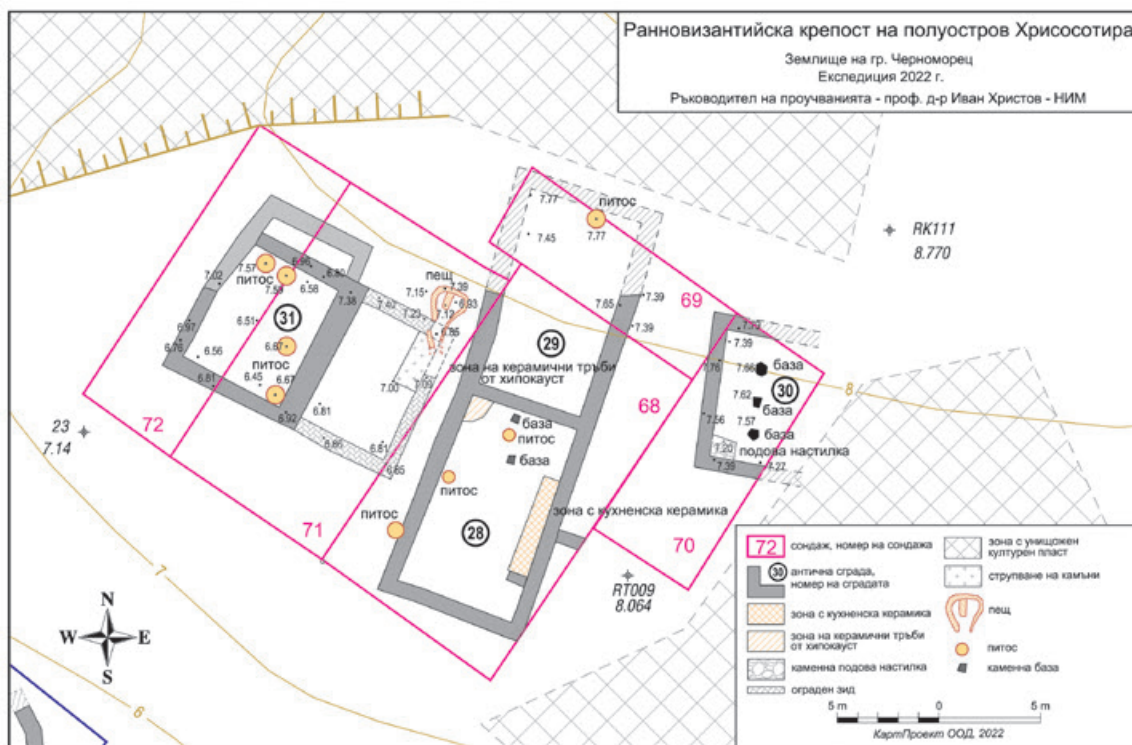
IV.2. 154. Профил в северната част на сградата / Profile in the northern part of the building

СГРАДА № 29.

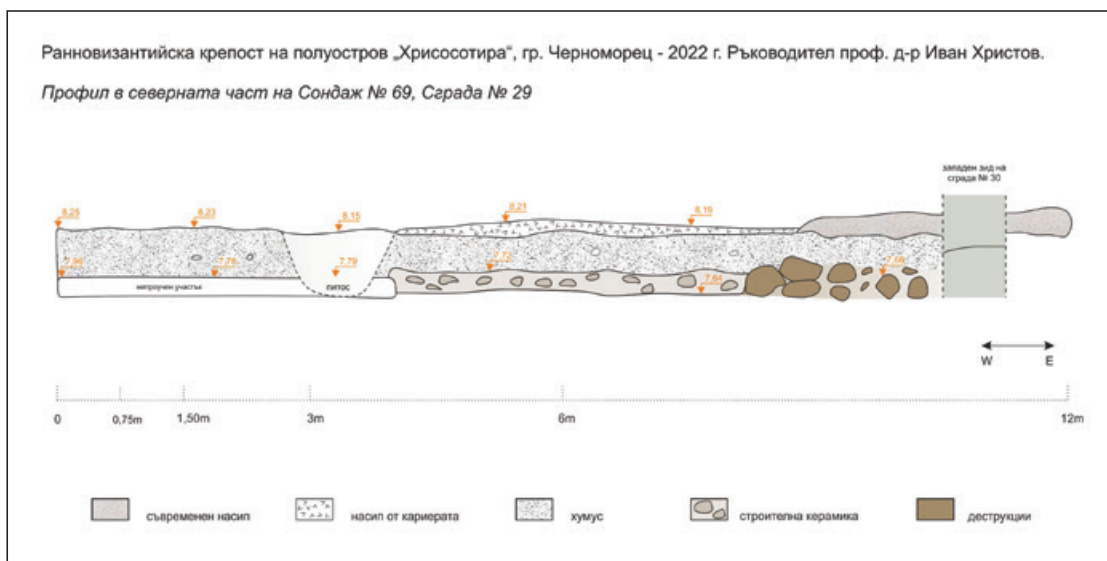
В сондаж № 69 бе направен опит да се определят границите на структура № 29, която приемам да е част от голяма двуделна сграда (обр. II. 2. 155 – II. 2. 157). Има приблизителна широчина от 6 м. Поради прокопаване на спомения отводнителен канал не бе възможно да се проследи трасето на крайния северен участък на западния зид на сградата. Деструкции от северната стена и разположението на питос ни дават основание да предположим, че структура № 29 е имала дължина 11 м. На терена е забелязано наличието на съседни сгради прилепени до споменатите от източна и западна страна. Очевидно става дума за по-голям комплекс, който от запад е унищожен от голяма отводнителна канавка, а от изток от подземно военно съоръжение и окоп. В сграда № 29 са открити седем бронзови монети (фолиси и половин фолиси). Най-ранната е фолис на император Юстиниан I, най-късните половин фолиси на император Фока.



Обр. IV. 2. 155. Снимка от дрон на сграда № 29 / Building No. 29, a photograph taken with a drone



Обр. IV. 2. 156. План на сграда № 29 / Plan of Building No. 29



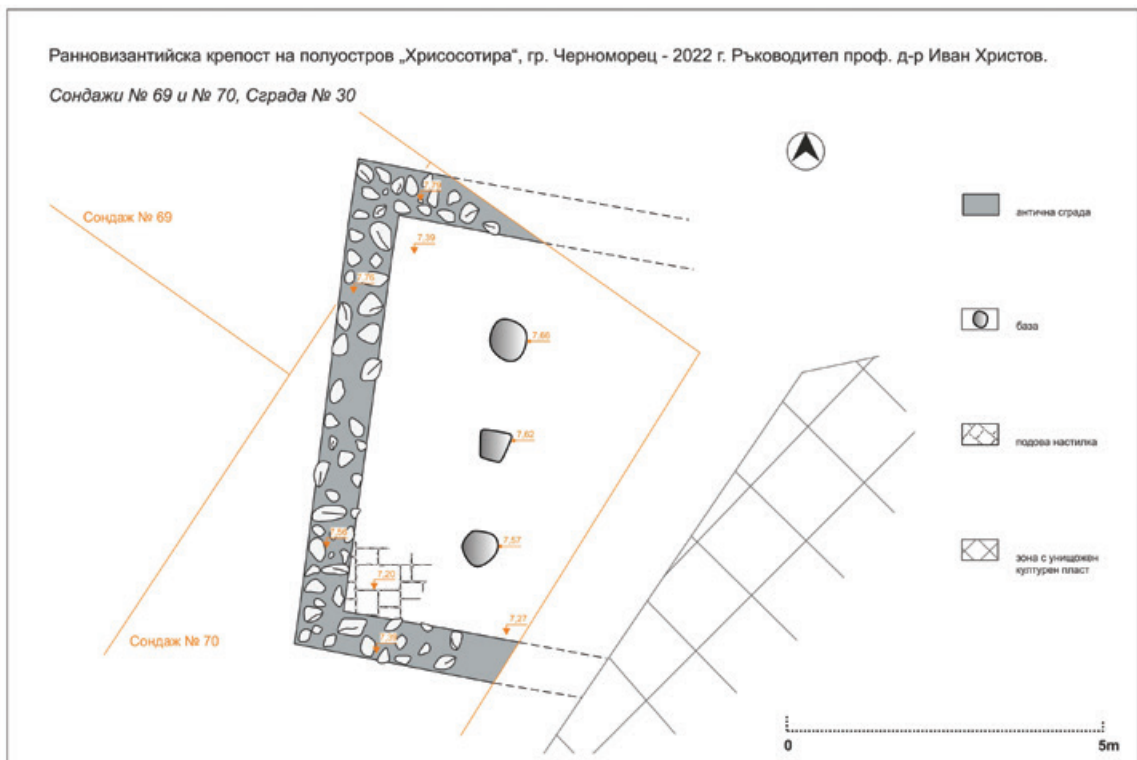
Обр. IV. 2. 157. Профил във вътрешността на сграда № 29
Profile inside Building No. 29

СГРАДА № 30.

В съседство от споменатата двуделна сграда на отстояние 3,50 м източно е била изградена самостоятелна постройка с работна номерация 30, попадаща отчасти в обхвата на сондаж № 70. Зидовете на постройката са изградени от средно големи ломени камъни свързани с калова спойка. Запазената суперструкция на зидовете е едва 30 см. Характерно за структура № 30 е разчленяването на вътрешното пространство посредством три каменни бази издялани от масивни каменни блокове с овална и правоъгълна форма. Сградата има широчина 8 м. Дължината ѝ в посока изток-запад не може да се установи. От нея са разкрити едва 4 м (обр. II. 2. 158 – II. 2. 163). Във вътрешността на тази сграда са открити изключително малко фрагменти от керамични и стъклени съдове датирани за VI – началото на VII век. Прави впечатление и оскъдното количество строителна керамика.



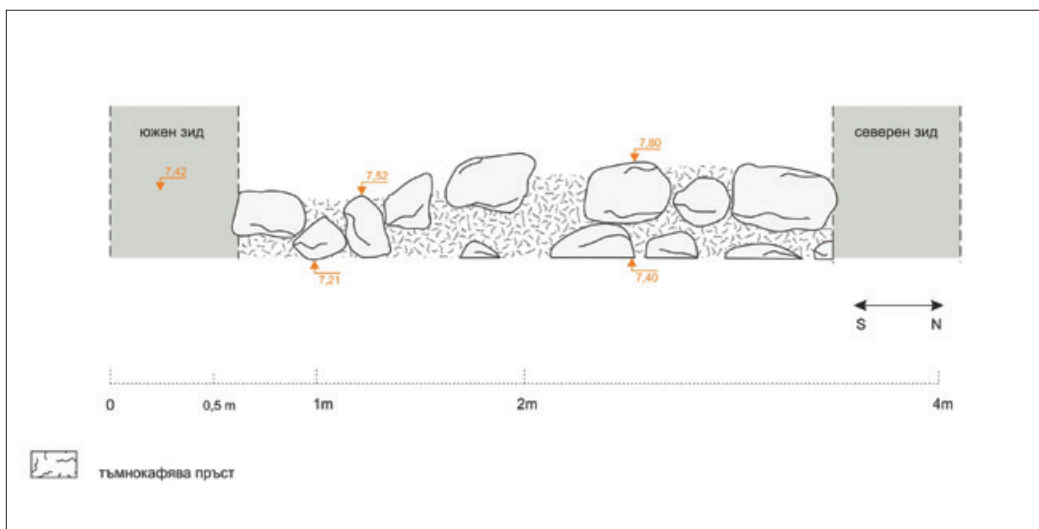
Обр. IV. 2. 158. Снимка от дрон на разкритата част от сграда № 30
Photograph of the excavated part of Building No. 30, taken with a drone



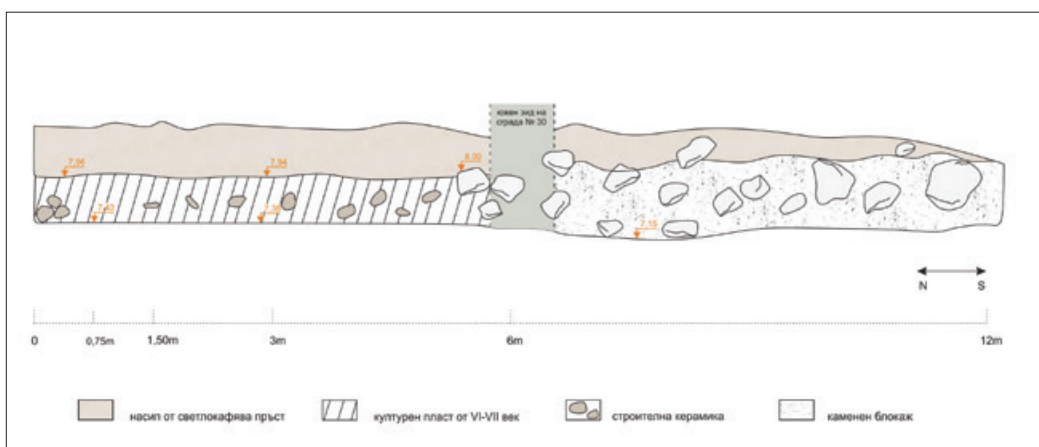
Обр. IV.2. 159. План на сграда № 30 / Plan of Building No. 30



Обр. IV.2. 160 – IV.2. 161. Каменни бази за дървени колони във вътрешността на постройката
Stone bases for wooden columns inside the building



Обр. IV. 2. 162. Вътрешно лице на западен зид на сградата № 30
Inner face of the western wall of Building No. 30



Обр. IV. 2. 163. Профил във вътрешността на сградата
Profile inside the building

СГРАДА № 31.

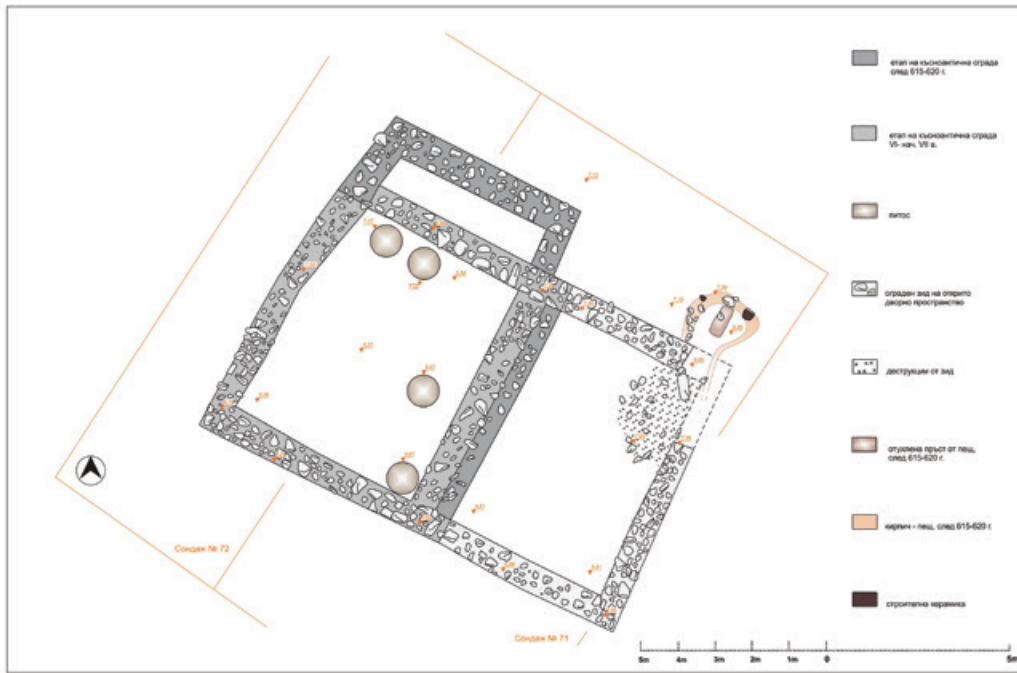
За разлика от сондаж № 70 разкопките в пределите на сондажи с номерация 71 и 71 предоставиха ценна информация за планировката на сгради в Южния сектор на полуостров Хрисосотира. Бе разкопана правоъгълна постройка с размери: дължина 8 м и ширина 7 м ориентирана с минимални отклонения по посоките на света. От изток сградата е имала малко оградено от зидове на калова спойка дворно открито пространство. Още по на изток до западния зид на структура № 28 е следвал уличен пасаж с ширина 1,30 м. Постройката има сравнително добре запазени основи с ширина 70 см (обр. II. 2. 164 – II. 2. 167). От нея е проучено полувкопано в терена пространство в което е пропаднала масивна покривна конструкция от керемиди и квадратни тухли натрупали пласт на места до 45 см от фрагменти. Липсват следи от опожаряване. Във вътрешността на сградата е имало поне 4 питоса, два от които са частично запазени прилепени до вътрешното лице на източната стена. Прави впечатление

чатление, че голяма част от керамичните съдове са разграбени преди унищожаване на сградата. От тях са открити само 9 капака за гърнета. Разтрошени са два хромела, мраморен съд. Върху сив рохкав пласт под разтрошените керемиди са открити фолиси с лика на императорите Фока и Ираклий, бронзова коланна тока, масивна бронзова рибарска кука за огромни вече изчезнали като вид черноморски риби, оловни тежести за мрежи. Най-късно датирана монета е фолис на Ираклий със сина си Ираклий Константин датирана за година „Ч“ от неговото управление (януари 614 – януари 615 г.). Тази дата съвпада с най-късните монети от три монетни съкровища открити в съседна сграда № 18, както и с единичните находки от целия обект. След унищожаване на постройката върху нейните основи е извършено частично преустройство чрез надграждане на северно разширение на калова спойка.

Отново със събития относно разграбването на сграда № 31 свързваме изграждането на малка пещ (№ 3) до разбития североизточен ъгъл на дворното пространство. Камерата има овална форма. Запазена е правоъгълна подпора с дължина 70 см и широчина 15 см. Разкрити са части и от канала. Общата запазена дължина на пещта е 2,50 м. Частично запазената долна камера има широчина 2,20 и дължина 1,30. Стените на пещта са изградени от кирпичени тухли и камъни с дебелина 30 см. Максимално запазената височина на тази структура е едва 40 см. Не са открити следи от скарата (обр. II. 2. 168 – II. 2. 170). На дъното на пещта са открити късноантични керемиди. Тази пещ с работна номерация 3 от обекта е построена след като е разрушена сграда №31.



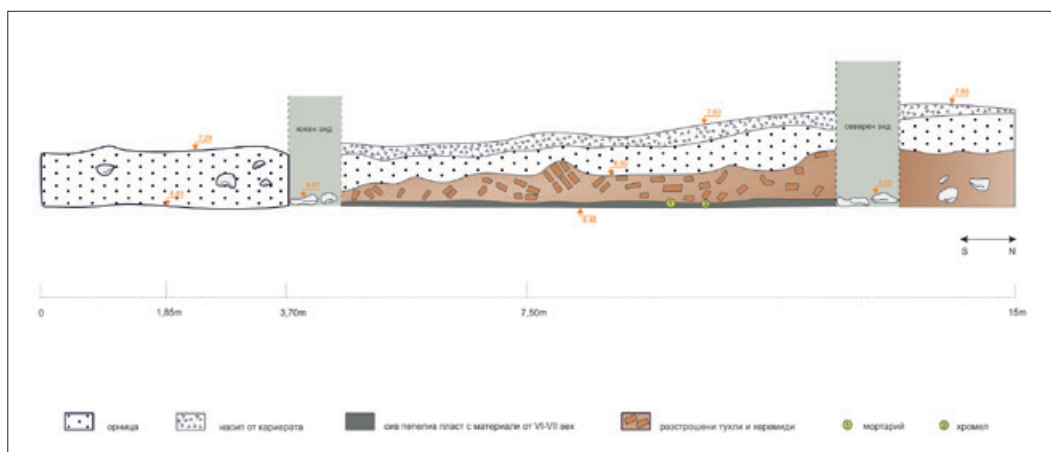
*Обр. IV. 2. 164. Сграда № 31 – снимка с дрон
Building No. 31. Photograph taken with a drone*



Обр. IV.2. 165. План на постройката / Plan of the building



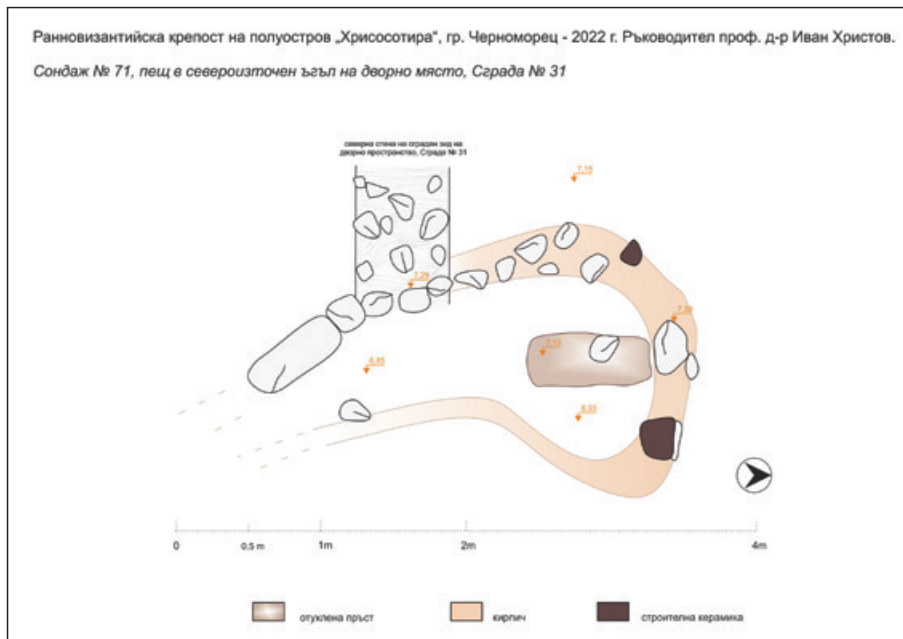
Обр. IV.2. 166. Основи на сградата – поглед от североизток
Foundations of the building. View from the northeast



Обр. IV.2. 167. Профил в западната периферия на сграда № 31
Profile in the western periphery of Building No. 31



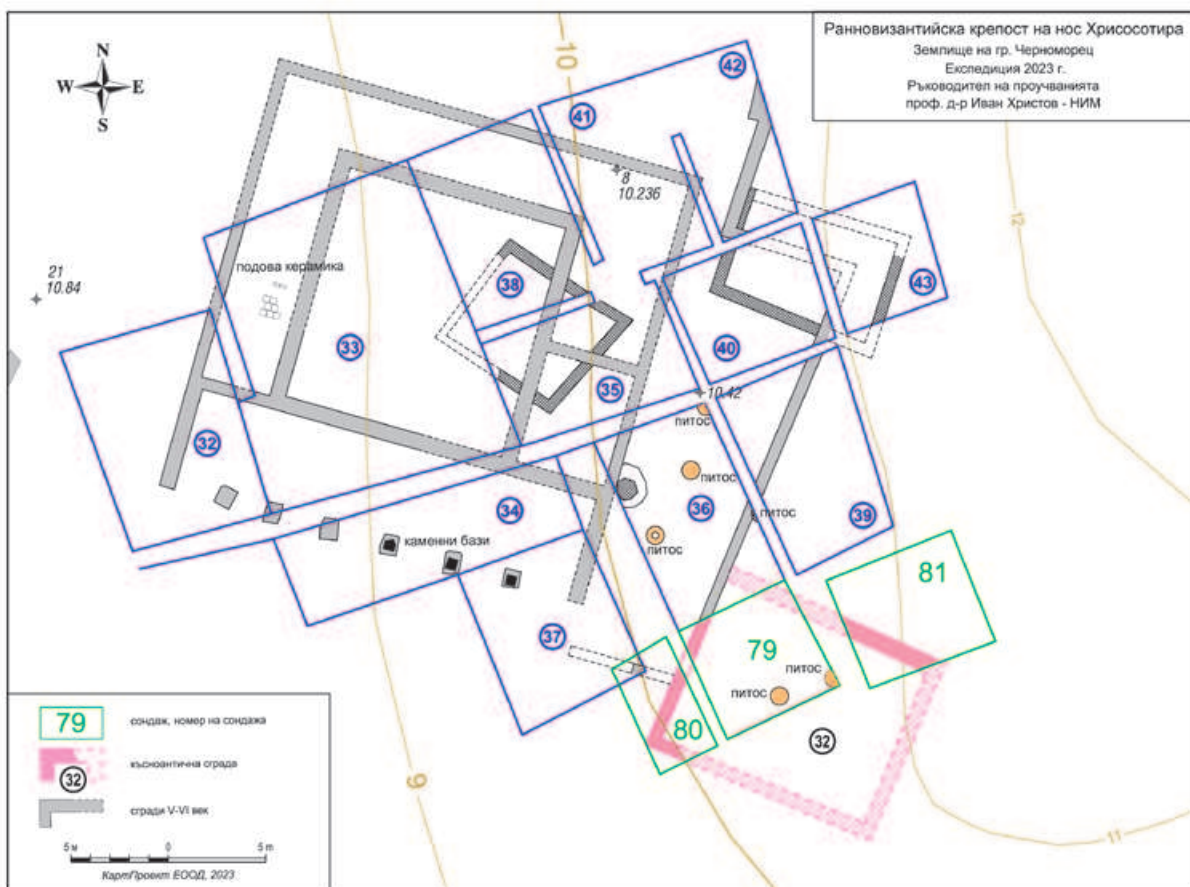
Обр. IV.2. 168 – IV.2. 169. Пещ № 3 в североизточния ъгъл на открития ограден двор на сграда № 31
Kiln No. 3 in the northeastern corner of the enclosed yard of Building No.31



Обр. IV.2. 170. План на пещ № 3
Plan of kiln No. 3

СГРАДА № 32

Разположена е 6 м югоизточно от т. нар. преториум (структура №9). Отчасти е регистрирана през 2016 г. Разкопана е в пределите на три нови сондажа (№79 – 80 – 81) през 2023 г. Планът на постройката е правоъгълен и обхваща площ от 50 кв. м. Зидовете са на калова спойка с широчина 80 см. В северозападната част са унищожени от съвременно строителство. В профилите отчетливо се наблюдава традиционна за Хрисосотира ситуация на рухнала покривна конструкция. До южния зид на постройката са били вкопани два питоса (обр. П. 2. 171 – П. 2. 173). Първият, който е с максимален диаметър 69 см и височина 50 см, е без дъно и умишлено поставен в по-стар частично разтрошен питос, но със запазена долна част и дъно. Около тази ситуация са събрани множество фрагменти от керамични съдове, в това число и такива от Средните векове. Датировката на керамичния материал (купи и гърнета), част от който е с жълта глазура е края на XIII – началото на XIV век. Вторият питос е с височина 1,20 м и запазен *in situ* на място в ъгъла на постройката. Късноантичното обитаване на сграда № 32 се датира с фолис на император Фока.



Обр. IV.2. 171. План на сграда № 32 и съседни структури
Plan of Building No. 32 and adjacent structures

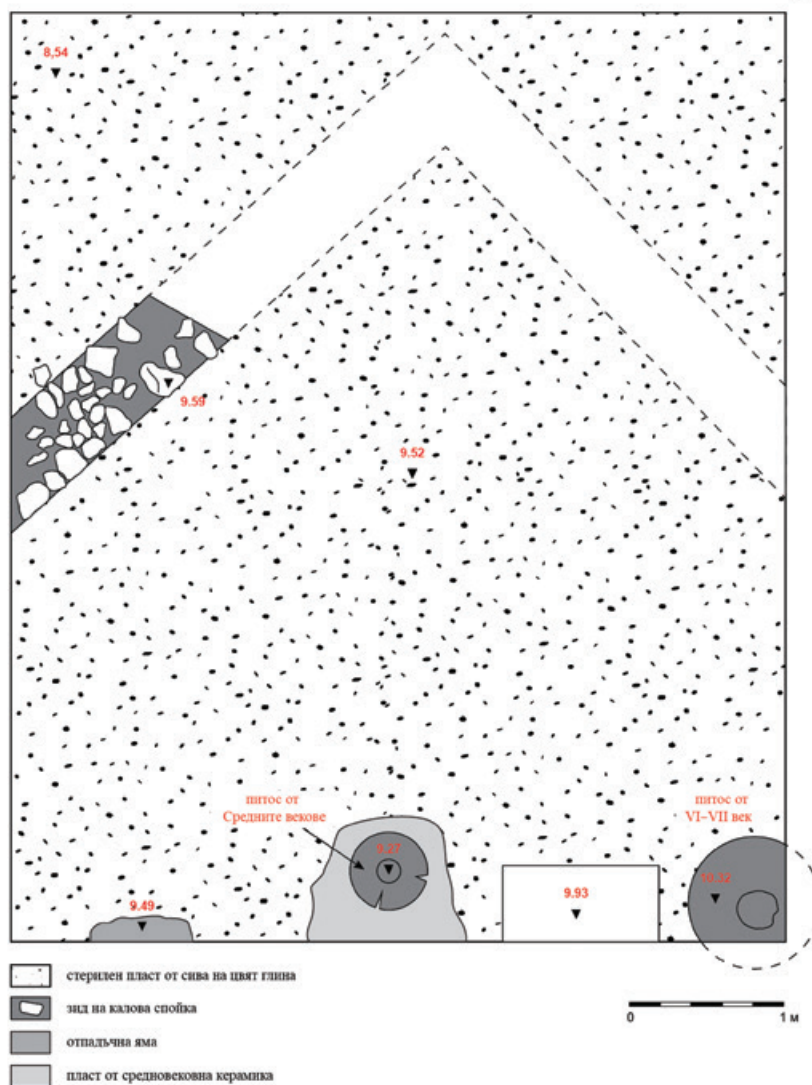


Обр. IV. 2. 172. Общ поглед към запазените зидове от сграда № 32
Preserved walls of Building No. 32. General view

16.10.2023 г.

Многослоен археологически обект на полуостров Хрисосотира, землище на гр. Черноморец.

Сондаж 79



Обр. IV. 2. 173. План на зидовете от постройката в сондаж № 79
Plan of the walls of the building in trench No. 79

IV.3

Строителна керамика и архитектурни детайли

Строителна керамика

При разкопките са открити значително количество плоски и покриващи керемиди, правоъгълни и квадратни тухли. Те се откриват във вътрешността на проучените късноантични сгради, в кулите и почти навсякъде в целия периметър на археологическите проучвания. Най-ясен е контекстът на намиране в затворените комплекси като жилищни сгради и кули.

Преобладават широко дъговидно извитите керемиди. Това е типът покриващи керемиди, който е най-често откриван. Той се характеризира с изключително разнообразие на размерите, оформлението на страничния ръб, състава и примесите на глината. Преобладават широко дъговидно извитите керемиди. Дължината е от 41,6 см до 46,6 см. Външната ширина варира в по-големи граници от 11,4 см до 18,8 см, което е характерно и за вътрешна ширина от 8,0 см до 14,4 см. Дебелината на покриващите керемиди е от 2,2 см до 2,8 см (обр. IV.3.1 – IV.3.3).

Глината използвана за керемидите е със сходни характеристики по отношение на примесите с тази от обекта при нос Акра (Киров 2012, 153 – 168). В нея се срещат примеси от пясък, слюда, органика, дребни и средни камъчета. Най-много фрагменти са с червено-кафяв цвят. Върху част от керемидите има украса, изработена с пръсти и гребени преди изпичането. Украсата е във форма на прави и дъговидни линии.

В обекта се срещат правоъгълни и квадратни тухли. Те са използвани в редовете на опус микстум на кула №2, пода на кула №3 и страниците на входа на кула №2. При входа на кула №2 на височина 2 м от прага е започвала арка с тухли (31 x 31 см) с голяма фуга. При разкопките са извадени повече от 30 цели тухли. Тук западната страница е с тухли, докато източната е градена с бигор и камъни (обр. IV.3.4 – IV.3.8).

Отделни фрагменти са открити покрай вътрешното лице на крепостната стена, което ни навежда на мисълта, че във височина също е имало смесена зидария. За разлика от близко разположената и проучена ранновизантийска крепост Акра тухлите открити при проучванията са с размери:

– Правоъгълни 32,5 / 13,5 / 3 см

– Квадратни 31 / 31 / 3 см.

Украсата на квадратните тухли намира прилики с украсата на строителната керамика на десетки късноантични обекти в България. Достатъчно е да се посочи като пример приликата с украсата на тухлите от крепостта при с. Войвода, Шуменско (Дамьянов 1978, 145 – 147).

Откриването на голямо количество гвоздеи е свидетелство за масивни покривни конструкции, покривани със строителна керамика – керемиди. Повечето пирони се откриват силно корозирали, вследствие на атмосферните условия. Гвоздеите са с четириъгълна форма, като преобладават тези с квадратно сечение пред тези с правоъгълно. Максимално запазената дължина е 11 см. Главите им са с кръгла форма, като диаметърът е от 1,3 см до 2,8 см (обр. IV.3.8a).

Тръби от хипокауст

В пределите на сграда № 29 са открити повече от 30 тубуси използвани за стенно отопление от хипокауст. Те са с максимална дължина 7 см за разлика от тръбите от Римската епоха (обр. IV. 3. 9).

Използването на хипокауст за епохата е засвидетелствано още в V в. (Варна, Бяла; Минчев 2023, 177). Странното в случая е, че тръбите са открити на едно място и без да са употребени. Вероятно са подготвени за износ?

Архитектурни детайли.

Един от най-интересните паметници от камък е открит в сграда № 11. Той е (сполия) вграден във вътрешното лице на източния зид на структурата е варовиков блок с триъгълна форма, върху който са изсечени общо три кръста (обр. IV. 3. 10 – IV. 3. 12). При единият кръст, който вероятно е легло за метален такъв, е разчетена криптограма ХМГ: Χ(ριστόν) Μ(αρία) [γ(εννᾶ)]. ἀμήν. Преводът гласи: “Мария ражда Христос. Амин“.

Друг предмет в групата на архитектурните детайли е част от мраморна рамка за прозорец намерена при проучването на сондаж № 51 (обр. IV. 3. 13).

Единствената база за каменна колона е намерена в западния сектор на крепостта, източно от кула № 3 в близост до стопанска постройка от XX век. Открита е на повърхността и очевидно е била разместена при подравняване на терена. Вероятно произхожда от обема на т. нар. преториум (сграда № 9). Базата е изработена от мрамор и е профилирана с отвор за монтиране на колона (обр. IV. 3. 14 – IV. 3. 15). Основата на предмета е: 60 / 60 см. Височина на основата е 9 см, а цялата височина на базата с основата е 27 см. Диаметър на леглото за колона 40 м. Диаметър на монтажен отвор 7 см.

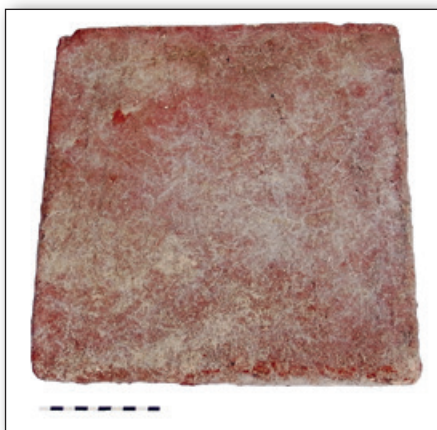
В западната периферия на преториума са открити и други детайли от мрамор, които са били част от суперструкцията на представително помещение в сграда № 9 (обр. IV. 3. 16 – IV. 3. 17).



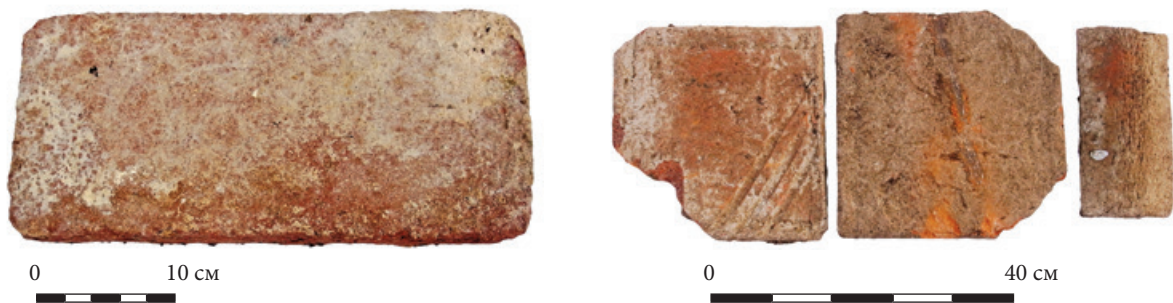
Обр. IV. 3. 1. Керемиди от различни структури на полуострова
Tiles from various structures on the peninsula



Обр. IV.3.2 – IV.3.3. Керемиди от различни структури на полуострова
Tiles from various structures on the peninsula



Обр. IV.3.4 – IV.3.6. Различни формати късноантични тухли от разкопките
Late-antique bricks of various dimensions



Обр. IV. 3. 7. Различни формати късноантични тухли от разкопките
Late-antique bricks of various dimensions



Обр. IV. 3. 8. Железни гвоздеи от покривна конструкция
Iron nails of roofing construction



Обр. IV. 3. 9. Стенни тръби за хипокауст
Wall pipes of a hypocaust



Обр. IV. 3. 10 – IV. 3. 12.
 Каменен архитектурен детайл
 с врязани кръстове и букви.
 Stone architectural detail with cut crosses
 and letters



Обр. IV. 3. 13. Фрагмент от
 мраморна рамка за прозорец
 Fragment of marble
 window frame



Обр. IV. 3. 14 – IV. 3. 15. Каменна база за колона
 Stone base for a column



Обр. IV. 3. 16 – IV. 3. 17 Мраморни архитектурни детайли от района на преториума.
 Marble architectural details from the praetorium area

IV. 4

Монетна циркулация и метрологични паметници

Монетна циркулация

При археологическите разкопки проведени в периода 2014–2023 г. са открити 326 късноантични монети датирани от V до началото на VII век. По-голяма част от тях са публикувани в трите книги от поредицата за обекта, поради което тук в сумарен план представям хронологически преглед на монетите.

Монетите от V век са 45 на брой. Четири от тях са медни и се датират в първата половина и средата на V век. Тридесет и един броя представляват колективна находка, открита в рушевините на северния зид на кула № 3 и се отнасят към предреформеното монетосечене на император Анастасий I. Всъщност това е сигурен показател за *terminus ante quem* на изграждане на крепостната стена на Хрисосотира. Два от нумусите се отнасят към монетосеченето на император Теодосий I, а една от монетите извън колективната монетна находка отново е на император Анастасий. Интерес предизвиква и една оловна монета от V век, която по диаметър наподобява нумуса.

Тук трябва да спомена за обстоятелството, че при проучванията на т.нар. преториум (сондаж № 41) над тухлен под в горял пласт бяха открити две медни монети, чиято датировка най-общо може да се вмести в периода 408 – 450 г. Първата монета е с лика на император Хонорий (около 406 – 423 г.), втората, която е силно обезличена, може да се вмести като отсичане в периода 425 – 450 г. И двете монети са силно износени от продължителна употреба и се явяват твърде относителен *terminus ante quem* за изграждане на описвана представителна постройка в западния сектор на Хрисосотира. Тоест въпросните монети вероятно са били използвани и в края на V век.

Най-голям е броя на монетите от VI – началото на VII век – 281 броя. Тук включвам и 66 неопределени монети, които обаче притежават характеристиката на монети отсечени след реформата на император Анастасий след 498 г. Всички те са открити в жилищни, стопански структури и кули в проучваните сектори.

Монетите с лика на император Анастасий са 4 на брой. Това са фолиси.

Монетите на император Юстин I са 2 на брой.

Следват хронологически монетите на император Юстиниан I – общо 39 броя, като от тях: 16 са фолиси, 10 половин фолиси, 13 деканумий и една пентанумия.

Монетите на император Юстин II с императрица София са 26 на брой. Разделени почти по равно на фолиси и половин фолиси.

Малък е броят на монетите на император Тиберий Константин едва 4 на брой (два фолиса и два половин фолиси).

Монетите на император Маврикий Тиберий са 23, като тук се забелязва почти равно съотношение на фолиси и половин фолиси. Тук ще добавя и два солида на императора.

Монетите с лика на император Фока са значително повече – общо 57. Като в това число влизат 4 монети с изображение на императора и неговата съпруга Леонтия (31 са фолиси, 22 са половин фолиси, 2 солида и два тремиса).

Разпознатите монети на император Ираклий (сам или със сина си Ираклий Константин) са 59. Те се подразделят на 51 фолиса, 4 половин фолиса, 3 солида и 1 тремис.

Най-късно датираната монета е фолис на Ираклий отсечен през петата година от царуването му (614 – 615 г.).

Въпреки че повечето монети са в лошо качество, силно корозирали и с недобре запазени изображения, можем да разчетем имената на следните монетарници: Константинопол, Кизик, Никомедия, Тесалоника, Хераклея и Антиохия.

Най-голям е броя на монетите отсечени в монетарницата на Константинопол – 87 броя. Следват 22 монети отсечени в Никомедия и 14 броя при тази в Кизик. Изключително редки са монетите отсечени в Тесалоники – 2 броя; Хераклея и Антиохия по една.

Много от монетите, се отнасят към последната фаза „Ранновизантийски период В“, обхващаща десетилетията между 580-те и ок. 615 г. Датирането на тази фаза се основава на находки от монети, които предоставят само хронологичен указател, а не окончателна дата за нейния край.

Може би най-точна представа за монетната циркулация в крепостта за късния VI и ранния VII век ни дават находките в описаната по-горе сграда № 18 от Южния сектор на обекта. Находките са публикувани, а на скоро и по-специално интерпретирани съвместно с колежата Андрей Гандила (Gandila, Hristov 2023, 133 – 157). Хронологически индикатор за първото използване на сграда 18 е фолис на император Юстиниан от средата на VI век, показващ малки признаци на циркулация, открит на вътрешното ниво на банката на източна стена (обр. IV. 4. 1 – IV. 4. 1a). Важен акцент за анализа на монетната циркулация изобщо за обекта, са трите монетни съкровища съответно от златни и бронзови монети намерени в сградата. Десетте златни монети показват следи от органична материя и вероятно са били държани в текстилна или кожена торбичка, която неизбежно е изгоряла в огъня. Самите монети не са сериозно повредени, въпреки че показват признаци на излагане на висока температура. Голямото съкровище с бронзови монети е открито до това със златните монети. Монетите от неговия състав са били депозирани в ръчно изработено гърне, типично за началото на VII век и много от тях са били залепени една за друга вследствие на въздействието на огъня. Третото съкровище е открито в съседното помещение близо до питосите. Не са открити следи от керамичен съд, а някои от монетите са силно деформирани по време на пожара. Това по същество е по-малка сума и е вероятно монетите просто да са стояли на маса или плот, вместо да бъдат прибрани на сигурно място. Наличието на пари в сградата, особено златни монети с много висока стойност, засилва хипотезата, че сградата е имала някаква икономическа функция. Според А. Гандила това може да е свързано с търговията или по-вероятно с най-късната фаза на *annona militaris*, предвид общия профил на крепостта на полуостров Хрисосотира. Това може да е склад за официални стоки и парични плащания, изпращани на гарнизона, защитаващ крепостта. Най-ранните монети в съкровището от посочената постройка са два 23-каратови солида на Маврикий и двете емитирани от четвъртата официна в Константинопол. Солидите и тремисите на Фока в съкровището Хрисосотира са редовни емисии, но особен интерес предизвиква изключително редкият тремис отсечен в Солун, тип MIB 73, датиращ от 604 – 605 г. Наличието на този тремис може да показва пряка връзка със Солун по море във време, когато македонската метрополия е била под постоянна заплаха от аварски и славянски нападения и обсади. Съкровището завършва с четири монети на Ираклий, три 23-ка-

ратови солида и един тремис. Два от солидите са отсечени посредством една и съща двойка матрици, което предполага, че са били изпратени директно от монетния двор (обр. IV.4.2 – IV.4.3). Въпреки, че в публикацията с А. Гандила предложихме хипотезата, че монетите представляват военно плащане, изпратено на Хрисосотира в момент, когато аварите създават нова заплаха на Балканите, тук бих предложил и друг вариант на анализ. Златните монети могат да илюстрират и годишното имотно състояние на собственика на сградата. В тази връзка припомням тезата на С. Морисон и Ж-К. Шейне, че неквалифицираните работници през VI–VII в. са могли да печелят дори повече от един солид месечно, но вероятно не работели постоянно, а свободните квалифицирани работници и занаятчии са заработвали от 1 до 2 солида месечно (Morrisson S., J.-C. Cheynet 2002, 872).

За сравнение, състоянието на домакинството в сграда № 18 се доближава до паричното състояние на един средно богат корабособственик от началото на VII век. Тук имам предвид находката от потъналия кораб при Яси Ада в дн. Турция, където подводните археолози на Дж. Бас откриват комплект от девет контролни теглилки за кантар, кандило, 54 фолиса и 16 златни солида, най-късните добре датирани за 625/626 г., т. е. времето на управление на император Ираклий (Bass, van Doornick 1982; Bass, van Doornick, Frederick 2011, 27 – 37; Бас 1982, 124 – 138).

Стойността на златното съкровище, изчислена в медни монети, възлиза на 4000 фолиси по обменния курс между различните номинали през първите години от управлението на Ираклий.

От тази гледна точка бронзовите съкровища с общо 56 монети представляват малки суми за ежедневна употреба на пазара. И двете натрупвания могат да бъдат описани като „циркуляционни съкровища“, тъй като отразяват типа монети в обръщение по времето, когато са били изгубени. Това не са съкровища, умишлено скрити от собственика, и също така не са резултат от бавно натрупване, което бихме нарекли „съкровище от спестявания“. В съкровищата от Хрисосотира година 612/3 е най-често срещаната с 20 монети, които са сигурно датирани към тази година. Крепостта на Хрисосотира ясно следва същия общ модел на монетна циркулация, наблюдаван на други места по западното черноморско крайбрежие, което не е изненадващо предвид естеството на монетарната икономика на Балканите, движена главно от нуждите на армията.

По-голямото съкровище с бронзови монети от Хрисосотира включва пет емисии от VI век, освен хераклиевите монети, които формират по-голямата част от съкровището, и седем емисии на Фока от началото на VII век. Най-старата монета в съкровището е емисия на Юстиниан от 556/7 г.

Що се отнася до края на обръщението на монетите, би било изкушаващо да го поставим около 615 г., тъй като датата съвпада с най-късните монети и в трите съкровища, както и с единичните находки. Хипотезата може да бъде подкрепена от ситуацията, отбелязана на друго място, много гранични крепости и градове на диоцеза на Тракия са свидетели на прекъсване на притока на свежа валута около тази дата. Това заключение обаче може да бъде подвеждащо, тъй като производството на монетен двор в Константинопол е намаляло значително след 615 г. В Хрисосотира съкровищата от монети и подкрепящият археологически материал, предоставят моментна снимка на живота на тази крепост около 615 г., когато стоки и парични плащания все още са били изпращани до по-малките селища по брега на Черно море и все още

е можело да се намерят богатства по време, което историците описват като края на Античността на Балканите.

Една нова колективна монетна находка открита през есента на 2023 г. дава също добра представа за циркулацията на бронзови монети на полуострова в началото на VII век. Находката е открита в северозападното оширение на сграда №6 в горял пласт до един от каменните блокове служещи за база на дървена греда носеща покривната конструкция на постройката. Тя съдържа 26 бронзови монети (обр. IV.4.4) разпределени по императори както следва: Юстин I (518–527 г.) – 1 бр.; Юстиниан I (период 527–538 г.) – 4 бр.; Юстиниан I (период 538–565 г.) – 7 бр.; Юстин II и София (565–578 г.) – 2 бр.; Маврикий Тиберий (582–602 г.) – 2 бр.; Фока (602–610 г.) – 2 бр.; Хераклий с Хераклий Константин (най-късно отбелязана година на отсичане 613–614 г.) – 7 бр.; неопределена – 1бр. По номинали находката съдържа: 12 фолиса; седем половин фолиса и седем деканумии. Разчетени са обозначенията на монетарниците на Константинопол (11 бр.) и Никомедия (5 бр.). Монетите от тази находка илюстрират нагледно как дребни номинали от времето на император Юстиниан успешно циркулират в общия поток парична маса на полуострова до началото на VII век.



Обр. IV.4.1. Фолис на император Юстиниан I от сграда №18
Follis of Emperor Justinian I from Building No. 18





Обр. IV. 4. 2. Колективна находка от златни късноантични монети от сграда № 18
Hoard of gold late-antique coins from Building No. 18

Solidi, 23-carat solidi and tremisses from Maurice, Phocas and Heraclius

Cat.	Denomination	Mint	Officina	Date	Weight	Ref.	Obs.
<i>Maurice (582 – 602)</i>							
1*	23-carat solidus	CON	Δ	583 – 602	4.25g	MIBEC 11 / 2	Small bust
2*	23-carat solidus	CON	Δ	583 – 602	4.25g	MIBEC 11 / 1	Large bust
<i>Phocas (602 – 610)</i>							
3*	Solidus	CON	I	604 – 607	4.48g	MIBEC 7	
4*	Solidus	CON	I	607 – 609	4.38g	MIBEC 10	
5*	Tremissis	CON		607 – 610	1.46g	MIBEC 27	
6*	Tremissis	TES		604 – 605	1.47g	MIBEC 35a	Extr. rare
<i>Heraclius (610 – 641)</i>							
7*	23-carat solidus	CON	E	613 – 616	4.27g	MIB III 55	Die-linked
8*	23-carat solidus	CON	E	613 – 616	4.28g	MIB III 55	Die-linked
9*	23-carat solidus	CON	θ	613 – 616	4.22g	MIB III 55	
10*	Tremissis	CON	I	610 – 613	1.43g	MIB III 73	

Обр. IV. 4. 3. Каталог на находката
Catalogue of the hoard



1. 40 нумии на император Юстин I (518 – 527 г.).
Константинопол. Диаметър 2 см



2. 40 нумии на император Юстиниан I (527 – 538 г.).
Константинопол. Диаметър 2,4 см



3. 20 нумии на император Юстиниан I (527 – 538 г.).
Никомедия. Диаметър 2,4 см



4. 20 нумии на император Юстиниан I (527 – 538 г.).
Константинопол. Диаметър 2,9 см



5. 20 нумии на император Юстиниан I (527 – 538 г.).
Константинопол. Диаметър 2,9 см



6. 10 нумии на Юстиниан I отсечени в периода
538 – 565 г. Среден диаметър 1,5 см



7. 10 нумии на Юстиниан I отсечени в периода
538 – 565 г. Среден диаметър 1,5 см



8. 10 нумии на Юстиниан I отсечени в периода
538 – 565 г. Среден диаметър 1,5 см



9. 10 нумии на Юстиниан I отсечени в периода
538 – 565 г. Среден диаметър 1,5 см



10. 10 нумии на Юстиниан I отсечени в периода
538 – 565 г. Среден диаметър 1,5 см



11. 10 нумии на Юстиниан I отсечени в периода 538 – 565 г. Среден диаметър 1,5 см



12. 10 нумии на Юстиниан I отсечени в периода 538 – 565 г. Среден диаметър 1,5 см



13. 40 нумии на император Юстин II и София (572 – 573 г.). Константинопол. Диаметър 2,9 см



14. 40 нумии на император Юстин II и София (572 – 573 г.). Никомедия. Диаметър 2,8 см



15. 40 нумии на император Маврикий Тиберий (584 – 585 г.). Никомедия. Диаметър 2,6 см



16. 40 нумии на император Маврикий Тиберий (584 – 585 г.). монетарницата не личи. Диаметър 2,9 см



17. 20 нумии на император Фока (602 – 610 г.). Никомедия. Диаметър 2,2 см



18. 20 нумии на император Фока (602 – 610 г.). Константинопол. Диаметър 2,3 см



19. 40 нумии на император Хераклий с Хераклий Константин (612 – 613 г.). Константинопол. Диаметър 2,6 см



20. 40 нумии на император Хераклий с Хераклий Константин (годината не личи). Константинопол. Диаметър 3,1 см



21. 40 нумии на император Хераклий с Хераклий
Константин (годината и монетарницата неличат).
Диаметър 2,8 см



22. 40 нумии на император Хераклий с Хераклий
Константин (612 – 613 г.). Константинопол.
Диаметър 3,1 см



23. 40 нумии на император Хераклий с Хераклий
Константин (годината на отсичане не личи).
Константинопол. Диаметър 3,2 см



24. 40 нумии на император Хераклий с Хераклий
Константин (годината и монетарницата неличат).
Диаметър 2,8 см



25. 20 нумии на император Хераклий с Хераклий
Константин (годината и монетарницата неличат).
Диаметър 1,8 см



26. 40 нумии. Неопределена. VI век. Диаметър 2,4 см

*Обр. IV. 4. 4. Колективна находка от бронзови монети от сграда №6
Hoard of bronze coins from Building No. 6*

Метрологични предмети

При археологическите проучвания са открити няколко интересни предмета свързани с ранновизантийската метрология. Това са теглилки за монети и тежести от везни и една стъклена екзагия.

Първите пет теглилки са пълен комплект с различни по диаметър и тегло кръгли тежести, останалите две са с четириъгълна форма (IV. 4. 5). Открити са в сграда с работна номерация 13 в южния сектор на полуострова. Предметите са намерени в северозападния ъгъл на сградата. Тежестите за теглене, които подробно са описани в предишна публикация (Христов 2018, 229 – 241), отговарят съответно на теглото на 3 солида (13.14 г), 8 солида (35.54 г), 12 солида (54.47 г) и 18 солида (81 г). Петата тежест е с тегло 162 г и се приближава до теглото на 6 унции (35 солида). Прави впечатление, че от 8 предмета 4 тежести притежават врязани буквени обозначения (обр. IV. 4. 6). Единствено при тежест с полеви инвентарен номер (пин № 16) са врязани буквите NH – отговарящи на тегловия стандарт на 8 солида. Останалите предмети с врязани буквени съкращения са обвързани с унцията. Така например при тежест с пин № 15 забелязваме – ГВ, съкращение, отговарящо на 2 унции; при тежест с пин № 23 – ГГ, съкращение, отговарящо на 3 унции; при находката с пин № 20 – ГА, съкращение, отговарящо на 1 унция. Украсата и буквените обозначения са постигнати чрез врязване и допълнително запълване с ниело (сплав от сребро, мед, олово и сяра). Нито един от предметите не притежава характеристиките на официални мерки-еталони (exagium). Те се различават от контролните тежести (екзагии), които са били официални държавни контролни мерки и върху които често се откриват изписани длъжностите и имената на магистрати, имената на служебните места като храмове, монетарници и др. Както бе споменато в отделната публикация на тази интересна находка, тежестите от Хрисосотира, са били предназначени за нуждите на локалните стоково-парични отношения и то в зона, която определено можем на назовем не само крайбрежна, но и пристанищна.

Втора колективна находка от 4 теглилки е открита през 2022 г. при допроучването на сграда № 6 и досега не е публикувана (обр. IV. 4. 7). Всички теглилки са с кръгла форма. Описанието им е следното:

1. Теглилка. Бронз. Кръгла форма. Диаметър 2,8 см; тегло 26,61 г. 1 унция (– 0,43 г от теоретичното 27,29 г)
2. Теглилка. Бронз. Кръгла форма Диаметър 2,5 см; тегло 18,16 г.
3. Теглилка. Бронз. Кръгла форма Диаметър 2,2 см; тегло 13,24 г. 13,22 г = 3 номизми (– 0,10 г от теоретично 13,32 г).
4. Теглилка. Бронз. Кръгла форма Диаметър 2,1 см; тегло 13,23 г. 13,22 г = 3 номизми (– 0,10 г от теоретично 13,32 г).

Извън описаните находки е редно да спомена и единична тежест, открита в сграда №19 през 2019 г. Това е кръгла бронзова теглилка с буквено означение. Размерите ѝ са следните: височина 2,1 см; диаметър 2,6 см. Предметът тежи 80,67 г. (обр. IV. 4. 8).

Изключително рядка находка е стъклена екзагия тежаща 4,12 г. Диаметърът ѝ е 2,2 см. Тя спада към тип В от типологията на А. Meek (Meek 2015, 3) – тежести с бюст на епарх и надпис изработени в Константинопол между 500 – 650 г. Разчетени са имената на 22 различни епарси във Византия в тази категория тегло.

Върху едната страна на екзагията от Хрисосотира забелязваме бюст на епарх в анфас, ограден от идентификация със силно износен гръцки надпис. Епархът е изобразен държащ *тарра* – ленената кърпа, хвърлена за отбелязване началото на състезанията в цирковите игри (обр. IV. 4. 9). Екзагията е открита в сграда № 6 сред комплекта от четири бронзови теглилки. Значението на находката е в пряка връзка със задачите, които изпълнява епархът на Константинопол. Знае се, че той е отговарял за Върховния съд и за поддържането на ред и правосъдие; той е отговарял също градът да бъде редовно снабдяван с необходимите провизии, надзиравал е търговията и производството, с други думи, под негов контрол е бил целият икономически живот на града.

Стъклото като материал за изработване на теглилки има определени предимства. За разлика от оловото и бронза, то не е податливо на оксидиране и корозия, а опитите да се фалшифицира теглото на такава тежест се установяват по-лесно. През целия VI в. обаче византийските стъклени екзагии преимуществено са произвеждани от два вида стъкло, което вероятно има египетски произход.

Стъклените екзагии са редки паметници (Гурулёва 2020, 59–66), които, поради крехкостта на материала си, трудно оцеляват. Използвани са за измерване теглото на солида / номизмата (теоретично тегло 4,55 г) и техните подразделения – семис (теоретично тегло 2,27 г) и тремис (теоретично тегло 1,55 г). Стъклените екзагии са разпространени във всички византийски провинции. Така, след публикуването на първата стъклена екзагия през 1973 г., днес броят им от България е поне петнадесет (Владимирова-Аладжова 2007, 150 – 161).

След консервация на металните находки от сграда № 18 се установи, че един от най-ценните предмети е споменатата по-горе тежест за кантар с антропоморфна форма (Христов 2020, 280 – 290). Тя е с височина 14,4 см (обр. IV. 4. 10). Теглото на предмета е 766,64 г. и отговаря на приблизително 2,5 римски либри. Представява добре запазена масивна тежест, на която е изобразена женска фигура облечена в хитон, носеща на главата диадема, държаща цилиндричен предмет в лявата си ръка. Той може да бъде интерпретиран като карта (*тарра*- традиционен късноантичен символ на консулската власт) или свитък.

Главата е с характерна за Късната античност прическа и диадема, върху която са връзани множество точки наподобяващи перлите на оригиналните диадеми от същата епоха. Вътрешна кухня се е пълнела с олово, за да се постигне точно тегло, а след това малък тънък бронзов лист се използва, за да запуши долния отвор.

Описаният предмет е част от кантар, чиито части са силно обгорели при опожаряването на сграда № 18. Намерени са фрагменти от основното рамо на кантара, част от куките, бронзов наниз и една малка силно обгоряла и фрагментирана бронзова куха тежест (обр. IV. 4. 11).

С подобни кантари във Византия са били измервани обемни продукти при търговски трансакции. Теглилките с горно рамо, което се уравнива между плъзгаща се тежест в единия край, а продуктите в другия, все още служат за измерване при сделки в някои селски райони на България и са използвани масово до навлизането на електронния кантар поне до края на XX век. Представената тежест с императорско изображение от V век открита в Хрисосотира, е втората намерена в археологически контекст в България. Била е ценна вещь изработена по всяка вероятност в някое Константинополско ателие през петото столетие. Хипотетично можем да сравним изображението с

това на императрица Гала Плацидия (421 – 450 г.) полу-сестра на император Хонорий и съпруга на императора на Западната римска империя Констанций III. Тежестта попада на полуостров Хрисосотира в средата на V век, когато започва и строителството на ранновизантийската крепост. Тя е използвана в битка на хората населявали сградата № 18 от средата на VI век до опожаряването на сградата в началото на VII век.



Теглилка 1

Теглилка 2



Теглилка 3

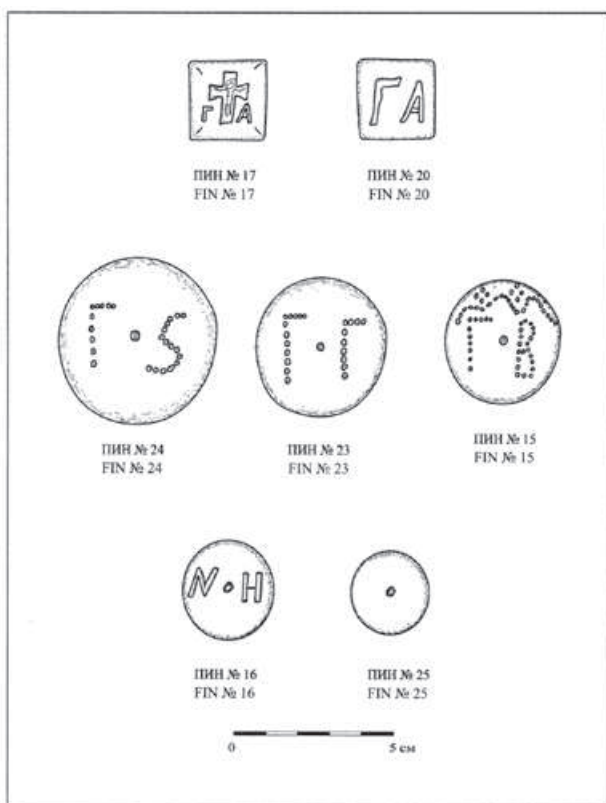
Теглилка 4



Теглилка 5

Теглилка 6

*Обр. IV. 4. 5. Колективна находка от бронзови теглилки от сграда № 13
An assemblage of bronze weights from Building No. 13*



Обр. IV. 4. 6. Графично представяне на
находката с теглилки
Graphic representation of the discovered weights



Обр. IV. 4. 7. Колективна находка от
бронзови теглилки от сграда № 6
*An assemblage of bronze weights from
Building No. 6*



Обр. IV. 4. 8. Бронзова теглилка от сграда № 19
Bronze weight from Building No. 19



Обр. IV. 4. 9. Стъклена екзагия от сграда № 6
Glass exagium from Building No. 6



Обр. IV. 4. 10. Бронзова тежест за кантар с
изображение на византийска императрица.
*Bronze steelyard weight featuring
a Byzantine empress*



Обр. IV.4.11. Фрагменти от бронзов кантар от сграда № 18
Fragments of a bronze steelyard from Building No. 18

IV. 5

Битова керамика, керамични лампи

Битова керамика

Основните категории керамика през Ранновизантийската епоха от Хрисосотира са: домашна (трапезна и кухненска (кани, купи, паници, чаши, гърнета) и амбалажна керамика (виж обзор на типовете съдове за епохата: Кузманов 1985, 56 – 57). Главна характеристика на тази керамика, въобще за епохата, е нейната стандартизация (Грозданова 2011, 59).

Естествено най-голям е дела на фрагментираните съдове. Откритите керамични фрагменти на полуостров Хрисосотира се датират основно за VI – начало на VII в. Обработени са:

Амфори	186 бр.
Питоси	26 бр.
Вносна червенолакова керамика	39 бр.
Местна керамика със сиво-черен цвят на повърхността	307 бр.

В тази глава трябва да се открие инвентара на две изключително богати на съдове сгради. Първата е сграда № 8 (сондажи № 30 и 31), в която общият брой на съдовете останали след напускане (превземане ?) на крепостта е бил не по-малко от 40. Най-често срещаните форми в сградата са малки яйцевидни амфори, гърнета и кани (обр. IV. 5. 1 – IV. 5. 2). В постройката е имало най-малко 4 питоса с различни размери. Рухването на опожарения покрив на сградата е станало около 614 г. при управлението на император Ираклий.

Представени са различни форми от т. нар. домашна керамика (кани, паници, чаши, гърнета и похлупаци). Среща се предимно керамика със сиво-черен цвят на повърхността работена на бавно колело от началото на VII век.

Втората постройка богата на керамични съдове, някои цялостно запазени, е с работна номерация № 18. Сградата със своя непокътнат инвентар, може да бъде разглеждана като стопанска част на по-голям комплекс. Предварителният анализ на керамичния материал подсказва, че в нея са били съхранявани около 10 амфори и 15 гърнета. Прави впечатление отсъствието на импортна керамика с изключение на две северноафрикански амфори тип Spatheion (обр. IV. 5. 3 – IV. 5. 8).

Най-масовия тип амфори, открит в затворения комплекс при сграда № 18, представлява големи сферични амфори с две дъговидни дръжки и бледо-оранжев цвят на повърхността след изпичане (Кузманов, тип I – 1 (Кузманов 1985, 9); Broneer 1959, 336 – 337; Hayes 1992, 66 (Sarachane Type 9); Peacock & Williams 1986, 182 – 184 (Class 43); Radulescu 1973, 198ff; 1976, 107; Riley 1981, 122; Scorpan 1975 (Type A); Vroom 2003, 143; 2014, 55). Шията е биконична, при която конусите са съединени в малките си основи. Дъното е заоблено с пъпковиден издатък в центъра. Върху раменете е разположен пояс от гребенчат орнамент. Типът е най-широко разпространен през VI – VII век по

крайбрежията на Черно море, Картаген, Британия, Испания и Южна Франция. Близки паралели на амфорите от Хрисосотира са известни от северните и западните брегове на Черно море – Херсонес (Sazanov 2000, Abb. 6/7 – 10), Томис, Истрия, Одесос (Orait 1984, 677 – 678, Abb. 2 – 3), Месамбрия, Созопол (Кузманов 1985, 9), античното селище при с. Караново, област Сливен (Борисов 1985, 40, обр. 1/6), крепостта Акра (Иванов 2013, 115 – 134).

Както споменах в сградата са открити и две северноафрикански амфори тип Spatheion (Hayes 1992, 67 (Types 13 – 14); Peacock & Williams 1986, 202 – 203; Scorpan 1976, 165 – 166). Точни паралели предметите намират в част от инвентара на сграда № 8 при североизточната крепостната стена на Хрисосотира и разбира се на много места във Византия. Паралели: Murighol, Румъния (Orait 1998, fig 42 – 43); Yassi Ada-Турция (Bas, Doorninck 1982, 181, fig 8). Датировка според А. Orait е 602 – 615 г., която съвпада и с датировката на затворените комплекси от проучвания обект при гр. Черноморец.

Сумарно погледнато на полуостров Хрисосотира са открити 30 цели керамични съда, 12 цели капака за гърнета (обр. IV. 5. 9 – IV. 5. 17).

Съществен е делът на т. нар. амбалажна керамика. Тази група обхваща едни от най-често срещаните съдове в обектите по Западния Понт – амфорите и питосите. Те заемат приблизително 50 % от цялото количество на документираната битова керамика. Откритите фрагменти от амфори намират паралели с подобни фрагменти от цялото Черноморие, вътрешността на Малка Скития, Долна Мизия, Мала Азия и Египет. Откриват се голямо количество фрагменти от амфори: стени, някои с релефна или гребенчата украса; дъна със заоблена долна част; устия със заоблен горен ръб; дръжки с обло и елипсовидно сечение, някои с релефни ленти или усукана украса; сферична амфора с две дъговидни дръжки; сферична амфора с къса шия (фрагментирана); белоглинена амфора с цилиндрично тяло и две дръжки захванати за шията; капаци за амфори с бутоновидно оформени дръжки. Тук трябва да откروим и повече от 10 цели яйцевидни и десетки фрагменти от 3 фрагментирани амфори (Кузманов, тип XVI; Скорпан, тип IX – С; Кузманов 1985, 22). Тези малки амфори с яйцевидно тяло и червено-кафяв цвят на повърхността след изпичане, притежават широка шия и заоблен извит навън ръб на устието. Характерен елемент са и грубите дъговидни дръжки и покрита с неравни, плитки бразди външна повърхност на тялото. Дъното на този тип амфори е заоблено. Типът е регистриран по северните и западните брегове на Черно море и във вътрешността на Малка Скития и Втора Мизия (Кузманов 1985, 22; Toroleanu 2000, 341, Abb. 49/395; Дончева-Петкова, Топтанов 1982, обр. VIII/4). Амфори от този тип са често срещани в съседната крепост Акра и от проучени структури на Хрисосотира в кампаниите до 2017 г. (Иванов 2013, 115 – 134; Христов 2017, 131 – 134). Този тип амфори се датира най-общо от края на V до началото на VII в. (Toroleanu 2000, 153).

Сравнително рядка е т. нар критска амфора тип TRC 6 (Portale, Romeo 2001, 308) открита в помещение № 11 до западната крепостна стена (обр. IV. 5. 18). Датира се за VI – ранен VII век (Orait 2004, 24).

В почти всички жилища разкрити досега е документирано наличието на питоси като в някои сгради техния брой достига до 4 съда. Вероятно тялото на питосите е яйцевидно (обр. IV. 5. 19 – IV. 5. 23).

Цялостно запазен съд за зърно е открит през 2016 г. От него е запазен и фраг-

ментиран капак с отвор. Височина на питоса е 1,20 м; диаметър на отвора 50 см.

Интерес предизвиква откриването в сграда № 1 до кула № 1 на малък питос, върху чиито стени е врязан надпис на старогръцки:

„Господи помагай на твоя раб Теодор“ (обр. IV. 5. 24 – IV. 5. 25).

Друг рядък надпис е издраскан също върху стена на питос открит в сграда № 28. Разчитаме името на някой си Александър (обр. IV. 5. 26 – IV. 5. 27).

При питосите рядко има запазена украса по стените. През есента на 2021 г. в пределите на сграда № 29 са открити печати във формата на кръстове в окръжности. Подобни кръстове се доближават по форма с такива щемпеловани като украса на т. нар. фокейска или късноримска С керамика от V – VI в. За сега няма известни други подобни печати върху питоси от Българското Черноморие (обр. IV. 5. 28 – IV. 5. 29). Най-близкият паралел на тези знаци са от питоси от късноантичната крепост Калята до гр. Якоруда.

По традиция устията на тези големи съдове е било покривано с плоски керамични похлупаци с отвори при съдържание на зърнени храни и без отвор при съдържание вода за пиене (обр. IV. 5. 30).

След проведените археологически проучвания е събрано и обработено малко количество импортна червенолакова керамика. Като съотношение тя заема приблизително 10% от цялото количество битова керамика открито по време на разкопките през посочения период. Сред десетките фрагменти са представени няколко типа купи и блюда, принадлежащи най-вече към т. н. късноримска „С“ керамика (известна още като Фокейска червенолакова керамика (Hayes 1980, 525 – 526), произвеждана в Мала Азия (според класификацията на Дж. Хейс (Hayes 1972, 2 – 12).

Както и на съседната крепост Акра наличието на значително количество импортни съдове свидетелства за активните търговски отношения на проучваното укрепено селище с африканските и най-вече с малоазийските центрове за производство на червенолакова керамика (Иванов 2013, 83 – 92). За съжаление тази търговия е рязко ограничена, а впоследствие прекратена в края на VI век със зачестилите набези на авари и славяни, които достигат и до този крайморски район на империята. Има и изключения, като например откриването на червенолакова фокийска паница с кръстовиден печат и северноафрикански амфори в постройка № 8, които се датират с монети на императорите Фока и Ираклий.

Вносът на червенолакова керамика от обекта на полуостров Хрисосотира се отнася в следните хронологически граници – от средата на V до началото края на VI век, с изключение първото десетилетие на VII век (обр. IV. 5. 31 – IV. 5. 35).



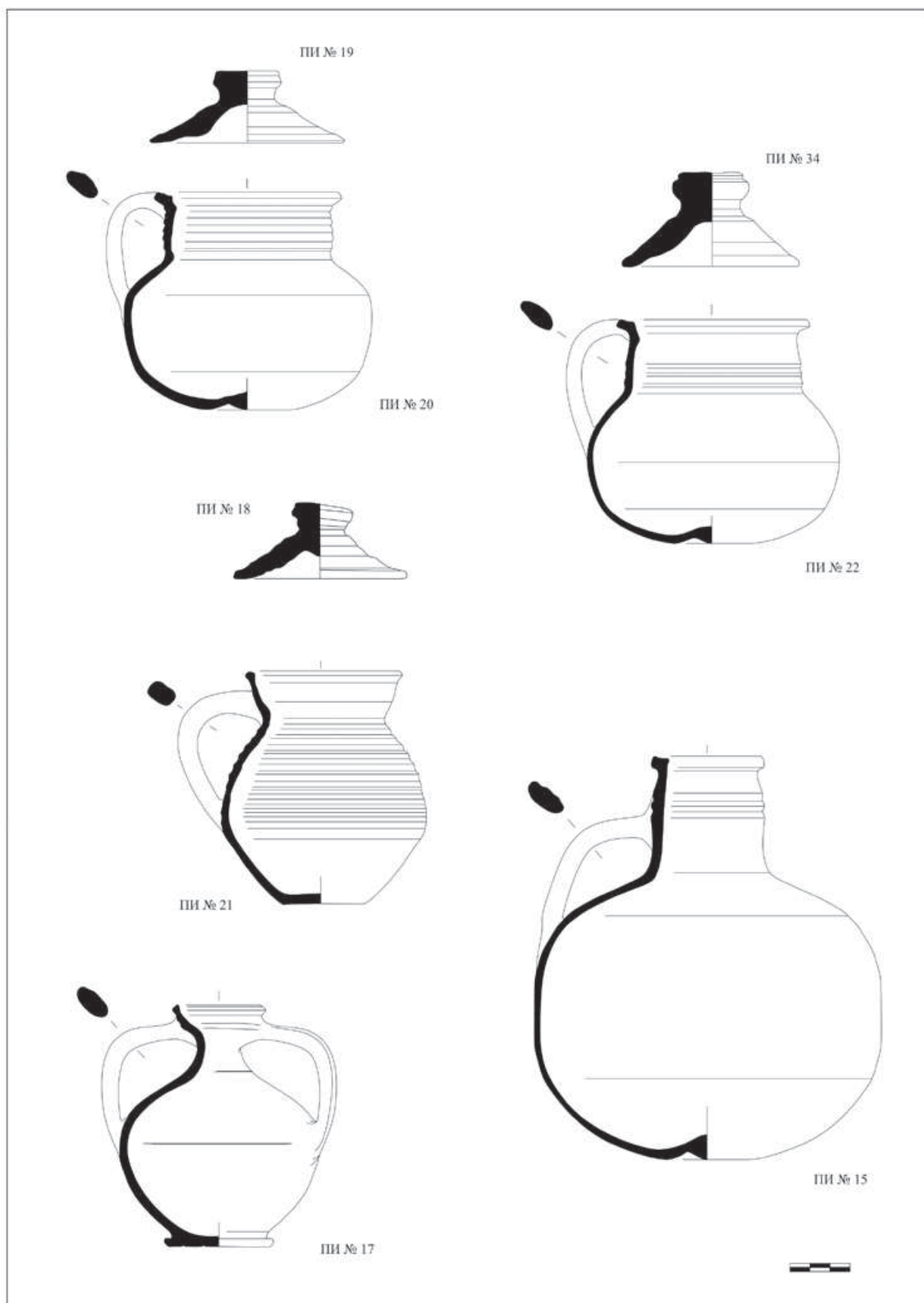
Обр. IV. 5. 1. Гърнета, кани и похлупаци от сграда № 8
Pots, jugs and lids from Building No. 8



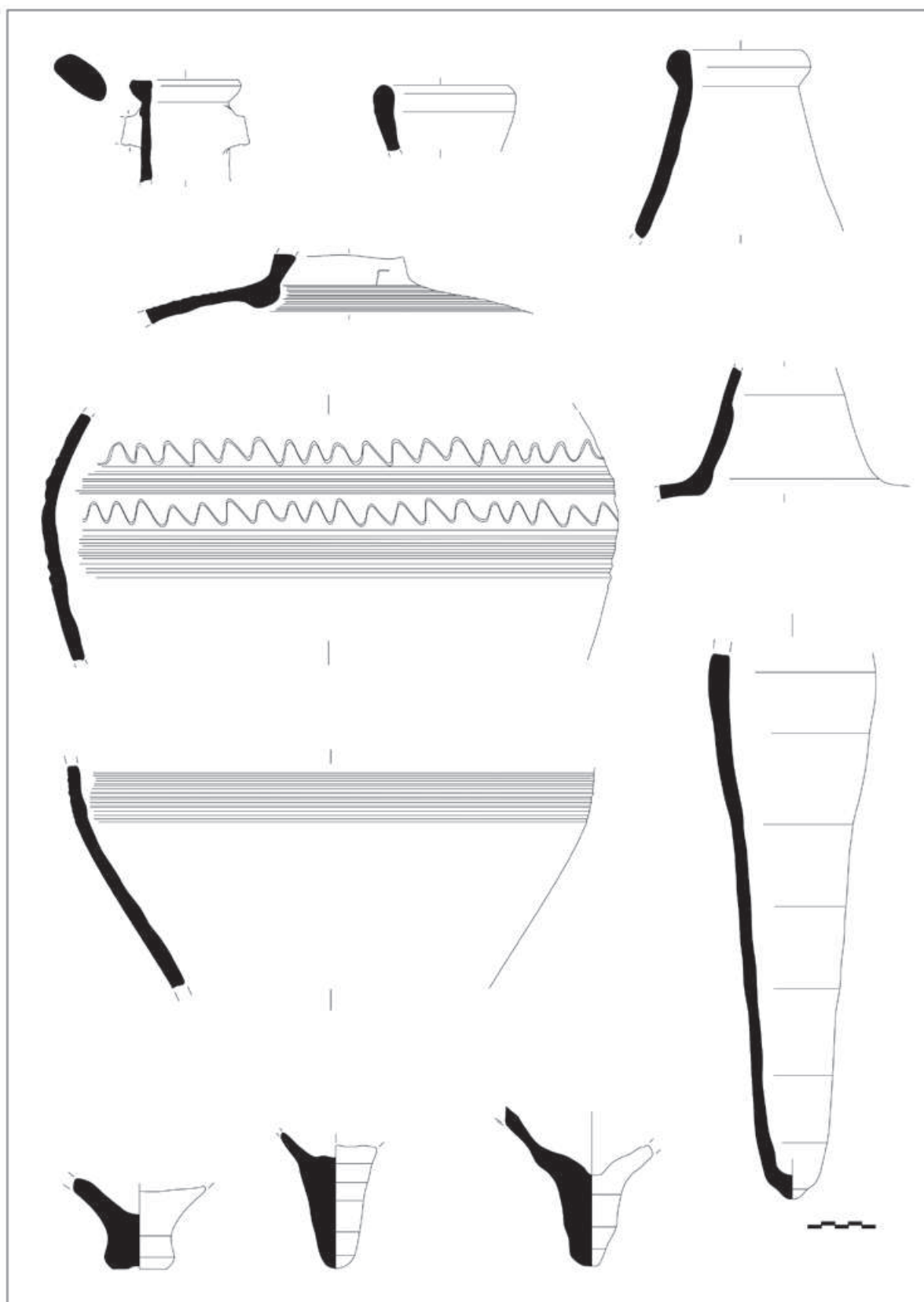
Обр. IV.5.2. Амфори от сграда №8 / Amphorae from Building No. 8



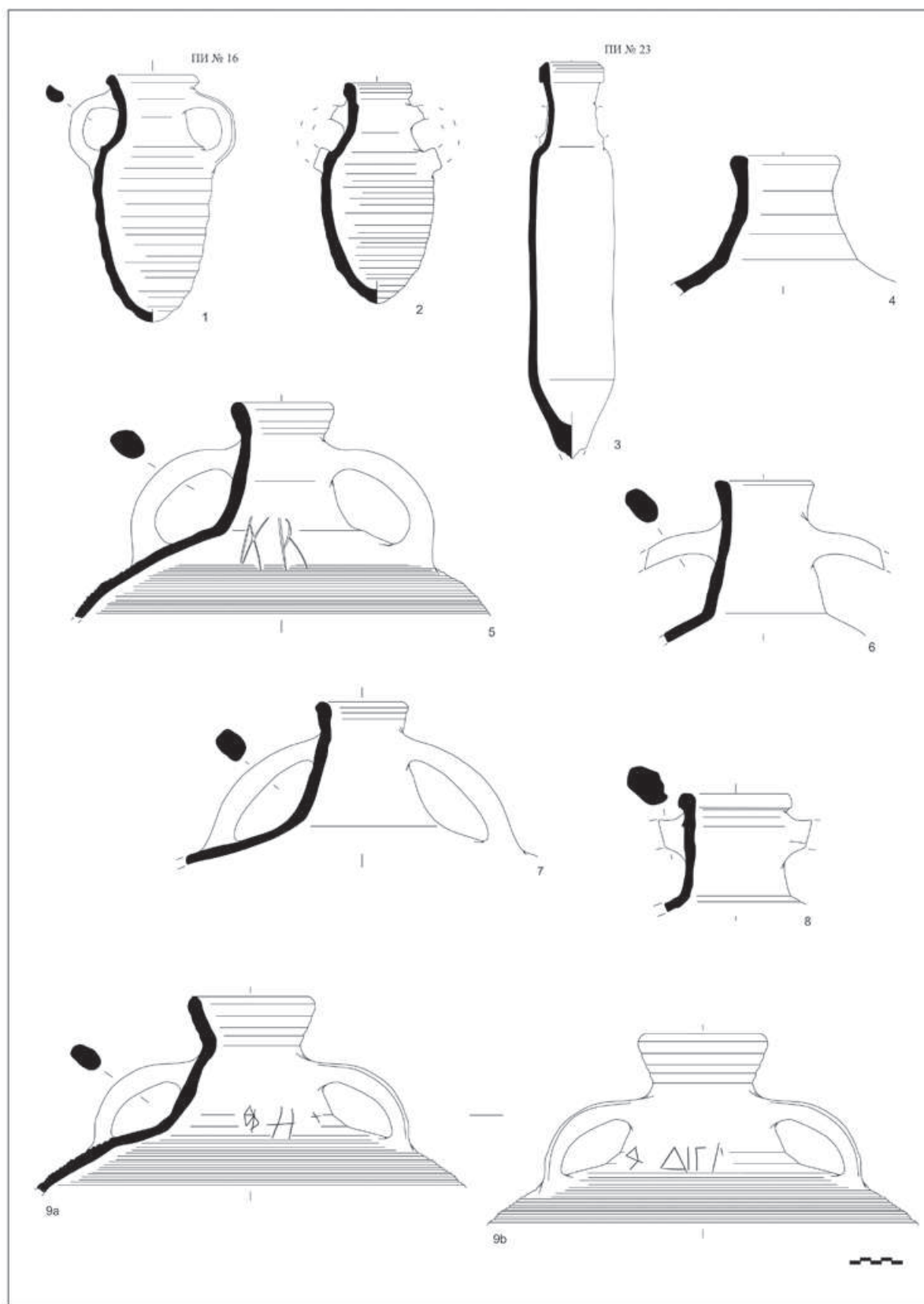
Обр. IV.5.3 – IV.5.4. Колективна находка от керамични съдове в сграда № 18
Assemblage of ceramic vessels in Building No. 18



Обр. IV. 5. 5. Керамични съдове от сграда № 18
 Ceramic vessels from Building No. 18



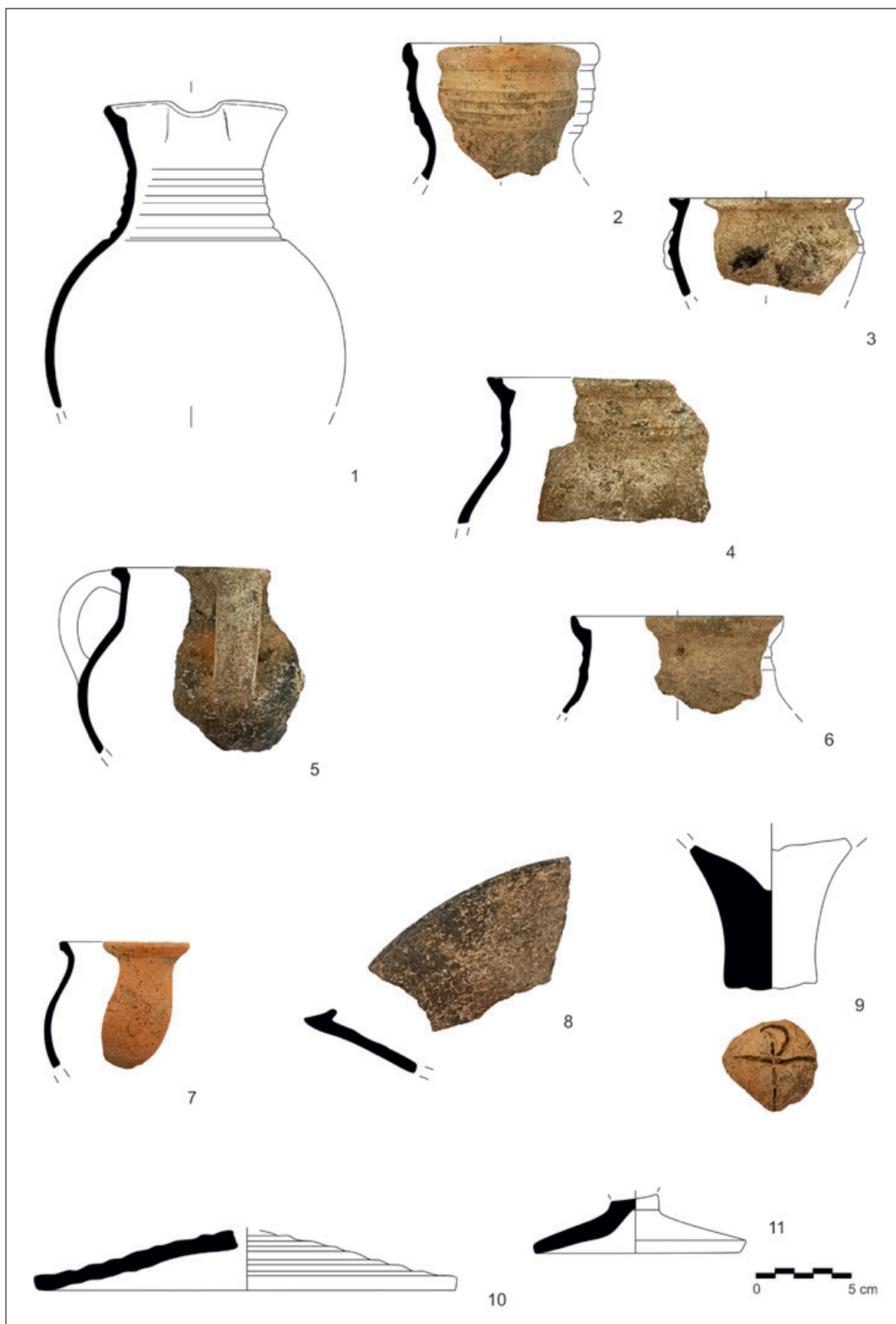
Обр. IV. 5. 6. Керамични съдове от сграда № 18
Ceramic vessels from Building No. 18



Обр. IV.5.7. Керамични съдове от сграда № 18
 Ceramic vessels from Building No. 18



Обр. IV. 5. 8. Керамични съдове от сграда № 18
Ceramic vessels from Building No. 18



Обр. IV.5.9. Кухненска керамика от сграда№21
 Kitchen ware from Building No. 21



Обр. IV.5.10. Куна от сграда №6
Bowl from Building No. 6

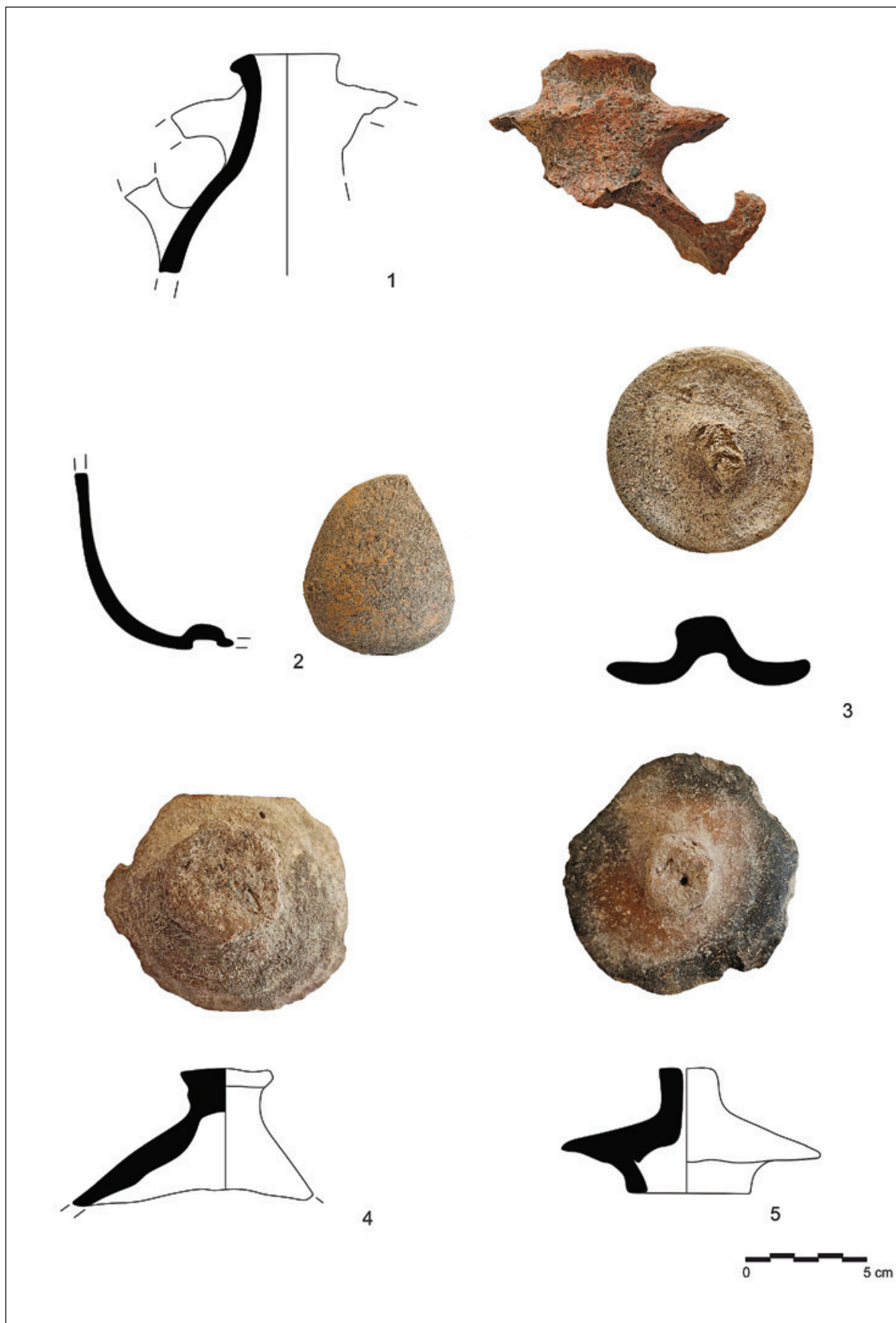
Обр. IV.5.11 – IV.5.12. Чаша от сграда №6
Cup from Building No. 6



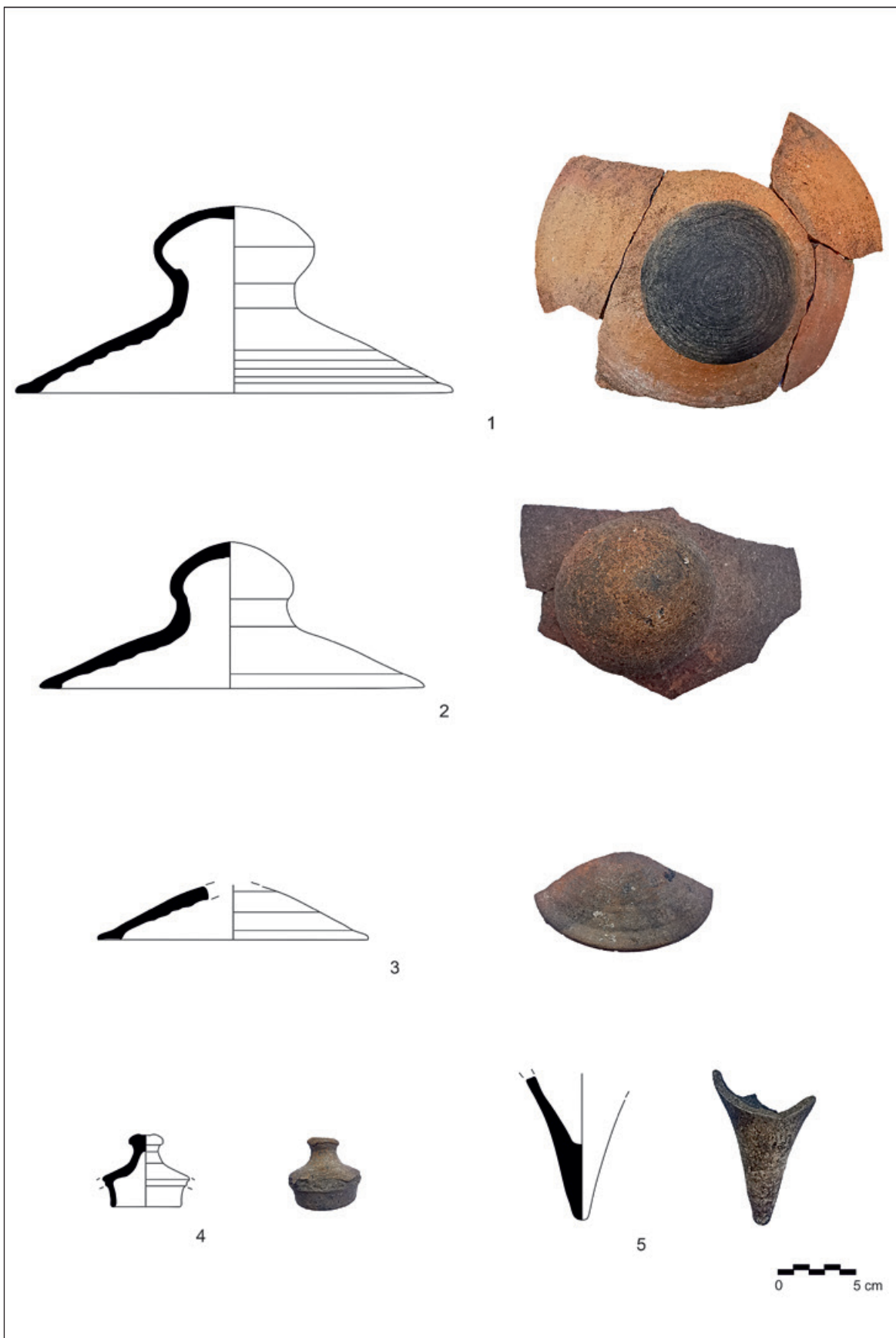
Обр. IV.5.13 – IV.5.14. Откриване на гърне в сграда №6
Discovering a pot in Building No. 6



Обр. IV.5.15. Фрагменти от късантични керамични съдове открити на
сметището при структура №27
Fragments of late-antique pottery found in the dump at Structure No. 27



Обр. IV.5.16. Капаци на късноантични съдове
Lids of late-antique vessels



Обр. IV.5.17. Капаци на късноантични съдове
Lids of late-antique vessels



Обр. IV.5.18. Критска амфора
тип TRC 6
Cretan amphora type TRC6



Обр. IV.5.19. Питоси до североизточната крепостна стена
Pithoi at the northeastern fortress wall



Обр. IV.5.20. Питос в обема на сграда №8
Pithos within Building No. 8



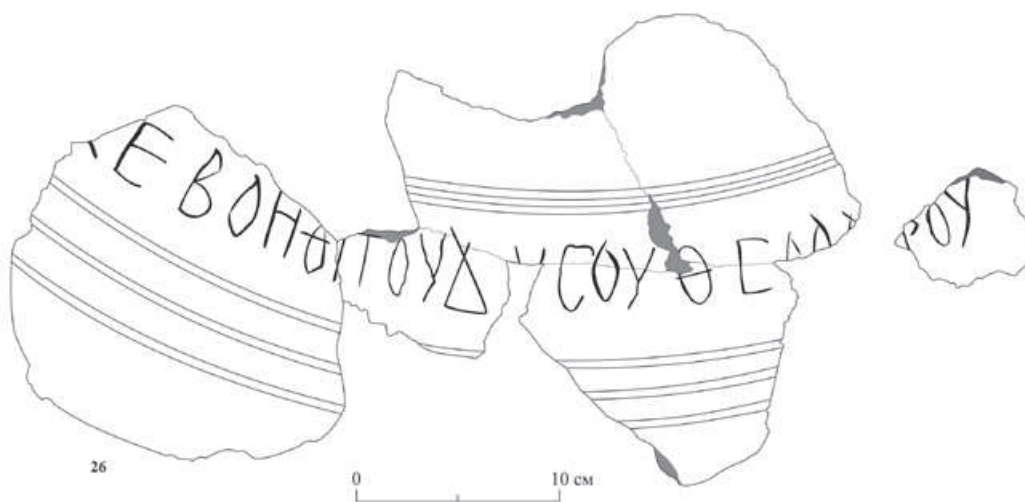
Обр. IV.5.21. Цялостно запазен питос в близост до преториума
Entirely preserved pithos near the praetorium



Обр. IV.5.22. Цялостно запазен питос в близост до преториума
Completely preserved pithos near the praetorium



Обр. IV.5.23. Питос в сграда № 32
Pithos in Building No. 32



Обр. IV.5.24 – IV.5.25. Надпис на старогръцки върху питос от сграда № 1
Inscription in Ancient Greek on a pithos from Building No. 1



Обр. IV. 5. 26 – IV. 5. 27. Надпис на старогръцки върху питос от сграда № 28
Inscription in Ancient Greek on a pithos from Building No. 28



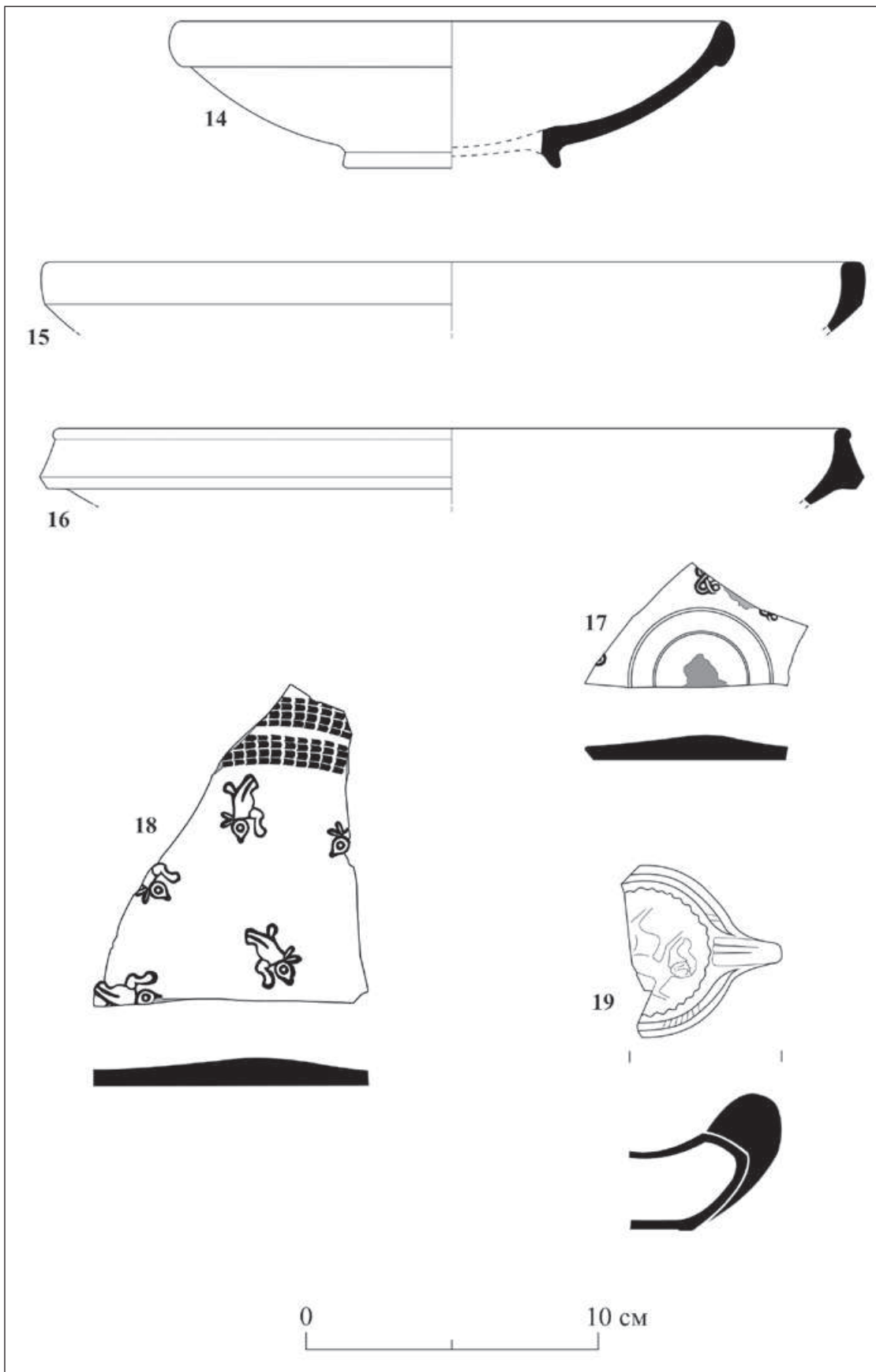
Обр. IV. 5. 28 – IV. 5. 29. Врязани знаци върху стена на питос от сграда № 28
Incised signs on a wall of a pithos from Building No. 28



0 30 cm



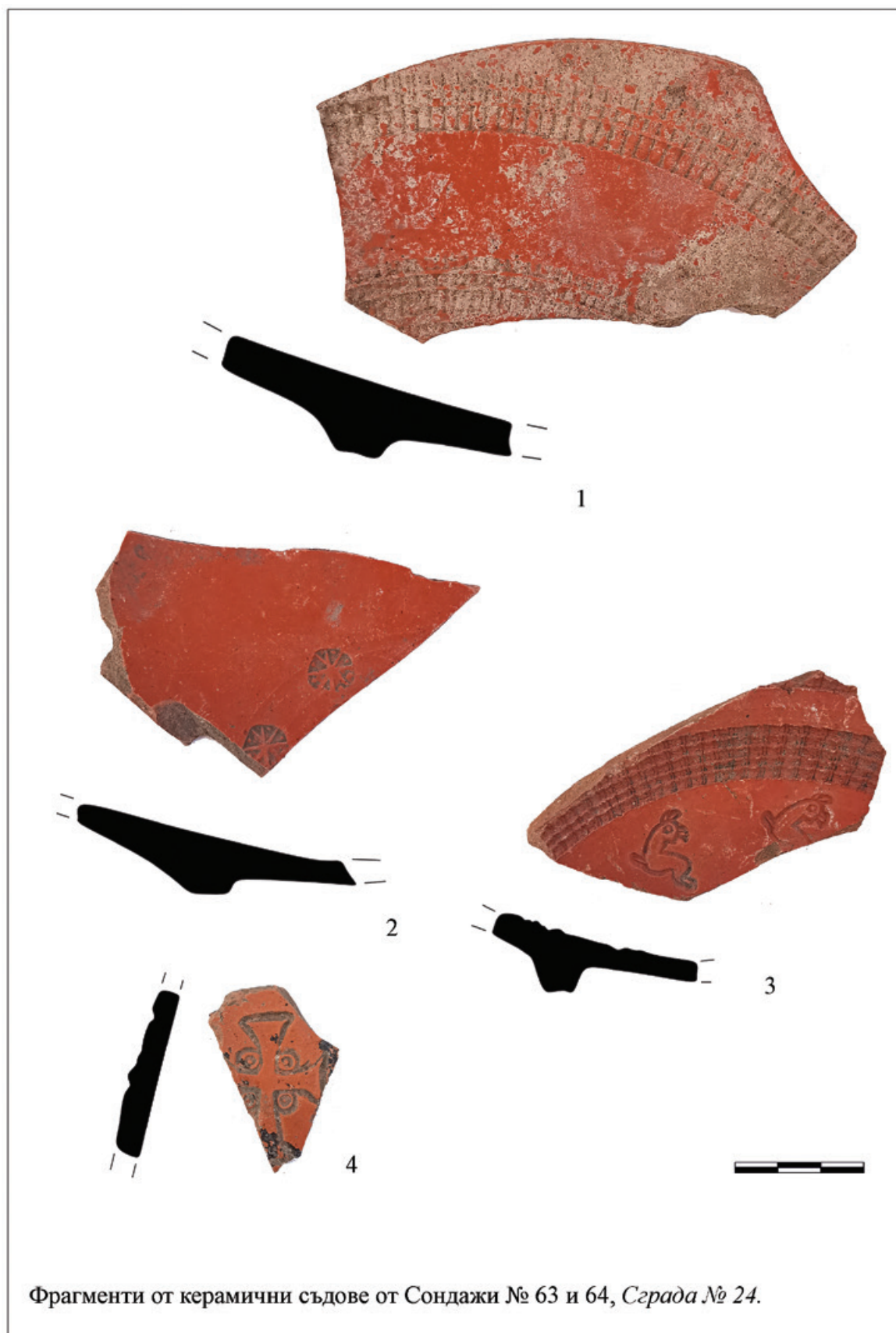
Обр. IV.5.30. Капаци на питоси / Lids of pithoi



Обр. IV.5. 31. Фрагменти от червенолакови съдове
 Fragments of red glazed vessels



Обр. IV.5.32. Фрагменти от червенолакови съдове
Fragments of red glazed vessels



Фрагменти от керамични съдове от Сондажи № 63 и 64, Сграда № 24.

Обр. IV.5.33. Фрагменти от червенолакови съдове
Fragments of red glazed vessels



Обр. IV.5.34 – IV.5.34a. Червенолакова паница от сграда №8
Red glazed shallow bowl from Building No. 8



0 10 cm



0 10 cm



Обр. IV.5.35. Запазени фрагменти от червенолакови паници
Preserved fragments of red glazed bowls

Керамични лампи (V – VII в.)

Общият брой керамични лампи и фрагменти от такива, както и един калъп, е 30 бр. (обр. IV.5.36 – IV.5.41). Материалите произхождат от археологическите проучвания, проведени в периода 2014 – 2023 г. Описани са в обобщаваща статия от Ангелос Гугудис (Гугудис 2023, 123 – 154). Лампите са разгледани и описани на базата на морфологичните им белези – форма и украса. Те попадат в няколко типологически групи, спрямо типологията на Г. Кузманов и Ал. Минчев, изработена върху лампите от фонда на Регионален Исторически Музей – Варна (Кузманов, Минчев 2018).

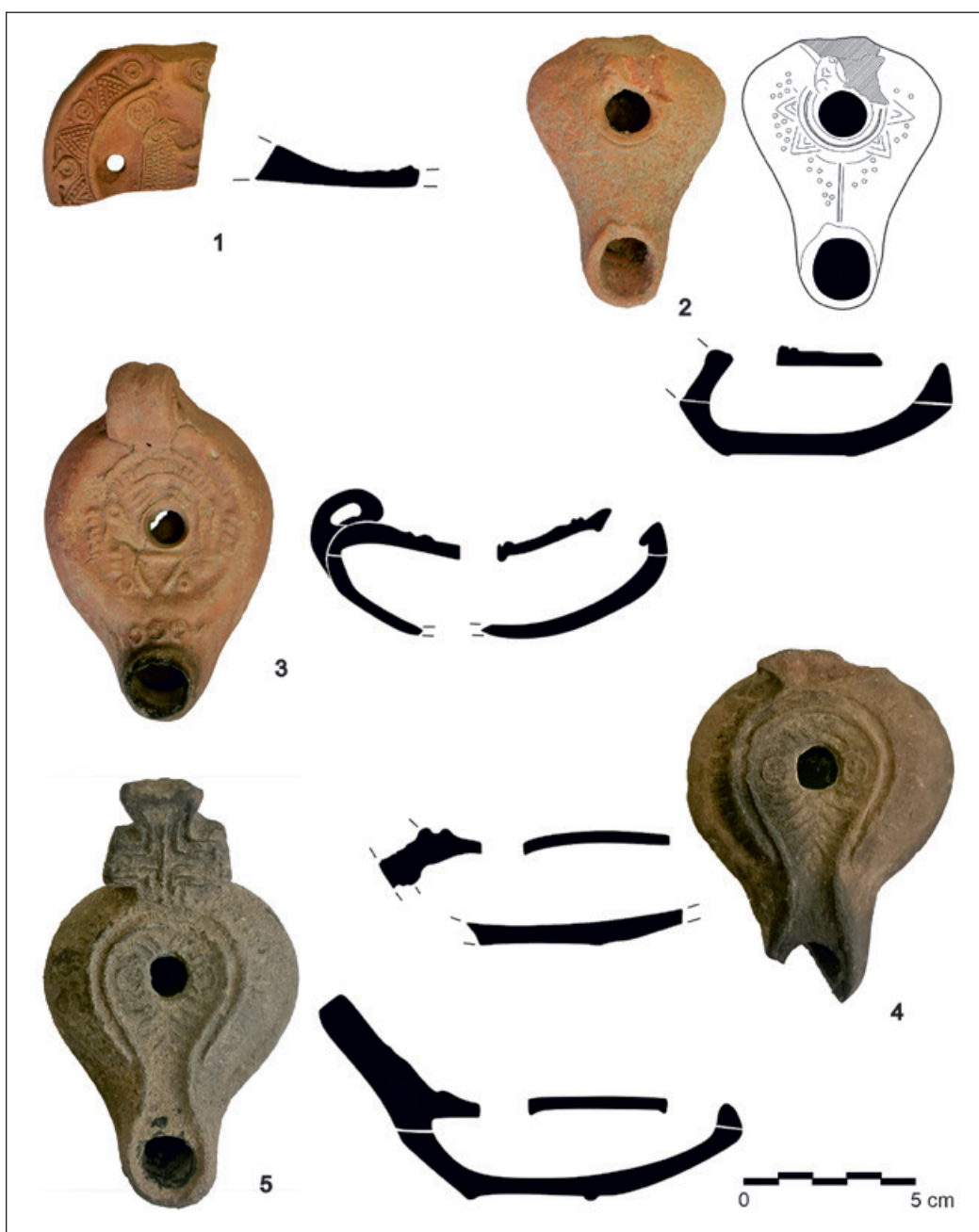
Тези от Хрисосотира се отнасят към две групи – лампи, изработени в калъп и лампи, източени на грънчарско колело. Изработените в калъп лампи са по-многобройни, в сравнение с тези на колело, които са само две.

Интерес предизвикват лампи попадащи към групите на т. нар. „християнски“, „раннохристиянски“, „африкански“, „египетски“ или „северноафрикански“ лампи.

Срещат се крушовидни типове, „ранновизантийски лампи с нетипични форми“, „малоазийски лампи“. От колекцията Хрисосотира, най-голяма група представляват тези от тип XLV по типологията на Кузманов и Минчев, наричани още „крушовидни“, „балкански“, „мизийски“ или „дунавски“. Екземплярите от Хрисосотира са типични представители на типа. Те са често срещани сред долнодунавските провинции (най-вече Малка Скития, Долна Мизия, Хемимонт и дунавското крайбрежие на бивша Дакия) и особено по западнопонтийското крайбрежие. Друга от целите лампи, намерена при разкопките на полуостров Хрисосотира, е от рядък тип от наричаните още „овални“, „юдейски“ и лампи с „храмова фасада“.

По-голямата част от откритите лампи (15 бр.) се отнасят към характерния за балканските провинции тип XLV, чието разпространение се свързва с дислокацията на военни части. Възможно е намереният край с. Паницово, обл. Бургас калъп, както и сходствата между някои от намерените в района лампи, да подсказват за наличието на ателие около Бургас. Откритият на полуостров Хрисосотира, заедно с още един, произхождащ от района на Черноморец и един непубликуван от обекта на нос Акра, ни дават достатъчно основание да предположим, че в ареала около Хрисосотира е функционирало ателие за изработка на керамични лампи. Допълнително сведение са и грубо изработените екземпляри, вероятно представляващи дело на местните обитатели, които в устрема си да задоволят своите нужди, изработвали и по-нестандартни образци, имитирайки, както и „експериментирайки“ с някои популярни за времето си форми и елементи в лампопроизводството. На обекта са засвидетелствани пещи за керамика, едната датирана в VI в., които е възможно да са използвани именно за изработката на лампи. Не случайно на дъното на пещ № 4 е открит калъп за тяхната изработка.

По-голямата част от осветителните тела от Хрисосотира са внос от Тунис, Леванта, Томи, Мала Азия и Константинопол.



Обр. IV.5.36. Северноафриканска лампа – Тип XXXVI (по Кузманов 1992) /
Тип XL (по Кузманов, Минчев 2018).

№2. Няма наименование. Тип XLII (по Кузманов, Минчев 2018).

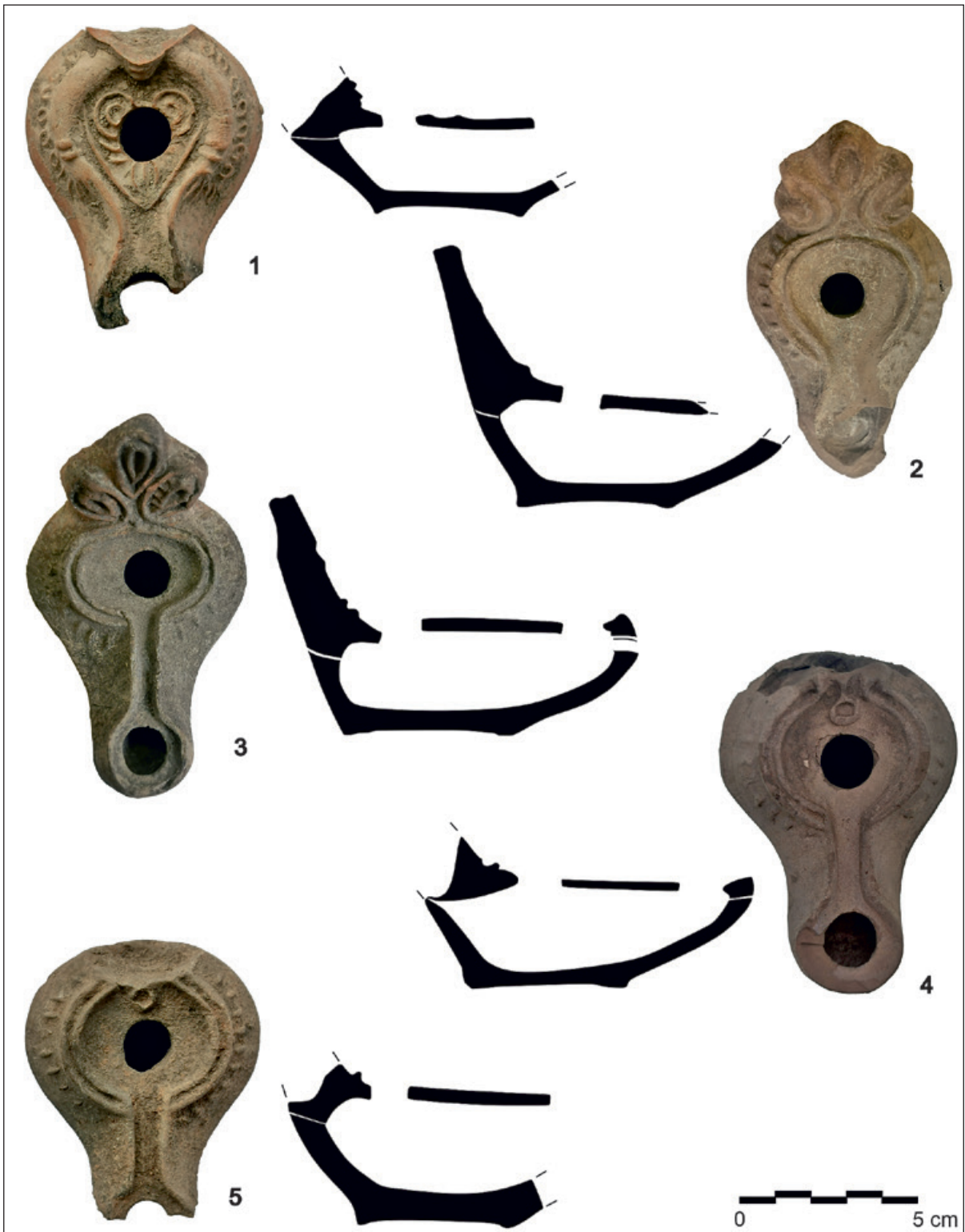
№3. „Овална лампа“ (по Кузманов 1992), също срещани като „Юдейски“
или „лампи с храмова фасада) –

Тип XXXIII (по Кузманов 1992) / Тип XLIII (по Кузманов, Минчев 2018)

№№4 – 5. Наречени „Крушовидни лампи със сърцевиден диск и канал“ от Кузманов (Кузманов,
1992). Срещат се и с имената „крушовидни“, „мизийски“, „балкански“ и „дунавски“.

North African lamp – Type XXXVI (according to Kuzmanov 1992) / Type XL (according to Kuzmanov,
Minchev 2018). No. 2. No name. Type XLII (according to Kuzmanov, Minchev 2018). No. 3. ‘Oval lamp’
(according to Kuzmanov 1992), also known as ‘Judaic’ or ‘lamps with a temple façade’) – Type XXXIII
(according to Kuzmanov 1992) / Type XLIII (according to Kuzmanov, Minchev 2018)

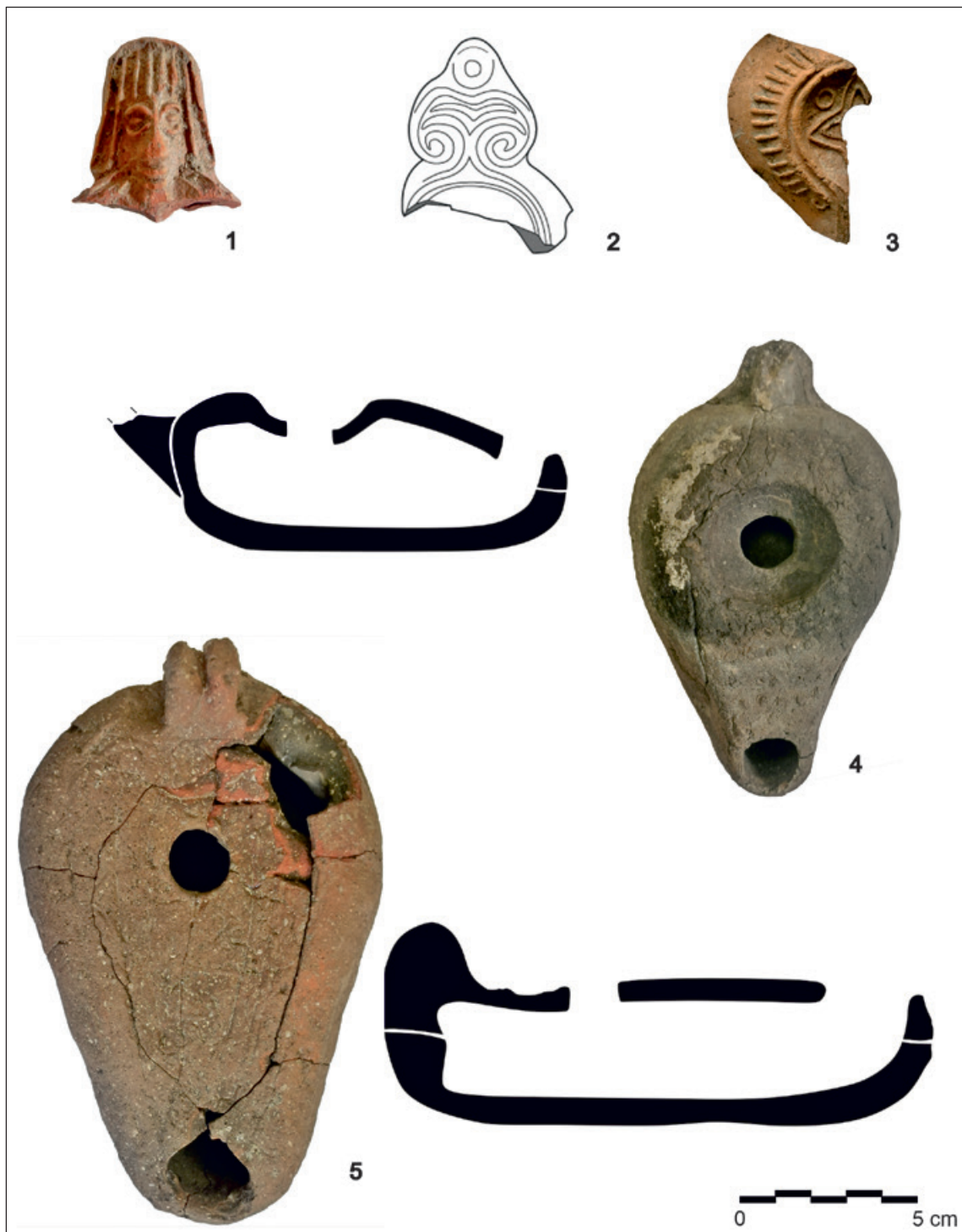
Nos. 4 – 5. ‘Pear-shaped lamps with heart-shaped disc and channel’ as defined by Kuzmanov (Kuzmanov,
1992). They are also known under the names ‘pear-shaped’, ‘Moesian’, ‘Balkan’ and ‘Danubian’



Обр. IV.5.37. №№ 1 – 5. Отново: Наречени „Крушовидни лампи със сърцевиден диск и канал“ от Кузманов (Кузманов, 1992). Срещат се и с имената „крушовидни“, „мизийски“, „балкански“ и „дунавски“. Тип XXXVIII (по Кузманов 1992) / Тип XLV (по Кузманов / Минчев 2018)
 Again: Defined as ‘Pear-shaped lamps with heart-shaped disc and channel’ by Kuzmanov (Kuzmanov, 1992). They are known also as ‘pear-shaped’, ‘Moesian’, ‘Balkan’ and ‘Danubian’. Type XXXVIII (according to Kuzmanov 1992) / Type XLV (according to Kuzmanov / Minchev 2018)



Обр. IV. 5. 38. №№ 1 – 6. Отново: Наречени „Крушовидни лампи със сърцевиден диск и канал“ от Кузманов (Кузманов, 1992). Срещат се и с имената „крушовидни“, „мизийски“, „балкански“ и „дунавски“. Тип XXXVIII (по Кузманов 1992) / Тип XLV (по Кузманов / Минчев 2018)
 Again: ‘Pear-shaped lamps with heart-shaped disc and channel’ as defined by Kuzmanov (Kuzmanov, 1992). They are also known under the names ‘pear-shaped’, ‘Moesian’, ‘Balkan’ and ‘Danubian’ Type XXXVIII (according to Kuzmanov 1992) / Type XLV (according to Kuzmanov / Minchev 2018)



Обр. IV. 5. 39. №№ 1 – 3. Отново: Наречени „Крушовидни лампи със сърцевиден диск и канал“ от Кузманов (Кузманов, 1992). Срещат се и с имената „крушовидни“, „мизийски“, „балкански“ и „дунавски“. Тип XXXVIII (по Кузманов 1992) / Тип XLV (по Кузманов / Минчев 2018).

№ 4 – 5. Без тип. Може да се поставят в групата обособена от Кузманов и Минчев като „Ранновизантийски лампи с нетипични форми“

Again: ‘Pear-shaped lamps with heart-shaped disk and channel’ as defined by Kuzmanov (Kuzmanov, 1992). They are also known under the names ‘pear-shaped’, ‘Moesian’, ‘Balkan’ and ‘Danubian’ Type XXXVIII (according to Kuzmanov 1992) / Type XLV (according to Kuzmanov / Minchev 2018)

Nos. 4 – 5. No type defined. They can be included in the group identified by Kuzmanov and Minchev as ‘Early Byzantine lamps with atypical forms’



Обр. IV. 5. 40. № 1. Без тип. Неопределена.

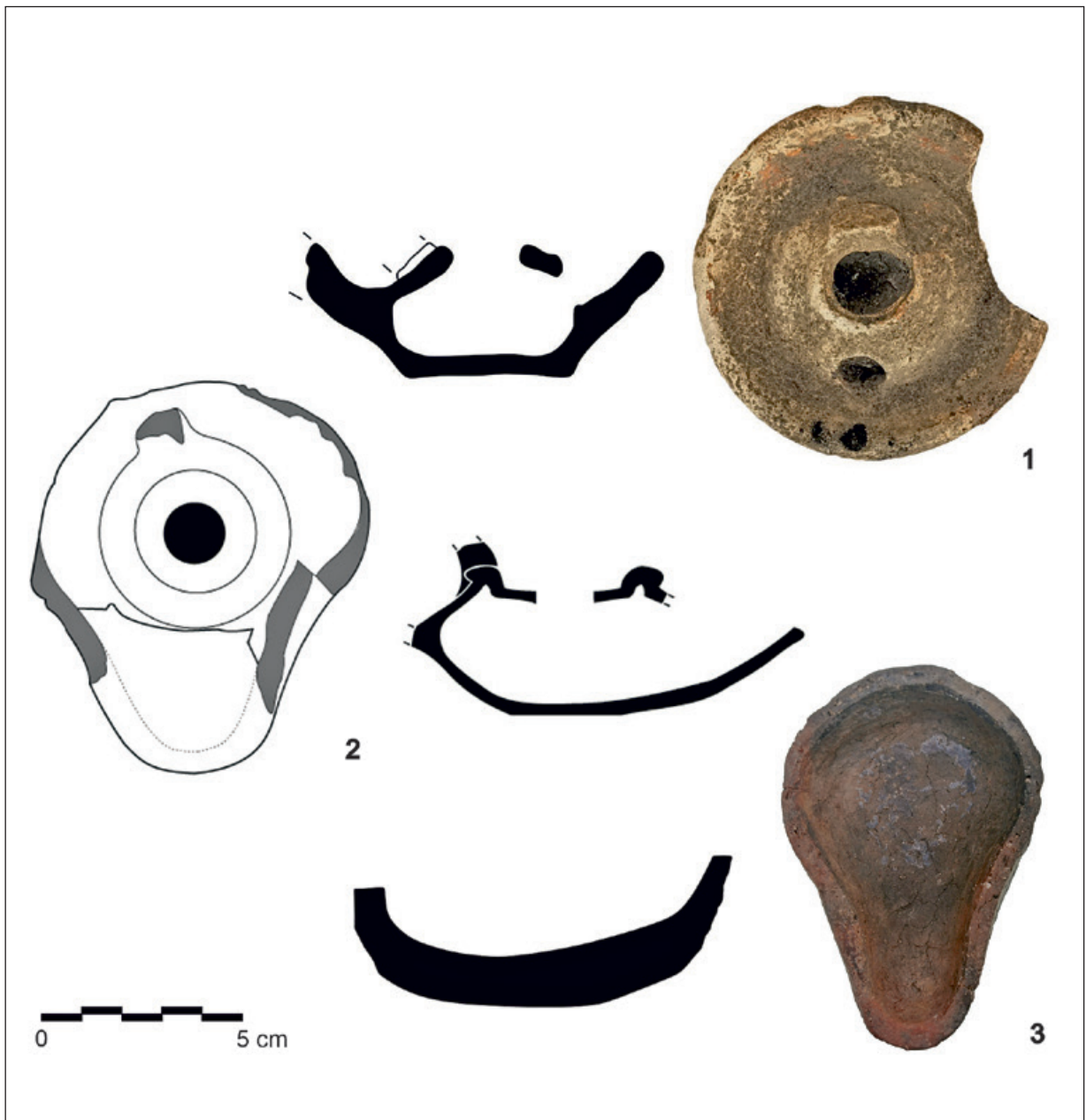
№№ 2 – 3. Принадлежат към някои от типовете „малоазийски лампи“

№ 4 – 6. Без тип в типологията на Кузманов (или като цяло в българските типологии).
Намират паралели в Константинопол. № 4 – Тип 4 (по Хейс, 1992). № 5 – Тип 15 (по Хейс, 1992).
№ 6 – Тип 9 (по Хейс, 1992)

No type. Undefined

Nos. 2 – 3. Belonging to some of the 'Asia Minor' lamp types

Nos. 4 – 6. No type defined in the typology of Kuzmanov (or in Bulgarian typologies as a whole).
They have parallels with lamps from Constantinople. No. 4 Type 4 (after Hayes, 1992). No. 5 – Type 15
(after Hayes, 1992). No. 6 – Type 9 (after Hayes 1992).



Обр. IV. 5. 41. №№ 1 – 2. Ранновизантийски лампи, формувани на грънчарско колело,
 Тип XLVIII (по Кузманов, Минчев 2018).
 Early Byzantine lamps thrown on a potter's wheel, type XLVIII (according to Кузманов, Минчев 2018)

IV. 6

Предмети от метал, кост, стъкло и камък в бита на ранновизантийското население

Добра представа за бита на населението на крепостта през Ранновизантийската епоха дават откритите разнообразни археологически предмети като накити, рибарски приспособления, цели, стъклени и каменни съдове, малък брой земеделски сечива.

Характерна част от облеклото на жителите на Хрисосотира са специфични метални украси свързани с колана и части от военното снаряжение. По-точно това са токи, крайници и приложения за украса за колана (обр. IV. 6. 1). При разкопките през 2014 г. са открити 4 предмета, като най-добре запазени са една тока и една апликация. Най-ранна е тока тип Е. 1 по класификацията на Методи Даскалов (Даскалов 2012, 241). Представлява тока с овална форма и подвижна правоъгълна плочка и инкрустиран кръгъл камък в средата (размери 3,5/2,4 см). Най-близки паралели са предмети открити при Шишманово кале, Самоковско и Новаково, Варненско. Това вероятно е един от малкото случаи в България на откриване на подобен предмет в конкретната археологическа ситуация. Токата от Шишманово кале е открита в пласт с материали от V – VI век (Хаджиангелов 2006, 78 – 84). В нашия случай токата е намерена на ходовото ниво покрай нитревалума на североизточната крепостна стена, където монетния материал се отнася към времето на управление на император Юстиниан I.

Следващата добре запазена апликация е с щитовидна плочка и „Т“ образна напречна част (дължина 2,8 см). Спада към тип АII. 4 по Методи Даскалов (Даскалов 2006, 90). Датира се за втората половина на VI век и първите години на VII век.

През пролетта на 2015 г. в интервалума на североизточната крепостна стена в сондаж № 30 е открита добре запазена коланна тока (дължина 4,5 см; широчина 2,5 – 3 см). Тя спада към типа „Сучидава“ въпреки че е много по-стилизирана от повечето известни типове (Werner, 1955, 36 – 48 – Tafel 8. 6 – 11; Varsik, 1992, 77 – 105 – Tafel I. 1 – 9; Даскалов 2012, 229, обр. 57. 1 – 14; Хараламбиева, 1993, 32 – 46 – табл. II и табл. III).

При разкопките през 2017 и 2018 г. са открити нови 4 предмета (три рамки и една апликация). Рамките, които са сред най-често срещаните дребни метални предмети в крепостта и основен градивен елемент на токата на колана са с елипсоидна и D-образна форма (Трайкова 2017, 21). Апликацията е била разположена или върху лицевата повърхност по дължината на колана или върху допълнителен ремък. Тя има предимно декоративно предназначение, но изпълнява и функцията да подсилват здравината на колана, както и да фиксират допълнителните ремъци към него (Трайкова 2017, 22).

Двата пръстена открити в пределите на сграда № 11 по-скоро илюстрират украсата на ръцете на жител на Хрисосотира. Тяхната датировка съвпада с функционирането на военната постройка през VI век (обр. IV. 6. 2 – IV. 6. 3).

Три са фибулите намерени при разкопките на полуострова.

Първата е открита на пода на кула № 3 на западната крепостна стена. Всъщност това е добре запазена славянска бронзова многолъчева фибула (обр. IV. 6. 4 – IV. 6. 5).

Тя е изработена от две плочки, свързани с малка дъга. На първата плоча назована в някои публикации „челна плочка“ са отлети пет неконструктивни израстъци – лъчи. На гърба на полукръглата плочка е монтиран пружинен механизъм. Другата плочка (стъпална плочка) притежава по периферията три чифта израстъци и завършва със силно стилизирана човешка глава. Приема се че този тип фибули са носени само от варвари с определено предпочитание от славяните (Вагалински 2003, 358). Най-близки паралели на открития предмет се явяват фибулите от тип „П“ по класификацията на Л. Вагалински (Вагалински 2003, 350 – 351). Важно е да се отбележи, че накита от Черноморец е открит в затворен комплекс – пода на кула затрупан от рухнал покрив заедно с две монети най-късната която е половин фолис на император Маврикий Тиберий. До колкото ми е известно това е първата фибула от този славянски тип открита по Българското южно Черноморие (Грозданова 2011, 69 – 73 – виж дискусия по темата).

Останалите две бронзови фибули за съжаление са с отчупени игли. Първата е открита през 2017 г. и е с размери: дължина 5,5 см; височина 2 см (обр. IV. 6. 6). Другата фибула е намерена през 2022 г. Размерите и са: дължина 6,7 см; височина 2,2 см (обр. IV. 6. 7).

И двата предмета спадат към групата на т. нар. фибули тип „с подвито краче“. Сходни изделия попадат в група О по Magurani, според когото те са концентрирани на юг от Дунав във времето около втората половина на VI век (Magurani 2008, 21). Е. Генчева прецизира разпространението на типа във втора третина на VI – началото на VII век (Генчева 2004, 58).

Рядък метален предмет за разглеждания обект, открит в пределите на сграда № 28, е бронзов кръст, направен е от три пластини монтирани с нит и врязана украса чрез малки точки. При него има отчупване на едното рамо. Кръстът е с размери 6,3/6 см. Широчината на едно рамо е 1,3 см (обр. IV. 6. 8).

Интересни, макар и сравнително често срещани предмети от епохата, са бронзови кандила. Първото е открито в средата на голяма постройка № 8 в сондаж № 31. Кандилото (kandèla – височина 4 см) притежава 3 куки за закачване на миниатюрни бронзови синджири и също толкова стилизирани крачета (обр. IV. 6. 9).

Второто кандило е със запазени части от бронзов наниз за окачване. Открито е в сондаж № 48. Размерите му са: височина 4,5 см; диаметър на отвора 9,1 см; диаметър на столчето 3 см (обр. IV. 6. 10 – IV. 6. 11). Кандилата намират паралели с подобни предмети от V – VI век (Xanthopoulou 2010, 280).

Единственото осветително тяло от метал е бронзова лампа намерена през 2018 г. в откритото дворно пространство на късноантична сграда № 18. (Христов 2021, 171 – 180). Лампата е с размери: дължина 18 см; височина 5,8 см. Тя притежава крушовиден биконвексен резервоар с извит преден край. Отвора за масло е с кръгла форма и е затварян с подвижно капаче закрепено с халки за основната част на предмета (обр. IV. 6. 12 – IV. 6. 13). Около отвора на резервоара за масло и фитилника са врязани растителни елементи, завършващи със стилизирани изображения на гроздове. Характерното за този предмет е голямата дръжка във формата на две стилизирани стълба. В средата на дръжката е апликиран кръст. Лампата е имала поставка, която не е открита при разкопките. Дъно на предмета е кухо високо столче, с четириъгълен отвор за поставяне върху шип на подставка-свещник. Повече от описанияте и накратко споменати лампи не надхвърлят хронологически ранновизантийския

период, въпреки че някои изолирани предмети могат да бъдат датирани по-късно. Това се дължи на факта, че след VII век масленото осветление е заменено от използването на восъчни свещи в църквите, а вероятно и в частните къщи. Трудно можем да датираме с точност до десетилетие / десетилетия предметът от Хрисосотира, но въз основа на посочените паралели от музейните колекции в света можем да поставим една условна датировка на лампата за втората половина на VI век. Що се отнася до конкретния случай в предишна публикация за находките от сграда № 18 от Хрисосотира предположих три основни варианта за произхода на лампата:

1. Тя произхожда от близко все още нелокализиран християнски храм (възможно и унищожен при разработката на карьерата в северната част на полуострова).
2. Лампата е била част от инвентара на сграда № 18.
3. Лампата е вторично прибрана в началото на VII век от вече унищожен раннохристиянски храм и при опожаряването на сграда 18 е била захвърлена в дворното пространство северното от постройката.

При разкопките на Хрисосотира прави впечатление отсъствието на метални оръжия (върхове на стрели и копия), освен едно единствено изключение при намирането на връх на копие (обр. IV. 6. 14).

Ситуацията е напълно идентична с тази от разкопките на близката крайморска крепост Акра, където липсват метални оръжия. На Хрисосотира е открит малоброен селскостопански инвентар (копачи, кирки, косери, брадви и др.; обр. IV. 6. 15 – IV. 6. 15a).

Железни стремена и юзди

През есента на 2022 г., в пределите на сграда № 6 в Южния сектор на обекта, са открити две железни стремена и една юзда. Техният контекст на откриване е пряко свързан с пласт под рухнала покривна конструкция на сграда и византийски монети, най-късните от които се датират с управлението на император Ираклий в началото на VII век.

Стремената са едни от най-важните елементи от конското снаряжение. Освен, че подпомагат управлението на коня посредством краката, те позволяват по-голяма свобода на движение на конника и неговата сигурност. В Източна Европа стрemenата се появяват в края на VI – нач. на VII век (Йотов 2004, 139). Двата предмета са различни по оформление на ухото. Първото стреме е с размери: широчина 11 см; височина 12 см. Пластината на ухото е почти правоъгълна (обр. IV. 6. 16). Спада към тип 5, вариант А по класификацията на В. Йотов (Йотов 2004, 147).

Второто стреме е с размери: широчина 12 см; височина 11 см. Пластината на ухото е закръглена (обр. IV. 6. 17). Спада към тип 5, вариант В по класификацията на В. Йотов (Йотов 2004, 147). И двата предмета намират паралели с гробни находки от дн. Унгария и безспорно се свързват с културата на аварите (Daim 1992, 752; Reitervolker aus dem Osten 1996: 343).

Юздата също е важна част от снаряжението на коня, подпомагаща неговото управление. Обикновено от нея в археологическите пластове остава само т. нар. зъбец без ремъците. Откритата юзда в късноантична сграда № 6, твърде сходна с гробни находки от дн. Унгария (Garam, Kovrig, Strabo, Torok 1975: 54; 175; обр. IV. 6. 18).

Макар и само седем на брой, откритите бронзови рибарски куки са характерен

елемент от бита на крайморското население. Това, което прави впечатление, е големината на някои от куките – дължина от 3 до 6 см (обр. IV. 6. 19). Те безспорно са били изработени за улов на големи риби от семейство Scombridae, род *Sarda*.

Към групата на металните предмети следва са отбележим откриването на оловни рибарски тежести и оловни прешлени за вретено (обр. IV. 6. 20).

Стъклени предмети

Наред с керамичните съдове населението при ранновизантийската крепост на полуостров Хрисосотира е използвало характерни за Късноантичната епоха стъклени изделия (обр. IV. 6. 21 – IV. 6. 23). Открити са общо 73 фрагмента от стъклени съдове. Фрагментите се намират преди всичко с жилищните сгради. Откритото стъкло е натурално оцветено (различни нюанси на синьо-зелено и безцветно). Могат да бъдат възстановени следните форми: кани, по-плитки и по-дълбоки купи, чаши, лампи, бутилки и ампули.

Най-популярният стъклен съд си остава чашата с високо столче. От тази форма най-голям е броя на откритите дъна (повече от 30). Общата датировка на стъклените предмети е края на V – началото на VII век.

Кост

Костните предмети от Хрисосотира са малко на брой. Това са: фрагменти от дръжка с врязана украса, костен печат с кръгла форма, костен прешлен за вретено и инструменти от рог (обр. IV. 6. 24).

Предмети от камък

В тази група влизат разнообразни предмети като каменни рибарски тежести, хромели и съдове (обр. IV. 6. 25).

При разкопките единствено в сграда № 31 е открита горната част на мраморен мортарий. Характерната му форма на обърнат пресечен конус с четири капковидни издатъка под устийния ръб е типична за късноантичните мортарии. Пак от тази сграда е и половинка от мраморно хаванче (обр. IV. 6. 26). Фрагменти от каменни съдове са открити и в пределите на сграда № 18.

В заключение ще обърна внимание на една особеност при откриването на находките. Прави впечатление, че с изключение на стъклените съдове, всички останали намерени при разкопките предмети изработени от метал, кост и камък са изключително малко на брой, за което има обяснение. Вероятна причина е, че населението на укрепения полуостров напуска крепостта преждевременно, взимайки със себе си всички по-скъпи вещи. Тук изключение прави инвентара в сгради № 8 и 18, където очевидно живеещите в тях са го оставили и опожарените покриви са рухнали върху тях.

Хипотезата за организирано напускане на крепостта, а не обсада, се подкрепя от липсата на открито въоръжение (с изключение на един връх на желязно копие!) в проучените пластове.

Ще припомня, че в самия край на VI век населението на съседната късноантична крепост Акра я напуска организирано и с помощта на византийския флот се скрива зад стените на по-големи крепости или отплава в посока към столицата. Липсата на дадено сражение пред крепостните стени на Акра, както и воденото на сражения във вътрешността на носа, е доказано по археологически път (Христов 2013а, 151).



Обр. IV.6.1. Късноантични токи, накрайници и апликации за украса за колана
Late-antique buckles, strapends and belt mounts



Обр. IV. 6. 2 – IV. 6. 3. Медни пръстени
Copper finger rings



Обр. IV. 6. 4 – IV. 6. 5. Късноантична
многолъчева фибула
Late-antique bow fibula with a multi-knob
headplate (multi-ray fibula)



Обр. IV. 6. 6 – IV. 6. 7. Фибули тип „подвито краче“
Fibulae of the 'bent foot' type



Обр. IV. 6. 8. Фрагмент от бронзов кръст
Fragment of a bronze cross



Обр. IV. 6. 9. Бронзови кандила
Bronze vigil lamps (kandili)



Обр. IV. 6. 10 – IV. 6. 11.
Бронзови кандила
Bronze vigil lamps
(kandili)





Обр. IV. 6. 12 – IV. 6. 13. Бронзова лампа
Bronze lamp



0 5 cm

Обр. IV. 6. 14. Железен връх на копие
Iron spearhead



0 5 cm



0 5 cm



0 5 cm



0 5 cm

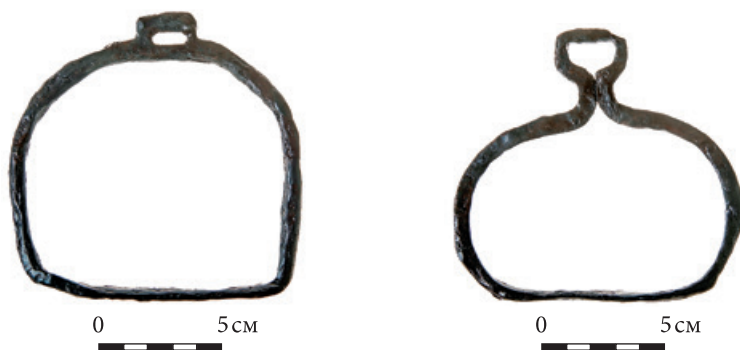


0 5 cm

Обр. IV. 6. 15.
Железни стопански инструменти
Iron farm tools



Обр. IV. 6. 15а. Железни предмети от сграда № 18
Iron objects from Building No. 18



Обр. IV. 6. 16 – IV. 6. 17. Аварски железни стремена от сграда № 6
Avar iron stirrups from Building No. 6



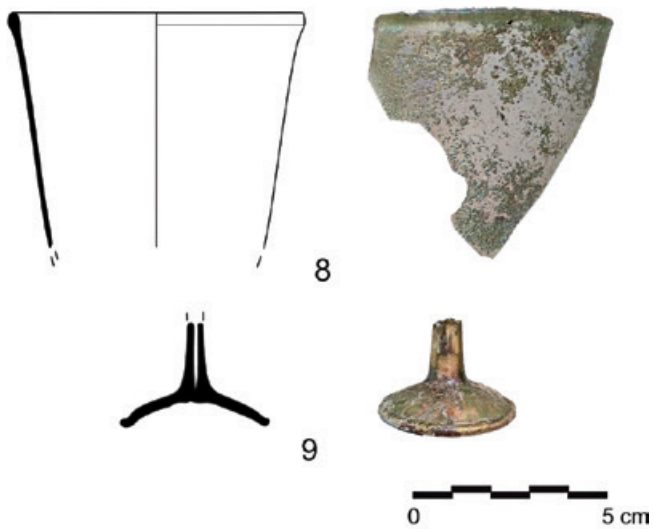
Обр. IV. 6. 18. Желязна юзда от сграда № 6
Iron horse bit from Building No. 6



Обр. IV. 6. 19. Рибарски куки с различни размери от полуостров Хрисотира
Fishing hooks of various sizes from the Hrisosotira Peninsula



Обр. IV. 6. 20. Оловни рибарски тежести и оловни преишлени за вретено
Lead fishing net weights and lead spindle whorls



Обр. IV. 6. 21 – IV. 6. 22.
Фрагменти от стъклени съдове
Glassware fragments



Обр. IV. 6. 23 – 23а. Стъклена ампула
Glass ampulla



Обр. IV. 6. 24 Костни предмети от обекта
Bone objects from the site



Обр. IV. 6. 25 Каменни рибарски тежести, хромели и съдове
Stone fishing weights, quirns and vessels



Обр. IV. 6. 26 Фрагменти от мраморни съдове
Fragments of marble vessels

IV. 7.

Източници на храна на късноантичното население

Георги Рибаров

Интересни данни за това, с какво се прехранва населението на типична крайморска крепост, можем да черпим от множеството фрагменти от кости открити при разкопките. Находките в повечето случаи са фрагментирани и представляват остатъци от храната на хората и кланични отпадъци. Между материалите са намерени някои останки от морски обитатели, които са използвани вторично за други цели. Като цяло може предварително да се напише, че костния материал от Хрисосотира не се различава съществено от този открит при разкопките на ранновизантийската крепост Акра (виж. Нинов, Узунова 2012, 179 – 198).

Като добра илюстрация за характера на хранителните продукти в бита на населението на Хрисосотира тук разглеждам костния материал от двете структури, проучени през 2021 г. и 2022 г. Материалите от обработени от д-р Георги Рибаров и тук се публикуват за първи път в пълнота.

Археозоологични материали от разкопките през 2021 г. произхождат от сметище (структура № 27), разположено източно от оградния зид на сграда № 21 в южния сектор на проучвания обект и са датирани V – VII в.

Общо определените видове са 56 останки от домашни бозайници (кости, рога и зъби) и 15 черупки (11 индивиди) от 2 вида морски миди.

Към списъка на домашните бозайници се отнасят следните видове: говедо (*Bos taurus*), бивол (*Bubalus bubalis*), катър / муле (*Equus caballus* + *Equus asinus*), овца (*Ovis aries*), коза (*Capra hircus*) и свиня (*Sus domestica*).

Установените в обекта черупки принадлежат на морските миди от видовете стрида (*Ostrea polymorpha*) и черна морска мида (*Mytilus galloprovincialis*). Месото и на двата посочени вида мекотели е било консумирано по-вероятно след варене, тъй като до момента не намираме нагар или опушване по черупките от печене на пряк огън. Повечето от черупките са от едри индивиди.

Таблица. Останки от домашни бозайници от ранновизантийската крепост Хрисосотира (V – VII в.) до гр. Черноморец – разкопки 2021 год.

Вид	Брой и % останки	Брой и % индивиди
Говедо (<i>B.taurus</i>)	27 (48,21 %)	3 (27,28 %)
Бивол (<i>B.bubalis</i>)	9 (16,07 %)	1 (9,09 %)
Катър / Муле (<i>E.caballus</i> + <i>E.asinus</i>)	3 (5,36 %)	1(9,09 %)
Овца (<i>O.aries</i>)	3 (5,36 %)	2 (18,18 %)
Коза (<i>C.hircus</i>)	3 (5,36 %)	1 (9,09 %)
Овца / Коза (<i>Ovis</i> / <i>Capra</i>)	2 (3,57 %)	1 (9,09 %)
Свиня (<i>S.domestica</i>)	9 (16,07 %)	2 (18,18 %)
Общо:	56 (100,00 %)	11 (100,00 %)

Най-често са отглеждани говеда (27,3%) от индивидите домашни животни. Единият от 3-те индивида говеда е сравнително едър мъжки, напълно развит, но не много възрастен – около 3 – 3,5 години. Останките от него са от цялото тяло. По някои кости личат следи от кулинарна обработка, а и костите са раздробени при разфасоването на трупа.

От 2-я индивид, който е по-възрастен и по-вероятно женски, намираме останки от кости принадлежащи към плешката, бута и торса. Тук също костите са натрошени при разфасоването на месото. Преди да бъде ползвано като източник на месо говедото вероятно е ползвано и като работна сила, а и като източник на мляко и млечни продукти.

Третият индивид говедо е младо животно – теле, чието месо е консумирано след печене на пряк огън, ако съдим по някои следи от термична обработка.

Друг вид едър чифтокопитен бозайник, отглеждан в крепостта, е биволът. Останките от бивол намерени в сметището, са от едър възрастен индивид. Последните се отнасят към цялото тяло, включително от главата. Ако съдим по намерения рог определяме животното като женско, т.е. освен като работна сила биволицата е могла да осигурява мляко и млечни продукти. По останките от биволицата не намираме ясни следи от кулинарна обработка.

Намирането на останки от катър или муле в сметището показват ползването на кръстоски между коне и магарета в крепостта. От еквидата са установени дисталната (долната) част от големия пищял (tibia), четвърта метатарзална кост (metatarsus IV) и част от ребро (costa). Животното е възрастен индивид (по-вероятно катър) не по-младо от 15 – 17 години, ако съдим по костите. Интерес представлява следата от нагар по тибията. Този факт свързваме с ползване на месото от бута за консумация след печене на пряк огън. За да бъде консумирано месото на възрастен, но не в пределна възраст индивид, вероятно е имало причини. Едната възможност е животното да е получило травма и да не е било годно за ползване като транспортно средство. Друга възможност е в крепостта, в даден момент, да не е достигало месото за храна.

Овцете са били най-малко 18,2% от индивидите. Не изключваме възможността неопределеното по вид дребно преживно (овца или коза) в млада възраст да е било агне, а не яре. В такъв случай и овцете биха имали относителен дял от 27,3% равен на този на говедата. Козите са представени само с един възрастен индивид. От козата са установени 3 останки принадлежащи към главата, плешката и бута.

От дребните преживни в проучвания обект са установени общо 4 индивиди (36,4% от всички домашни индивиди). От общото стадо на овцете и козите, 75% достигат до зряла възраст. Този факт свързваме с ползването им приоритетно като източник на мляко, млечни продукти, кожи и вълна и едва тогава като източник на месо. Едва 25% от дребните преживни са колени в млада възраст. От всички овце и кози 75% са на възраст между 2,5 и 3,5 години, т. е. напълно зрели животни.

Свинете имат дял от 18,2% (таблица 1), като единият от двата индивида е напълно развит възрастен, а вторият е незрял (на възраст от 6 – 7 месеца). По много от останките на свинете намираме следи от кулинарна обработка. Това е напълно нормално за животни, които са основен източник на месо и мазнини. Останките от възрастния индивид свиня се отнасят към плешката, бута и торса. От незрелия индивид останките са от плешката и торса.

Анализът на костния материал открит в ранновизантийската крепост през 2021 г. позволява да се отбележи, че говедата са имали важно значение като работен добитък, като източник на мляко, млечни продукти и месо.

Отглеждани са и биволи, ползвани като работна сила, но вероятно и за мляко и млечни продукти. Отглеждането им най-често изисква и наличие на водоеми (реки, езера, блата) в района, тъй като нормалното развитие на тези животни е свързано много тясно с водата. Не случайно дивият прародител на домашния бивол е азиатският воден бивол (*Bubalus bubalis*).

Кръстоските на коне и магарета обикновено се срещат най-вече в региони с хълмисто-планински релеф, при това с топъл и сух климат. Това е така, тъй като катърите и мулетата са много издръжливи на неблагоприятните условия на климата и нагънатия релеф. От друга страна, последните са по-непретенциозни към храната от конете.

Възрастовата структура на дребните преживни, от които 75 % от установените в обекта са напълно зрели индивиди, ни навежда на мисълта, че овцете и козите са отглеждани преди всичко като източник на мляко, млечни продукти, кожи и вълна.

Месото на установените 2 вида морски миди-стрида и черна морска мида, е ползвано за храна. Преди консумация мидите са били варени.

Обработка на останките от животни от археологическия обект „Хрисосотира“ (V – VII в.) открити през 2022 г.

Археозоологични материали произхождат от сондаж № 69, северната периферия на късноантична сграда № 29 на проучвания обект.

Определени са 46 кости и костни фрагменти от домашни и диви гръбначни бозайници и птици, 2 черупки от морски миди и част от щипката на морски рак.

Установените по новите материали домашни видове са: говедо (*Bos taurus*), бивол (*Bubalus bubalis*), катър (*Equus caballus* + *Equus asinus*), овца (*Ovis aries*) и свиня (*Sus domestica*), т.е домашни животни познати от предходните материали (2021 г.).

Дивите гръбначни са представени от благороден елен (*Cervus elaphus*), дива свиня (*Sus scrofa*), лебед (*Cygnus sp.*) и сребриста чайка (*Larus argentatus*).

Безгръбначната фауна е представена от морския рак пагур (*Cancer pagurus*) и от 2 индивида стриди (*Ostrea polymorpha*).

Таблица 1. Установени животни в Хрисосотира по материалите от 2022 г

Вид	Брой и % останки	Брой и % индивиди
Домашни животни		
Говедо (<i>B. taurus</i>)	11 (22,45 %)	2 (13,33 %)
Бивол (<i>B. bubalis</i>)	8 (16,33 %)	1 (6,67 %)
Катър (<i>E. caballus</i> + <i>E. asinus</i>)	3 (6,12 %)	1 (6,67 %)
Овца (<i>O. aries</i>)	2 (14,29 %)	1 (6,67 %)
Свиня (<i>S. domestica</i>)	7 (14,29 %)	2 (13,33 %)
Диви гръбначни		
Благ.елен (<i>C. elaphus</i>)	11 (22,45 %)	2 (13,33 %)
Дива свиня (<i>S. scrofa</i>)	2 (4,08 %)	1 (6,67 %)

Лебед (<i>Cygnus sp.</i>)	1 (2,04 %)	1 (6,67 %)
Гларус (<i>L. argentatus</i>)	1 (2,04 %)	1 (6,67 %)
Безгръбначни животни		
Мор. рак (<i>Cancer pagurus</i>)	1 (2,04 %)	1 (6,67 %)
Мор. мида (<i>O. polymorpha</i>)	2 (4,08 %)	2 (3,33 %)
Общо:	49 (100,00 %)	15 (100,01 %)

Забележка: В таблица 1 общият % на броя индивиди става 100,01 при закръглянето.

Едното от двете говеда е зрял женски индивид от едра порода. Височината му при халката изчислена по една метакарпална кост възлиза на 120,8 см. Останките от този индивид принадлежат към цялото тяло. Преди да бъде консумирано месото, кравата вероятно е ползвана като източник на мляко и млечни продукти.

Другият индивид говеда е незрял и е заколен за консумация на месото. Останките са от плешките и бутото.

Останките от бивол са от едър мъжки индивид, вероятно ползван като работно животно. Намерените кости се отнасят към плешките и бутото.

Останките от катър са от индивид на 12 – 15 години. Метакарпалната кост на животното е без дисталната епифиза. По костта има следи от сечива и най-вероятно месото от бута е консумирано.

Забелязваме, че и сред новите материали освен месото на незрелите и млади индивиди домашни животни е консумирано и месото на зрели индивиди ползвани преди това като работни или като източник на други продукти (мляко, млечни продукти, вълна, кожи).

От дребните преживни попадаме на част от долна челюст и ребро от овца, незрял индивид на 7 – 8 месеца.

И двата новоустановени индивиди домашни свине са от незрели животни на възраст 6 – 8 месеца. Останките са от плешките, бута и торса, и носят следи от културна обработка.

Между археозоологичните материали от 2022 година намираме и останки от диви гръбначни видове. Такива са останките от 2 мъжки индивида благородни елени. Находките принадлежат към главата, плешките и бутото на животните.

Костните фрагменти от дива свиня са от главата и плешката на животното. Индивидът по-вероятно е женски на възраст около 3 – 4 години.

Намираме и кости от 2 вида диви птици. Единият вид птица е лебед. Карпометакарпалната кост (*carpometacarpus*) – от крилото на птицата е от незрял индивид. Това не позволява да се определи сигурно дали костта е от ням лебед (*Cygnus olor*) или от поен лебед (*Cygnus cygnus*). Двата вида имат много близки по големина и морфология кости. И немият и пойният лебед днес се срещат в проучвания регион.

Намерена е и част от лакътна кост (*ulna*) на сребриста чайка (гларус). Днес месото на този вид не се ползва за храна, но не е изключено при евентуална липса на месо в крепостта да се е прибегвало до консумация на нетрадиционни източници на такова. От друга страна е възможно да са се ползвали перата на птицата, както са се ползвали перата на други птици за направа на стрели например (гъски, лебеди).

Интерес представлява намирането на част от щипката на морски рак от вида пагур. И днес този вид е между деликатесните морски дарове ползвани за храна. Ракът е бил едър екземпляр с голям диаметър на тялото (без щипките) около 8,5 см и малък диаметър 6,5 см. Впрочем останки от морски раци ползвани за храна намираме и в други археологически обекти по Южното черноморие, включително от същия вид рак (средновековната крепост Русокастро, XIII – XIV в.; Рибаров 2021, 91, 95).

Сред новите материали отново намираме черупки от стриди (*O. polynorpha*) от едри екземпляри, чието месо е ползвано за консумация.

По-долу ще дадем обобщените резултати от досега установените видове и индивиди домашни и диви животни от археологическия обект „Хрисосотира” по био-генните останки от 2021 и 2022 година. Ползвайки по-голям брой археозоологични останки се увеличава достоверността на изследването. Макар броят на домашните индивиди да е сравнително малък, възрастовата им структура все пак дава някаква представа за значимостта на отделните видове и начина им на използване.

Таблица 2. Домашни животни от „Хрисосотира” по материали от 2021 и 2022 година

Вид	Брой и % останки	Бр.и % възр. индивиди	Бр.и % незр. индивиди	Бр.и % млади индивиди	Общ бр. и % индивиди
Говедо	38(43,68%)	3(60,0%)	1(20,0%)	1(20,0%)	5 (27,78%)
Бивол	17(19,54%)	2(100,0%)	-	-	2 (11,11%)
Катър / Муле	6(6,89%)	2(100,0%)	-	-	2 (11,11%)
Овца	5(5,75%)	2(66,7%)	1(33,3%)	-	3 (16,67%)
Коза	3(3,45%)	1(100,0%)	-	-	1 (5,55%)
Овца / Коза	2(2,30%)	-	-	1(100,0%)	1 (5,55%)
Свиня	16(18,39%)	1(25,0%)	3(75,5%)	-	4 (22,22%)
Общо:	87(100,00%)				18(99,99%)

Таблица 3. Диви гръбначни животни от „Хрисосотира” по материали от 2021 и 2022 година

Вид	Брой и % останки	Брой и % индивиди
Благ.елен (<i>C.elaphus</i>)	11(73,33%)	2(40,0%)
Дива свиня (<i>S.scrofa</i>)	2(13,33%)	1(20,0%)
Лебед (<i>Cygnus sp.</i>)	1 (6,67%)	1(20,0%)
Гларус (<i>L.argentatus</i>)	1(6,67%)	1(20,0%)
Общо:	15(100,00%)	5(100,0%)

Сравнявайки данните в таблици 2 и 3 виждаме, че останките от домашни животни са 87 (85,3%), а тези от диви гръбначни съответно 15 (14,7%). Домашните индивиди са 18 (78,3%) докато дивите гръбначни са 5 (21,7%).

Най-голям относителен дял сред домашните имат говедата (27,8%), като 60% от тях са възрастни индивиди, 20% незрели и 20% млади. От възрастните говеда 2/3 са женски индивиди, а 1/3 мъжки. Този факт обясняваме с използването на говедата не

само като работен добитък, но и като източник на мляко и млечни продукти.

Биволите са 11,1% между домашните индивиди. Отглежданите животни са били от едра раса, като мъжките са достигали тегло до над 350 – 400 кг. И двата установени индивида биволи са възрастни. Изглежда са предпочитани като работни животни поради голямата им теглителна сила. Наличието на водоеми в околностите на проучвания обект е благоприятствало отглеждането им.

И двата индивида еквиди (представители на род коне) са кръстоски на кон и магаре (катър/муле). Това са възрастни животни ползвани като транспортни средства. Честото отглеждане на бастарди на коне и магарета не е случайно. Сухият субсредиземноморски климат по Южното черноморие, неплодородните и вероятно засолени почви са предопределяли и по-бедна тревиста и храстова растителност за тревопасните. Известно е, че както магаретата, така и катърите, и мулетата са много по-непридърчиви към хранителната база. От друга страна, последните са достатъчно издръжливи и в същото време по-икономични за поддръжка. Не на последно място трябва да имаме предвид и специфичния релеф на региона – хълмистите склонове на Странджа планина на запад и тясните равнинни райони по Черноморското крайбрежие. Освен това вливащите се реки в морето, разливите и блатата наоколо силно са ограничавали възможността за удобни пътища. В подобни условия катърите и мулетата са били много пригодени за движение по стръмните и тесни пътеки.

Отглеждането на катъри и мулета в Югоизточна България през византийския период е установено и в други археологически обекти. Останки от бастарди на кон и магаре намираме в късноантичния град Цуида (V – VI в.) в полите на Стара планина при Сливен (Рибаров 1990, 51 – 52).

Особен интерес представляват останките от катъра определен по материалите от 2022 г. Всички измерения на метатарзалната кост, която е с дължина 175 мм и липсваща дистална епифиза, поразително съвпадат с размерите и морфологията на съответната кост от див кон тарпан (*Equus ferus*). За съжаление тези данни съвсем не са достатъчни за твърдение, че в нашия случай става дума за останки от див кон тарпан, а не за катър. Още повече костта не е цяла, а от друга страна вариабилността на костите на бастардите е голяма. Ако последващите изследвания докажат наличие на останки от диви тарпани в „Хрисосотира“, това ще значи, че малка популация от вида се е запазила до Ранното средновековие в района на Странджа.

Ето измеренията на 2 десни метатарзални кости от тарпан (*E. ferus*) от с. Маленово (неолит) и катъра ? (*E. caballus* + *E. asinus*) от „Хрисосотира“:

E. ferus – проксимална ширина на костта = 42,2 мм; прокс. сечение = 36,1 мм

E. ferus – минимална шир. на диафизата = 26,7 мм; мин. сечение на диафизата = 25,2 мм

Катъра (Хрисосотира) прокс. ширина на костта = 42,3 мм; прокс. сечение = 36,8 мм

Катъра (Хрисосотира) минимална шир.на диафизата 26,2 мм; мин. сеч.на диафизата = 25,1 мм

Останки от тарпани в Югоизточна България са намерени от епохите: Неолит, с. Маленово, Ямболско – Рибаров, Рибарова-Ходулова (под печат); Енеолит, потънало селище при Созопол (Рибаров 1994, 53 – 55); Ранножелязна епоха, с. Овчарци, Новозагорско (Рибаров под печат) и Късножелязна епоха, Ясътепе, край Ямбол (Рибаров, Боев

1990, 84 – 86). Всъщност дивите тарпани доживяват в Европа до XVII – XVIII в. (Беловежката пуца, Полша). С масовото разпространение на домашните коне обаче и особено след Късножелязната епоха, когато е поредната миграционна вълна на степните народи става много трудно различаването на дивите тарпани от дребните домашни скитски коне имащи за прародител тарпана. В последните векове преди пълното си изчезване от дивата природа тарпанът вероятно се е кръстосвал с домашни коне.

Общият относителен дял на дребните преживни (овце и кози) в проучвания обект е равен на този на говедата (27,8%). По-точно определените до вид индивиди виждаме, че овцете са 3 пъти по-многобройни от козите (таблица 2).

От общото стадо на дребните преживни 60% са достигали зряла възраст. Намерените зрели индивиди са на възраст между 2,5 и 3 години. В незряла възраст са колени 20% от животните, а останалите 20% в млада.

Свинете са имали вторият по големина дял (22,2%) сред домашните. От всички индивиди само 25% са достигали зряла възраст. Останалите 75% са колени в незряла възраст най-често между 6 и 7 месеца.

Таблица 4. Безгръбначни видове от „Хрисосотира” по материали от 2021 и 2022 година

Вид	Брой и % останки	Брой и % индивиди
Мор. рак (<i>C. pagurus</i>)	1 (5,55%)	1 (7,14%)
Мор. мида (<i>O. polymorpha</i>)	14 (77,78%)	10 (71,43%)
Мор. мида (<i>M. galloprovincialis</i>)	3 (16,67%)	3 (21,43%)
Общо:	18 (100,00%)	14 (100,00%)

Както установяваме от таблица 3, ловните бозайници и птици са 21,7% от всички индивиди гръбначни животни.

Два от петте диви гръбначни са благородни елени. И двата индивида са едри възрастни мъжки екземпляри. Останките са от главата, плешките и бутоните.

Дивата свиня е определена по част от горната челюст (*maxilla*) с 2 зъба и фрагмент от лакътна кост (*ulna*) на възрастен женски индивид.

Останките от лебед и сребриста чайка (*glarus*) са споменати по-горе.

Обитателите на „Хрисосотира” са ловували благородни елени най-вероятно в горските масиви на Странджа планина. Днес ареалът на благородния елен се е съкратил към по-високите български планини, най-близките от които до региона са Източните Родопи и Стара планина. В по-ранните исторически епохи Странджа планина е била по-богата на дивеч.

Другият установен в крепостта ловен бозайник дивата свиня, е обитател, както на широколистните дъбови и букови гори в Странджа, така и на гъстите лонгозни (заливни) гори по долните течения на вливащите се в морето реки.

Водолюбивы птици (лебеди, чайки) са ловувани най-често в крайбрежните езера, но също и в акваторията непосредствено до брега на морето.

От таблица 4 установяваме, че не рядко на трапезата на обитателите на ранновизантийската крепост „Хрисосотира” са се появявали морски дарове – стриди,

черни морски миди, раци. По-често попадаме на едри черупки от споменатите 2 вида морски миди. Мидите са били варени преди консумацията на месото им.

Морският рак също е едър екземпляр. Макар и малък, фрагментът от щипка показва, че и ракът по-вероятно е също варен, защото по останката не намираме следи от опушване.



Обр. IV. 7. 1. Част от голям пищял (tibia), вляво и 4-та метатарзална кост (metatarsus IV), вдясно на катър
Part of a mule's tibia, left and metatarsus IV, right



Обр. IV. 7. 2. Долна челюст (mandibula) на овца
Lower white jawbone (mandibula) of a sheep



Обр. IV. 7. 3. Долна челюст (mandibula) на коза
Lower white jawbone (mandibula) of a goat



Обр. IV. 7. 4. Части от раменна кост (humerus), вляво; лакътна кост (ulna), в средата и лъчева кост (radius), вдясно на домашни свине
Parts of a shoulder bone (humerus), left; ulna, in the middle, and radius, right, of domestic pigs



Обр. IV. 7. 5. Част от рог (corn), горе и зъби (dentes), долу на говедо
Part of a horn, above, and teeth (dentes), below, of cattle



Обр. IV.7.6. Рог (corn), горе и част от горна челюст (maxilla), долу на бивол
Horn, above and part of the upper jaw (maxilla), below of a buffalo



Обр. IV.7.7. Метакарпална кост (metacarpus), горе и част от долна получелюст (mandibula), долу на бивол
Metacarpal bone (metacarpus), above and part of the lower white jaw (mandibula), below of a buffalo



Обр. IV.7.8. Части от горна челюст (maxilla), горе и лакътна кост (ulna), долу на диви свине
Parts of the upper jaw (maxilla), above, and ulna, below, of wild boar



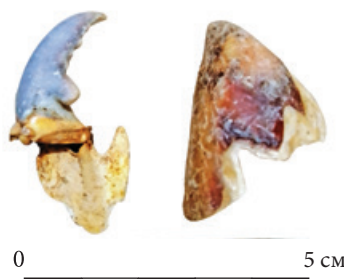
Обр. IV.7.9. Части от горна челюст (maxilla), горе и метатарзална кост (metatarsus), долу на благороден елен
Parts of upper jaw (maxilla), above and metatarsus, below, of red deer



Обр. IV.7.10. Метакарпална кост (carpometacarpus) на лебед
Metacarpal bone (carpometacarpus) of a swan



Обр. IV.7.11. Черупки от морски миди (Ostrea polymorpha)
Shells of oysters (Ostrea polymorpha)



Обр. IV.7.12. Част от щипка на морски рак (C.pagurus), вляво и черупка на морска мида (M.galloprovincialis)
Part of a claw of a crab (C.pagurus), left, and a shell of a sea clam (M.galloprovincialis)

Хрисосотира в градската територия на Созопол

Късноантични и средновековни структури и находки извън крепостните стени

Полуостров Хрисосотира попада в един богат на късноантични и средновековни обекти микрорайон, разположен северозападно от остров Св. Кирик, североизточно от склоновете на рида Бакърлъка, югоизточно от нос Акра и югоизточно от локалния морски маршрут, свързващ Созопол с Деултум чрез Порос.

На югозапад този микрорайон е ограничен от трасето на древния път свързващ Порос със Созопол. Според краеведа Георги Герджиков старият път („гръцки път“) е минавал на 1–2 км южно от края на с. Свети Никола през някогашната крайселска поляна Кайрюку (дн. гр. Черноморец – Герджиков 1992, 31–32). През столетията пътят е сменял трасето, но изхождайки от преките теренни наблюдения може да са напише, че той е в близост до проучвания обект.

За съжаление, останки от сухоземни пътища, функциониращи синхронно с античните, та дори и късносредновековни обекти, няма запазени. Днес разчитаме на описанията на състоянието на пътната мрежа, засягаща Новото време. Все пак имайки предвид консервативния характер на пътната мрежа в тази част на българското крайбрежие, можем да опишем пътища, които са използвани през Късното средновековие, Възраждането и Новото време или поне техните трасета са били едни и същи (Христов 2022, 191 – 199).

Според братя Шкорпил стария път свързващ м. Пода в южната част на полуостров Форос със Созопол минавал под северните склонове на Ала тепе и Росен Баир (Шкорпил 1891, 122 – вж. обр. V. 1). Вероятно в м. Отманлий (старото едноимено село) имало хан или станция. Тази хипотеза се базира на запазени писани сведения от XV век. В дарителски акт от 1493 г. (вакъфнамето на султан Баязид II) се споменава м. Ески юрт – в старото землище на с. Отманлу. То е наречено в турския документ „menzil“, т. е. пътна станция (Райчевска 2000, 157). Пак приблизително в този район в българска карта от 1937 г. е отбелязана м. Влах юрт, т. е. старо изчезнало селище по примера с Ченгене юрт и Димитри юрт.

Милен Николов обръща внимание на детайли от австрийска карта от 1829 г., където Ченгене скеле е представено, не само като пристанище, но и като населено място на големия път от Факия през дн. Зидарово – Форос – Ченгене скеле – Созопол (обр. V. 1). От Созопол пътя тръгвал на юг към Цариград. Пътят от Факия е с много разклонения, но тръгва от Одрин (Николов 2021, 45, обр. 6). Любопитното е, че след селището Ченгене скеле на юг пътя, в посока село Свети Никола и Созопол, преминавал доста отдалечено от морския бряг.

Що се отнася до морския маршрут, нови находки и наблюденията под вода поз-

воляват да открием неговото интензивно използване по море с локално значение (обр. V.2). По оста югоизток-северозапад той е започвал от пристанищната зона на Апология Понтика/Созопол и е достигал римския и късноантичен град Деултум. Преминавал е в близост до нос Акра, после две пристанищни зони на Атия. Следвал е изключително защитения залив Ченгене скеле. Съдейки по находките в акваторията на кв. Крайморие на гр. Бургас, морския път е бил в близост до нос Каба бурун и след това пристанищната зона в залива Форос. Античният фарватер след залива Порос вероятно е продължавал и по-навътре по плавателната част на Мандренска река до късноантичния римски град Девелт (Христов, Велковски, Велев, 2023, 67 – 85).

В близост до Хрисосотира, до нос Акра, е открита една смесена находка от цели и фрагментирани амфори, илюстриращи откритите периоди в корабоплаването по този маршрут. Те са намерени на подводния риф Биволите (Вуалите), разположен североизточно на 300 м пред носа на Акра. Именно до него е преминавал въпросният древен фарватер. Обхваща площ от около 500 кв. м. В тази зона дълбочината варира от 5 до 14 м, но скалите се издигат на 1 м над морското равнище. Амфорите се датират най-общо от времето на Късната античност до началото на XI век (Христов 2024, под печат).

Обектите, които заслужават внимание в разглеждания микрорайон, са: крепостта Акра, археологически обекти на източния бряг на залива Вромос, пристанище и останки от предполагаем късноантичен храм Св. Никола при гр. Черноморец, нос Таласакра и картираните структури в непосредствена близост от крепостните стени на Хрисосотира.

Крепостта Акра

Разположена е на едноименния нос в североизточната част на полуостров Св. Никола землище на гр. Черноморец, Община Созопол (Христов 2013а; обр. V.3). Обхваща площ от 15 дка. Във връзка със зачестилите варварски нашествия в края на V в. по времето на управлението на император Анастасий е построена крепостна стена, отделяща носа от полуострова. Крепостта е притежавала две кули, основите на едната е залята от водите на Черно море (обр. V.4). Във вътрешността на укреплението са разчистени основите на 30 жилищни и стопански сгради. Въз основа на теренните наблюдения можем да обобщим, че общия брой на постройките е надхвърлял 50, но за съжаление голяма част от тях са били унищожени (обр. V.5 – V.7). Акра е притежавала и голям християнски храм, за съжаление разрушен при изграждането на отбранителни бетонни съоръжения от българската армия през XX в. Множество находки (монети, накити, керамични съдове), открити при разкопките, свидетелстват за високия стандарт на живот на обитателите на Акра. Крепостта е превзета в края на VI в. от аварите.

Неукрепено късноантично селище извън крепостните стени на Акра

Освен крепостта на нос Акра трябва да отбележа наличието на следи от множество постройки, две древни рибарски съоръжения, разположени южно от най-тясната част на носа и предполагаемо пристанищно съоръжение, разположено днес под

вода западно от крепостната стена в залива Вромос. Тук вероятно се е развивал неукрепен жилищен квартал през ранновизантийския период и доказателство за това са, както теренните наблюдения, така и документираните жилищни структури в западния бряг на полуостров Свети Никола към залива Вромос (Христов 2013а,91 – 98). Общата дължина на брега, по който се откриват следи от жилищно-стопански структури, е повече 200 м. Съдейки по откриваната фрагментирана керамика по цялата дължина на пътя, който свързва крепостта Акра с Черноморец, то може да се предположи, че широчината на това своеобразно предградието в посока изток – запад е около 100 м (Христов 2021а,184).

Късноантично поселение залято от водите на морето в акваторията на залива Вромос

Археологическият обект, залят от водите на Черно море, е ситуиран в югоизточната част на залива Вромос (Христов и колектив, 2014). По-точно той е разположен южно от ниско възвишение вдадено в морето предпазващо от северните и североизточни ветрове. Същата роля е играела група скали продължение на възвишение на запад-югозапад – днес в по-голямата си част под вода. Въпросните скали образуват непрекъснат подводен рид с дължина 300 м, който в миналото се е издигал над морското ниво и е играел ролята на естествен вълнолом. Обектът е обхващал площ приблизително около 3,5 дка на дълбочина от 0,50 м до 2,5 м. Базирайки се на откритите стотици основно керамични материали на морско дъно, може да се отбележи, че имаме налице изключително интересна ситуация на поселищен континуитет за дълъг исторически период в район, разположен в близост до древногръцкия полис Аполония. Селището е било обитавано през цялото I хил. пр. Хр. и е имало подчертани търговски функции. Вероятно поселищния континуитет продължава и през ранния Принципат на Римската империя при наличието на материали от I – II век. По всичко личи, че селището е продължавало да функционира и през III и целия IV век. Финалът в развитието на обекта се явява IV век. Причините, освен военни, може да се окажат и такива, свързани с промяна нивото на Черно море или регистрираните земетресения с често катастрофален ефект за някои градове и селища по Черноморието, описани в писмените извори. Вероятно след изоставянето на тържището в залива Вромос част от населението „припознава” като сигурно убежище близко разположения нос Акра.

Средновековна църква на полуостров Св. Никола

В разглеждания контекст, пред изследователите стои въпросът и за изчезнал манастир или църква в района извън заградената площ на нос Акра (Христов 2021а, 183 – 184).

Единственото сигурно споменаване на християнски храм за района на нос Акра се съдържа в писмо на константинополския патриарх Неофит Втори до братството на манастира Св. Йоан Кръстител до Созопол от септември 1606 г. (Kamberidis 1993,162). В това писмо патриархът потвърждава автономията на созополския островен манастир и изрежда предадените от късните византийски императори метоси.

Сред много местности и метоси се споменават манастира Св. Никола и манастира Св. Параскева, разположен на нос Акра (Акра, бел. И. Х.) заедно с местността и пасището“.

Според Стоян Андонов (роден 1966 г.), потомствен рибар от гр. Черноморец основите на малка църква са стояли до 60-те години на ХХ в. на равния терен до днешната бариера за археологическия обект. Трябва да се припомни и факта, че на нос Акра липсват археологически материали по-късни от VI век. Такива обаче са открити в приводнения краен участък на крепостната стена с кула навлизащи днес в залива Вромос (Христов 2013а, 52). При археологическите разкопки през 2013 г. е документирано преустройство от вътрешна страна на кулата посредством един напречен зид на фуга изграден с различен хоросанов пълнеж от основния. Това преустройство северно от приводнената кула в залива Вромос, въз основа на някои находки като оловен печат и анонимен фолис, се датира за XI век.

Считам, че останките на манастирът (църквата) Св. Параскева трябва да се търсят извън крепостните стени на нос Акра.

Пристанище и останки от предполагаем късноантичен храм Св. Никола при гр. Черноморец

Църквата Свети Никола е построена в сегашния си план през 1858 г. Представява еднокорабна базилика. След пожар е претърпяла няколко преустройства (1980 – 84 и 2009 г.). Към църквата е построена камбанария и малък параклис над старо водохранилище-аязмо. Всъщност църквата в гр. Черноморец има много по-стара история. При ремонтни дейности в двора ѝ е открита голяма средновековна (?) цистерна, служеща са събиране на вода използвана, както за битови, така и за религиозни нужди. И до днес на камбанарията стои допълнително апликиран железен процесияен кръст от XII век, а в двора на храма е поставен фрагмент от мраморна колона с вероятно датировка V – VII век (Христов 2013а, 153 – 160).

След строежа на новото пристанище на гр. Черноморец през 2015 г. в югоизточното подножие на сегашната църква, в самия край на т. нар. рибна борса, открих в изкопаната от работниците пръст десетки фрагменти от късноантични амфори. За съжаление, така и не разбрах точния контекст на тяхното намиране, но е сигурно, че те произхождат от близката околност и са извадени от земята при строителните дейности (обр. V.8 – V.14).

Смята се, че църквата „Свети Никола“ е построена на мястото на стария манастир „Св. Николай Помощник на бедните“. Според византийските официални документи той е бил подчинен на островния манастир „Св. Иван“. Според патриаршески документи от XVI век и преди това, се споменава като „метох на Свети Йоан Предтеча“ на едноименния остров от 1580 г., в които манастирите „Св. Никола“ и „Св. Анастасия“ са неразривно свързани обители.

През 1626 г. с. Свети Никола и вероятно близко разположения манастир са опожарени от казаците. Сведение за това черпим от една преписка върху богослужебна книга от манастира „Св. Анастасия“, по-късно пренесена в Цариград (Джемеренов, Димитров 1994, 114; Карайотов 2004, 60 – 61).

В писмо на константинополския патриарх Неофит II до братството на манасти-

ра „Св. Йоан Кръстител“ до Созопол от септември 1606 г. (Kamberidis 1993, 162) се потвърждава автономията на созополския островен манастир и се изреждат приданите от късните византийски императори метоси. Сред много местности и метоси се споменават манастира „Св. Никола“ и манастира „Св. Параскева“, разположен на носа Накра (Акра), заедно с местността и пасището.

Всъщност трябва да разграничаваме манастира „Св. Никола“ наречен в някои документи „Помощник на бедните“ и нос Акра. Доказателство за това са отново партриаршески и императорски писма. Най-ранният документ, в който се споменава манастир с името „Св. Никола“ е аргировула на император Йоан VIII Палеолог от август 1437 г. В него изрично е казано, че манастира е разположен „на брега близо до носа“. Той следва да бъде метох на островния манастир „Св. Йоан“. Според Ламброс Камберидис метоха „Св. Никола помощник на бедните“ трябва да се локализира в малкото пристанище на дн. гр. Черноморец, което между впрочем и до днес носи името на светеца (Kamberidis 1993, 63). Манастира „Св. Никола“ се споменава и в други документи от XVI век, в които става ясно, че между 1550 – 1555 г. той е възстановен от патриарх Нифон, който след оттеглянето си от патриаршеската катедра в Цариград живее последователно на остров Св. Йоан и манастира „Св. Никола“.

В едно писмо на Йеремия II патриарх на Константинопол от 1579 г, в което се припомня зависимостта на метоха Св. Никола от манастира „Св. Йоан Предтеча“, се споменава, че въпросният метох е разположен в близост до островния манастир.

Отново в писмо този път на патриарх Митрофан III от септември 1569 г. се припомня за аргировул на византийски император (вероятно на Йоан VIII Палеолог) и изрично се посочва, че „църквата „Св. Никола – помощник на бедните“ е разположена на морския бряг близо до нос Акра“.

Таласакра

Името е с гръцки произход и би следвало да се преведе като „морски нос“.

За съществуването на крепост на средния полуостров при гр. Черноморец споменава Божидар Димитров в описа на малките крепости по българското Черноморие публикуван през 1981 г. (Димитров 1981e, 432 – 433). Въсъщност тук е станало объркване с нос Акра, където през 1973 г. Ив. Карайотов открива няколко фолиса от VI век (Карайотов 1974, 13 – 22). Описанието, което Божидар Димитров дава за Таласакра, отговаря на ситуацията около Акра.

При полуостров Таласакра липсват данни за селище или крепост. Засилената човешка дейност през годините, свързана с отбранителното строителство на подземни укрития и наземни бункери от страна на българската армия, е променило до неузнаваемост терена на средния полуостров при гр. Черноморец. Теренът все още се охранява и е недостъпен (обр. V. 15). Като цяло обаче може да се напише, че тук липсва естествената защита, каквато притежават носовете на Акра и Хрисосотира.

Структури и находки в непосредствена близост до крепостните стени на Хрисосотира

Най-близките археологически структури до полуостров Хрисосотира са разположени на 200 м северозападно от кула №1 на крепостта в границите на бившо

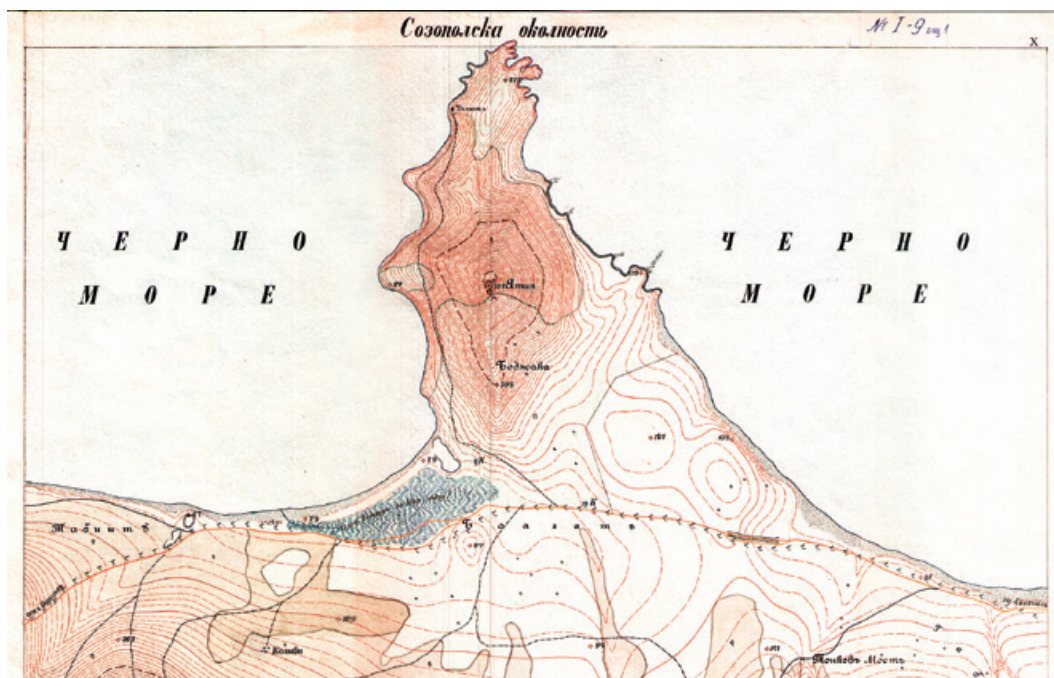
военно поделение. При посещение на обекта през 2020 г. членовете на комисията за приемане работата по проучванията забелязват пряко затрупани изкопи, в които са се съхранявали три големи цистерни за гориво. Същите са извадени от бившия склад за гориво и смазочни материали на поделението (днес структура с отпаднала необходимост на МО) преди започване на археологическите проучвания.

На повърхността са открити фрагменти от късноантични тухли споени с хоросан. Вероятно в близост до мястото на съхранение на цистерните, е съществувала голяма антична постройка. Препоръчано е в решенията на комисията проучване на околния терен с цел локализирането на останките на предполагаем манастир, за които има податки от топонимията на района (обр. V. 16 – V. 20).

Тук трябва да допълня още, че при строежа на т. нар. хранителен блок на военното поделение, разположен на 50 м западно от описаните следи от структури около склада на гориво, е бил открит зид изграден от обработени камъни споени с хоросан. Зидът бил с дебелина повече от 2 м. За съжаление той е затрупан и върху него е отлят бетон за изграждане на казармената постройка.

Некропол

Разположен е на отсрещния западен бряг срещу западната крепостна стена. В периода 2012 – 2015 г., при изкопни работи за построяването на туристическа инфраструктура на терасовиден склон с източно изложение, са открити поне пет гроба. Скелетите са били ориентирани изток-запад. Липсват повече данни.



Обр. V. 1. Детайл от карта изработена през 1893 г. изобразяваща част от пътя полуостров Метоха-южната част на полуостров Атия за с. Свети Никола
Map issued in 1893 depicting a section of the Metoha Peninsula – southern part of the Atia Peninsula road to the village of Sveti Nikola. Detail



Обр. V.2. Карта на морски пътища по крайбрежието на късноантична провинция Хемимонт
 Map of the sea routes along the coast of the late antique Haemimontus Province



Обр. V.3. Карта на разположението на крепостта Акра
 Map with the Akra fortress location



*Обр. V. 4. Крепостната стена на нос Акра
The fortress wall on Cape Akra*



*Обр. V. 5. Основи на жилищни сгради във вътрешността на крепостта Акра
Foundations of residential buildings inside the Akra fortress*



Обр. V.6 – V.7. Основи на жилищни сгради във вътрешността на крепостта Акра
Foundations of residential buildings inside the Akra fortress



Обр. V.8. Църквата св. Никола в гр. Черноморец
St. Nicholas church in the town of Chernomorets



Обр. V. 9 – V. 10. Процесиен средновековен кръст на фасадата на църквата в гр. Черноморец
Medieval processional cross on the facade of the church in Chernomorets



Обр. V. 11. Мраморна късноантична колона в двора на църквата
Marble late antique column in the church yard



Обр. V. 12 – 13. Основи на старо водохранилище-аязмо в двора на храма
Foundations of an old holy well – ayazmo (Greek ἀγίασμα) in the church yard



Обр. V. 14. Заливът пред църквата Св. Никола при гр. Черноморец
The bay in front of the church of St. Nicholas near the town of Chernomorets



Обр. V. 15. Нос Таласакра
Cape Talasakra



Обр. V. 16 – V. 20. Останки от късноантична постройка, разположена на 200 м северозападно от крепостната стена Хрисосотира
Remains of a late-antique building located 200 m to the north-east of the fortress wall on Hrisosotira

Полуостров Хрисосотира през Средните векове

Археологическите изследвания показват, че на полуострова е съществувало някакво поселение през XIII – XVIII век. Податки за това са локализираните основи на късносредновековни сгради, обилното количество фрагментирана глазирана керамика, единични монети от XIII век, турски монети от XVII век.

Първата „корекция“ в обитаването на полуострова в Ранното средновековие е направена с откриването на фолис на император Констанс II (641 – 668 г.; на реверса лисва обозначение за година на управление на императора!). Монетата датира някаква интервенция в източния край на сграда №14 (обр. VI. 1 – VI. 1a). При разрушаването си постройката е понесла големи поражения от изток и североизток. В деструкции от стените, в пласт примесен от покривна керамика, въпросната монета е открита с монети на императорите Юстин II, Маврикий Тиберий, Фока. Тази находка измества горната хронологическа граница в населяването на полуострова от 615 – 626 г. към средата – втората половина на VII век. Друг е въпросът какъв е характера на сграда № 14 и дали в случая не става въпрос за епизодично присъствие на терена.

Основание за съществуването на друга сграда от Ранното Средновековие ни дават резултатите от разкопките в сондажи с номерация 71 и 71 в Южния сектор на полуостров Хрисосотира. След опожаряването на сграда № 31 по времето на управлението на император Ираклий (година Ч от неговото управление; януари 614 – януари 615 г.) върху нейните основи е извършено частично преустройство чрез надграждане на северно разширение на калова спойка. Отново със събития, свързани с разграбването на сграда № 31, свързваме изграждането на малка пещ до разбития североизточен ъгъл на дворното пространство (обр. VI. 2). Ситуацията най-общо може да се датира отново за средата или втората половина на VII век.

Случайна находка открита в насипите от пръст в южния сектор, извън пределите на сондаж № 66 на обекта е и фолис на император Константин VII (913 – 959 г.; обр. VI. 3 – VI. 3a). Друга единична монета, която датира присъствие на полуострова през Средните векове, е медна „българска“ имитация на византийска скифата на император Мануил I Комнин от първото десетилетие на XIII век (обр. VI. 4 – VI. 4a). Тази монета хронологически се свързва с масовия средновековен керамичен материал, открит на повърхностните пластове на полуострова.

Последният открит метален предмет от Средновековието е бронзова катарам-заклучалка намерена в близост до предполагаемия плочник от манастирската църква. Всъщност тук става дума за едната част от катарамата наречена в научната литература като „ключалка“ (обр. VI. 5). Представлява масивна отлята пластина с отвор във формата на прорез, чийто размер е достатъчен да влезе друга част от катарамата наречена „ключ“ (Петрунова 2020, 110 – 117). Въз основа на редица паралели наиката от Хрисосотира следва да датираме за XIII – XIV век (Прокопенко 2016, 45).

Както бе разказано в глава IV. 2, през 2023 г. завърши проучването на сграда 32. Планът на постройката е правоъгълен и обхваща площ от 50 кв. м. Зидовете са на калова спойка с широчина 80 см. В северозападната част са унищожени от съвременно строителство. В профилите отчетливо се наблюдава традиционна за Хрисосотира ситуация на рухнала покривна конструкция. До южния зид на постройката са били вкопани два питоса (обр. VI. 6 – VI. 11). Първият, който е с максимален диаметър 69 см и височина 50 см, е без дъно и умишлено поставен в по-стар частично разтрошен питос, но със запазена долна част и дъно. Около тази ситуация са събрани множество фрагменти от керамични съдове, в това число и такива от Средните векове. Датировката на керамичния материал (купи и гърнета), част от който е с жълта глазура, е края на XIII – началото на XIV век (обр. VI. 12 – VI. 13 – VI. 14 – VI. 15). Това обяснява и монтирането в основите на късноантичен питос на друг по-малък. През Средните векове сграда № 32 е преизползвана вероятно за жилищни нужди. Това е първото по-сериозно присъствие на полуостров Хрисосотира за епохата, като изключим повсеместно откриваната средновековна керамика.

С изключение на ситуацията в сграда № 32 керамиката от Средните векове е открита, в повечето случаи, без контекст по цялата проучвана площ на полуострова за десетте години на проучвания. Общото впечатление е, че керамиката (фрагменти от съдове с жълта монохромна глазура) може да се датира във втората половина на XIII и XIV век (Манолова-Войкова 2023, 238; 280). По принцип въпросното сграфито е най-характерния тип трапезна керамика по черноморското крайбрежие и се среща във всички селища. На юг от Хемус точни аналогии и паралели на находки от Хрисосотира има в Ахтопол, Урдовиза и Созопол (за жалост и при трите селища нямат сигурен контекст), както и сред най-късните находки от Палеокастро в Поморие и Акве Калиде, които според общата хронология на обектите могат да се отнесат към края на XIII в. В Несебър също има изобилие от подобна керамика. На север от Стара планина сграфитото с жълта монохромна глазура доминира в пластове от края на XIII и XIV в. във Варна, Кастрици и Калиakra. Малко изненадващо, но като общ комплекс, съдовете от обекта имат най-точни аналогии в Кастрици, където подобни находки със сигурност се датират в жилищните хоризонти от XIV век (обр. VI. 16 – VI. 17).

Късносредновековна структура при сондаж № 62

Проучването ѝ започва през 2020 г. В сондаж № 62 е разчистен северния зид на постройка, който е документиран още през 2015 г. Той е разположен на самия ръб на каменната кариера (обр. VI. 18 – VI. 24). Сградата е използвана продължително. За това свидетелства и надграждането във вътрешността чрез каменна платформа, стъпила на вече паднала покривна конструкция от някакво нейно ранно разрушаване. Липсват данни за другите зидове и общия обем на структурата поради факта, че нейното проучване е затруднено от тоновете пръст и камъни, натрупани върху нея, при разработването на кариерата до средата на миналия век.

През лятото на 2021 г. е разширен обхвата на сондажа и е разчистено огромно открито дворно място характерно с плътно наредени масивни камъни във формата на правоъгълен плочник с дължина 16 м и широчина до 5 м (обр. VI. 25 – VI. 29). Във вътрешността на постройката е достигнато подово ниво от плочести камъни, върху което са открити глинени лули и фрагменти характерни за периода XVIII – XIX век. Срещат се железни предмети, части от железни подкови, животински кости. Предпола-

гаемата дължина на постройката е 10 м (обр. VI. 30 – VI. 31).

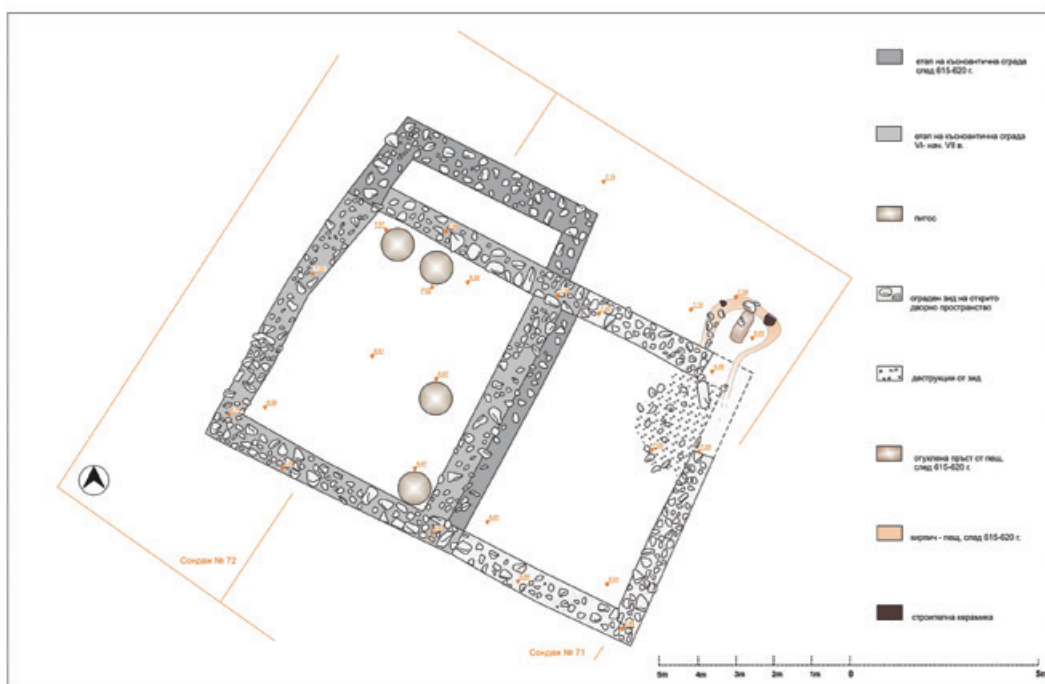
Във връзка разкопките в сондаж № 62 и новоразкритата сграда № 24, трябва да се припомни факта, че полуостров Хрисосотира е отбелязан в две интересни карти: „Подробна карта на рейдовете и заливите на Румелия“, съставена през 1807 г. от лейтенант И. Будишчев и „План на залива Бургас“ от 1830 г., съставен от Е. Тетбу дьо Марини. При първата карта на полуостров Хрисосотира е обозначена голяма сграда. Дьо Марини отбелязва Нос Акра (Akri), Nikolas, както и полуостров Хрисосотира, където са отбелязани „руините на манастира на Троицата“. За полуострова е поставил знак с червен цвят за голямо селище. Същият знак виждаме при големите крайморски градове Месембрия, Анхиало и Бургас. Също в тази зона можем да откروим на аеро-фотоснимка от 1918 г. основите на голяма правоъгълна сграда ориентирана изток-запад.

Какъв е характера на структурите частично разкопани в сондаж № 62 е трудно да се определи точно, но не изключвам възможността в зоната на посочения сондаж да е бил разположен манастира Христос Спасител, за чието съществуване имаме данни от писмо, на патриарх Теолепт II от 1585 г., в което се споменава за съществуването на един от поредните метоси на островния манастир „Св. Йоан Предтеча“ – църквата „Христос Спасител“ в Панорми. Според Ламброс Камберидис църквата „Христос Спасител“ в Панорми вероятно трябва да се е намирала на края на едноименния полуостров северно от Созопол. Панорми означава винаги добре защитено пристанище (панормон), обикновено оформено от вдаването на суша в морето (Kamberidis 1993, 42).



Обр. VI. 1 – VI. 1a Фолис на император Констанс II (641 – 668 г.)

Follis of Emperor Constance II (641 – 668)



Обр. VI. 2. Късноантична и ранносредновековна сграда № 31 – план
Late-antique and early Byzantine Building No. 31. Plan



Обр. VI. 3 – VI. 3а. Фоллис на император
Константин VII (913 – 959 г.)
Follis of Emperor Constantine VII (913 – 959)



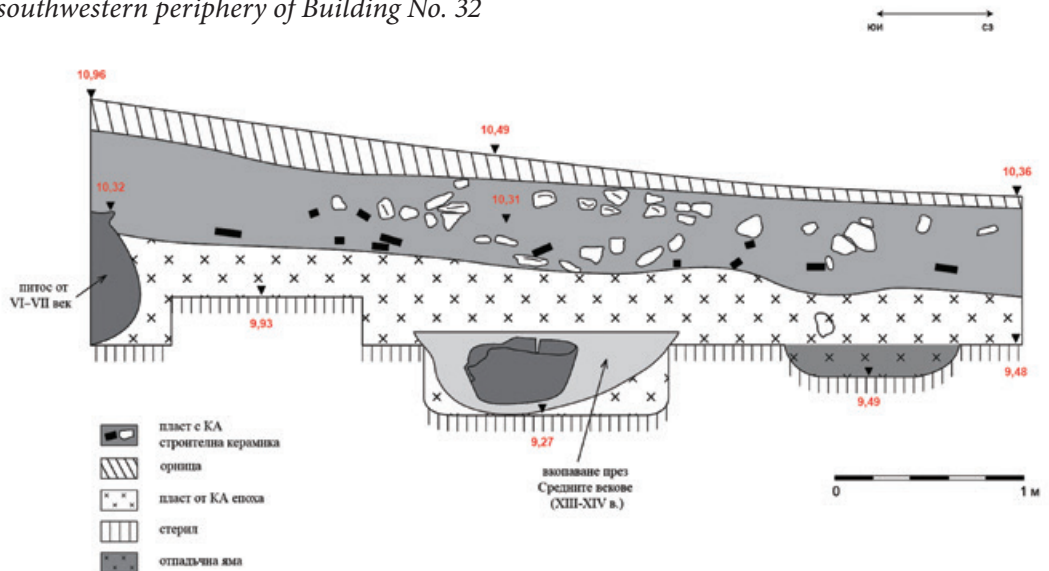
Обр. VI. 4 – VI. 4а. Медна „българска“
имитация на византийска скифата на
император Мануил I Комнин от първото
десетилетие на XIII век
Copper 'Bulgarian' imitation of the Byzantine
scyphate of Emperor Manuel I Comnenus from
the first decade of the 13th century



Обр. VI. 5. Бронзова катарам-заклучалка
Bronze buckle from a lock

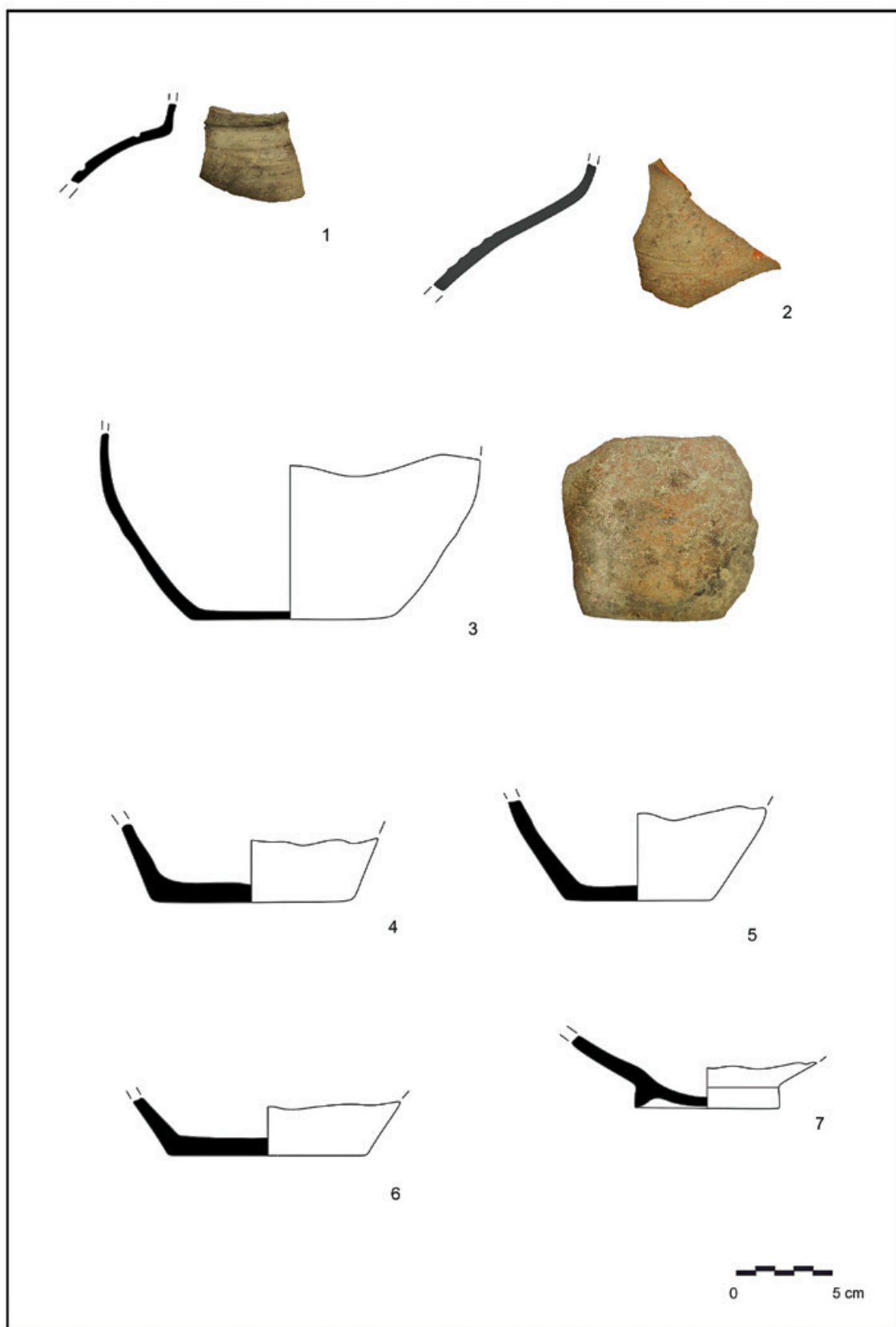


Обр. VI. 6 – VI. 7. Профил в югозападната периферия на сграда № 32
Profile in the southwestern periphery of Building No. 32





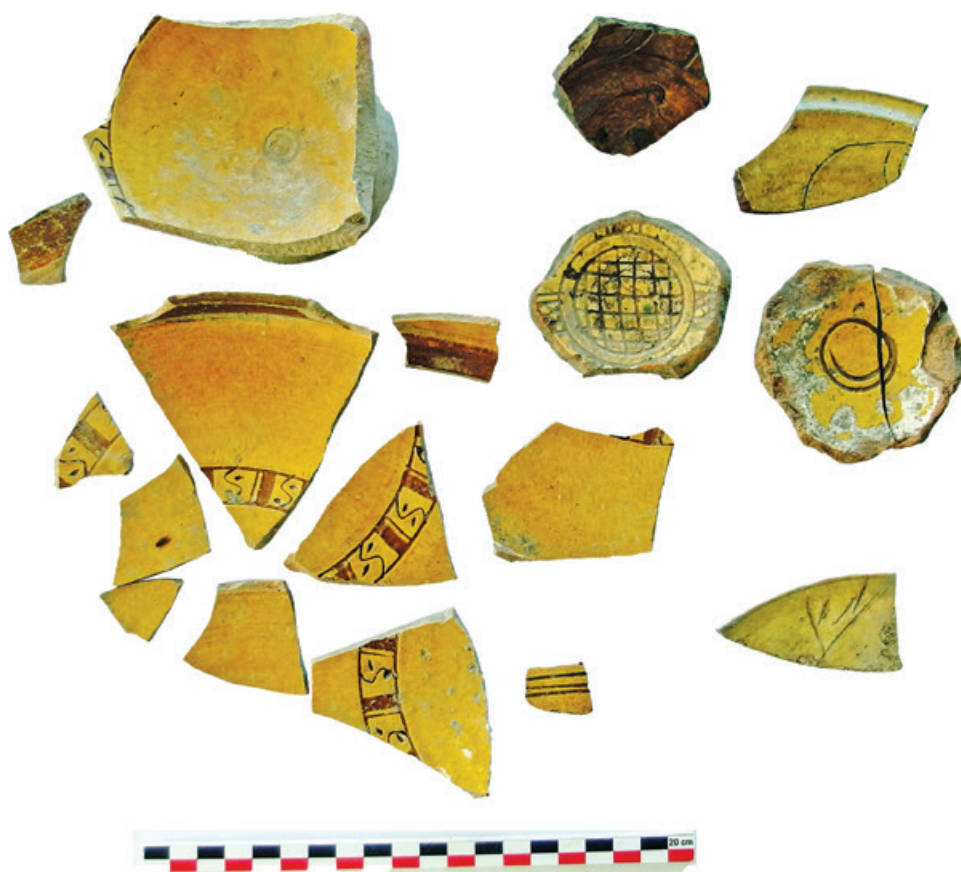
Обр. VI. 8 – VI. 11. Ситуация на вкопване на питоси от различни периоди в сграда № 32
Two pithoi from different time periods placed into one another. Building No. 32



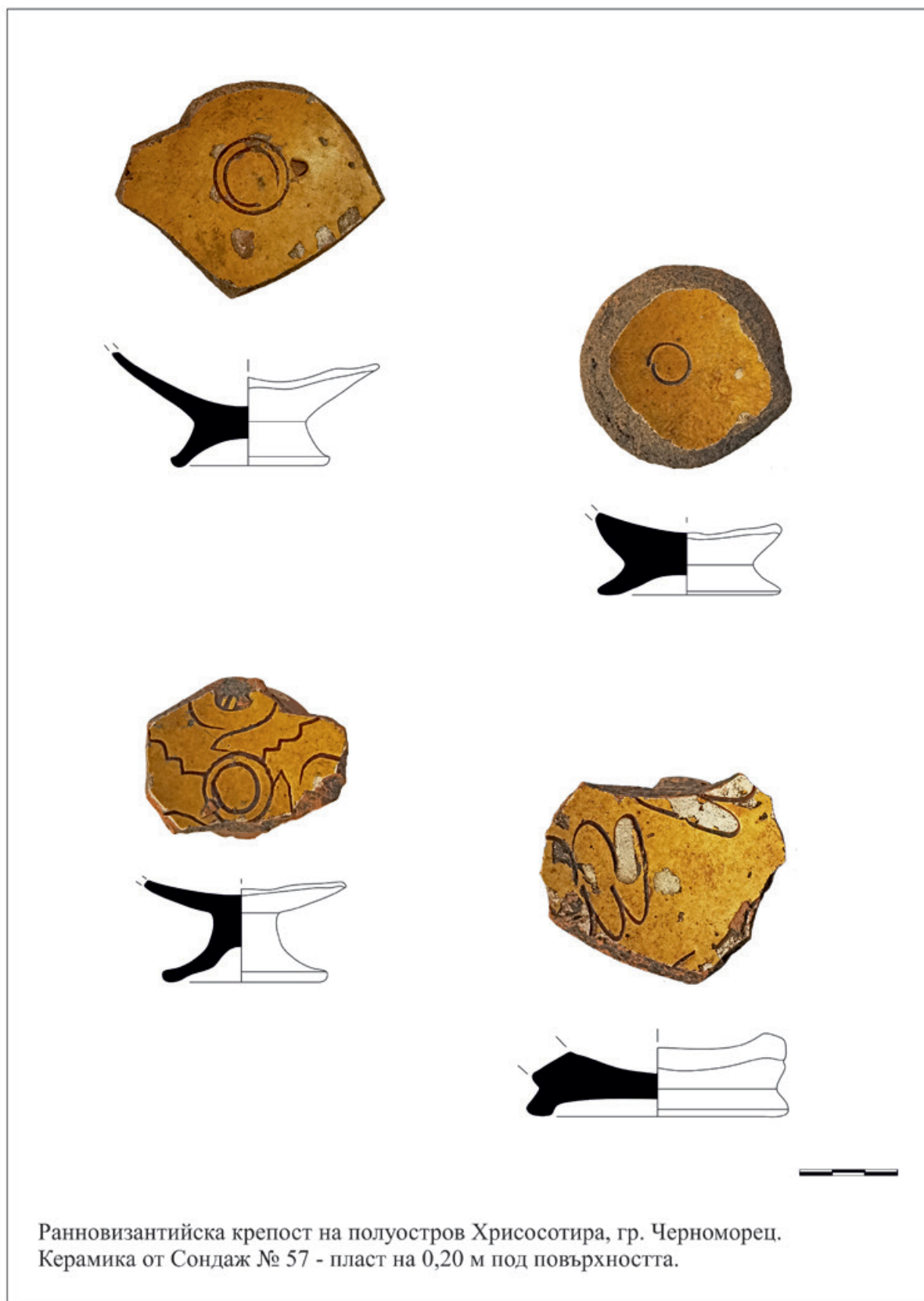
Обр. VI. 12. Средновековна керамика открита около западния питос в сграда № 32
 Medieval pottery found around the western pithos in Building No. 32



Обр. VI. 13. Средновековна керамика открита около западния питос в сграда № 32
Medieval pottery found around the western pithos in Building No. 32



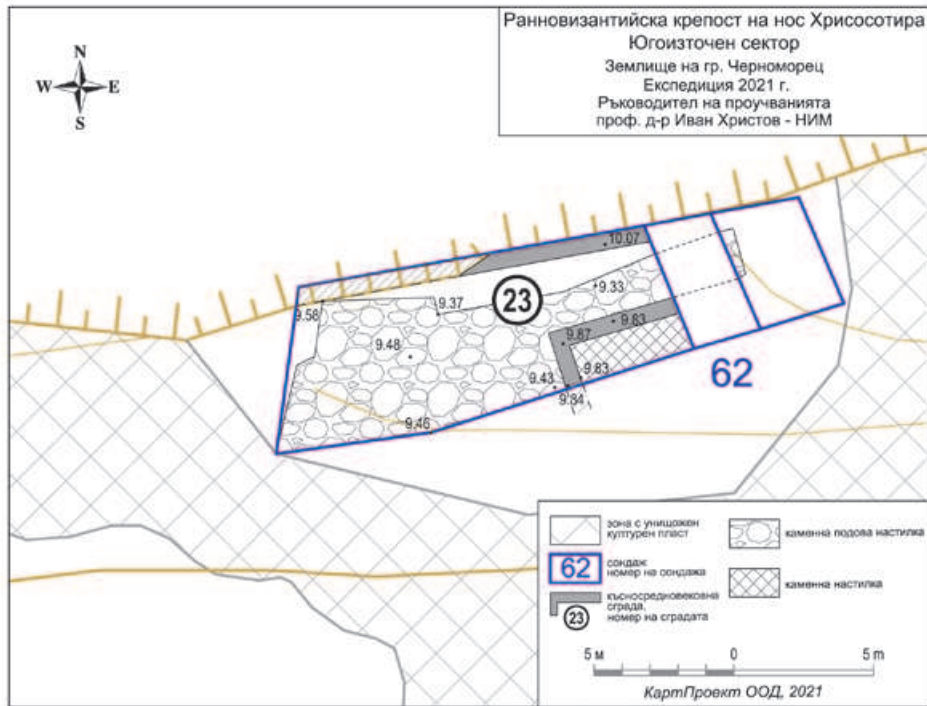
Обр. VI. 14 – VI. 15. Средновековна керамика открита около западния питос в сграда № 32
Medieval pottery found around the western pithos in Building No. 32



Обр. VI. 16. Фрагменти от средновековни съдове открити на различни места
на полуостров Хрисосотира
Fragments of medieval vessels found in various places on the Hrisosotira Peninsula

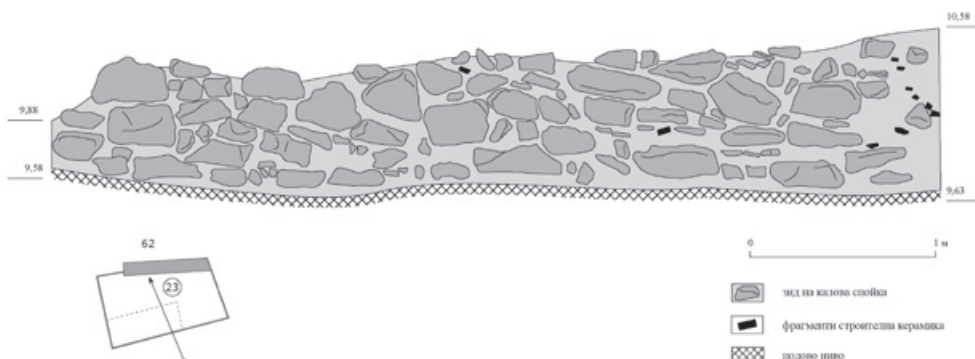


Обр. VI. 17. Фрагменти от средновековни съдове открити на различни места
на полуостров Хрисосотира
Fragments of medieval vessels found in various places on the Hrisosotira Peninsula



Обр. VI. 18 – VI. 19. Основи на късносредновековни постройка в сондаж № 62
Foundations of late medieval buildings in trench No. 62

20.10.2020 г.
 Ранновизантийска крепост на полуостров Хрисосотира, гр. Черноморец.
 Вътрешно лице в сондаж № 62, сграда № 23.



05.10.2021 г.
 Ранновизантийска крепост на полуостров Хрисосотира, гр. Черноморец. Южен сектор.
 Профил в източната част на сондаж № 62, сграда № 25.

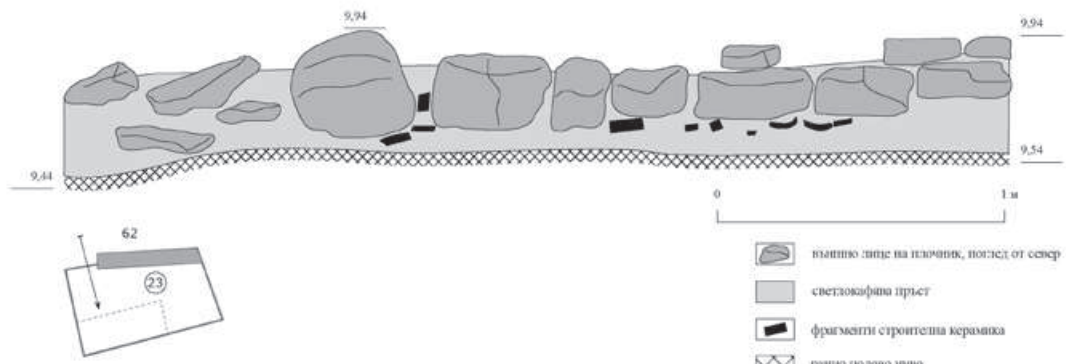


Обр. VI. 19a – VI. 21 Основи на късносредновековни постройка в сондаж № 62
 Foundations of late medieval buildings in trench No. 62



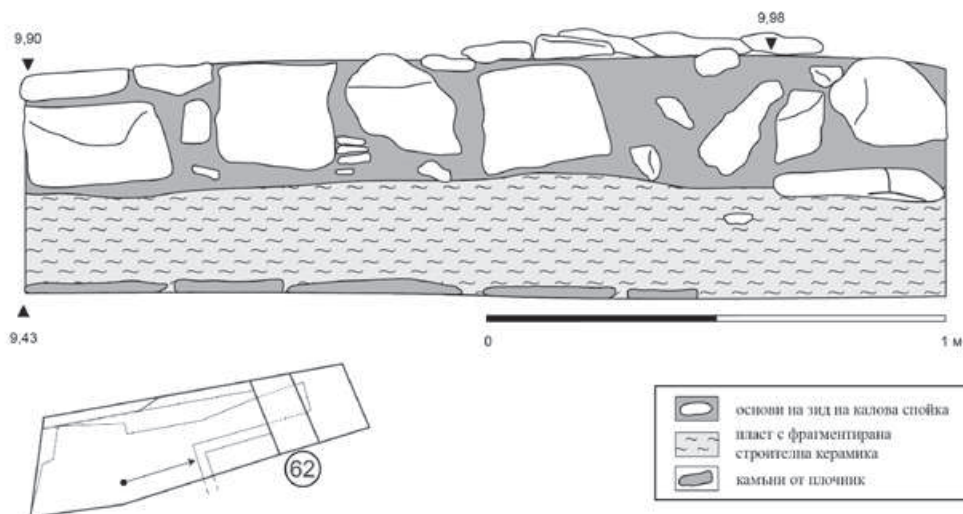
19.10.2020 г.

Ранновизантийска крепост на полуостров Хрисосотира, гр. Черноморец.
Профил под плочник в средата на *сграда* № 23, *сондаж* № 62.



05.10.2021 г.

Ранновизантийска крепост на полуостров Хрисосотира, гр. Черноморец. Южен сектор.
Външно лице на западен зид на каменна постройка над плочника в средата на *сондаж* № 62



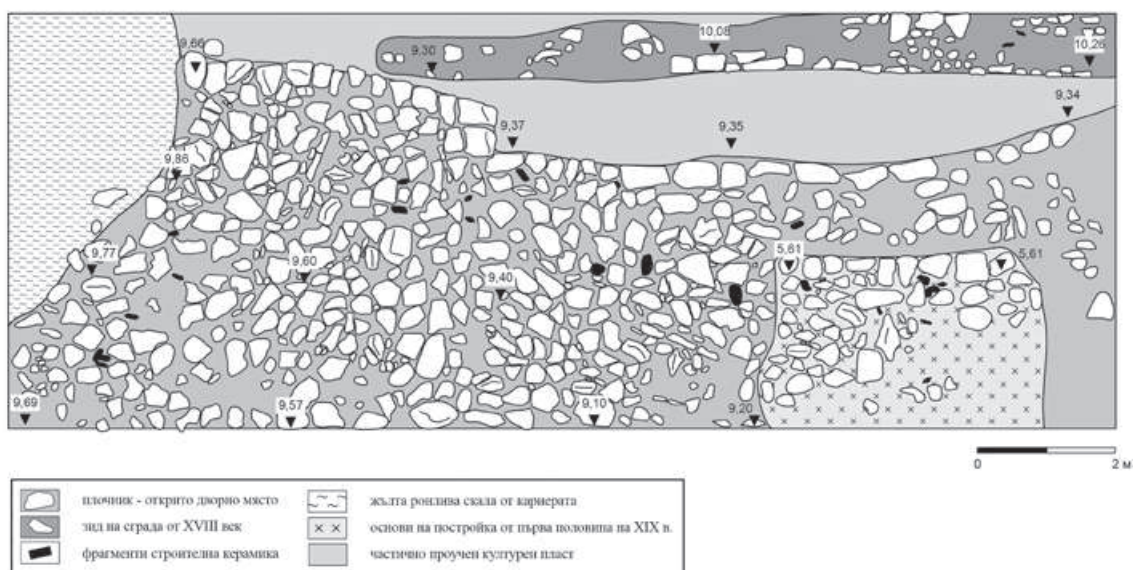
Обр. VI. 22 – VI. 24 Основи на късносредновековни постройка в сондаж № 62
Foundations of late medieval buildings in trench No. 62



Обр. VI. 25 – VI. 26. Плочник от предполагаема манастирски комплекс
в източната половина на полуострова
Paving slabs from a supposed monastery complex in the eastern half of the peninsula

06.10.2021 г.

Ранновизантийска крепост на полуостров Хрисосотира, гр. Черноморец. Южен сектор.
Сондаж № 62, структура № 23



Обр. VI. 27 – VI. 29. Плочник от предполагаема манастирски комплекс
в източната половина на полуострова
Paving slabs from a supposed monastery complex in the eastern half of the peninsula

Пристанищна зона и предполагаемо пристанище

Под термина „пристанищна зона“ разбирам акватория заключена между съседни носове, обикновено в тяхната подветрена страна, където съществуват условия за изграждането на пристанища и където археологическите и писмени извори са насочващи за търсенето под вода на такива (Христов 2018, 16, 271). За наличието на предполагаема пристанищна зона в акваторията на полуостров Хрисосотира данни черпим от писмените извори.

В предишна публикация припомних сведенията за разглежданата част от черноморското крайбрежие на първия граф Толстой (П. А. Толстой; Христов 2019, 132). Около 1705 г. графът описва Созополското пристанище като изключително добро с възможност да побере дори 1000 кораба, галери и по-малки плавателни съдове. До него се споменава и за малко пристанище, в което може да се поберат около 50 кораба за разлика от голямото Созополско пристанище. От тези две пристанища, на половин италианска миля разстояние, имало място, наречено Свети Никола и едноименен манастир, където се намирало поредно пристанище за малки лодки (Толстой 2006, 90; Христов 2015, 10).

Двеста двадесет и осем години по-късно гръцкия краевед Константин Папайоанидис описва твърде сполучливо характера на Созополския залив и неговия западен завършек към носовете Хрисосотира и Таласакра: „Откъм източната страна на града (Созопол, бел. И. Х.) морето е открито до най-далечния хоризонт, откъм западната страна на провлака се простира голям залив с формата на конска подкова и според мнението на специалистите, това е най-сигурният естествен пристан по Западното крайбрежие на Черно море, чиято спасителна сила е дала вероятно на Аполония новото име – Созопол. Заливът се затваря откъм запад от отсрещния бряг, стигащ до нос Таласакра“ (Папайоанидис 2004, 16).

И двата цитирани извора категорично съдържат информация за изключително удобен, защитен от ветровете залив оформен от вдаването на полуостров Хрисосотира в морето (обр. VII. 1).

По всяка вероятност въпросното пристанище е било разположено в подветрената югозападна страна на полуостров Хрисосотира, но за него липсваха конкретни данни до есента на 2023 г., когато бе проведен оглед под вода, целящ предварително запознаване с подводния терен и концентрацията на керамика. Този оглед бе в основата на организиране на последващи подводни експедиции в залива.

Сухоземната периферия на пристанищната зона на Хрисосотира има широчина около 120 м. Започва от края на западната крепостна стена и стига до повърхностните скали от подводния риф, върху който е изграден малък пристан с дължина 40 м. При подводни наблюдения през лятото на 2017 г., освен каменният кей, изграден от обработени камъни, са открити антични тежести за рибарски лодки, множество ке-

рамични фрагменти от ранновизантийски съдове, предимно амфори и заляти до 1 м дълбочина жилищни и стопански структури (обр. VII. 2).

На общия план на обекта прави впечатление разполагането на входовете на постройките в западния и южен сектор на юг към въпросната локализирана пристанищна зона.

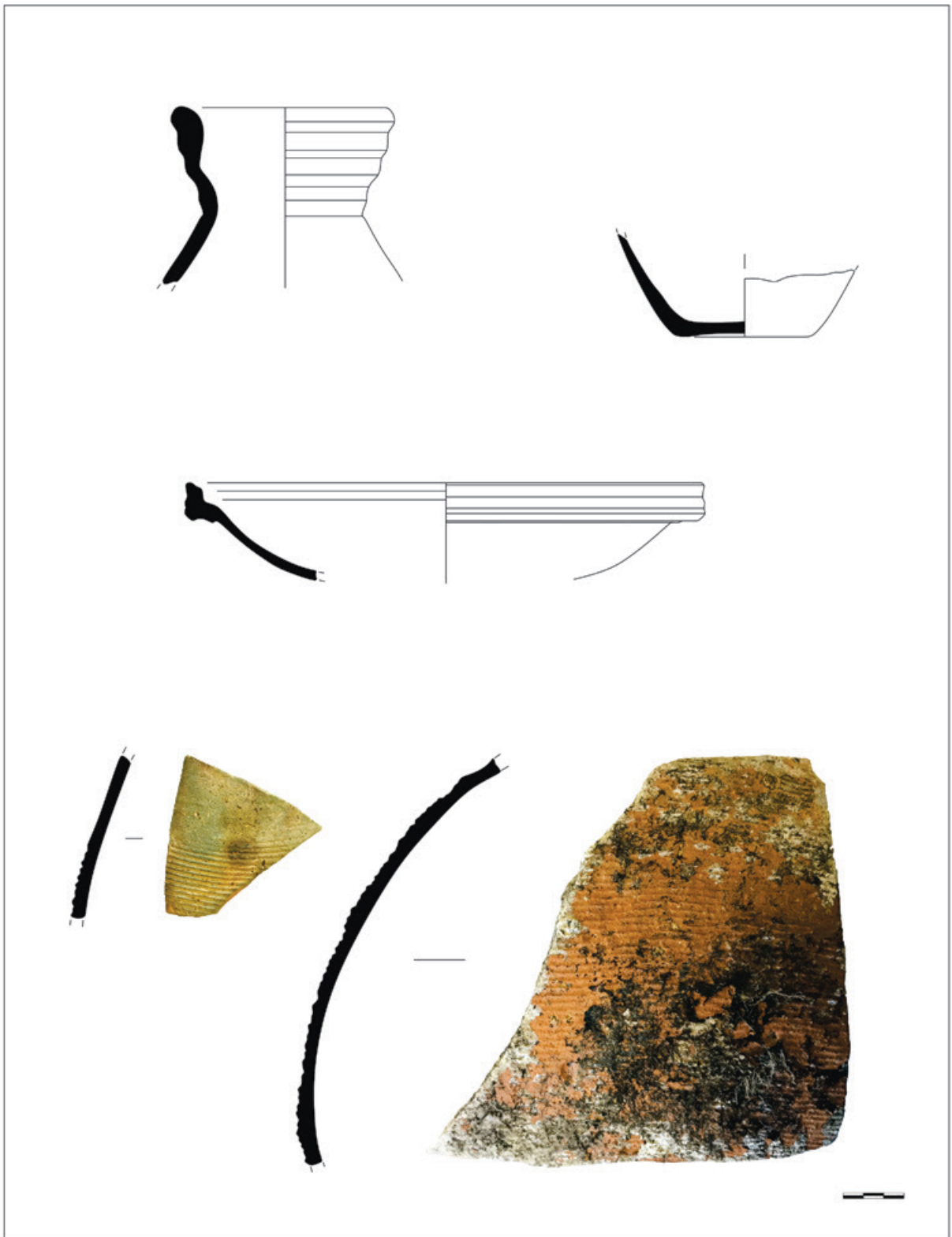
В заливът се откриват фрагменти от керамични съдове от Предримската епоха и късноантични амфори (обр. VII. 3 – обр. VII. 6). Най-голямата концентрация на фрагменти от съдове е на дълбочина между 5 и 8 м в участъка между железния кей и стария таян за риба, разположени в югозападната акватория на полуострова.

Извън тази зона, някъде в средата на залива е открито и струпване на северноафрикански амфори от VI – VII век вероятно част от товара на потънал кораб.

Като цяло трябва да се подчертае, че проучването на пристанищната зона на Хрисосотира ще бъде обект на отделни подводни археологически експедиции. През 2024 г. ще бъде поставено началото на целенасочено изследване в тази насока.



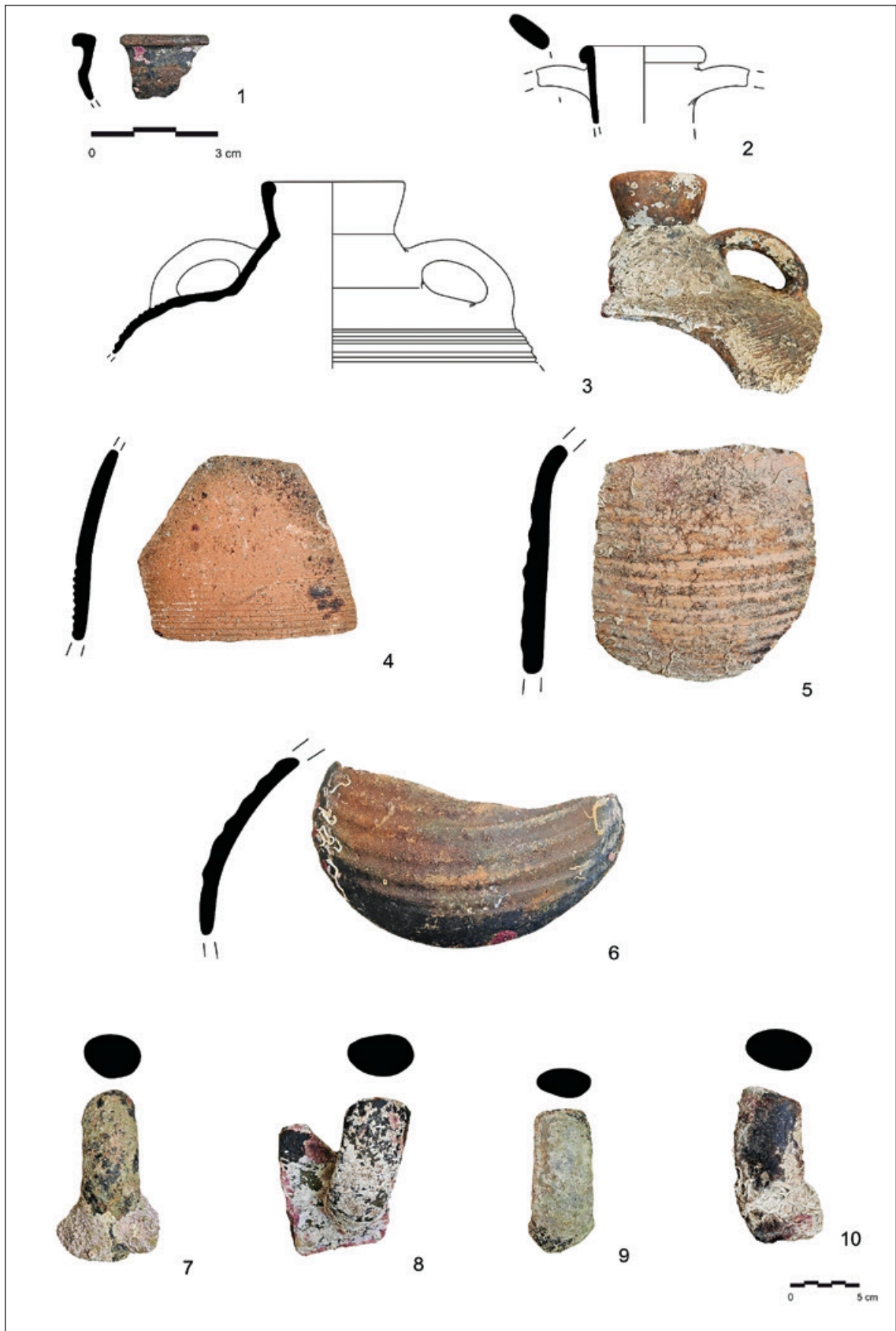
Обр. VII. 1. Пристанищната зона на Полуостров Хрисосотира – снимка с дрон
The harbour zone of the Hrisosotira Peninsula. Drone picture



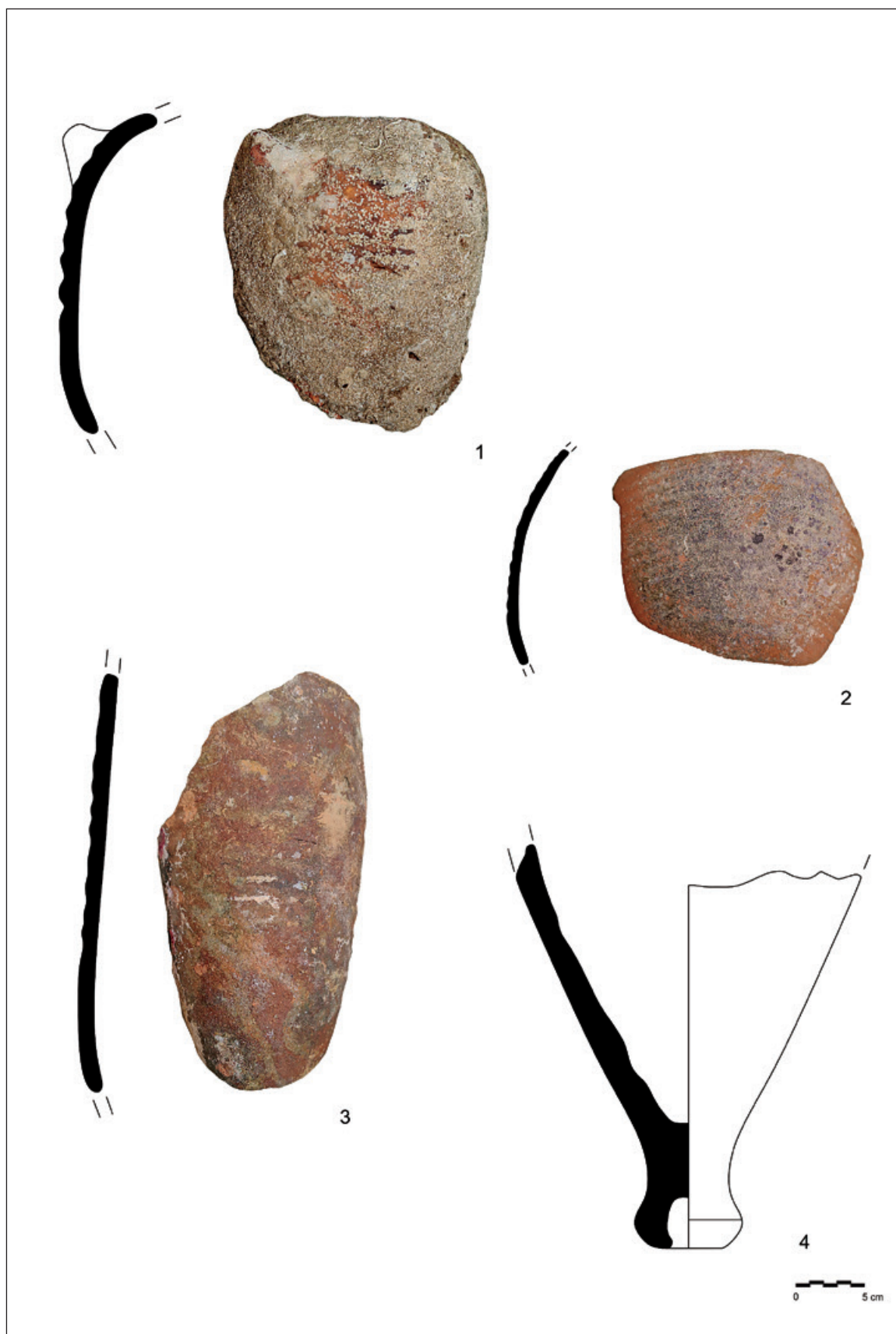
Обр. VII. 2. Керамични фрагменти открити под вода от залети структури
Ceramic fragments recovered from submerged structures



Обр. VII. 3. Горната част на амфора Late Roman 2
Upper part of amphora, type Late Roman 2



Обр. VII. 4. Керамични фрагменти открити под вода на дълбочина от 4 до 8 м
 Ceramic fragments found under water at a depth of 4 to 8 m



Обр. VII. 5. Керамични фрагменти открити под вода на дълбочина от 4 до 8 м
Ceramic fragments found under water at a depth of 4 to 8 m

Заклучение

Резултатите от проучванията през 10 сезона (2014 – 2023 г.) на полуостров Хрисосотира потвърдиха досега фиксираните периоди в обитаването му:

I. Архаичен период – VI в. пр. Хр.

II. Класически период – V в. пр. Хр.

III. Елинистическа епоха – IV – I в. пр. Хр.

IV. Римски период – I – III век.

V. Ранновизантийски период „А“. Средата/ втората половина на V век – 80-те години на VI век.

VI. Ранновизантийски период „Б“. 80 те години на VI век – 615/626 г.

VII. Средновековен период – XII – XV век.

VIII. Късносредновековен период – XVII – XVIII век.

VIII. Поселения от XIX – XX век.

Що се отнася до Предримската епоха трябва да се подчертае, че селището влиза в групата на няколко важни крайбрежни обекти, разположени между полуостров Атия и остров Св. Петър функционирали от Архаичната до Късноелинистическата епоха. Тези обекти са ситуирани на морски носове, заливи от които определена част в Древността е била суша и големия остров Св. Иван. Безспорно те са били важна част за хората на полиса Аполония Понтика, която е обхващала ограничената от Меден рид тясна крайбрежна равнина от нос Атия на север до с. Равадиново и м. Каваците на юг с площ около 80 кв. км (Gyuselev 2008, 134). Тази рамка отговаря на т. нар. „тясна“ представа за понятието хора, пряко зависи от поземлената собственост на полиса, за разлика от широкия смисъл на понятието, имащ връзка по-скоро със зоната на влияние на полиса. Приема се, че още през VI в. пр. Хр. цялата крайбрежна територия между Атия и Аполония е била под елински контрол (Дамянов, 2013, 116 – 132). Тук Хрисосотира попада неминуемо.

Споменатите материали и археологически структури на полуостров Хрисосотира маркират наличието на голям селищен обект, който с известна условност можем да наречем предградие (Προάστειον) на Аполония Понтика. За неговото съществуване бегли податки има за Архаичната епоха и Класическа епохи. През Елинистическата данните са по-осезаеми, благодарение на проучените сгради.

Хрисосотира става популярна отново в градската територия на Аполония / Созопол в края на V век. Крепостта при полуострова е построена в края на посоченото столетие, вероятно през първите години на управление на император Анастасий. За датировка е послужил контекста на намиране на малка колективна находка дребни бронзови номинали (нумуси), отсечени преди реформата при управлението на император Анастасий в зида на кула №3 на западната крепостна стена, както и някои фрагменти от импортна червенолакова керамика в сондажите. Общата дължина на стената е 300 метра, по равно разпределени на западната и североизточна стена.

Построяването на стената е под влияние на т. нар стимул на натиска от варвари-

те, които през първата четвърт на V век сериозно опустошават околностите на Созопол. Тук трябва да припомним, че през Късната античност е имало налице два способа на укрепване на ранновизантийските крепости по Западния Понт:

– Първи, чрез една дълга линейна отбранителна линия в най-тясната част на носовете, целяща тяхното „откъсване“ от материка.

– Втори, при който крепостните стени обхващат повече от две от страните на носовете. Той е бил също популярен в провинция Хемимонт на диоцеза Тракия и като примери мога да посоча Несебър, Анхиало, Скафида, крепостта Порос, Созопол и Ататопол. Хрисосотира попада към втората група крепости. Лисата на открит вход е една от загадките на крепостта. Съществуват два варианта на решение на тази загадка:

– Първия, такъв по подобие на крепостта Акра, изобщо не е бил нужен и Хрисосотира е била по-скоро морска крепост обслужвана от лодки и флота.

– Вторият вариант предвижда наличието в миналото на тесен вход унищожен между кула № 1 и кула № 4.

Сред укрепените селища от Ранновизантийската епоха могат да се разграничат две основни групи: със защитена площ над 1 ха; със защитена площ под 1 ха. За тях приемам, макар и с известни резерви, предложените в литературата определения – съответно, укрепени полуградски селища и укрепени села (виж Динчев 2006). В сравнение с изнесените по-горе примери през V – VI в. са били масово строени малки крепости – с площ под 1 ха.

Тук е мястото да се напише, че Хрисосотира се явява една от големите крепости, не само по Западния Понт. Тя успешно се „конкурира“ по площ с укрепените лагери от времето на Принципата по Дунавския лимес на българска територия, където големите крепости достигат максимална площ 5 – 6 ха (виж статистика Иванов 1999, 150 – 152: Дортикум – 1 ха; Алмус – 4 ха; касноантичния кастел Августе – 6,5 ха; Утус – около 4,5 ха; Димум – 4,32 ха; Ятрус – 4 ха; Трансмариска – 5 ха и др.). Изключения правят разбира се по-големите крепости като Бонония – 20 ха; Рациария – 25 ха; Ескус – 18 ха; Нове – 17,7 ха.

Ако се използва събраната информация за характеристиката и параметрите на редица известни ранновизантийски крепости в диоцезите Дакия и Тракия от В. Динчев, то трудно може да се открият укрепления от VI век по-големи от Хрисосотира. От общо 116 известни и частично проучени крепости с най-голяма площ са укрепленията при Гамзиград при Зайчар, Сърбия; Голямото кале при с. Младеново, Бургаско и това при Македонска Каменица – с. Делчево, Македония. Те заемат площ не по-голяма от 4,5 – 5,5 ха (Динчев 2006, 85 – 87). Съответно като големи крайбрежни крепости могат да се посочат укрепленията при с. Балик, Добричко (9,5 ха), Созопол (около 12 ха) и Несебър.

Разбира се отправна точка за сравнение се явява една приблизителна площ от близо 8 ха, която е определена по линията на крепостните стени, бреговата линия на полуострова и откриването на южния участък от стената и неговото графично продължение по оста запад – изток. Не са взети под внимание наличните данни за застроени площи с масивна архитектура, останала под земята в сегашното поделение на Министерство на отбраната, разположено северозападно от полуострова. Почти е сигурно съществуването на предградие на Хрисосотира на площ от няколко декара,

където е логично да се търси и друг вид фортификационни съоръжения. Като пример в тази насока мога да посоча втората крепостна стена пред Маслен нос отдалечена западно от основната на десетки метра.

Впрочем по крайбрежието на провинция Хемимонт е установено, че освен старите градове като Месембрия, Анхиало, Деултум и Созопол с традиции в градския живот на политическата карта изникват няколко интересни укрепени селищни единици, разпознати по своите характеристики като полуградски селища. Наред с крепостите при полуостровите Форос (кв. Крайморие на гр. Бургас) и Св. Никола (Акра) се нарежда описваната вече в три книги и тази при гр. Черноморец. Те всъщност са пример за междинно укрепено звено между споменатите големи селища по крайбрежието. Селищата (без това при Форос !) възникват чрез целенасочено създаване върху неусвоен терен, а не чрез структурна трансформация от по-ранни селищни единици.

Според мен причините за укрепването на полуостровите Форос и Хрисотира са две. На първо място тези селища имат за задача да подсилят охраната на големи пристанищни зони на градовете Деултум и Созопол. Крепостта при Форос контролира подхода откъм море към Мандренското езеро, което все още не е затлачено плавателно към ранновизантийския Деултум. Това е една от важните плавателни търговски артерии, осигуряващи стоки и продоволствие на големия консуматор – столицата Константинопол. Вероятно пред самата крепост североизточно от нос Форос се развива междинно пристанище, където могат да пристават по-големи търговски и военни кораби.

Хрисотира контролира северозападния край на голямото Созополско пристанище и самата тя притежава може би най-тихото по-малко такова. Тези селища не са устроени само да приемат голяма маса хора, застрашени от варварските набези по сушата. И двете селища имат разкрити структури, които подсказват добре развито градско строителство и планировка предвид наличието на добре устроени жилищни квартали, улична мрежа и изградени обществени представителни сгради, каквито примери ще разгледаме по-долу (Христов 2018, 396 – 397).

Ако трябва да обобщим съхранените данни за жилищно строителство във вътрешността на Хрисотира, преди всичко ще напиша, че анализа следва да се крепи въз основа на проучените 32 късноантични структури. Повечето от тях са представени в глава IV. 2 като самостоятелни сгради. Всъщност в редица случаи са налице двуделни структури, а номерацията по-скоро е повлияна от поредността на археологическите разкрития. По-голямата част от тях функционират през целия VI век, но има случаи на по-дълъг живот от началото на VII век.

По подобие на селищните крепости в *Thracia* и *Dacia* при Хрисотира липсва прецизното обработване на камъка. Няма данни и за масова употреба на тухли. Същото се отнася и за хоросана. Домакинствата в укрепеното селище на Хрисотира са предимно с каменно-кирпичен градеж (с необработени и полуобработени камъни, споени с глина или кал, в основите и долните части на стените, и с кирпичи в горните части на стените) или с паянтов градеж (със стени от дървени греди и плет, обмазан с глина). Под термина домакинство приемам вече утвърдения термин от В. Динчев, под който се разбира жилището на отделния жител, неговото семейство, както и стопанските постройки прилежащи към жилищната част (Dintchev 1997, 47 – 63).

Сградите имат по един вход и двускатен покрив носен от дървени греди. Покривните конструкции, чието качество варира според вида и обработката на използвания дървен материал, са покривани с *tegulae* и *imbrices*. На места, както е случая със сграда № 2, за покрива са използвани и квадратни тухли. Различните типове керемиди показват, че по-ранните римски традиции са пренесени в ранновизантийския период (Biernacki 2003, 19).

Вертикалните дървени колони са монтирани върху големи камъни служещи като бази. Трамбованите землени или глинени подове обикновено са без допълнителни настилки. Отопяването на жилищните помещения на Хрисосотира вероятно е ставало чрез открити огнища.

При някои сгради са налице отводнителни канавки от стрехите, както е случая с периферията на сграда № 18. В пределите на постройките можем да открием полувкопани хранилища, пещи за хляб. Почти без изключение на източната вътрешна страна на сградите са припознати останки от дървени лавици с керамични съдове и осветителни керамични тела- лампи. В почти всички постройки откриваме повече от един питос и хромели.

Някои стопанства имат малки оградени дворни пространства под открито небе. Характерно е и развитието на улични пасажи с различна широчина.

Няколко дълги заложи сондажа на южния и източен край на полуострова, както и цялостните наблюдения върху терена показват, че сградите са били изнесени не покрай брега, а по по-високите участъци в централната и северна част на Хрисосотира. Сградите са разположени терасовидно и групирани ветрилообразно съобразно трасето на крепостната стена и самите брегове на полуострова.

Като централна постройка, разположена западно от идеалния център на полуострова, следва да открием описаната по-горе сграда № 9. Описаната теренна ситуация отговаря на античните представи за сграда която можем да наречем *praetorium*. Съществуват различните тълкования на термина. Така например С. Торбатов, вижда в преториумите луксозно обзаведени места за кратковременна почивка на висши чиновници в империята. По правило още през Ранния Принципат преториумите са разположени, както край градовете, така и около важни пътища (виж: Cagnat 1877, 640 – 642; Isaak 1990, 172 – 173; Arce 1997, 19; Торбатов 2004, 81) По принцип преториумите са важна част и от укрепените легионни или ауксиални лагери в римската република и империя и представляват удобна къща или вила от типа на италианските, в която резидира командващия офицер (Иванов 1999, 216 – 217). Претория се отбелязват, когато иде реч за огромни вилни имения на императори, сенатори, губернатори и други висши служители. Преториум може да бъде и един голям *domus* във вид на палат в големите градове на Империята – метрополи и столици. Това са всъщност огромни *villae urbanae* и *villae suburbanae*. Р. Иванов припомня факта, че има антични и късноантични селища, които се наричат Преториум. През Късната античност термините *praetorium* и *palatium* почти се препокриват. Другият, макар и общ съвременен термин, с който можем да определим характера на новооткрытата постройка, е „административно управленска постройка (резиденция на висш имперски чиновник, военен командир или духовно лице)”. Сградата очевидно е била част от обществените компоненти на укрепеното селище. Тук влагам терминология представена и подробно разгледана от В. Динчев (Динчев 2006, 14 – 16). Според

него през Ранновизантийската епоха административно-управленски ядра са преди всичко резиденциите на висши имперски чиновници, военни командири и духовни лица. Вероятно функциите на гражданското и военното управление при тях често са съсредоточвани в ръцете на един “управител”. Възможно е в някои случаи този “управител” да е и висшият представител на местния църковен клир. Представителни административно-резиденциални постройки и комплекси се установяват преди всичко в по-значителните, в полуградските укрепени селища (Динчев 2006, 14 – 16).

Както и да определим терминологично разкритата структура определено тя се явява първата по рода си по Западния понт, поне що се отнася в провинция Хемимонт.

Тук следва да открия няколко сгради разположени на първа южна линия на полуострова. Става дума за сграда № 6, 13 и 18, в чиито обеми са открити комплекти от теглилки за везни, екзагии. Разположението на сградите в непосредствена близост до пристанищната зона на крепостта Хрисосотира ги превръща в своеобразен *ponderarium* – място, в което се съхранявали комплекти от тежести за теглене с различна номинална стойност. Според С. Торбатов по-простият вид от тях са били използвани предимно от сарафите – с цел да се провери металът и валидира теглото на златните монети (Торбатов 2002, 144 – 145).

На Хрисосотира е съществувал голям християнски храм и доказателство за това са няколко фрагмента от мраморни колони, открити в източната най-висока част на полуострова в незасегнат от кариерите участък. Голяма, вероятно храмова постройка, е съществувала извън крепостните на стени, само на 100 м северозападно от кула № 1.

Друга обществена структура, която се откроява след останалите сгради на полуострова, е триделната постройка изградена в непосредствена близост до западната крепостна стена и входа на кула № 3. Тя всъщност включва описаните по-горе постройки № 11, 12 и 17. Поне средното помещение е било на два етажа. Сградата е заемала площ от 216 кв. м. В началото на VII век южното помещение (№ 11) е преустроено като жилищно. Във всички предишни публикации тази постройка е била представяна като казармена постройка, предвид разположението и до входа на една от кулите. Съществува възможност обаче сградата да бъде интерпретирана като склад за зърнени храни (*horrea*) съхранявани в насипно състояние или в платнени чували върху повдигнат под.

Водоснабдяването на обекта е ставало основно чрез кладенци и извори извън крепостните стени. Засега единствения сигурно потвърден такъв кладенец е т. нар. „манастирски“ и е разположен на 200 м югозападно от крепостта. Кладенец е открит и във високата част на полуострова.

По традиция, развитието на укрепените селища в разглеждана епоха е съпроводено с увеличаване на обитаващото ги население, което нерядко води до пренаселеност на защитените им площи към края на V – VI в. (Динчев 2006). По правило в разглежданата епоха на 1 дка се падат от 4 до 6 сгради, като едно домашно стопанство се състои от 5 – 6 души. По примера на изчисление на населението на крепостта на нос Св. Атанас при гр. Бяла можем да предположим, че със своите близо 80 дка, на Хрисосотира е имало около 200 сгради, които биха могли да поберат население между 1000 и 2000 души (виж примера с крепостта при с. Бяла – Йотов, Минчев 2013). Тези

предположения се подкрепят от анализа на разположение и наситеност на структури в южния сектор, където на площ от 10 дка са били разположени около 30 сгради, което хипотетично прави общия брой до 200 постройки. Между 200 и 400 например са били сградите на Созопол през късносредновековния период. Разбира се това са абсолютни величини и трябва да не се забравя, че поради големите съвременни поражения върху терена, пълно проучване на Хрисосотира е невъзможно.

Друг е въпросът, какво се е случвало извън крепостните стени на запад, където в пределите на бившото военно поделение при строежи на стопански сгради са открити редица структури от ранновизантийския период.

Според В. Тъпкова-Заимова, от наличните епиграфски данни ясно личи, че през VI в. по Черноморието е бил запазен гръцкият елемент, който преобладавал там и през Античността (Тъпкова-Заимова 1966, 75). Според известната наша историчка писмени данни за етническите промени по тия места нямаме. Приема се, че при тогавашната обстановка славяните, а дори и прабългарите, дълго време не са могли да колонизират крайбрежието дори след трайното си установяване в Североизточна България. Във византийски ръце останали здрави крепости, като Одесос (въпреки че околността му била заета от славяни), Месемврия, Анхиало, Созопол. В тях още дълго време се запазило това гръцко население главно от малоазийски произход. Твърде вероятно такава да е била и етническата картина и в Хрисосотира, въпреки че изключения са напълно възможни, предвид откриването на специфична кухненска керамика правена на бавно колело, бронзова фибула – славянски тип открита в кула № 3 и особено железните стремена и юзда от сграда № 6, които безспорно са с аварски произход.

Относно предназначението на укрепеното селище е още рано да се правят крайни заключения, но като работна хипотеза предполагам, че то се числи към т. нар. укрепени полуградски селища (Динчев 2006, 9 – 10). Селището е възникнало чрез целенасочено създаване върху неусвоен терен. То е притежавало обществени сгради, които вече представих. Тук трябва да се има предвид, че към края на V – VI в. християнските култови сгради задължително присъстват и почти винаги доминират в структурата на всяко по-значително укрепено селище (Динчев 2006, 16).

И все пак крепост или малък град е Хрисосотира? Налице са индикатори за размишления в тази посока. Трябва да се има предвид, че мощната фортификация се превръща в символ на самата градска същност през Късната античност (Динчев 1998, 25 – 33). Друг показател е големината на защитената площ, и както се видя от примерите, Хрисосотира се нарежда в списъка на големите укрепени площи по Западния Понт. Другият уточняващ термин е пристанищен град.

За съжаление големите разрушения и съвременна човешка намеса при разрушаване на терена не могат да дадат изчерпателен отговор на поставените въпроси. Хрисосотира ще остане поредния пример за крепост, останала анонимна в писмените извори- в конкретния случай под сянката на големия Созопол.

Тук следва категорично да отбележа, че всички изброени крепости в Бургаския залив са притежавали пристанище, което е обслужвало укрепленията и техните жители. Подводните наблюдения категорично подкрепят тази констатация и за Хрисосотира, но сериозни проучвания под вода тепърва предстоят и то за дълъг период от време.

С известна условност можем да прецизираме времето на окончателното превземане на Хрисосотира от аварите. Както стана ясно вече, в повечето сгради най-късните монети се датират за 614 – 615 г. Тази датировка кореспондира с времето на един унищожителен поход на авари и славяни от есента на 614 г., общо взето на север от Хемус (*Лазаренко* 1998–1999, 150–166; *Плетнъов* 2008, 64). Според В. Плетнъов анализа на наличния нумизматичен материал, открит на територията на Одесос и района, както и в градовете на Долна Мизия и Малка Скития, показват една твърде трагична картина в поселищния живот. Установено е, че най-късните монети открити в споменатите селища, са на самия император Ираклий (Торбатов 2002; *Gabriel, Irina* 2013, 320 – 331; *Плетнъов* 2008, 58 – 59). Примерите са показателни: при крепостта на нос. Св. Яни – резиденция „Евсиновград“ най-късната монета е от 614 г.; при Сукидава (615/616 г.); Улметум (614/615 г.); Халмирис (613/614 г.); Истрос (613/614 г.) – (*Плетнъов* 2008, 62).

Впрочем за началото на VII век, ако не смятаме обсадата на Цариград през 626 г., за Тракия са отбелязани само две нападения – в 610 и в 619 г. (*Тъпкова-Заимова* 1966, 69; *Станев* 2012, 39).

При Хрисосотира вероятно трагедията е настъпила след 614 г., дори и след 615 г. Тоест с известна степен на хипотетичност можем да предположим, че превземането ѝ по-скоро е свързано с нападението от 617 г. или най-късно през 626 г. Както е известно през 619 г. аварите нахлули в Тракия и стигнали до Дългата стена, като за малко не пленили император Ираклий. След това бил сключен мир, но варварите на връщане опустошили много селища в Тракия. Кулминацията на тези нападения е била аваро-персийската обсада на Константинопол през 626 г., когато предводниците от кагана аварски, славянски, гепидски и български орди на два пъти минали през Тракия и ликвидирали и малкото останали византийски крепости (*Станев* 2012, 39).

С откриването на фолиса на император Констанс II (641 – 668 г.; на реверса лисва обозначение за година на управление на императора !) се измества горната хронологическа граница в населяването на полуострова от 615 – 626 г. към средата – втората половина на VII век. Друг е въпросът, какъв е характера на селището и дали в случая не става въпрос за епизодично присъствие на терена.

След прекъсване от няколко десетилетия Хрисосотира е „преоткрита“ за селище през XII – XIV век и за това свидетелстват преди всичко многобройните керамични фрагменти, намерени в повърхностните пластове на полуострова.

В текста вече предположихме, че разкопаните частично структури в сондаж № 62 са били част от останките на манастира Христос Спасител, за чието съществуване имаме данни от писмо на патриарх Теолепт II от 1585 г., в което се споменава за съществуването на един от поредните метоси на островния манастир „Св. Йоан Предтеча“ – църквата „Христос Спасител“ в Панорми. Според Ламброс Камберидис църквата „Христос Спасител“ в Панорми вероятно трябва да се е намирала на края на едноименния полуостров / Хрисосотира-Христосотерос северно от Созопол. Панорми означава винаги добре защитено пристанище (панормон), обикновено оформено от вдаването на суша в морето.

Другата възможност е, църквата „Христос Спасител“ да се търси на юг от Созопол. Такава възможност е свързана с появата на един нов археологически обект до нос Христос, който се появява през лятото на 2020 г. (*Панайотова, Девлова, Крумова*

2021, 1182 – 1186). Става дума за обекта ситуиран в м. Буджака, на юг от ул. „Виа Понтика“ в непосредствена близост до нос Христос, на висока тераса над морския бряг и залива на далян „Чайка“. Важни за възстановяване на историята на обекта са намерените разнообразни като датировка и изображения оловни печати – моливдовули. Най-ранният оловен печат – на Никита, императорски спатарий и булотис – е от края на IX век. От последната трета на X век е печатът на Сергей, антипат патрикий и епарх. Около средата на XI в. е датиран печатът на Йоан – митрополит на Лаодикея. От последната трета на XI в. е моливдовулът на Георги Аплесфар, магистър. Съхранен е и печатът на Йоан Пантехнис, велик иконом (1170 – 1177 г.).

Концентрираните на това място оловни печати (седем моливдовула и пет оловни пломби), разнообразието на закопчалки и обкови за книги, дават основание да се предположи съществуването в близост до архив и библиотека. Според проучвателите откритите, макар и преотложени фрагменти от подова и стенна украса на обществена сграда (църква?), архитектурни елементи – масивен мраморен праг със следи от продължителна употреба, фрагменти от керамична облицовка, фрагменти от амфори, преизползвани за подобряване на акустиката на стените, разнообразни приложения, предполагат съществуването вероятно на север от обекта на останки от значим християнски център.

Засега други податки за съществуването на манастир в околностите на дн. гр. Черноморец могат да се отнесат за полуостров Хрисосотира. Местната топонимия е показателна, и както показва практиката, тя рядко подвежда изследователите при комплексен анализ на изворите. Другото наименование на полуострова е „Манастира“ а малкия кладенец югозападно от Хрисосотира е наречен „манастирски кладенец“ (Герджиков 1992, 14, 20 – 21)

Тук ще спомена, че Камберидис предполага, че името на манастира на полуострова е Христос Спасител (Kamberidis 1993,166). Братя Шкорпил споменават манастира Св. Сотир / Спасител / в близост до нос Акра. Те смятат, че е бил изгорен от руските войски през 1829 г. (Шкорпил 1891), като в своя карта маркира нос Сотира върху мястото на днешния полуостров Хрисосотира.

Като сравнение мога да посоча разположението на метосите на островния манастир „Св. Йоан Подром“ край Созопол. В период от около 300 години метосите на манастира са разположени край заливи с пряк контакт с морето. Могат да се посочат множество подобни примери по крайбрежието на юг от нос Емине (Тотешев 1992, 78 – 94; Hristov 2023, 131). Такъв е случая със средновековния параклис при Сарафова; несебърските манастири „Св. Йоан Предтеча“, „Св. Богородица Елеуса“, „Христос Акрополит“; манастира „Св. Никола“ до едноименната църква до пристанището на гр. Черноморец; манастира „Св. Параскева“, разположен на носа Накра (Акра, бел. И. X); средновековен манастир „Св. Кирик и Юлита“ на едноименния остров; манастира на остров Св. Анастасия; манастирското село до нос Чукалята; църквата „Св. Йоан“ до Ахтопол; „Св. Георги“, наречен Кациница и разположен в Порос; метоха на манастира Св. Анастасия до нос Чукалята на полуостров Метоха; базиликата на нос Агалина; малкият манастир на остров Св. Тома; църквата „Св. Димитър“ при устието на р. Ропотамо.

В контекста на откриване на средновековни структури и материали в непосредствена близост до най-тихата и удобна зона за разтоварване на стоки трябва да се има

предвид, че през Византийската епоха все повече църковна сгради са били оборудвани с пристани. Религиозни комплекси като например манастирите и техните метоси са притежавали кейове за транспортиране на техните стоки и други пътуващи цели (Ginalis 2014, 21).

Търсенето на предполагаем манастир на Хрисосотира остава, а тази книга разбира се е само едно скромно начало за разплитане тайните на тайнствения полуостров в землището на гр. Черноморец.

ЛИТЕРАТУРА

Arce 1997: J. Arce. *Otium et negotium: the great estates 4–7 century*, in L. Webster| M. Brown (eds), *The transformation of the Roman World, AD 400–900*, London, 1997, 19–32

Bas, Doorninck 1982: Bass, G. F., and F. H. van Doorninck, Jr. *Yassi Ada 1: A Seventh-Century Byzantine Shipwreck*. College Station, Texas: Texas A&M University Press, 1982.

Bass, George F and van Doornick, Frederick H. Jr. 2011: *A Fourth-Century Shipwreck at Yassi Ada*. Archaeological Institute of America, 2011, 75, 27–37.

Biernacki 2003: A. B. Biernacki. *The ceramic building material of the 1st Italian legion in Novae XIV. – (Moesia inferior). The relationship between form and function*, *Archaeologia Bulgarica*, VII, 2003, 3, 9–21.

Bozkova 1997. A. Bozkova. *A Pontic pottery group of the Hellenistic age (A survey based on examples from the Bulgarian Black Sea coast)*. – *Archaeologia Bulgarica*, 1997, 1/2, 8–17

Broneer 1959: O. Broneer. “Excavations at Isthmia: Fourth Campaign, 1957–1958.” *Hesperia* 28(4), 1959, 298–343.

Cagnat 1877: R. Cagnat. *Praetorium – Dictionnaire des antiquités grecques et romaines: d’après les textes et les monuments*. C. Darenberg, E. Saglio, 1877, 640–642.

Daim 1992: F. Daim. *Awareness researches*, Band 2, Wien 1992.

Damyanov 2018: M. Damyanov *On the Early Date of the Sanctuary of Demeter in Apollonia: Some East Greek Pottery*. – *PONTICA LI. SUPPLEMENTUM V KOINE ET MOBILITE ARTISANALE ENTRE LA MEDITERRANEE ET LA MER NOIRE DANS L’ANTIQUITE* Hommage a PIERRE DUPONT a son 70^e anniversaire. CONSTANTIA 2018, 141–154.

Dintchev 1997: V. Dinchev. *Household Substructure of the Early – Byzantine Fortified Settlements on the Present Bulgarian Territory*. – *Archaeologia Bulgarica*, I, 1997, 1, 47–63.

Finikielsztein 2001: G. Finikielsztein. *Chronologie détaillée et révisée des éponymes amphoriques rhodiens, de 270 à 108 av. J.-C. environ (British Archaeological Reports International Series, 990)*. Oxford, 2001.

Gabriel, Irina 2013: C. Gabriel, N. Irina. *The End of Urban Life on the Dobroudjan, Shore of the Black Sea in the 7th century AD – Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea. Links to the Maritime Routes of the East*. Proceedings. Thessalonike, 2013, 320–331.

Gandila, Hristov 2023: A. Gandila, I. Hristov. *University of Alabama in Huntsville) Collapse in the Balkans? Three seventh-century coin hoards from Hrisosotira on the Black Sea coast (Bulgaria)*. – *Ancient West & East*. no. 22 / 2023, 133–157.

Garam, Kovrig, Strabo, Torok 1975: E. Garam, I. Kovrig, J. Strabo, G. Torok. *Avar finds in The Hungarian National Museum*. Budapest 1975.

Ginalis 2014: A. Ginalis *Byzantine ports. Central Greece as a link between the Mediterranean and the Black Sea Vol. I.: Text and Bibliography* Merton College and Institute of Archaeology University of Oxford Submitted for the degree of Doctor of Philosophy in Archaeology Hilary Term 2014 Submitted for the degree of Doctor of Philosophy in Archaeology Hilary Term 2014.

Gyuzelev 2008: M. Gyuzelev. *The West Pontic coast between Emine Cape and Byzantium during the first millennium BC*. Burgas, 2008.

Hayes 1972: J. Hayes. *Late Roman Pottery*. London, 1972

- Hayes 1980:** J. Hayes. A supplement to late roman pottery. London, 1980.
- Hayes 1992:** J. Hayes. Excavations at Sarachane in Istanbul, Volume 2: The Pottery. Princeton, NJ: Princeton University Press 1992.
- Hristov 2023:** I. Hristov. PORT BAGLAR. Archaeological surveys in the water area of Cape Hristos and the hinterland between the capes of Kolokita and Agalina near Sozopol. В. Търново, 2023.
- Hristov 2024 –in print:** I. Hristov. Between Antheia and Apollonia Pontica. Study of the Pre-Roman archaeological sites in the town land of Chernomorets and the water area of Sozopol – Сборник статии от международна научна конференция: Аполония Понтийска – полис и хора. 100 години от първите разкопки на Националния археологически Институт с Музей (БАН) и 20 години на Българо-френска археологическа мисия.
- Isaac 1990:** B. Isaac. The Limits of Empire. The Roman Army in the East. Oxford, 1990.
- Kamberidis 1993:** L. Kamberidis, Alexandria, ON., The Greek Monasteries of Sozopolis. XIV – XVII centuries (Thessaloniki: Institute of Balkan Studies, 1993), 218 p.
- Măgureanu 2008:** A. Măgureanu. Fibulele turnate romano-bizantine. – In: Materiale și cercetări arheologice. Serie nouă. Vol. IV. București, 2008, 99 – 156.
- Meek 2015:** A. Meek. Early Byzantine Glass Weights: Aspects of Function, Chronology and Composition Article. – Technical Research Bulletin, Volume 9 2015, 1 – 14.
- Meyer-Schlichtmann 1988.** Carsten Meyer-Schlichtmann. Die Pergamenische Sigillata aus der Stadtgrabung von Pergamon (Mitte 2. Jh. v. Chr. – Mitte 2. Jh. n. Chr). Pergamenische Forschungen. Band 6. Deutsches Archaeologisches Institut. 1988.
- Morrisson, Cheynet 2002:** C. Morisson, J-c. cheynet. Prices and Wages in the Byzantine World. – In: The economic History of Byzantium. 2. Washington D. c. 2002, 815–878.
- Opait 1984:** A. Opait. Beobachtungen zur Entwicklud der zwei Amphrentypen. – Peuce, 1984, 9, 311 – 327, 676 – 690.
- Opait 1998:** Opait. Nort African and Spanih ampforae in Scythia Minor.-Il Mar Nero. III-1997\98. Anali di archeologia e storia. Roma, 47 – 95.
- Opait 2004:** A. Opait. Local and Imported Ceramics In the Roman Province of Scythia (4th-6th Centuries AD): Aspects of Economic Life In the Province of Scythia. – *BAR IS* (1274) (Oxford), 2004.
- Panayotova et al. 2014:** K. Panayotova et al. Apollonia Pontica: The Archaic Temenos and Settlement on the Island of St. Kirik. – In: Proceedings, XVIIIth International Congress of Classical Archaeology, vol. 1, Merida, 2014, 595 – 598.
- Peacock, Williams 1986:** D. P. S. Peacock, D. F. Williams. Amphorae and the Roman Economy: An Introductory Guide. New York: Longman 1986.
- Portale, Romeo 2001:** E. Ch. Portale, I. Romeo. Contenitori da trasporto. In A. Di Vita (ed.), Gortina V, 3, Lo scavo del Pretorio. Padova. del Pretorio (1989 – 1995), Padova, 2001, 260 – 410.
- Radulescu 1973:** A. Radulescu. “Amfore cu inscriptii de la edificiul roman cu mosaic din Tomis.” *Pontica* 6, 1973, 193 – 207.
- Reitervolker aus dem Osten 1996:** Reitervolker aus dem Osten. Hunnen + Awaren. Begleitbuch und Katalog. Schlos Halbturn 1996.
- Ribarov 1994:** G. Ribarov. Archaeozoological Material From the Eneolithic and Early Bronze Age Settlement at Sozopol. – Actes du Symp. Inter. Thracia Pontica, V, 1994, 51 – 56.
- Riley 1981:** J. A Riley “The Pottery from the Cisterns 1977.1, 1977.2 and 1977.3 (with plates 1 – 5).” In *Excavations at Carthage 1977, Conducted by the University of Michigan VI*. Edited by J. H. Humphrey. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1981.

Rehren, Leshtakov, Penkova 2016: T. Rehren, P. Leshtakov, P. Penkova. Reconstructing Chalcolithic copper smelting at Akladi cheiri, Chernomorets, Bulgaria Zusammenfassung. – In: Der Schwarzmeerraum vom Neolithikum bis in die Früheisenzeit (6000 – 600 v.Chr.) V. Nikolov & W. Schier (eds), Leidorf 2016, 205 – 214.

Sazanov 2000: A. Sazanov. Les ensembles clos de Chersonese de la fin du Vie – troisième quart du VIIe siècle: la chronologie de la céramique. – Colloquia Pontica, Leiden-Boston-Köln, 2000.

Scorpan 1976: C. Scorpan. “Origini si linii evlutive in ceramic romano-bizantina (sec. IV – VII) din spatial mediteranean si pontic.” *Pontica* 9, 1976, 155 – 185.

Topoleanu 2000: F. Topoleanu. Ceramica romană și romano-bizantină de la Halmyris (sec. I – VII d.Ch). Tulcea, 2000.

Varsik, 1992: V. Varsik – Byzantinische Gürtelschnallen im mittleren und unteren Donauraum im 6. und 7. Jahrhunderts-Slovenska Archeologia, XL – 1. 1992, 77 – 105.

Vroom 2003: J. Vroom. After Antiquity: Ceramics and Society in the Aegean from the 7 to the 20 th Century A.C. A Case Study from Boeotia, Central Greece. Leiden, The Netherlands: Faculty of Archaeology, Leiden University, 2003.

Werner, 1955: J. Werner-Byzantinische Gürtelschnallen des 6. und 7. Jahrhunderts aus der Sammlung Diergardt – Kölner Jahrbuch, 1, 1955, 36 – 48.

Xanthopoulou 2010: M. Xanthopoulou. Les lampes en bronze à l'époque paléochrétienne 2010, Brepols Publishers n.v., Turnhout, Belgium, 2010.

Агре, Дичев 2015: Д. Агре, Д. Дичев. Археологически разкопки на укрепен дом в м. Голата нива край с. Синеморец, община Царево – Археологически открития и разкопки през през 2014. София 2015, 213 – 215

Атанасов 2013: Г. Атанасов. Крепостта Дуросторум – Доростол – Дръстър. Силистра, 2013.

Балабанов 2010: Балабанов, Дражева 1985: П. Балабанов, Ц. Дражева. Тракийски некрополи в кв. „Победа“ в Бургас. – Известия на музеите в Югоизточна България 8, 1985, 9 – 29.

Бас 1982: Дж. Бас. Археология на морското дъно. Варна, 1982.

Батаклиев 1992: Г. Батаклиев. Антична митология. София 1992.

Божкова 2017: А. Божкова. Антична керамика между Хемус, Родопи и Евксинския Понт (VII – I в. пр. Хр.). Характеристика, разпространение и употреба. В. Търново 2017.

Борисов 1985: Б. Борисов. Ранновизантийски амфори (IV – VI в.) от Сливенски окръг. – Археология, 1985, 1, 38 – 44.

Българските земи в Европейската картографска традиция 2008: Българските земи в Европейската картографска традиция III–XIX в. София, 2008.

Вагалински 2003: Л. Вагалински. За така наречените славянски лъчеви фибули в Карпато – Дунавския басейн (втората половина на VI–VII в.) – *Studia Archaeologica, Suppl. I*, София, 2003, 336 – 383.

Велков 1959: В. Велков. Градът в Тракия и Дакия през късната античност (IV – VI в.). Проучвания и материали. София, 1959.

Владиминова-Аладжова 2007: Д. Владиминова-Аладжова. За ранновизантийските стъклени екзагии от България. – Археология 1 – 4, 2007, 150 – 161.

Генчева 2004: Е. Генчева. Римските фибули от България от края на I в. пр. н.е до края на VI в. на н. е. В. Търново, 2004.

Георгиева 2013: Л. Георгиева. Богове и обреди в Аполония Понтика. Автореферат за присъждане на образователна и научна степен доктор. Институт по Балканистика с център по Тракология „проф. д-р Александър Фол“ София 2013, 47 – 61.

Герасимов 1959: Т. Герасимов, Домонетни форми на пари у тракийското племе асти. – Археология, I,1, 1959, 85 – 87.

Герджиков 1992: Г. Герджиков. И го наименуваха село Свети Никола. София 1992.

Грозданова 2011: Г. Грозданова. Населението на Южна България VI – IX в. (по археологически данни) – Дисертация За присъждане на научната и образователна степен „доктор“. София 2011

Гугудис 2023: Ал. Гугудис. Керамични лампи (V – VII в.) от крепостта Хрисосотира до гр. Черноморец. – Юбилеен сборник 50 години НИМ = Известия на Национален исторически музей, том XXXVI, София 2023, 123 – 154.

Гурулёва 2020: В. Гурулёва. Византийские стеклянные экзагии в Крыму. In: VII Международный Нумизматический Симпозиум „ПриРОНТийский меняла: Деньги местного рынка“, Судак, 21 – 25 сентября 2020 г. Материалы Научной конференции. Симферополь 2020, 59 – 66.

Гюзелев 2009: М. Гюзелев. Западният Понт между Емине и Босфора през първото хилядолетие пр. Хр. Бургас, 2009.

Дамянов 1978: Ст. Дамянов. Строителна керамика от късноантичния град при с. Войвода, Шуменски окръг. – ИНИМ, 1978, 2, 139 – 171.

Дамянов 2013: М. Дамянов. Бележки върху териториите на гръцките полиси по Западния Понт. – Сборник в памет на академик Д. П. Димитров. София 2013, 116 – 132.

Даскалов 2012: М. Даскалов. Колани и коланни украси от VI – VII век (от днешна България и съседните земи) София, 2012.

Делев 1990: П. Делев. Археологически и епиграфски паметници. – Сборник. Странджа- древност и съвремие. София, 1990, 141 – 150.

Джемеренов, Димитров 1994: Н. Джемеренов, Б. Димитров. Документи за манастира „Свети Йоан Предтеча“ край Созопол. – Известия на Националния исторически музей, Т. X., 1994, 107–116.

Димитров 1975: Б. Димитров, „За стрелите-пари от западното черноморско крайбрежи“. – Археология, XVII, 2, 1975, 43 и сл.

Димитров 1981: Б. Димитров. Таласакра – Български средновековни градове и крепости. Том 1. Градове и крепости по Дунав и Черно море. Варна, 1981, 432–433.

Динчев 1998: В. Динчев. Класификация на късноантичните градове – аспекти, възможности и решения. – Археология, кн.3 – 4, 25 – 33.

Динчев 2006: В. Динчев. Ранновизантийските крепости в България и съседните земи (В диоцезите Thracia и Dacia) – Разкопки и проучвания, книга XXXV, София, 2006.

Дончева-Петкова и др. 1999: Л. Дончева-Петкова и др. Одърци, том 1, Селище от Първото българско царство. София, 1999.

Дончева-Петкова, Топтанов 1982: Л. Дончева-Петкова, Д. Топтанов. Ранновизантийска керамика от с. Одърци, Толбухински окръг. – Известия на народния музей Варна, 1985, 18, 103 – 116.

Иванов 1999: Р. Иванов. Долнодунавската отбранителна система между Дортикум и Дуросторум от Август до Маврикий. София, 1999.

Иванов 2013: Ст. Иванов. Импортна червенолакова керамика – Акра. Проучване на ранновизантийска крепост на полуостров Свети Никола при град Черноморец, Том 1, София 2013, 83 – 98.

Йотов 2004: В. Йотов. Въръжението снаряжението от Българското средновековие (VII – XI век). В. Търново 2004.

Йотов, Минчев 2013: В. Йотов, Ал. Минчев. Късноантична крепост на нос Св. Атанас. Варна, 2013.

Карайотов 1974: И. Карайотов. Две интересни находки от Бургаско. – Нумизматика, 4, 1974, 13–22.

Карайотов 2004: И. Карайотов. Остров Света Анастасия. Бургас, 2004.

Каришковский 1988: Каришковский, П. О. Монеты Ольвии. Киев, 1988.

Кацаров 1925: Г. Кацаров, Тракийското светилище при с. Дийникли. – Годишник на Народната библиотека в Пловдив, 1925, 127 – 169.

Кузманов 1985: Г. Кузманов. Ранновизантийска керамика от Тракия и Дакия (IV – нач. на VII в.) (Разкопки и проучвания, 13), София, 1985.

Кузманов, Минчев 2018: Г. Кузманов, А. Минчев. Антични лампи. Колекция на РИМ – Варна. София, 2018

Лазаренко 1998 – 1999: И. Лазаренко. Нумизматични данни за датиране опожаряването на Одесос по времето на император Ираклий, В: Известия на Народния музей Варна 34–35, 1998–1999, 150–166.

Лещаков, Класнаков 2009: П. Лещаков, М. Класнаков, Спасителни археологически разкопки на праисторически обект в м. Аклади чеири, село Черноморец. В: Археологически открития и разкопки през 2008 г. София 2009, 74–77.

Лещаков, Класнаков 2010: П. Лещаков, М. Класнаков, Спасителни археологически разкопки на праисторически обект в м. Аклади чеири, Черноморец. В: Археологически открития и разкопки през 2009 г. София 2010, 58–61.

Лоция Черного моря 1851: Лоция Черного моря. Николаевъ 1851.

Маджаров 1993: К. Маджаров. Диоклецианопол. Том първи. София, 1993.

Манолова-Войкова 2023: М. Манолова – Войкова. Византийска керамика от Българското Черноморско крайбрежие (VIII–XIV в. сл. Хр.). Варна 2023.

Минчев 1976: Ал. Минчев. Късноантична вносна керамика във Варненския музей – Известия на народния музей Варна, 12, 1976, 118 – 122.

Минчев 2023: А. Минчев. Одесос през Късната античност. Варна, 2023.

Недев 2016: Д. Недев. Източногръцка рисувана керамика (кр. на VII – VI в. пр. Хр.) от Аполония Понтика (по данни от археологически проучвания в старата част на Созопол). – Известия на Националния исторически музей 28, 2016 (= Юбилеен сборник Божидар Димитров), 41 – 58.

Ников 2012: К. Ников. Сивата монохромна керамика от Аполония. Към въпроса за нейния произход и първоначална поява (кр. на VII – VI в. пр. Хр.). Велико Търново, 2012.

Николов 2021: М. Николов. За Порос, Ченгене скеле и гроба на Крали Марков до Бургаския залив. – Проучване на нематериалното културно наследство на рибарското селище „Ченгене скеле“. Бургас 2021, 24 – 52.

Нинов, Узунова 2013: Л. Нинов, С. Узунова. Археозоологически анализи на материали от ранновизантийска крепост на нос Акра, Бургаски залив. – Акра. Проучване на ранновизантийската крепост на полуостров Свети Никола при гр. Черноморец. Том I. София 2013, 179 – 198.

Ников, Лещаков 2019: Кр. Ников, П. Лещаков. Спасително археологическо проучване на древен рудодобивен и металургичен център от VI в. пр. Хр. в м. Пропаднала вода, землище на с. Равадиново, Община Созопол. – В: Археологически открития и разкопки през 2018 г. София, 2019, 125 – 127.

Панайотова 2019: Кр. Панайотова. История на проучванията на некрополите и организацията на погребалното пространство. – По стъпките на археолозите. Аполония Понтийска. Колекции на Лувър и Български музеи (каталог към изложба). София 2019, 328 – 333.

Панайотова, Дражева 2003: Кр. Панайотова, Ц. Дражева. Аполония Понтика – Созопол. – Римски и ранновизантийски селища в България, том II, София, 2003, 215 – 234.

Панайотова и др. 2011: К. Панайотова, Д. Стоянова, М. Дамянов, Т. Богданова. Храмов комплекс на остров Св. Кирик. – В: Археологически открития и разкопки през 2010 г. София, 2011, 259 – 261.

Панайотова, Девлова, Крумова 2021: Кр. Панайотова, П. Девлова, М. Крумова. Спасително археологическо проучване в м. Буджака, Созопол. Археологически открития и разкопки през 2022, София, 1182 – 1186.

Папайоанидис 2004: К. Папайоанидис. История на Аполония Понтийска–Созопол (от създаването и до днес). София, 2004.

Панайотова, Дражева 2003: Кр. Панайотова, Ц. Дражева. Аполония Понтика – Созопол. – Римски и ранновизантийски селища в България, том II, София, 2003, 215–234.

Петрунова 2020: Б. Петрунова. Съкровището от крепостта Калиакра. Татарската плячка. София 2020.

Плетньов 2008: В. Плетньов. Варна през Средновековието. Част първа: От VII до края на X век. Варна, 2008.

Попконстантинов, Дражева, Костова 2010: К. Попконстантинов, Ц. Дражева, Р. Костова. Средновековен манастир „Св. Никола“, м. Червенка, с. Черноморец, Община Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2009, София 2010, 593 – 595.

Прокопенко 2016: В. Прокопенко. Кратка история застезек – кръчкови на Востоке (часть I и II). Китаб хона 2016.

Райчевска 2000: Ц. Райчевска. Бележки върху топонимията в района между Бургас и Созопол според дарителски акт от 1493 г. – Известия на народния музей Бургас, 3, 2000, 155 – 162.

Станев 2012: К. Станев. Тракия през ранното Средновековие. В. Търново, 2012.

Рибаров, Боев 1990: Г. Рибаров, З. Боев. Проучване на животинските останки от селището Ясътепе край Ямбол от Късножелязната епоха. – Интердисциплинарни изследвания, т. XVII, 1990, 83 – 90.

Рибаров 1990: Г. Рибаров. Бозайниците в бита на жителите от ранновизантийското и средновековното селище на Хисарлъка (Сливен). – Археология, кн. 4, 1990, 50 – 58.

Рибаров 2021: Г. Рибаров. Домашните и диви животни от средновековната крепост Русокастро, Бургаска област. – Известия на Бургаския музей, т. VII, 2021, 290 – 311.

Рибаров (под печат): Г. Рибаров. Поява и разпространение на домашните животни в Югоизточна България от неолита до средновековието. Човешкият фактор и дивата фауна. – „Марица-Изток“ Археологически проучвания, т. 9.

Рибаров, Рибарова-Ходулова (под печат): Г. Рибаров, Б. Рибарова-Ходулова. Бозайници изчезнали през историческо време. Проучване на животински останки от праисторически обекти в Югоизточна България. – ИМЮИБ, т. XXVIII.

Толстой 2006: П. А. Толстой. Описание Черного море, Егейского архипелага и османского флота, Москва, 2006.

Тонков 2013: Н. Тонков. Геофизично проучване на надгробна могила в м. Гармица, гр. Черноморие. – Археологически открития и разкопки през 2012, София 2013, 225 – 227.

Тонкова 2002: М. Тонкова. Новооткрит тракийски център от Ранноелинистическата епоха при извора Халка Бунар в землището на с. Горно Белево (проучвания през 2000 и 2001 г.). – ГИАИМ, 2002, II, 148 – 196.

Топалов 2007: Ст. Топалов. Аполония Понтика. Приноси към проучване монетосеченето на града VI – I в. пр. н. е. Част първа. София 2007.

Торбатов 2002: С. Торбатов. Укрепителната система на провинция Скития (края на III – VII век). Велико Търново, 2002.

Торбатов 2004: С. Торбатов. Пътна мрежа в Траия и Мизия (I – III век) – Археология на българските земи, том I, София, 2004, 76 – 95

Тотешев 1992: Ас. Тотешев. Нови сведения за миналото на с. Емона, Бургаска област. – Годишник на Националния Археологически музей, том VIII, София, 1992, 331–340.

Традиционна морска култура 2009: Традиционна морска култура по Българското Черноморие. Теренни изследвания проведени от Иля Прокопов, Калин Порожанов и Щелиан Щерионов в периода 1979–2004. *Studia Pontica* 2. София, 2009.

Трайкова 2017: Л. Трайкова. Коланът южно от Долен Дунав – края на III – началото на VII в. Дисертации том 10. София 2017.

Трифонов 2007: Т. Трифонов. 700 наименования от българското Черноморие. Варна 2007.

Тъпкова-Заимова 1966: В. Тъпкова-Заимова. Нашествия и етнически промени на Балканите през VI – VII в. София, 1966

Хаджиангелов 2006: В. Хаджиангелов. Ново раннохристиянско селище край Самоков. – Готите. Съвременни измерения на готското културно-историческо наследство в България. София, 2006, 78 – 84.

Хараламбиева, 1993: А. Хараламбиева – Коланни токи от IV – VII в. от Добричкия музей – Добруджа, 10, 1993, с. 32 – 46 (с. 38, табл. II и с. 39, табл. III)

Харизанов 2015: Ал. Харизанов. Пещи за керамика в днешните български земи през I – IV век. Автореферат на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“. Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Исторически факултет, Катедра по Археология. София 2015.

Харизанов 2019: А. Харизанов. Пещи за керамика в днешните български земи през I – VI век. Дисертации. Том 15. София 2019.

Христов 2013: Ив. Христов. Антични каменни котви, каменни и оловни щокове от колекцията на Национален исторически музей. София, 2013.

Христов 2013а: Ив. Христов. Акра между Анхиало и Созопол. София, 2013.

Христов 2015: Χρσσοσωτήρα. Ранновизантийска крепост на полуостров Хрисосотира при град Черноморец V – V век, I, София 2015. Χρσσοσωτήρα. An early byzantine fortress on the peninsula of Hrisosotira at the town of Chernomorets 5th–7th century, 1. Sofia, 2015.

Христов 2017: Χρσσοσωτήρα. Ранновизантийска крепост на полуостров Хрисосотира при град Черноморец V – V век, 2, София 2017. Χρσσοσωτήρα. An early byzantine fortress on the peninsula of Hrisosotira at the town of Chernomorets 5th–7th century, 2. Sofia, 2017.

Христов 2018: Ив. Христов. Mare Ponticum. Крайбрежни крепости и пристанища в провинция Хемимонт V – VII век.”. – Mare Ponticum. Coastal fortresses and harbour zones in the province of Haemimont 5 th – 7th century. София 2018

Христов 2018б: Ив. Христов. Метрологични паметници от пристанищната зона на ранновизантийската крепост Хрисосотира при гр. Черноморец. – Известия на Национален исторически музей, XXX, 2018, 230–242.

Христов 2019: Χρσοσωτήρα. Ранновизантийска крепост на полуостров Хрисосотира при град Черноморец V – V век, 3, София 2019. Χρσοσωτήρα. An early byzantine fortress on the peninsula of Hrisosotira at the town of Chernomorets 5th–7th century, 2. Sofia, 2019.

Христов 2020: И. Христов. Тежест за бронзов кантар с изображение на императрица от Ранна Византия. – Известия на Национален исторически музей, XXXII, 280 – 290.

Христов 2021: Рядка бронзова лампа от ранновизантийския град Хрисосотира при гр. Черноморец. Известия на Националния исторически музей, т. XXXIII, 2021, 171 – 180.

Христов 2021a: Ив. Христов. Полуостров / остров Св. Тома. История и археология на черноморските острови / Peninsula / Island of St. Thomas. History and archaeology of the Black Sea islands. В. Търново 2021.

Христов 2021б: Ив. Христов. Полуостров Хрисосотира до гр. Черноморец през Архаичната епоха VII – VI в. пр. Хр. – Известия на Бургаския музей, том VII, Бургас 2021, 29 – 51.

Христов 2022: И. Христов. Тайните на залива Ченгене скеле в Черно море. Археологически обекти и находки в крайбрежната зона между полуостров Метоха и нос Форос. София 2022.

Христов 2024 (под печат): И. Христов. Късноантичните и средновековни пристанища на Атия. – Юбилеен том посветен на проф. Иван Карайотов. Известия на Бургаския музей. Бургас 2024, под печат.

Христов и колектив 2014: Подводни археологически проучвания в залива Вромос, акватория на гр. Черноморец (Емпорион в хората на Аполония Понтика) 1, София, 2014, 1–216. Underwater archaeological researches in the gulf of Vromos, aquatory of Chernomoretz (An emporium in the chora of Apollonia Pontica). Sofia, 2014 (съавторство с Ил. Киров, Г. Рибаров, П. Девлова и Б. Златева; под редакцията на Ив. Христов).

Христов, Велев, Велковски 2023: И. Христов, Ст. Велев, К. Велковски. За съдбата на един късноантичен обект в Бургаския залив Подводни, геофизични и геоложки проучвания на нос Каба бурун в землището на кв. Крайморе в гр. Бургас. – Известия на Национален исторически музей, том XXXV, София 2023, 67 – 85.

Шкорпил 1890: Х. и К. Шкорпил. Черноморското крайбрежие и съседните подбалкански страни в Южна България (Археологически изследвания). – В: СНУНК, III, 1890, 1–40.

Шкорпил 1891: К. и Х. Шкорпил. Черноморското крайбрежие и съседните подбалкански страни в Южна България. – Сборник за народни умотворения наука и книжнина, IV, 1891, 102 – 145.

THE HRISOSOTIRA PENINSULA

History and archaeology of a multi-layered archaeological site in the hinterland of the Sozopol Bay (6th century BC – 18th century)

Ivan Hristov

Summary

Introduction

This main objective of this book, one of the series dedicated to the multi-layered archaeological site on the Hrisosotira Peninsula near the town of Chernomorets is to summarize the results achieved by its comprehensive study between 2014 and 2023. The research work was funded by the Ministry of Culture and the National Museum of History as a part of a large scientific project of the museum, aimed at analyzing the archaeological and historical data on the seaside fortresses and ports in the province of Haemimont for the 5th and 7th century time period. The expeditions were undertaken with the assistance of the Ministry of Defence (the *Defence Infrastructure Main Directorate*) as well.

The book is a continuation of the previously published three volumes representing the archaeological excavations of the early Byzantine fortress that took place from 2014 to 2018.

Descriptions and catalogues of all moveable cultural artifacts, which were recovered from the excavated archaeological strata, are also included in the present monograph in addition to the detailed presentation of the stages of the excavations. The unpublished results yielded during the campaigns undertaken in the period between 2019 and 2024 are for the first time presented in the book. The aim is to introduce the undeniably interesting archaeological material into scientific circulation, thereby enriching our understanding of the history and archeology of the hinterland around the vast Burgas Bay at the transition between Late Antiquity and the Early Middle Ages.

I. The site location and research history

According to the Greek local historian K. Papaioannidis, Hrisosotira is the west-south-west tip of the gulf, locked between the peninsulas of St. Nicholas (Bulg. Sv. Nikola) and Koru Cheshme and the town of Sozopol. Papaioannidis interprets the name Χρυσσοσωτιρα as composed of two words (χρυσός – golden and σωτηρας – saviour). The elderly residents of Sozopol explain the meaning of the name of the bay in the same way. T. Trifonov reconstructs the place name as Hrisosotero, which means ‘golden salvation’. However, the possibility the name to be interpreted as Christ the Saviour – Χρυσσοσώτηρος could not be excluded. In this case the topos may be considered as composed of two parts (σώζω+τηρ), the first of which means ‘to free someone from danger / harm’ and the second is the ending -τηρ indicating the doer of the action.

Hrisosotira is the name of a small peninsula located in the eastern part of the town of Chernomorets and is one of the many cases in the historical geography of the West Pontus,

where a significant archaeological site has remained little known, almost anonymous in the sources and the local people's memory for the last 200 years.

We come upon the name of the peninsula on maps published only in the first half of the 19th century. Here I am referring to four maps that primarily served the military fleets of the Great Powers.

The first map entitled 'Detailed Map of the Roadsteads and Bays of Rumelia' was created in 1807 by Lieutenant Budishev. The place name 'M. S. Troitsa', which means 'the Holy Trinity Cape', is marked on this map. Of interest is a large building designated almost in the middle of the peninsula. The southwest of the bay is marked as having a sandy bottom.

Captain-lieutenant E. Manganari also recorded the toponym 'M. Troitsa', i.e. the Cape of the Trinity, on the map dated 1829.

The peninsula of Hrisosotira is marked on an 1830 plan of Burgas Bay prepared by E. Tetbou de Marigny. The plan includes the seacoast locked between Emine and Sozopol. De Marigny notes Cape 'Akri (Akra) Nikolas' as well as the peninsula of Hrisosotira, where he mentions the 'ruins of the Trinity Monastery'. Also a red-coloured sign denoting a large settlement is placed on the peninsula. We see the same sign used when indicating the large coastal cities of Mesembria, Anhialo and Burgas.

Hrisosotira is also indicated on an English Admiralty chart, numbered 2399 and bearing the name 'Gulf of Pyrgos or Burghaz'. The chart was prepared as a prototype and originally issued in 1854 by Capt. Thomas Spratt. It covers a large area of the sea waters of the bay and the adjacent coast from Nesebar to Cape Kolokita, located to the south of Sozopol. Capt. Thomas Spratt designates the peninsula as 'Nos Khrisosotira'. The supposed monastery of the Holy Trinity (Troitsi) is marked on the land.

As for the name 'Troitsa', T. Trifonov writes literally this: 'a small rocky peninsula to the northwest of Sozopol featured by three protrusions in the water'. It is not clear whether this refers to the three protruding small peninsulas in the territory of the town of Chernomorets, but a cape of a similar name is marked on a Russian pilot from 1851. The name 'Troitsa', respectively 'Sveta Troitsa' or 'the Troitsa Monastery' marked on the above-listed maps may actually mean 'the monastery at the three capes'. This interpretation could probably explain why the sacred Christian place marked on the commented maps bears no specifying name.

On their 1890 map the Shkorpil brothers also use the name 'Sotir' to indicate the peninsula's cape.

On a later Bulgarian military map issued in 1937, Cape Hrisosotira is marked at the peninsula.

A large rectangular building on the site of today's stone quarry is seen on an aerial photograph taken in 1918 for the needs of the military cartography and preserved in the Shkorpil brothers' archive.

G. Gerdzhikov, a local chronicler, who compiled an extremely detailed history of the village of Sveti Nikola, reports that 'in the distant past, the access to the small peninsula from the land was blocked up. A large transverse wall, built of large stones laid without mortar stood on the small isthmus until the beginning of the twentieth century. A few meters in front of the wall, there were traces of a large ditch'. Gerdzhikov associates the wall with the monastery of Christ the Saviour or the Golden Saviour and mentions the discovery of bronze and gold coins and painted Greek ceramics over the years. The legend about the monastery gave the peninsula another name – the Monastery. Gerdzhikov probably used

here the information of the Shkorpil brothers, who mention the monastery of St. Sotir(as) (Saviour) near Cape Akra. According to them the monastery was burned down by the Russian troops in 1829.

Unfortunately, much of the interior of the archaeological site has been destroyed, because of a quarry for extraction of stone and production of paving stones developed during the Second World War on the Hrisosotira Peninsula. In 1942, a large pier was built equipped with a device to dock and load 500 – ton barges. Later, the private quarry became the property of a cooperative of the village under the name of Chervenka. A quarter of the site was completely ruined because of the increasing volume of mined stone. Gerdzhikov also says that during the development of the quarry for paving stones, the charred roof structure was discovered, most probably from an early Byzantine building.

The existence of an archaeological site on the peninsula was noted not only by the local historian G. Gerdzhikov, but also by Assoc. Prof. Krastina Panayotova and Dimitar Nedev during a fieldwalking in 1992. In 2009, Prof. K. Popkonstantinov and his team carried out archaeological excavations and discovered in the eastern part of the peninsula a building from the Late Antiquity period.

In addition to the materials collected by the archaeologists during the first excavations and fieldwalkings on the peninsula, stray archaeological artifacts were found within its boundaries, now stored in the Regional History Museum in Burgas. For example, Mihail Gyuzelev reports about stray finds discovered on the peninsula, namely a lead stock recovered from the waters of a small bay between Cape Talasakra and the Hrisosotira Peninsula, clay and stone moulds and an amphora-like vessel found near the quarry.

The idea of a large-scale archaeological research on Hrisosotira was launched in 2013 during the archaeological excavations of the nearby Akra fortress. They were institutionally supported by the late Prof. Dr. Bozhidar Dimitrov, then the director of the National Museum of History.

The study was conducted for ten consecutive archaeological seasons from 2014 to 2023.

II. A settlement from the Archaic, Classical and Hellenistic periods on the Hrisosotira Peninsula

Based on the excavations carried out during ten archaeological seasons, an early settlement has been located occupying an area of about several tens of decares. Actually, fragmented pottery from the pre-Roman period was found all over the peninsula, including the periphery and rock crevices left untouched by the developed quarry. The main structures of the period were situated in the western and southern leeward half of the peninsula, which is distinguished by terracing towards a quiet bay.

The peninsula during the Archaic period (6th century BC)

The earliest metal finds from Hrisosotira are three bronze coins of arrowhead currency discovered in different places on the peninsula.

Fragments of painted Greek ceramics from the Archaic period are among the earliest materials discovered between 2009 and 2023, both on the surface of the site and at depth in a clearly defined context.

The pit of a supposed cult purpose, the remainder of which was discovered in 2019 in the southern sector of the site yields interesting data on the earliest habitation of the Hriso-

sotira Peninsula. The situation has been described and published in detail, but considering the informative nature of the present book, I shall here adduce the description of the pit and the finds discovered in it.

The pit was located at the inner face of the western wall of a late antique building (No. 18) and the northern periphery of the dug-out cellar of the building. It had preserved dimensions of 0.40 / .050 m and a depth of only 0.15 m. A small part of its northern periphery was uncovered, as the greater part was destroyed when digging for the cellar. About fifty fragments of amphorae and bowls of the so-called Archaic East Mediterranean Greek pottery, sherds of monochrome Greek pottery, numerous mussel shells, fragments of animal bones, charcoals and a bronze arrowhead were found in the course of the excavations. No other materials of the Archaic period were found in the extended sondages below the floor level and in the interior of the early Byzantine building, an indication that the pit was apparently an isolated case in this part of the site.

The described situation illustrates the first considerable assemblage of archaic pottery on the Hrisosotira Peninsula and this fact must be taken into account.

The luxurious ceramics from the Archaic period presented on the panel, with complex figural and floral ornamentation, are an important source of information about the earliest period of existence of the settlement on the Hrisosotira Peninsula. The intricately decorated fragments of vessels are evidence of intensive trade contacts with the major centres of Western Asia Minor. From the end of the 7th to the third quarter of the 6th century BC the main importers of ceramics in Apollonia Pontica and its closest satellite settlements, as is the case with Hrisosotira, were the large production centres such as Rhodes, Miletus, Samos and Clazomenae, which completely dominated the imports of the West Pontic market.

The spread of Eastern Greek painted ceramics throughout the Sozopol Peninsula proves that at the end of the 7th century BC when Apollonia was founded, the Milesian colonists had already absorbed the entire territory of today's island of St. Kyrikos and the Skamni Peninsula. The finds from Hrisosotira expand this perimeter and apparently in the 6th century BC and onwards the entire coastal territory between Atia and Apollonia was under Hellenic control.

The newly discovered materials from the Archaic period have no local significance only. They enrich the information about the early Greek settlements in the Burgas Bay area.

A settlement from the Classical and Hellenistic periods

The excavations carried out between 2016 and 2023 were extremely valuable for the period under consideration. The foundations of six residential buildings and a kiln for building ceramics production were discovered, the detailed description of which was published until 2017:

Building No. 1 from the Classical period (5th century BC)

Its foundations were uncovered in the western sector of the site in a layer below the level of a late antique construction. A 0.50 m wide wall of stones bound with mud has survived, which is rather the foundation or the stone plinth of a building with an adobe superstructure. The building is 6.40 m wide and 7.60 m long. It is built up of stones of a visibly different mineral composition than that of those used later in the Byzantine constructions. The observed situation clearly shows that the earlier building was compromised by the later one from the 5th-6th century. The pre-Roman cultural layer was thin due to the mentioned

later interventions and terrain alignments. It contained a high concentration of archaeological material typical of the Classical (?) period.

Beyond the boundaries of the described building, 8 m to the south of it (trial trench No. 36), a circular structure of dry stone masonry was revealed, which we can interpret as a storeroom. The external diameter of the facility is 1.20 m and the thickness of its walls 50 cm. It is made of rough stones and covered with Greek type roofing ceramics (tegulae and imbrices).

Building No. 2 from the Hellenistic period (end of the 4th century BC)

The building was uncovered in trial trenches No. 40 and No. 43. It has dimensions of 9/6.70 m and is northeast-southwest oriented. Its walls are 55 cm of thickness. The building has no distinguishable floor level. The discovered fragmented ceramic material, mainly in the northwest half of the building, refers largely to the 4th century BC. The mouth of a two-handled amphora from Kos is trapped and crushed in the north-west corner of the building by an early Byzantine fencing wall. The seal-impression preserved on one of the handles additionally provides information on the time the studied structure functioned. According to Sergei Monakhov's 2014 typology, the mouth with a neck and a stamped handle is closest to type II amphorae, which were common in the second and third quarters of the 4th century BC.

Another interesting stamped mouth of a Herakleian amphora was found in the space between the two buildings on a flat area featured by tightly packed round stones resembling a street pavement. It is an englyphic impression stamped in a rectangular frame with rounded edges reading OEOPE.

Building No. 3 from the Classical period (5th century BC?)

Only a wall 4 m long and 70 cm wide has remained from it, located in trial trench No. 33. Its dating is too broad and controversial. Stratigraphically, the wall was discovered below the floor level of the representative late antique building.

Again, it should be noted that adjacent to the already described buildings from the pre-Roman period, massive fragments of Greek luxury ceramics and pithoi were found in large numbers at a greater depth under the so-called late-antique layer. Obviously, as I already wrote, the higher part of the peninsula facing west was the area occupied by the Greek settlers in the pre-Roman period. This happened in the archaic period at the earliest (6th century BC). Dating from the Hellenistic period is a fragment of a Megarian cup, a fragment of a kantharos-shaped vessel – a Pontic ceramic group with a close parallel to cups discovered in Mesambria and dated to the 2nd-1st centuries BC, as well as a marble fragment of the upper part (pediment) of a stone slab bearing a decree.

Building No. 4 from the Hellenistic period

We came upon the foundations of this structure during the excavations in 2017. A stone plinth detail of an adobe wall was preserved from the building. Under the remains of the burned up roof of the late-antique Building No. 12 located at the western fortress wall, a layer abounding in fragments of Greek tegulae was uncovered as well as a bronze coin minted in Apollonia after 71 BC, fragments of a red glazed bowl and a Koan amphora base.

After dismantling the late-antique flooring, a facility of drystone masonry with dimensions of 1.80/1.60 m and a preserved (achieved) depth of 0.70 m was exposed in the

above-spoken of trial trench (room No. 12) The facility had a bottom with a diameter of 60 cm and its walls had an average thickness of 0.50 m. It was filled with fragments of imbrices, tegulae and amphorae. The newly discovered structure can be interpreted as a storeroom. A similar structure as already mentioned was discovered nearby during the excavations in 2016. The construction of dug-out structures under the floor levels of the buildings interpreted as storerooms for keeping food products is a typical element of the dwellings in the coastal area in all historical periods.

The building was fully explored in the autumn of 2023. A 0.80 m wide massive wall completely buried in a layer from the late Hellenistic period was cleared away mainly within the boundaries of the new trial trench No. 75; the layer contained Corinthian-type tegulae and imbrices, fragments of local hand-made pottery, a stone quern of Olynthian type. The parts of the wall in question preserved in places in the adjacent trial trench No. 76 allow us to determine the area of the building at approximately 40 sq. m.

Buildings No. 5 and 6 from the Hellenistic period

In front of the western fortress wall and adjacent to trial trench No. 75, a new trench recorded under No. 77 was explored, within the boundaries of which the foundations of two walls intersected by the late-antique fortress wall were uncovered. The walls were built of rubble stones joined with mud and were east-west oriented. A 1.20 m wide non-built-up passage was left between them. The walls were 90 cm wide and in some places up to two courses of facing stones were preserved. North and west of the foundations of the two walls there were scattered numerous fragments of Corinthian-type tegulae and Laconian-type imbrices. The layer is dated with a highly corroded bronze coin of a broadly defined time of mintage from the 3rd to the 2nd century BC. A two-part building developed in the southern periphery of the trench, the premises of which are separated by a mud-bound wall only 55 cm wide. The building had a rectangular layout with a length of 9 m measured along the north-south axis. On extending trench No. 77 to the south and west it was established that two separate two-part buildings developed in front of the late-antique fortress wall. Probably their number outside the excavated area is much higher. The newly discovered structures are a prerequisite to assume that the pre-Roman settlement on the peninsula of Hrisosotira extended far to the west of the late-antique fortress wall in close proximity to the old coastline.

Kiln for building ceramics production from the Hellenistic period (1st century BC)

The kiln falls in the profiles between trenches Nos. 35, 41 and 38 and was unearthed at 9.88 m above sea level. It was a rectangular double chamber updraft kiln. Parts of the lower chamber, supports and parts of the perforated floor were preserved. Probably the channel (praefurnium) of the furnace was in the west. The praefurnium occurred in trench No. 38 and had an approximate width of 0.55 m and a length of 0.45 m. It appeared short, which is an indication that the kiln was used for a specific type of production, in this case for building ceramics.

The approximate dimensions of the kiln are 1.80 x 1.80 m. These dimensions fit perfectly into the dimensions of the kilns from the pre-Roman period.

A prehistoric settlement in the *Akladi* locality, an Early Iron Age settlement and single burial mounds were located outside its boundaries.

III. The peninsula in the Roman period

Evidence of human habitation on the Hrisosotira peninsula in the Roman period is scarce. These are primarily stray archaeological finds with no clear archaeological context, with the traditionally found fragmented pottery not occurring.

During the excavations in 2014 and 2015, coins from the Roman period were found for the first time – a republican fourrée denarius and a copper coin of Emperor Licinius I (308 – 324 AD).

In 2021, we came upon even earlier coins. These are two silver denarii of Emperors Vitellius (16 April to 22 December 69) and Trajan (98 – 117). They were found within trench No. 69 below the presumed floor level of the late-antique structure No. 29. Again in the same year, a silver-plated copper antoninianus of Emperor Aurelian (270 – 275 AD) was discovered separately in the vestiges of a late remodelled wall of the destroyed building No. 31).

A very interesting find from the Roman period was a spolium imbedded in a wall located to the east of Building No. 18, a repurposed stone altar, the lower part of which was preserved. The stone had a 33 / 33 square base. At the top it was also rectangular in shape but strongly damaged. One side of the altar was well-preserved; regretfully, no inscription was visible. The maximum preserved height of the monument was 30 cm.

Another object dating from the Roman period is a bronze fibula (type 9b according to Evg. Gencheva) found in a pit below the floor level of the late-antique building No. 11. The fibula is highly profiled with an opening for the needle holder. In Evgenia Gencheva's opinion, a similar type of items was distributed in Pannonia and Illyricum along the Danube River, almost in all of Barbaricum (modern Czech Republic, Moravia, Slovakia) and is also found in Romania. Such fibulae date mainly to the first half of the 1st century AD.

In relation to the Roman period, the discovery of a bronze figurine of an armoured rider, personifying the deity of the Thracian Horseman, is also worth-mentioning. The 5.7 cm high figurine was found below the floor level of building No. 14.

The group of these interesting cult figurines includes also a small bronze figure of a horse unearthed in 2019 in trench No. 62. The object is 4.9 cm long and 4.2 cm high.

The described figurines are parts of compositions, each of which was made up of three elements – the rider and the horse standing on a low rectangular four-legged stand. Unfortunately, in this particular case, only individual items have reached us.

It is very likely that the two Hrisosotira objects also originate from some sanctuary located between the trenches numbered 62 and 50 in the Southern Sector of the site.

As a situation, the episodic occupation on the Hrisosotira Peninsula is somewhat reminiscent of that of the settlement on the island of St. Kyrikos (Bulg. Sv. Kirik) off Sozopol.

Based on some observations both on land and under water, we can assume that the port of the Hrisosotira Peninsula was probably part of the large Apollonian port, occupying a huge area between the peninsula and the island of St. Kyrikos. The discovery of several lead stocks near the peninsula of Hrisosotira is a proof of this. For now, these are a lead stock and a single-holed lead stock dated generally to the time of the Principate. That the area was known to the ancient seafarers is also evidenced by the discovery of another lead stock near Hrisosotira to the northwest of the peninsula in a small bay southwest of Cape Talasakra.

IV. A fortified settlement from Late Antiquity

As a result of the administrative-territorial reforms of the emperors Diocletian (284 – 305) and Constantine the Great (306 – 337), the old Roman provinces of Thracia and Lower Moesia were included in the Diocese of Thraciae, which was part of the Prefecture of the East. One of the great provinces of the Diocese of Thraciae was Haemimontus (Haimimontos or Haemimontium) with the capital Hadrianopolis (Adrianople).

One of the most prosperous late-antique cities in the province of Haemimontus was today's Sozopol, which took on its name in the 4th century replacing the older Greek Apollonia. The city of S(i)ozopolis, meaning 'city of salvation' was given its new name for purely religious reasons after the adoption of Christianity as the official religion of the empire. The city was among the important Christian centres on the Western Black Sea coast. In the 6th century it became the seat of an independent bishopric.

In the second half of the 5th century, in the immediate vicinity and to the northwest of Sozopol, a large fortress was built up on the peninsula of Hrisosotira. Actually, the fortress was part of a large metropolis including both Sozopol itself and the islands of St. John (Bulg. Sv. Ivan) and Sts. Cyricus and Julita. In this case, the bay of Sozopol was not a dividing line because the Greeks thought of the sea as a road and a normal living environment.

The Hrisosotira settlement existed for about 150 years its fate marked by great historical vicissitudes referring both to the Eastern Roman Empire in general and to the region of Sozopol. In fact, the time the settlement emerged on Hrisosotira coincides with the change of the name of the ancient city of Apollonia to Sozopolis. It is very likely that the peninsula had adopted its Christian name at that time.

It should be emphasized here that in the situation of almost continuous and increasing pressure of the barbarian tribes on the land, the sea turned out to be the only possible communication medium in the empire. The large coastal cities of the provinces of Scythia (Dionysopolis, Acre), Moesia Secunda (Odessos), and Haemimontus (Anchialos, Mesemvria, Apollonia / Sozopol, Deultum) proved to be a natural centre of attraction for the population from both the suburban hinterland and the interior. Increasingly, the fleet provided the only reliable link between them and the capital Constantinople. In the 6th century, Hrisosotira was actually an example of an intermediate fortified link between the mentioned large coastal settlements.

Objectively speaking, urban coastal centres such as Obzor, Nesebar, Pomorie, Kiten, Ahtopol, including Sozopol, now densely built-up towns, provide a limited researchable area due to the construction in different historical periods and modern private housing infrastructure. Because of the presence of modern military bases and formations, the sites at Cape Maslen Nos, the peninsulas of Atia and Talasakra, the Papia Peak are impossible to be explored through archaeological excavations. In some of the mentioned cases, such as the case of Sozopol, the 'archaeology' could be successfully transferred to the museum depositories, due to the limited number of publications on objects found during the long-term excavations in the ancient city.

A favourable combination of circumstances is the opportunity for sites such as the late-antique city of Develt, the fortresses of Hrisosotira, Valchanovo Kale (near the town of Primorsko), Foros (Kraymorie, a small resort village and a neighbourhood of Burgas) and Gorno Gradishte (near the village of Debelt) to be fully studied archaeologically. A good example in this regard is the thoroughly studied fortress on Cape Akra near the town of Chernomorets, after the withdrawal of the military from the area.

Moreover, Hrisosotira could be adduced as a surviving element of the ancient urban environment of Sozopol considering the proximity of the peninsula and its similar historical fate. To a large extent, while excavating the site near Chernomorets one has the feeling that the excavations are carried out within the limits of the late-antique Sozopol.

The next seven chapters of the book summarise the results achieved in the course of the archaeological excavations of the late-antique fortress. The fortification system on the Hrisosotira Peninsula, the buildings uncovered in its interior, the collected hundreds of valuable objects illustrating the life and culture of the late-antique population are described in detail.

IV. 1 Fortification system of the early Byzantine fortress

The best-preserved archaeological structures on the Hrisosotira Peninsula refer to the fortification system and the adjacent buildings that are connected to it.

The fortress wall is preserved in the northeastern, western and partly southern parts of the peninsula. It covers an area of approximately 80 decares. The wall is at a safe distance from the waters of the Black Sea.

Northeastern curtain wall

It is traced for nearly 130 linear meters with a thickness from 1.90 to 1.50 m in its extreme eastern parts. The estimated total length of the wall is 150 m, with the last 50 m at the eastern end destroyed when the rocks were excavated during the quarrying. It is built of rubble stones joined with mortar. The substructure is dug 1 m into a dense clay layer with a weakly but evenly pronounced banquette. At its eastern end the wall rests on a rock. Three towers have been unearthed at this part of the wall.

Between towers No. 1 and No. 2, a *split staircase* 20 m wide at the base was discovered, with nine steps of 1 m width preserved on both sides.

Western curtain wall

The western fortress wall is approximately 150 m long and 2.20 m thick in the exposed section to the south of Tower No. 1. Its entire route was traced in 2015. The wall is oriented north-south. Its southern end, which reaches the seashore, was traced in trench No. 23. The outer face of this part of the wall was badly damaged in the last 70 years. In one of the trial trenches located in the middle of the western curtain, it is clearly visible that the superstructure of the wall has been preserved at a height of 0.40 m.

Two towers were revealed at the western fortress wall.

Southern curtain wall

In 2018, because of fallen trees and a tidal wave, the fortress wall was unearthed within trench No. 54 on the seashore behind a characteristic rock passage that appeared to have preserved part of the wall. Here, the fortress wall was 1.60 m thick and preserved in a substructure at one meter of depth. It was built of rubble stones abundantly saturated with white mortar mixed with crushed building ceramics. The wall itself was dug into a layer in which heterogeneous materials from the pre-Roman period, Late Antiquity and the Middle Ages were found. The 5th-6th century materials predominated, including a half follis of Emperor Phocas, a bronze fishing hook, a bronze belt mount, and several fragments of red-glazed Phocaeen ware.

Eastern curtain wall

There is sketchy evidence referring to the existence of a fortress wall on the eastern coast of the peninsula. During some field surveys on the steep seashore, pieces of mortar identical in structure to that found in the filling of the walls and towers described above were found in a collapsed embankment. It is striking that in the distinctive profiles along the seashore the residential and economic structures from Late Antiquity were spread out as close as possible to the current eastern coast. Unfortunately, it is on this coast that we recorded one of the largest stone quarry developments. Therefore, it cannot be definitely stated that there was a fortress wall to the east in the direction of Sozopol.

IV. 2 Buildings and facilities inside the fortified site

Despite the modern anthropogenic activity (extraction of construction material, construction of military infrastructure of the Bulgarian army) had brought to great destruction inside the site, archaeological excavations were carried out on 'plots' of the Hrisosotira peninsula, where there were preserved structures, associated with residential and farm buildings mostly from the early Byzantine period. Here I summarise the available data yielded prior to 2023, with the numbering of the structures corresponding to the order of their discovery. Some structures marked with separate numbers are actually part of two-part buildings.

In the planned 2014 to 2023 archaeological excavations on the peninsula undertaken by the NHM team, the foundations of thirty-two buildings and four household pottery kilns located outside the area of the large quarry were discovered. The foundations of all the buildings are of rubble stones joined with mud.

IV. 3 Building ceramics and architectural details

Building ceramics

During the excavations, a significant amount of flat and cover roof tiles and rectangular and square bricks were found inside the studied late-antique buildings, in the towers and almost everywhere in the entire area of the archaeological investigations. The discovery context was clearest in the closed complexes such as the residential buildings and towers.

Rectangular and square bricks occurred in the site. They were used in the *opus mixtum* masonry courses of Tower No. 2, the floor of Tower No. 3 and the sides of the entrance to Tower No. 2. An arch built with bricks (31 x 31 cm) on a large joint started at a height of 2 m from the threshold of the entrance to Tower No. 2. The western side was made of bricks, while the eastern side was of travertine and stones. More than thirty whole bricks were collected during the excavations.

Hypocaust pipes

More than thirty pipes of a wall heating system (hypocaust) were found within the premises of Building No. 29. They have a maximum length of 7 cm unlike the Roman-period pipes.

The use of hypocausts in that period is attested as early as the 5th century. The strange thing in this case is that the pipes were disused and found in one place. Presumably they were prepared for export (?)

Architectural details

One of the most interesting stone artefacts was found in Building No. 11. It features a triangular block of limestone with three crosses cut on it; the block was used as a spolium embedded into the inner face of the eastern wall of the structure. At one cross, which was probably the bed for a metal one, a cryptogram XMI is read: X(ριστόν) M(αρία) [γ(ενᾶ)]. ἀμήν. The translation reads: 'Mary gives birth to Christ. Amen'.

Another item in the group of architectural details and part of a marble window frame was unearthed in trench No. 51.

The only base for a stone column was found in the western sector of the fortress, to the east of Tower No. 3 and near a 20th century farm building. It was lying on the surface and was apparently moved during the terrain levelling and most probably originated from the so-called *Praetorium* (Building No. 9). It features a marble base with a hole for mounting a column, measuring 60/60 cm. The lower part of the base is 9 cm high, while its total height is 27 cm. The diameter of the column bed is 40 cm with a 7 cm diameter of the mounting hole.

Other marble details, parts of a representative room superstructure in Building No. 9 were found in the western periphery of the Praetorium.

IV. 4. Coin circulation and metrological items

Coin circulation

During the archaeological excavations conducted in the period 2014 – 2023, 326 late antique coins dating from the 5th to the beginning of the 7th century were found. Most of them are published in the three books of the series on research of the site, which is why I present here only a summarised chronological inventory of the coins.

There are forty-five coins from the 5th century. Four of them are copper and date to the first half and middle of the 5th century. Thirty-one coins are from a hoard discovered in the ruins of the northern wall of Tower No. 3 and refer to the pre-reform coinage of Emperor Anastasius. Actually, this is a sure indication of the terminus ante quem for the construction of the Hrisosotira fortress wall. Two of the nummi refer to the coinage of Emperor Theodosius I, and one of the coins, which does not belong to the hoard, is again of Emperor Anastasius. Also of interest is a lead coin from the 5th century, which resembles a nummus by its diameter.

The number of the 6th century coins is the largest, a total of 281 pieces. I also include here sixty-six indeterminate coins, which, however, have the characteristics of coins minted after the reform of Emperor Anastasius in 498. All of them were found in residential or economic structures and towers in the researched sectors.

There are also four folles bearing the image of Emperor Anastasius.

Two are the coins of Emperor Justin I (518 – 527).

Chronologically the coins of Emperor Justinian I (527 – 565) follow, a total of thirty-nine pieces, of which sixteen are folles, ten are half folles and thirteen are decanummi and one is a pentanummium.

The coins of Emperor Justin II with Empress Sophia are twenty-six and divided almost equally into folles and half folles.

The coins of Emperor Tiberius Constantine (574 – 582) are not many, they are only five

in number (two folles and two half folles).

The coins of Emperor Mauricius Tiberius (582 – 602) are twenty-three and of almost equal proportion of folles and half folles. The emperor's coinage is represented also by two solidi.

Coins with Emperor Phocas predominate; they are a total of fifty-seven, including four coins bearing the images of the emperor and his wife Leontia (thirty-one folles, twenty-two half folles, two solidi and two tremisses).

The images of Emperor Heraclius (alone or with his son Heraclius Constantine) are identified on fifty-nine coins. They can be distributed into folles (fifty-one), half folles (four) and solidi (three) plus one tremissis.

The latest dated coin is a follis of Heraclius minted in 614 – 615.

Although most of the coins are of poor quality, badly corroded and bearing indistinct images we can recognize the names of the following mints: Constantinople, Cyzicus, Nicomedia, Thessalonica, Heraclea and Antioch.

The largest is the number of the coins struck in the mint of Constantinople, a total of eighty-seven. Next are twenty-two coins from the mint of Nicomedia and fourteen coined from that of Cyzicus. The exemplars struck in Thessaloniki are extremely rare – only two pieces and one coin each in Heraclea and Antioch.

Metrological objects

Several interesting objects related to early Byzantine metrology have been discovered during the archaeological research. These are balances and weights for weighing coins and a glass exagium.

The glass exagium, weighing precisely 4.12 g is an extremely rare find. Its diameter is 2.2 cm. On its one side there is an illegible inscription with the name of an eparch of Constantinople. The exagium was found in Building No. 6 in a set of four bronze weights.

After the conservation of the metal finds from Building No. 18, it was found that one of the most valuable items was a steelyard weight of an anthropomorphic shape. It has a height of 14.4 cm. The object weighs 766.64 g and corresponds to approximately 2.5 Roman libras. It is a well-preserved massive weight depicting a female figure dressed in a chiton, wearing a diadem on her head, holding a cylindrical object in her left hand. It can be interpreted as a map (*mappa* – a traditional late-antique symbol of consular authority) or a scroll.

The head has a typical Late Antiquity hairstyle and a diadem on which numerous points resembling the pearls of the original late-antique diadems are incised. The hollow interior was first filled with lead to achieve the needed accurate weight, and then a small thin sheet of bronze was used to seal off the bottom hole.

The object described belongs to a steelyard, parts of which were badly burnt by the fire in Building No. 18. Found were fragments of the main rod of the weighing device, part of the hooks, a bronze chainlet and a small badly burnt and fragmented hollow bronze weight.

Similar weighing devices were used in Byzantium to measure fairly large goods in trade transactions. Steelyards with a weight sliding along a rod at one end to balance the load suspended from hooks on the chains at the other were largely used until the introduction of the electronic scales at least until the end of the 20th century and are still used to measure products in some rural areas of Bulgaria. The 5th century steelyard weight from Hrisotira is the second one found in an archaeological context in Bulgaria. It was a valuable object, probably crafted in some 5th century Constantinople workshop.

IV. 5 Household pottery, ceramic lamps

Household pottery

The main categories of pottery from Hrisosotira assigned to the early Byzantine period are table and kitchen ware (jugs, bowls, pans, cups, pots) and storage ware. The main feature of the household pottery when talking in general about the considered period is its standardization.

Naturally, the share of fragmented vessels is the largest. The discovered ceramic fragments on the Hrisosotira Peninsula are mainly dated to the 6th and early 7th centuries.

The inventory of two buildings extremely rich in vessels should be singled out in this chapter. The first is Building No. 8 (trenches Nos. 30 and 31), in which the total number of vessels left after abandoning (taking over?) the fortress is no less than forty. The most common forms excavated from the building are small egg-shaped amphorae, pots and jugs. There are at least four pithoi of different sizes there. The collapse of the burnt roof of the building took place around 614 in the reign of Emperor Heraclius.

Various forms of the so-called household pottery are represented (jugs, bowls, cups, pots and lids). Mainly early 7th century pottery of a gray-black surface, worked on a slow wheel occurs.

The second building, rich in ceramic vessels, some of them completely preserved, is recorded as Building No. 18. Because of its intact inventory, it can be defined as an economic part of a larger complex. The preliminary analysis of the ceramic material suggests that about ten amphorae and fifteen pots were stored in the building. The absence of imported ceramics is striking, with the exception of two North African amphorae of the Spatheion type.

The most common type of amphora found in the closed complex near Building No. 18 is a large spherical amphora with two arched handles and a pale orange colour of the surface after firing. The neck is biconical, with the cones joined at their small bases. The bottom is rounded with a knob-like protrusion in the centre. A belt of combed ornament is made on the shoulders. The type was most widespread in the 6th-7th century period along the coasts of the Black Sea, Carthage, Britain, Spain and southern France.

As to the imports, two North African amphorae of the Spatheion type were also recorded in the building. These transport containers have exact parallels with part of the inventory of Building No. 8 at the north-eastern fortress wall of Hrisosotira and of course with many places in Byzantium. It is dated to 602–615 according to A. Opait, which coincides with the dating of the closed complexes from the site researched near the town of Chernomorets.

Also, thirty whole ceramic vessels and twelve whole pot lids were recovered during the excavations on the Hrisosotira Peninsula.

The share of the so-called storage and transport ware is significant. This group includes some of the most common vessels found in West Pontus sites – amphorae and pithoi. They account for approximately 50% of all documented household ceramics. The discovered fragments of amphorae have parallels with similar fragments from the entire Black Sea coast, the interior of Scythia Minor, Moesia Inferior, Asia Minor and Egypt. A large number of amphora fragments were found: wall sherds, some with relief or combed decoration; round-bottomed lower body fragments; mouths with rounded upper rim; round- and elliptical-sectioned handles, some with relief bands or twisted decoration; a spherical amphora

with two arched handles; another spherical amphora with short neck (fragmented); a white clay amphora with a cylindrical body and two handles attached to the neck; amphora stoppers with knob-shaped handles. Here we should single out more than ten whole ovoid amphorae and dozens of sherds of three fragmented ones. These small amphorae with an egg-shaped body and red-brown surface obtained after firing have a wide neck and a rounded, outwardly curved mouth rim. A characteristic feature is the rough arched handles and the outer surface of the body covered with uneven, shallow grooves. The bottom of this type of amphora is rounded. The type is recorded on the northern and western shores of the Black Sea, as well as in the interior of Scythia Minor and Moesia Secunda. Amphorae of this type are common in the neighbouring fortress of Akra and in structures on Hrisosotira studied in the archaeological campaigns until 2017. This type of amphora is generally dated to the late 5th and early 7th centuries.

The presence of pithoi has been recorded in almost all dwellings excavated so far, with their number reaching up to four vessels in some buildings.

After the archaeological investigations, a small amount of imported red glazed pottery was collected and recorded. As a proportion, it occupies approximately 10% of the total amount of household ceramics yielded by the excavations during the indicated period. Several types of bowls and dishes belonging mostly to the so-called Late Roman C pottery (also known as Phocaean red glaze ware, produced in Asia Minor), according to the classification of J. Hayes are recorded among the dozens of assembled fragments.

As with the neighbouring Akra fortress, the presence of a significant amount of imported vessels testifies to the active trade relations of the studied fortified settlement with the African and particularly with the Asia Minor centres for red-glazed ware production. Unfortunately, this trade was sharply limited, and subsequently stopped altogether because of the frequent raids of Avars and Slavs, who reached this seaside region of the empire at the end of the 6th century. There are also exceptions, such as the discovery of a Phocaean red-glazed bowl with a cross-like stamped impression and North African amphorae in Building No. 8, which are dated with coins of the emperors Phocas and Heraclius.

The import of red-glazed pottery to the site on the Hrisosotira Peninsula is related to the following chronological span – from the middle of the 5th to the end of the 6th century (with minor exceptions in the first decade of the 7th century).

Ceramic lamps (5th-7th centuries)

The whole ceramic lamps and the fragments thereof, including also a mould, are thirty. The finds originate from the archaeological research carried out between 2014 and 2023.

The lamps are examined and described on the basis of their morphological features – shape and decoration.

The lamps from Hrisosotira belong to two technological groups, namely lamps cast in a mould and lamps thrown on a potter's wheel. Moulded lamps are more numerous, compared to those crafted on a wheel, of which there are only two.

The majority of Hrisosotira lamps were imported from Tunis, the Levant, Tomis, Asia Minor and Constantinople.

IV. 6 Metal, bone, glass and stone objects in the early Byzantine population's everyday life

The various archaeological objects yielded during the excavations such as adornments, fishing tackles, whole glass and stone vessels and the small number of agricultural tools help to form a good idea about the life of the population in the fortress during the early Byzantine period.

Distinct items of the clothing worn by the people from Hrisosotira are the specific metal decorations of the belt and the elements of the military equipment. These are exactly belt buckles, strapends and various decorative mounts attached onto the belt.

The two finger rings found within Building No. 11 rather illustrate the ornaments the Hrisosotira residents wore on their fingers. Their dating coincides with the functioning of the military building in the 6th century.

There are three fibulae recovered during the excavations on the peninsula.

The first was discovered on the floor of Tower No. 3 of the western fortress wall. It is actually a well-preserved Slavic bronze multi-knobbed headplate fibula (also called 'multi-ray').

The remaining two bronze fibulae unfortunately have broken pins. Both objects belong to the group of so-called fibulae of the type with a 'bent foot'.

The bronze cross found within Building No. 28 is a rare metal object in the site under consideration. It is fashioned of three riveted plates and is decorated with small incised dots.

The bronze hanging vigil lamp, the Greek *κανδίλι*, from the period is an interesting item, although a widespread one. The first such lamp was found in the middle of the large Building No. 8 in trench No. 31. The 4 cm high *kandili* has three hooks for attaching miniature bronze chainlets and an equal number of stylized metal feet.

The second vigil lamp also has preserved parts of a bronze string for suspension. It was unearthed in trench No. 48. It is 4.5 cm high, with a diameter of the opening 9.1 cm and of the foot 3 cm. The two lamps have parallels with similar objects from the 5th and 6th centuries.

The only lighting device made of metal is a bronze lamp found in 2018 in the open courtyard of the late-antique Building No. 18. The lamp has a length of 18 cm and a height of 5.8 cm. Its pear-shaped biconvex fuel chamber features a curved front part. The oil pouring hole is circular in shape and closed with a removable cap secured to the main body of the lamp with rings. Floral elements ending in stylized depictions of grapes are incised around the oil pouring opening and the wick. Characteristic of this object is the large handle in the shape of two stylized pillars. A cross is featured in the middle of the handle. The lamp once must have had a stand, which was not discovered during the excavations. The bottom of the lamp is actually a hollow high foot, with a square hole for placing it on the pricket of a candlestick. It is difficult to accurately date the object from Hrisosotira to a decade / s, but based on the indicated parallels from museum collections around the world, we can tentatively date the lamp to the second half of the 6th century.

Iron stirrups and bridles

In the autumn of 2022, two iron stirrups and a bridle were found within Building No. 6 in the Southern sector of the site. Their discovery context was a layer right under the collapsed roof structure of the building and dated with Byzantine coins, the latest of which was

from the reign of Emperor Heraclius at the early 7th century.

Stirrups are one of the most important elements of the horse equipment. Besides helping the horse to be controlled with the legs, they allow greater freedom of movement for the rider and his safety. In Eastern Europe, stirrups appeared at the end of the 6th and early in the 7th century. The two items are different in the loop design. The first stirrup has dimensions: width 11 cm; height 12 cm. The loop shape is almost rectangular. It belongs to type 5, variant A according to V. Yotov's classification.

The second stirrup has dimensions: width 12 cm; height 11 cm. The loop is rounded. It belongs to type 5, variant B according to V. Yotov's classification. Both stirrups have parallels with grave finds from present-day Hungary and are undoubtedly associated with the Avar culture.

The bridle is another important element of the horse's tack, helping to steer the horse and to control its movements. Usually, only the so-called 'bit' of the horse's equipment has survived in the archaeological layers. The discovered bridle in late-antique Building No. 6 is very similar to grave finds from present-day Hungary.

Although only seven in number, the recovered bronze fishing hooks are typical element of the life of the coastal population. What attracts the attention in this case is the size of some of the hooks; their length varies from 3 to 6 cm. They were undoubtedly made to catch large fish of the family *Scombridae*, genus *Sarda*.

The discovered lead fishing weights and lead spindle whorles should also be included into the group of metal objects.

Glass wares

Along with the pottery, the population of the Early Byzantine fortress on the Hrisosotira Peninsula used glass vessels characteristic of the Late Antiquity.

A total of seventy-three fragments of glass vessels were found. The following forms occur, namely jugs, shallow and deeper bowls, glasses, lamps, bottles and ampullae.

The most popular glass vessel remains the tall-footed glass. Of this form, the number of unearthened bottoms is the largest (more than thirty). The general dating of the glass wares is the end of the 5th – the beginning of the 7th century.

Bone items

The bone objects found in Hrisosotira are few in number. These are fragments of a handle with incised decoration, a round bone seal, a bone spindle whorle and tools of horn.

Stone objects

This group includes a variety of objects such as stone fishing weights, querns and stone vessels.

The upper part of a marble mortarium was found only in Building No. 31. Its specific shape of an inverted truncated cone with four drop-like protrusions below the mouth rim is typical of the late-antique mortaria. A half of a small marble mortar also comes from this building. Fragments of stone vessels were found within the boundaries of Building No. 18 as well.

In conclusion, I would like to draw attention to a specific aspect of the discovery of the finds. It is striking that, with the exception of the glass vessels, all other objects made of metal, bone and stone found in the course of the excavations are extremely few in number. A probable explanation is that the population of the fortified peninsula had to prematurely

leave the fortress, taking with them all more expensive things. The exception here is the tools and household items in buildings No. 8 and 18, apparently left behind by the residents leaving the settlement, and later the burnt up roofs collapsed on them.

The hypothesis of an organized departure from the fortress, rather than a siege, is supported by the fact that weapons (except for one iron spearhead!) were completely absent in the studied strata.

IV. 7 Georgi Ribarov. Food sources of the late antique population

Interesting data about the food diet of the population of a typical seaside fortress are provided by the lots of bone fragments found during the excavations. The finds are in most cases fragmentary and represent food scraps and leftovers and slaughterhouse waste. Some remnants of sea creatures were found among the materials, which were secondarily used for other purposes. In general, it can be written in advance that the bone material from Hrisosotira does not differ significantly from that found during the excavations of the early Byzantine fortress of Akra.

The bone material obtained from two structures excavated in 2021 and 2022 is added here as a compatible illustration of the nature of the food products in the life of the Hrisosotira population. The materials have been studied by Dr. Georgi Ribarov and are also published here for the first time in full.

V. Hrisosotira in the city territory of Sozopol

Late-antique and medieval structures and finds outside the fortress walls

The Hrisosotira Peninsula falls into a micro-district rich in late-antique and medieval sites located to the northwest of the island of St. Kyrikos, north-east of the Bakarlaka hill slopes, south-east of Cape Akra and south-east of the local sea road connecting Sozopol with Deultum via Poros.

To the southwest, this micro-district is bounded by the route of the ancient road connecting Poros with Sozopol. Over the centuries, the road has changed its route, but based on direct field surveys, it may be stated that it passed near the research site.

Regretfully, there are no preserved vestiges of land roads functioning synchronously with the antique sites, or even with the late medieval ones. Today we rely on the descriptions of the road network state referring to the Modern Age. However, keeping in mind the conservative nature of the road network in this part of the Bulgarian seaside, we can describe roads that were used during the Late Middle Ages, the Revival and the Modern Age, or at least their routes were the same.

As for the sea route, new finds and underwater observations allow us to highlight its intensive use in spite of its being of local importance only. Along the southeast-northwest axis, the route started from the harbour zone of Apollonia Pontica / Sozopol and reached the Roman and late-antique city of Deultum. It passed near Cape Akra, then by the two harbour zones of Atia. Then it continued along the strongly protected Chengene Skele Bay. Judging by the finds in the water area of the Kraymorie residential quarter of Burgas, the sea route passed near Cape Kaba Burun and then past the harbour zone of the Foros Bay. The ancient fairway after the Poros Bay probably continued further inland along the navigable channel

in the Mandrenska River to the late-antique Roman city of Deultum.

The sites that deserve attention in the considered micro-district are the Akra fortress, the archaeological sites on the eastern shore of the Vromos Bay, a port and the remains of a supposed late antique temple of St. Nikola near the town of Chernomorets, Cape Talasakra and the mapped structures in the immediate vicinity of the fortress walls of Hrisosotira.

VI. The Hrisosotira Peninsula in the Middle Ages

Archaeological research shows that from the 13th to the 18th century some unspecified settlement existed on the peninsula. Its existence is evidenced by the localised foundations of late medieval buildings, the abundant amount of fragmented glazed pottery, single coins from the 13th century and Turkish coins from the 17th century.

The first 'correction' as to the occupation of the peninsula in the Early Middle Ages was made with the discovery of a follis of Emperor Constans II (641 – 668; on the reverse there is no indication of the emperor's regnant year!). The coin indicates the time of some intervention at the eastern end of Building No. 14. During its demolition, the east and north-east of the building suffered a great damage. The above-mentioned coin was found together with coins of the emperors Justin II, Mauricius Tiberius and Phocas in the wall ruins, in a layer mixed with roof ceramics. This find shifts the upper chronological boundary of the settlement on the peninsula from 615 – 626 to the middle – second half of the 7th century. Another question is what the nature of Building No. 14 was and whether in this case it is not a question of an episodic presence on the peninsula.

The results yielded by the excavations in trial trenches Nos. 71 and 71 in the southern sector of the Hrisosotira Peninsula testify to the existence of another building from the Early Middle Ages. After Building No. 31 was burnt down in the reign of Emperor Heraclius (year Ч of his reign; January 614 – January 615) its foundations were partially reconstructed by overbuilding a northern mud-joined extension. Again, we associate the construction of a small furnace next to the broken northeastern corner of the courtyard space with events related to the looting of Building No. 31. The situation can generally be dated back to the middle or the second half of the 7th century.

A follis of Emperor Constantine VII (913 – 959) was also accidentally found in the earth embankments in the southern sector, outside the boundaries of trench No. 66 of the site.

Another single coin dates a presence on the peninsula in the Middle Ages is a copper 'Bulgarian' imitation of a Byzantine scyphate of Emperor Manuel I Comnenus issued in the first decade of the 13th century. This coin is chronologically associated with the mass medieval ceramic material found on the surface layers of the peninsula.

As mentioned in chapter IV.2, the excavation of Building No. 32 was completed in 2023. The layout of the building is rectangular and comprises an area of 50 square meters. The walls are 80 cm wide and joined with mud. In the northwestern part, they have been destroyed by modern construction works. In the profiles, a situation of a collapsed roof structure, typical of Hrisosotira, is clearly observed. Two pithoi were excavated next to the southern wall of the building. The first, which has a maximum diameter of 69 cm and a height of 50 cm, is bottomless and deliberately placed in an older pithos, partially broken but with the lower part and bottom preserved. Many sherds of ceramic vessels, including those from the Middle Ages, have been collected around this situation. The ceramic material (bowls and

pots), part of which is yellow-glazed, dates from the end of the 13th to the beginning of the 14th century. This also explains the installation of a smaller pithos within the late-antique one. During the Middle Ages, Building No. 32 was reused, probably for residential purposes. This is the first major presence on the Hrisosotira Peninsula in the considered period, apart from the ubiquitous medieval pottery.

In the course of the ten years of excavation, in most cases the medieval pottery was found without context all over the studied area of the peninsula, excluding the situation in Building No. 32. The general impression is that the pottery (fragments of vessels with yellow monochrome glaze) can be dated to the second half of the 13th and the 14th centuries. Basically, the sgraffito in question is the most characteristic type of tableware along the Black Sea coast and is found in all settlements. To the south of Hemus, there are exact analogies and parallels of finds from Hrisosotira in Ahtopol, Urdoviza and Sozopol (unfortunately, in all three settlements they do not have reliable contexts), as well as among the latest finds from Paleokastro in Pomorie and Aquae Calidae, which according to the general chronology of the sites can be attributed to the end of the 13th century. There is also an abundance of similar ceramics in Nesebar. The sgraffito with a yellow monochrome glaze dominates to the north of Stara Planina in Varna, Kastritsi and Kaliakra, found in layers from the end of the 13th and 14th centuries. A little surprisingly, but as a general complex the vessels from the site have the most exact analogies in Kastritsi, where similar finds are securely dated within the residential horizons of the 14th century.

Late Medieval Structure in trench No. 62

The study of this structure began in 2020. In trench No. 62 the northern wall of a building was cleared out, which was recorded as early as 2015. The wall is located on the very edge of the stone quarry. The building evidenced a long-time use. Its interior was at some moment overbuilt with a stone platform placed on an already collapsed roof structure caused by some early destruction.

There is no data on the other walls and the total volume of the structure because its study was hampered by the tons of earth and stones accumulated over it until the middle of the last century because of the development of the quarry. In the summer of 2021, the trench was extended and a huge open courtyard was cleared out, covered with tightly set massive slabs shaping a paved rectangular area, 16 m long and up to 5 m wide. Inside the building, a floor level of flagstones was reached, on which clay tobacco pipes and fragments of such typical of the 18th-19th century period were unearthed. Iron objects, parts of iron horseshoes, animal bones also occurred. The approximate length of the building is 10 m.

It is difficult to determine exactly the nature of the structures partially excavated in trench No. 62, but I do not exclude the possibility that the monastery of Christ the Saviour, on the existence of which we have information from a letter of Patriarch Theoleptus II from 1585, was located in the zone of the said trench. The letter mentions the existence of the Christ the Saviour church in Panormi as one of the metochia of the island monastery St. John the Forerunner. According to Lambros Kamperidis, the Church of Christ the Saviour in Panormi was probably located at the end of the homonymous peninsula to the north of Sozopol. *Panormi* means 'an always well-defended harbour (*panormon*)', usually formed by the extension of land into the sea.

VII. Harbour zone and a supposed port of call

Under the term 'harbour zone' I understand a water area enclosed between adjacent headlands, usually on their leeward side, where favourable conditions exist for the construction of ports and where archaeological and written sources are indicative of a positive underwater search for such. Data obtained from written sources confirm the existence of an alleged harbour zone in the water area of the Hrisosotira Peninsula.

In a previous work, I have adduced the information afforded by the first Count Tolstoy (P. A. Tolstoy) who gives an account of the part of the Black Sea coast under consideration. Around 1705, the count described the port of Sozopol as extremely good, with a capacity for accommodating even 1,000 ships, galleys and smaller vessels. Next to it, he mentions also a small port that could accommodate about 50 ships, far from the capacity of the large Sozopol port. Half an Italian mile away from these two ports, the count reports of a place and a monastery, both called Saint Nicholas, where he mentions another port / pier for small boats.

Two hundred and twenty-eight years later, the local Greek historian Constantine Pappaioannidis described very resourcefully the nature of the Sozopol Bay and its western end towards the capes of Hrisosotira and Talasakra: 'On the eastern side of the town (Sozopol, note I.H.) the sea is open to the farthest horizon; on the western side of the isthmus a large horseshoe-shaped bay stretches and, according to the experts, this is the safest natural harbour on the Western Black Sea coast, whose saving power probably gave Apollonia its new name – Sozopol. On the west the bay is closed by the opposite shore that reaches Cape Talasakra'.

The information provided by the two cited sources categorically speaks of an extremely convenient, wind-protected bay formed by the extension of the Hrisosotira Peninsula into the sea.

Most probably, the port in question was located at the leeward south-west side of the Hrisosotira Peninsula, but there were no concrete evidence for this claim until the autumn of 2023, when a preliminary underwater investigation was launched for surveying the underwater terrain and the concentration of ceramics. This initial research became the basis for organizing subsequent underwater expeditions in the bay.

The coastal periphery of the harbour zone of Hrisosotira is about 120 m wide. It starts from the end of the western fortress wall and reaches the surface rocks of the underwater reef, on which a small pier with a length of 40 m has been built. During the underwater observations in the summer of 2017, apart from the pier of worked stones, found were antique weights for fishing boats, numerous fragments of early Byzantine pottery, mainly amphorae and residential and economic structures flooded to a depth of up to 1 m.

As can be seen on the general plan of the site, the entrances to the buildings in the western and southern sectors are situated in the south and face towards the above-described harbour zone.

Fragments of pre-Roman ceramic vessels and late-antique amphorae were found in the bay. The greatest assemblage of such fragments was at a depth of 5 and 8 m in the section between the iron pier and the old pound net located in the southwestern water area of the peninsula.

Outside this area, somewhere in the middle of the bay, an assemblage of 6th-7th century North African amphorae, probably part of the cargo of a sunken ship, was also discovered.

In general, it should be emphasized that the study of the harbour zone of Hrisosotira will be the subject of separate underwater archaeological expeditions. A targeted research in this direction is to be launched in 2024.

Conclusion

The results afforded by the studies comprising eleven archaeological seasons (2014–2024) on the Hrisosotira Peninsula and its adjacent water area have confirmed the periods in its habitation established so far:

- I. *Archaic period – 6th century BC*
- II. *Classical period – 5th century BC*
- III. *Hellenistic period – 4th – 1st century BC*
- IV. *Roman period – 1st – 3rd century*
- V. *Early Byzantine period A – middle/ second half of the 5th century – the 80s of the 6th century*
- VI. *Early Byzantine period B – 580s – 615/626*
- VII. *Medieval period – 12th – 15th century*
- VIII. *Late medieval period – 17th-18th century*
- VIII. *19th-20th century settlements*

As for the pre-Roman period, it should be emphasized that the settlement belongs to the group of several important coastal sites situated between the peninsula of Atia and the island of St. Peter in use from the Archaic to the Late Hellenistic period. These sites are located on sea capes, bays of which a certain part was land in ancient times and the large island of St. John (Bulg. Sv. Ivan). Undoubtedly, they were an important part of the *chora* (Greek *χώρα*) of the Apollonia Pontica polis, which encompassed the narrow coastal plain bounded by Meden Rid; it started from Cape Atia in the north and went on to the village of Ravadinovo and the locality of Kavatsite in the south, covering an area of about 80 sq. km. Thus defined, this area corresponds to the so-called ‘narrow’ definition of the *chora*, directly dependent on the land ownership of the polis, in contrast to the broad meaning of the concept, which is rather related to the area of influence of the polis. It is assumed that already in the 6th century BC the entire coastal territory between Atia and Apollonia was under Hellenic control. This is where Hrisosotira inevitably falls into.

The mentioned materials and archaeological structures on the Hrisosotira Peninsula mark the presence of a large settlement site, which with some convention we can call a suburb (Προάστειον) of Apollonia Pontica. There are cursory records of its existence in the Archaic and Classical periods. In the Hellenistic period, the data are more tangible thanks to the buildings studied.

Hrisosotira became significant again in the urban area of Apollonia/Sozopol in the 5th century. The fortress at the peninsula was built at the end of this same century, probably during the first years of the reign of Emperor Anastasius. The total length of the wall is 300 meters, equally divided between the western and northeastern sides.

The construction of the wall was prompted by the increasing pressure (the so-called *pressure stimulus*) of the invading barbarians, who in the first quarter of the 5th century severely devastated the surroundings of Sozopol.

If the accumulated data on the housing construction in the interior of Hrisosotira have to be summarised, I will first of all write that the analysis should be based on the stud-

ied thirty-two late-antique structures. Most of them are defined in chapter IV.2 as detached buildings. In fact, in a number of cases there are two-part structures, and their numbering is rather influenced by the sequence of archaeological discoveries. In the case of Hrisosotira, similarly to the settlement fortresses in Thracia and Dacia, the precise stone processing is also missing. There is also no data on the use of bricks on a large scale. The same applies to mortar. The households in the fortified settlement of Hrisotira are mainly of stone-brick construction (with unworked and semi-worked stones, joined with clay or mud in the foundations and lower parts of the walls, and with the upper parts of the walls made of adobe) or with brick construction (walls of wooden beams and clay daubed wattle). By the term household, I accept the already established term by V. Dinchev, who defines it as a dwelling of the individual resident, his family, together with the outbuildings adjacent to the residential part.

The buildings each have an entrance and a gable roof supported by wooden beams. The roof structures, the quality of which varies according to the type and treatment of the timber used, are covered with tegulae and imbrices. In places, as is the case with Building No. 2, square bricks were also used for the roof. The different types of tiles show that earlier Roman traditions were carried over into the early Byzantine period.

Vertical wooden columns are mounted on large stones serving as bases. Rammed earth or clay floors are usually without additional coverings. The heating of the living quarters of Hrisosotira was probably done by means of open hearths.

Some buildings have drainage ditches to take away the water from the eaves, as is the case with the periphery of Building No. 18. Within the boundaries of the buildings we find semi-buried storage places, bread ovens. Almost without exception, on the eastern inner side of the buildings, remains of wooden shelves with ceramic dishes and ceramic lighting devices – lamps, have been recognized. In almost all buildings we found more than one pithos and quern stone.

Some farms have small enclosed yard spaces under the open sky. The development of street passages with different widths is also characteristic. Several long trenches on the southern and eastern ends of the peninsula, as well as the overall observations of the ground, show that the buildings were not erected along the coast, but on the higher areas in the central and northern parts of Hrisosotira.

The buildings are arranged in a terrace-like manner and in fan-shaped groups relevant to the route of the fortress wall and the very shore of the peninsula.

The above-described Building No. 9 located to the west of the ideal centre of the peninsula, should be single out as the central building. The terrain situation here corresponds to the ancient idea of a building that we can call a *praetorium*. No matter how we terminologically define the uncovered structure, it is beyond any doubt the first of its kind along the West Pontus, at least as far as the province of Haemimontus is concerned.

Here I should point out several buildings situated on the first southern line of the peninsula. It is about buildings Nos. 6, 13 and 18, in the interiors of which sets of balance weights and exagia were found. The location of the buildings in close proximity to the port area of the Hrisosotira fortress turned them into a kind of *ponderarium* – a place where sets of balance weights of different nominal values were kept. In their simplest form, they were primarily used by the moneychangers – in order to check the metal and validate the weight of gold coins.

That a large Christian temple existed on Hrisosotira is evidenced by several fragments

of marble columns found in the eastern highest part of the peninsula that has remained unaffected by the quarry. A large, possibly temple building existed outside the fortress walls, just 100 m to the north-west of Tower No. 1.

Another public structure, which stands out among the rest of the buildings on the peninsula, is the three-part building in close proximity to the western fortress wall and the entrance to Tower No. 3. It actually includes buildings Nos. 11, 12 and 17 described above. At least the middle room was of two floors. The building occupies an area of 216 sq. m. At the beginning of the 7th century, the southern room (No. 11) was remodelled as a residential space. In all previous publications this building has been defined as a barracks building because of its location at the entrance to one of the towers. However, it is possible the building to be interpreted as a granary (*horreum*) where threshed cereals were stored in bulk or in cloth sacks on a raised floor.

The site was supplied with water mainly from wells and springs outside the fortress walls. For now, the only reliably confirmed such well is the so-called 'monastery well', located 200 m to the southwest of the fortress. Another one was discovered in the high part of the peninsula.

Traditionally, the development of fortified settlements in the researched period was accompanied by an increase in the population living in them, which often led to overcrowding of their protected areas towards the end of the 5th and 6th centuries. As a rule, in the considered period there were four to six buildings per hectare, with a household consisting of five to six people. According to the method of calculating the population in the fortress on Cape St. Athanasius (Bulg. Sv. Atanas) near the town of Byala, we can assume that there were about 200 buildings on the nearly 80 decares of Hrisosotira, which could accommodate a population of between 1 000 and 2 000 people. These calculations are supported by the analysis of the location and saturation of structures in the southern sector, where about thirty buildings are located on an area of ten decares, which hypothetically makes the total number up to 200 buildings. Of course, these are absolute values, and it should not be forgotten that because of the large present-day damages to the terrain, a complete study of Hrisosotira is impossible.

The question is what happened in the west outside the fortress walls, where a number of structures from the early Byzantine period were discovered during the construction of auxiliary buildings within the boundaries of the former military division.

It is still too early to draw final conclusions regarding the purpose for which the fortified settlement was created, but as a working hypothesis, I assume that it belonged to the so-called fortified semi-urban settlements. The settlement arose through purposeful creation on unexploited terrain. It possessed public buildings, which I have already commented on. Here it should be taken into account that towards the end of the 5th-6th century period, Christian religious buildings were necessarily present in and almost always dominated the structure of any significant fortified settlement.

And yet, is Hrisosotira a fortress or a small town? There are indicators to speculate on in this direction. It should be taken into account that the powerful fortification became a symbol of the city's essence itself in Late Antiquity. Another indicator is the size of the protected area and judging by the examples, Hrisosotira ranks among the large fortified areas along the West Pontus. The other qualifying term is a 'port city'.

Unfortunately, the great destruction and modern human participation in destroying the terrain cannot give a comprehensive answer to the questions posed. Hrisosotira will

remain another example of a fortress that remained anonymous in the written sources – in this particular case in the shadow of the great Sozopol.

Here I should categorically point out that all the listed fortresses in the Burgas Bay had a port that served the fortifications and their inhabitants. Underwater studies strongly support this finding.

With some conditionality, we can specify the time of the final capture of Hrisosotira by the Avars. As it became clear already, the latest coins found in most of the buildings are dated to 614 – 615. This dating corresponds to the time of a devastating march of Avars and Slavs in the autumn of 614 generally to the north of Hemus.

As to Hrisosotira, the tragedy probably occurred after 614, even after 615. That is, with a certain degree of hypotheticality, we can assume that its capture was rather connected with the raid of 617 or at the latest in 626. It is known that in 619 the Avars invaded Thrace and reached the Long Wall, almost capturing Emperor Heraclius. Peace was then concluded, but on their way back the barbarians devastated many settlements in Thrace. The culmination of these attacks was the Avar-Persian siege of Constantinople in 626, when the Avar, Slavic, Gepid and Bulgarian hordes led by the Khagan passed twice through Thrace and wiped out the few remaining Byzantine fortresses.

With the discovery of the follis of Emperor Constans II (641 – 668; the emperor's regnal year missing on the reverse!) the upper chronological boundary in the occupation of the peninsula was shifted from 615 – 626 to the middle – the second half of the 7th century. The question is what the nature of the settlement was and whether in this case we are not talking about an episodic presence.

After a break of several decades, Hrisosotira was 'rediscovered' as a settlement in the 12th-14th centuries, and this is evidenced above all by the numerous ceramic fragments found in the surface layers of the peninsula.

We have already assumed that the partially excavated structures in trench No. 62 are some of the remains of the Christ the Saviour monastery, about the existence of which we are informed by a letter of Patriarch Theoleptus II dated from 1585, where the existence of one of the metochia of the St. John the Forerunner island monastery is mentioned, i.e. the Christ the Saviour church in Panormi. According to Lambros Kamperidis, the Church of Christ the Saviour in Panormi was probably located at the end of the eponymous peninsula of Christosoteros (Hrisosotira) to the north of Sozopol. Panormi means 'an always well-defended harbour (panormon)', usually formed by subsidence of the land into the sea.

For now, other data on the existence of a monastery in the vicinity of the modern town of Chernomorets can be ascribed to the Hrisosotira Peninsula. Local toponymy is indicative and, as practice shows, it rarely misleads researchers in a complex analysis of the sources. The other name of the peninsula is 'the Monastery' and the small well to the southwest of Hrisosotira is called 'the monastery well'.

I will here rely on Kamperidis who suggests that the name of the monastery on the peninsula is Christ the Saviour. The Shkorpil brothers speak of the St. Sotir (Saviour) monastery near Cape Akra. They believe that it was burned down by the Russian troops in 1829 and mark on their map Cape Sotira on the present-day Hrisosotira Peninsula.

The search for an alleged monastery on Hrisosotira continues, this book being of course only a humble commencement in unravelling the secrets of the mysterious peninsula within the territory of the town of Chernomorets.

